જંગે બહિસ્તાન.

ભાગ ૧.

જેપુંસરો અદેશીર. ફ્રીઝ.

જંગે વરિયાવ

યાને

જખમાયલી જર.

(પારસી બાનુઓનો પાકદામાનનો તવારીખી કરૂણારસીક કિસ્સો.)

લખનાર—કૈખુસરો અર્દેશીર ફ્રીટર,

તે "સંજાણનો સપુત," "બાહરૌટ સંજાણ સિંયુક્ત ગાઈડ,"
"કુહે અજલ !" "વરંદુનાં જંગનો વીરલો," "બાહરૌટ
પહાડ ઉપર શોધ ખોળ," તથા "કિસ્સે
જંગે વરિયાવ" ના કર્તા.

આ પારસી તવારિખી કથા મી૦ કૈખુસરો અર્દેશીર ફ્રીટરે, સરાફ
બીલ્ડીંગ, ગ્રાંટરોડ, મુંબઈથી લખી અને ત્યાંથીજ પ્રગટ કરી છે,
અને મી૦ માણેકજી નવરોજી પ્રીન્ટરે, જામે જમશેદ
પ્રીંટીંગ વર્કસ, બેલાર્ડ હાઉસ,
કોટ, મુંબઈમાં છાપી છે.

ઇ. સ. ૧૯૨૪.

સાંકળીયું.

ચિત્રોનું સાંકળીયું.

નેમાજ હોજે!

અશોઓનાં ભલાં, શુરાં અને આબાદી કરનારા ફરોહરોને!

અર્પણ.

રોજ ગોવાદ, માહ મેહેર, યઝ ૧૨૮૪ શહેનશાહી,
તા. ૧-૪-૧૯૧૫ નાં દીને બેહસ્તનશીન થયલા મારા
પ્યારા અશો ધર્મચુસ્ત માતાજી માણેકબાઇ અર્દેશીર
ફીટરનાં ન ભુલાય તેવા બેહદ અહેશાનો
અને ફરેસ્તાઇ ગુણોની અશો યાદમાં,
પારસી બાનુઓની પાકદામાનની
કસોટીનું આ મારૂં પુસ્તક
આભાર અને તાબેદારીથી
શીર નમાવી
અર્પણ
કરૂં
છું.

થયાંછ ઈનશાન્યત નજરથી સદાનાં દુર,
પણ જીગરની નજદીક છે તમારૂં નુર.

"My boast is not that I deduce my birth
From loins enthroned and rulers of the earth;
But higher far my proud pretensions rise —
The son of parents passed into the skies!"

અહેશાનમંદ બેટો કૈખુસરો.

દોઆગો સેવક,

કૈખુસરો અર્દશીર શીટર.

દીબાચો.

લ૦—મી૦ રૂસતમ બ૦ પેમાસતર બી. એ. એલ એલ. બી.
તે પારસી મકાશના કર્તા.

આ તવારિખી વારતાના લખનાર મી૦ કેખુશરો અરદેશર ફીટર આજ આગાઉ વાંચક વર્ગને પુરતા જાણીતા થઇ રહેલા છે. તેવણના ઘણાખરા લખાણમાં ખાસ કરીને અસલી પારસી તવારીખના દીલ ઉશકેરનારા પારસીક બનાવોને વારતાના રૂપમાં ગુંથેલાં આપણે જોયાં છે તેવણની પહેલી કેતાબ "સંજાણનો સપુત" આ 'જામે જમશેદ'ની કહારોમાં આજ આશરે ૭ વરસ ઉપર પ્રગટ થઇ હતી. તે મધે તેવણે આપણા કદીમ નયાકાનો ઇરાનથી પોતાનો પવીત્ર મજહબની જાળવણીને માટે પોતાના વાડી જીહા અને ધન દોલત છોડી દેશવટો ભોગવી આ હીંદ સરજમીન ઉપર આવી છેવટે સંજાણ તરફ ઠરીઠામ થયા હતા, તે પવીત્ર ભુમી મધે બનેલા મગરૂરીભરયા બનાવોને વારતાના મોહક આકારમાં રજુ કીધા હતા, જે વાંચક વર્ગને બહુ પસંદ પડવાથી, તેવણને થોડાજ અઠવાડીયામાં એ વારતાને પુસતકના આકારમાં ફરી બહાર પાડવી પડી હતી. વળી તેવણે એજ આપણા અસલ વડવાઓની પાક ભુમી સંજાણની મુલાકાત લેવાને બની આવ્યું તે મટે અને તેની સાથે સાથે જે પાક આતશના કેબલાને પોતાને ટોટે બાંધી આપણા ભલા નયાકાનો સંજાણમાં આફત આવી પડતા પડોશના બાહરેટ પાહાડ ભણી જઇ પાહાડી ભોંયરાઓમાં આપણી પવીત્ર કેબલાની જાળવણી થઇ હતી, તે બાહરોટ પાહાડના ચીત્ર સાથના ભોમીયા પોથી બહાર પાડી હતી.

હવે મી૦ કેખુશરોએ તયાર પછીના બીજા એક એવાજ કોમને લગતા અસલી યાદગાર કીરતીવંત બનાવને શોભીય બનાવવાના શુભ હેતુથી આ મથાળે ટાંકેલી નવી વારતા વાંચક વર્ગ સનમુખ હાલ રજુ કરે છે. અસલી તવારીખ મુજબ સંજાણ આવી વસવા બાદ ત્રણ સદી રહીને તયાંથી વીખરાઇ જઇ, તુરતજ આપણા વડવાઓનો એક ભાગ સુરત નજદીક તાપી નદી ઉપર આવેલા વરીઆવ ગામમાં જઇ વસયો હતો. ત્યાં તેમને કેવા કેવા હાદેસાઓમાંથી પસાર થવું પડયું હતું અને તેના સામા થવાને તેઓએ, અને ખાસ કરીને તેમના બાનુઆએ ખરી બહાદુરી બતાવી પોતાની પાક દામાનની જાળવણીને ખાતર કેવા પોતાના કાજઅ જીવનાં ભોગ આપયા હતા તે અત્રે બહુ કરણારસથી ચાતાવાની મી૦ કેખશરૂએ તસદી લીધી છે; અને મને આશા છે કે જેવી રસીલી અને અસરકારક એમના આગલી વારતા 'જામે જમશેદ'ના વાંચકોને માલમ પડી હતી તેવીજ અસરકારક આ જ બનાવને લગતી વારતા પણ જણાશે. તેમની એક બીજી કોશીશ જે 'કુહે આ

જહાં'ના લગાર હેબતાવનારા નામ હેઠળ મગટ થઈ હતી, તે પણ એવીજ કીસમની તવારીખના બનાવોને ગુંઠી લીધેલી વારતા હતી તેને અત્રે ભુલી જવી જોઇતી નથી.

મી૦ કેખશરૂએ એજ જ એ વરીઆવના બનાવ ઊપર એક નાનકડું ચોપાનયું અથે સાલ એ પ્રસંગની બાજના દીવસે બહાર પાડયું હતું, તે મધે તેમની આ વારતાની કેટલીક કડીઓનો ખયાલ મલતો હતો.

કર્તાએ લીધેલી રતનપોરની ખાસ મુલકાત.

આ વારતાનું મુખ્ય સ્થાન 'રતનપોર' છે, જયાં ગરાસીયો રજપુત રાણો રાજ કરતો હતો. તેનું માત્ર કલ્પના ઉપરથી વર્ણન કરવાથી જેટલું વાસ્તવીક પણું આવી શકતે નહીં, તેટલું હાલના હયાત રહેલા તે આગલા કસ્બાની હાલત તપાસીને તે ઉપરથી બની શકે તેટલી તેની આગલી હાલતની અટકલ કરવી એ વાજબી વલણ લેખાય. મી૦ કેખશરૂએ પણ એજ ડાહપણભરી રીતી અખતીઆર કરી છે. તેઓ જાતે વરીયાવજ નહીં પણ ખુદ રતનપુરના હાલનાં ફેરવાયલાં સ્થળની બારે મુશકેલી વચ્ચે અડીઅલ ઘોડા ઉપર બેસી મુલાકાત લઇ આવી ત્યાં જાતે અવલોકણ કીધેલી વીગતોનો સંભાલભરી રીતે ઉપયોગ કીધેલો જોવામાં આવે છે. આ 'રતનપોર' નામજ કાવય રૂપ ધરાવે છે, અને તેવાં એક મીઠા-સ્વરના અશીકની ખાણો ધરાવનાર 'આઈડીયળ' (Ideal) કસબાને આપણા કદીમ દાદા દાદીઓએ વસવાટ માટે પસંદ કીધું એ પણ તેમની ઉંચા પ્રકારની સમજદારીની ગવાહી આપે છે. હાલનું રતનપોર અસલી રતનપોરનો કાંઇપણ સંતોશકારક ખયાલ આપી શકે નહીં. જયાં આગળ રજપુત ભીલો અને ગરાસીયાઓની મોટી વસતી હતી તયાં આજે હબસીઓ વસે છે, એ પણ દેશદેશની ચઢતી પડતીનો કાંઇક ખયાલ આપે છે. મી૦ કૈખુસરો શીટરનું અસલી રતનપુરનું બયાન ઘણું રસીલું છે, તેજ માફક બીજી રીતે હાલના હબસીઓથી વસાયલું કાદવકીચ્ચડ વચ્ચે ફકત કામરાંના ગીચોગીચ આવેલાં કદરપાં ઝુપડાંઓ તથા તેની આસપાસના બાગોનું અત્રે આપેલું વર્ણન પણ કાંઇકરીતે વાંચવાજોગ લાગશે.

દીલપઝીર ચીત્રો.

મી૦ કૈખુસરોની આગલી વાર્તાઓ માફક આ વાર્તાનું એક ખાસ ખેંચાણ તે મધેના જુદા જુદા બનાવોને લગતાં સુંદર ૧૭ ચીત્રો છે. એ ચીત્રો પંકાયલા આરટીસટ મી૦ ધુરંધરે લખનારની કલ્પના પ્રમાણે દોરવાથી વાર્તાના પાત્રો વધુ દીપી નીકળે છે.

પારસી તવારીખના ભુલાઇ ગયલા કિર્તીવંત સોનેરી સફાઓ.

દટાઇ ગયળી પારસી તવારીખના જે જે સફાઓ હાલ સંભાળના સથંભ વીરોની જાગૃતી પછી બહાર આવવા છે, તેઓ મધે આ વરીયાવની પાકદામનની પારસી બાનુઓને લગતા કાહાણી કીસ્સા જેવા સફાઓ સોનેરી હરફે નોંધાયલા રહેશે. એ સફાઓએ આપણી કોમની આગલી કીરતીને પાછી અજવાળામાં લાવી જાણે જીવતી જાગતી કીધી છે.

સ્વચ્છ અને પવીત્ર સદગુણોની ખીલવણી કરનારા બનાવોથી ભરપુર આ

વી એક કહાણી આપણી કોમને એક ઘણું લાભકારક વાંચન પૂરું પાડશે. તે તવારીખી છે એટલે તેનો પાયો તદનજ ખયાલી બનાવો ઉપર રચેલો લેખા શે નહી; અને વળી જયારે તે પારસી કોમના આગલા માનવંત બપાઈ મમા ઈના માઠમાનાં સંગીન પાયા ઉપર રચાયલી છે, તયારે તો તે આપણુ આજે વધુ ધયાન આકરષી લેવા વીના રહેશે નહી. જે સમયે મોટે ભાગે પારસી કોમમાનાં સંસાર વહેવાર અને રોજીંદી જીંદગીના બનાવોને સહરાવીને આપણી કોમની હાલતને બંધબેસતા નહી હોવા છતાં ઓરીજીનલ વારતા તરીકે ઘુસાડી દેવામાં આવે છે; તે સમયે આ સાધારણ રસતો છોડી દઈ પોતાનીજ કોમ મધે ખરા બનેલા ઈતીહાસ તરફ ફરી એકવાર નજર દોડાવીને તેમાં પોતાની કલ્પના શકતીથી રસ અને રંગ ભરી તેમને ભભુકદાર બનાવવામાં ખરેજ વાર્તાના કર્તાએ ડાહપણ વાપરયું છે. આવી નવલકથાઓની શરૂઆત આપણા ગાયકવાડી રાજયના દીવાન સર મનુભાઈના પીતા મી૦ નંદશંકરે 'કરણ ઘેલો' લખીને ગુજરાતની તવારીખના કેટલાક રસીક બનાવોને પાછા સજીવન કીધા હતા, અને તેમ કરી તેવણે મખયાત કવી વોલટર સ્કોટની જગ—જાહેર નોવેલો નોજ દાખલો લીધો હતો; તેજ માફક પારસી વાંચક વર્ગ માટે તેમનાં અસલી સાદા બાનુ વર્ગના શુરાતણપણાના, અને તે કરતા તેમની વધુ કીમતી મીરાસ જે પતીવૃતાપણું તથા સંસારીક પવીત્રાઈની છે, તે અમુક આકારમાં બહાર લાવીને, દીલપઝીર વારતાનાં રસીલા વાઘાના લેબાસમાં રજુ કીધો છે, તેથી ને કીરતીવંત બનાવો હવે ખરેખર જાણમાં આવી વખાણ પામયા વીનાં રહે શે નહી. અને તેના પરીણામે સદીઓ ઉપરની પોતાનાં ભલી બપાઈ મમાઈઓ ના સંગીન ગુણોનું અનુકરણ કરવાને આપણી આજની અબળાઓમાં ઉલટ ઉતપન થાય તો તેમાં કશી નવાઈ નથી.

જખમાયલી જર.

આ વાર્તાનું ઉપનામ જેમ બતાવે છે તેમ તેની નાયક એક માન પામે લા ભલા પારસી જાગીરદાર શેઠ જાંહગીરશાહની બેટી જર છે. એ જવાન બાનુની પાકીઝગી, તેણીની દલેરી, પતિવૃતાપણું, તેણીની સખુરી ટુકમાં અસલી ઈરની બાનુ અને તેજ મીસાલ આગલા આ દેશ મધેના સાદા સમજદાર અને સકળ સદગુણી, એટલે ખરૂં પારસીપણું બતાવનારા એક પારસી જવાન બાનુનું આવી મગરૂરી ભર્યું તેટલુંજ રસીલુ ચીત્ર રજુ કરે છે, અને તેને દીલજીત બનાવવાને મી૦ કેખશરોએ કાંઈપણ કચાશ રાખી નથી. એ જવાન બાનુ પોતાનાં લગન જેવા શુભ દીવસે, જે વેળા તેણીનું કોમળ હઈડું આશાઓથી તદન છળછલ થતું હતું, તે વેળા એ બાનુ ઘાતકી તથા હવસી રાજાના હાથ કેવી રીતે પડે છે અને અનેક જાતના દુખો અને જુલમાતો પાડતા છતાં પોતાની પાકદામાન જાળવવાને માટે કેવી કેવી બહાદુરી બતાવે છે, તે વાંચતાં આફરીનના ઉદગારો બહાર પડવા વીના રહેશે નહી.

બીજું એક પાત્ર—જે પારસી મરદ બચ્ચાંનુ છે-તે ખુરશેદનું છે, જે જરબાનુંની સાથ લગનના પાક કોલથી બંધાયલો છે, અને જે પોતાના લગનનાજ શુભ દીવસે પોતાની માહા માહબુબને રાજા તરફથી દગાથી ઉચકી લઈ જવાથી

તેની પુઠે પાક મનસનીથી દોડી જઈ, સેંકડો વીટંબણામાંથી પસાર થઈ આખરે કાલી માતાના ભયંકર મંદીરમાંથી તેણીનો બહાદુરી રીતે છુટકો કરે છે, તેનું અત્રે આપેલું કરુણારસીક વર્ણન વાહવાહ પોકરાવ્યા વીના રહેશે નહી.

વાર્તાની નેમ.

ઉપર જોયું છે તેમ આ વાર્તા કંઈ આજના પારસી સંસારનું ચીત્ર રજુ કરતું નથી. તેની નેમ તો વધુ ઉંડી અને મોહોળી ગણવામાં આવેલી દીસે છે. અગલા પારસીઓના મરદોજ નહી, પણ બાનુઓમાં પણ કેવા સંગીન, ટકાઉ અને ઉંચ દરજાના ગુણો હતા (કે જે ગુણોના પ્રતાપથી તેઓ આજવેર ટકી રહી શકી બ કોમ હતા આગલની ફેરોજમા આવી પડતાં છે) તેનો તવારીખરૂપી દાખલો વાર્તાના રસ અને રસ સાથે અત્રે રજુ કીધેલો જણાશે. જેમ મી૦ કેખુશરો ફીટરે પહેલી વાર્તામાં ખાસ કરીને અસલ પારસી મરદોની બહાદુરી તથા જવાનમર્દીના નમુના રજુ કીધાં હતાં, તેમ આજની વાર્તા મધે તેવણે મુખ્ય કરીને પારસી બાનુઓની પાકદામાન અને પતીવ્રતા માટેની જાનફેશાન અને જાતભોગને, કે જેમને માટે અતીશય માન અને મગરૂરી ભર્યો લાખ્યો વાર્તાના રૂપમાં જુદા જુદા આકારમાં રજુ કીધો છે એ રીતે ઐતીહાસીક વાર્તા સાથ તવારીખી બનાવો, અને તે ઉપરાંત કામના વડવાઓના ઉંચ ગુણોની ખરેખરથી ઘણા માણસોને એક પછી એક સીનેમાની ફીલમ મીશલ અત્રે રજુ કીધેલાં જણાશે.

શું સીનેમાની ફીલ્મમાં આવા બનાવો નહીં ઉતારવામાં આવે?

આમ સીનેમાની ફીલ્મ વીશે બોલતાં એક ખરેખર છાતીએ ધાઈ આવે છે. જે જંગી બનાવો તથા સાહસીકી સફાઓને અત્રે ચાલુ કીધા છે, તેમને શું સીનેમાની ફીલમમાં ઉતારી દેશ મહેલ અને કોમકોમ વચ્ચે એ અસલી પારસી પાકદામાન અને પારસી દીલાવરીના ચીતારો રજુ ન કરવામાં આવે? વળી બીજા કાવ્ય ઉપર એવા કરુણારસીક બનાવોને નાટકના આકારમાં જરૂરી આવણો તથા ગરબાઓ સાથ નહીં બહાર પાડવામાં આવે? "સંજાણના સપુત" વીશેનો આ વોજ એક સીફારસ-પત્ર લખતાં મરહુમ પારસી સકોલર મી૦ રૂ. પે. કરકરવાલાએ એવી ખાહેશ બતાવી હતી, કે તે વાર્તાના અને તેવીજ કીસ્મના બનાવોને નાટકના રૂપમાં અને બને તો મોટી વીરરસ કવીતામાં રજુ કરવા. તેવોજ ખ્યાલ હાલ મને આ 'જંગે વરીઆવ'ના દીલપઝીર સફાઓ ઉથલાવી જતાં સુઝે છે. જો વીરરસ કાવ્યમાં એ બનાવો રજુ થવાને લાયક કોઈ જરથોસતી કવી હજી જનમ્યો ન હોય, તો પણ ખચીત તેમને નાટક રૂપમાં કે સીનેમાના હલતાં ચીત્રરૂપમાં તો રજુ કરવાનો વખત હવે નજદીક આવ્યો છે.

શું આ કીસ્સો તવારીખરૂપી નથી?

આ "જંગે વરીઆવ"ના કીસ્સો ખરો તવારીખરૂપી છે તેને લગતી દલીલો વાર્તા લખનારે પોતે પણ તેમનાં એજ વીષય ઉપરના નાનકડા ચોપાનીયામાં રજુ કીધી છે, અને તે બાદ તેમના પોતાના પાછળ આવતાં "શરૂઆતના બે બોલ" મધે પણ વીવેચન કીધેલું હોવાથી અત્રે મારા તરફથી ઝાઝું જણાવવાની જરૂર નથી.

આજ સવાસાહુસો વર્ષ ઉપર લખાયલી 'કીસ્સે સંજાણ'માં આટલી તો હકીકત મળે છે કે આપણા નયાગાનો સંજાણમાં આવયા પછી આશરે ત્રણસો વર્ષે એ ગુલઝાર નગરીમાંથી વીખરાઈને વાંકાનેર, ભરુચ, વરીઆવ, અંકલેશ્વર, ખંભાત તથા નવસારી મધે જઈ વસ્યા હતા. ઉપલા હેવાલમાં વરીઆવને ત્રીજી જગા આવી છે તે કાંઈક અર્થસુચક દીસે છે. પહેલાં વાંકાનેર તથા ભરુચ પછી તુરત વરીઆવ મથક આવે છે, જયારે ખંભાતને છે પાંચમી જગા અપી છે. કેટલાકો માને છે કે ખંભાત અને વરીઆવના પારસી સંસ્થાનો સંજાણના જેટલાં જુનાં છે. ખંભાત માટે તો એટલેવર લખાણ મળે છે કે તરત ઈ. સ. ૯૯૦ માં પારસીઓ વસતા હતા, તે જોતાં તો વરીઆવમાં પારસી સંસ્થાન તે અગાઉ મચી રહયું હોય એ તદન નહીં માનવા જેમ નથી.

પારસી અસહકાર.

આ વાર્તાની શરૂઆતજ એક રાજદ્વારી બનાવથી થાય છે. આજે આપણા દેશમાં મહાત્મા ગાંધીના શીક્ષણના ફેલાવાથી 'અસહકાર' શબ્દ એક રાજદ્વારી હથીઆર તરીકે વધુ જાણમાં આવયો છે, અને તેને અહીંસા સાથ જોડવાથી તે એક ધારમીક મંત્ર જેવો થઈ પડયો છે. પણ વરીઆવ મધેના આપણા સેંકડો વરસો ઉપર ઉપરના વડવાઓએ જે અસહકાર—અને તે પણ સુલેહભરયો, કાંઈ પણ મારફાડ કે તોફાનથી નીરાળો—કરયો હતો, તે આજની ચળવળ જોતાં એક નોંધી લેવાજોગ બીના છે; અને રાજદ્વારી બાબતોમાં અસલથીજ પારસીઓ કેવી કીંમત અને સ્વતંત્રતા બતાવતા આવયા છે તેનો એક અસાનક દાખલો પુરો પડે છે. તેઓનો તે વેળા તાપી નદી ઉપર આવેલો સુરતની નજદીકનો વરીઆવ કસબો રતનપુરના ગરાસ્યા રાણાના તાબા હેઠળ હતો. આ વરીઆવ મધેના જરથોસતીઓ ઉપર તયાંના તુરતના ગાદીપર આવેલા ગરાસ્યા રાણાએ માથાવેરો જેવો એક કર નાખયો, જે આપવાને જરથોસતીઓએ સાફ ના પાડી. સેવટે રાણાએ ગુસ્સે થઈ તેમની સામે વેર બાંધયું અને અનેક પ્રકારનું ઠોકરાપણું બતાવવા માંડયું, અને આખરે તેણે લશકર હુલ્લાહુલ તઈયાર કરીને પારસીઓ સામે મોકલયું; અને આ માટે એવી તક સાંધી કે જે વેળા પારસી મરદો ગામની બાહેર ખાણીપીણીમાં રોકાયલા હોય, તે વેળા તેમના ઘરોમાં ઘુસી જઈ લુંટફાટ કરી તેમનાં બનુઓને દુઃખ દઈ તેમને આબેરૂ કરવા. આ હીચકારી રીત દુષમનોથી કુછડી રાણાને અખતયાર કરવી પડી, એજ આ વાત જરથોસતીઓ સાથે તે વેળા રાજદરબારમાં કેવો ત્રાસ હશે તે ઉઘાડી રીતે બતાવે છે પણ વળી તે વેળાના ગામડયા પારસી બાહરાંઓ કાંઈ બાંડયાં જેવાં નહતાં. જે રીતે કદીમ ઈરાનમાં તુરાનથી આવેલા સોહરાબ પહેલવાન સામે ઈરાનની સરહદ ઉપર બહાદુર ગુરદઆફ્રીદ રસતે પોતે મરદના લેબાસમાં મરદનું બખતર પહેરી ખડી હતી, તેજ માફક આ વરીઆવની પારસી બહરાંઓ જર, નવાઝ, શીરીન વીગેર પોતાના ધણી દીકરા તથા બાપ ભાઈના લડાઈના બખતરો પહેરી હથીઆર બાંધીને ઉભાં રહયાં, અને રાણાના લશકર સામે મરદાઈથી લડયાં. તેઓ એવાં તો જોશથી લડયાં કે સામાવાળાઓને શક થયો નહીં કે આતો બાયડાના વેશમાં પારસણો હથીઆર સજી લઈ

ચાને બહાર પડયાં હતાં! હવે જે ઘડીએ આ પારસી બહાદુર નારો હતેહ પામવાની અણી ઉપર હતાં, તે વેળા દુશ્મનસીપે ઈદ બાજુની હોલાદ માથા ઉપરથી પડી ગઇ અને તેણીનો બાલનો અંબોરો નજરે પડયો. આથી રતનપુરનાં લશકરને ઝનુન આવયું કે બયરાંઓ સામે હારવા કરતાં મરણું બહેતર; અને તેથી દુશમન ખુનપર ચડી વધુ જોશમાં હુમલો લઇ આવયા. એવા જનુન અને જોશથી પારસી બાજુએએ લડત ચાલુ રાખી, પણ છેવટે હાર થતી જોઇ તેઓએ બેઆબરૂ થવા કરતાં મોતને વધુ પસંદ કીધુ; અને પોતાની પતીવ્રતા અને હોરમતની જાળવણીને ખાતર બહાદુરીથી તેમના નજદીકથી પસાર થતી તાપી નદીમાં કુદી પડી તેમાં ડુબી મુઇ પારસી નામને મગરૂર બનાવનાર આ બનાવનો રોજ માહ પણ જળવાઇ રહયો છે જે—દેંનરદીન મહીનો અને અરસીસંગ રાજનો હતો.

આ કીરતીવંત બનાવ કેટલાં વર્ષ ઉપર બનયો હશે?

આ પારસી કીર્તિ આગવનારો મહાન બનાવ ઉપર જણાવયું તેમ કયે રોજે અને કયે માહે બનયો તે તો જણાવલું છે. અને તે રોજ માટે હજી પણ નવસારી તરફ મરેસર મધે એ મસંગને ઉજવવામાં આવે છે. પણ તે આજ આશરે કેટલાં વર્ષ ઉપર બનયો હશે તે ચોકસાઇથી કહી શકાતું નથી. આ જંએ વરયાવઇન સ૦ ૧૪ મી સદીમાં બનેલો ઘણાંકો માને છે. જે જમાનામાં તઇમુરલંગ આ દેશ ઉપર ચઢાઇ લાવયો હતો, તે જમાનામાં એટલે કીસસે સંજાણ લખાઇ તેની લગભગ બે સદી આગમજ તે બનાવ બનેલો કહેવાય છે. વળી કેટલાક તો આગળ વધી જણાવે છે કે વરીઆવનો આ બનાવ પારસીઓ સંજાણથી નવસારી આવી વસયા તેથી પણ અગાઉ બનયો હતો; અને બીજાઓ એથી પણ આગળ વધી પારસીઓ નવસારીમાં આવયા પછીજ સંજાણ તરફ ગયા હતા એવી અટકળ કરે છે. અને તેમ કરી નવસારી અને વરીયાવના પારસી સંસથાનોને સંજાણની પણ આગમજ આબાદ થયલા જણાવે છે. પણ આપણને એટલે દુર જવાની કશી જરૂર નથી અને વળી એ તક માટે કાંઇ સંગીન કારણ પણ હજી જણાયું નથી. માત્ર એટલુંજ હાલ તુરત તો ચોકસાઇથી કહી શકાય અને તે પુરતુ છે કે એ બનાવ બસે વર્ષની તો વધુ અગાઉ બનેલો હોવોજ જોઇએ. શું આ કાંઇ આજથી નાનોસુનો તફાવત છે! પાનસે વર્ષ ઉપરની જરથોસતી બાનુઓએ આવા અદભુત પાકરમો કીધા તેને બદલે જો એમ કહીએ કે તેથી ઓછાં એટલે બસેં વરસ ઉપરની આપણી કોમની અબળાઓએ આવા મહાન અમુલ્ય જાની ભોગ પોતાની હોરમતને ખાતર, પોતાની પાકદામાનને ખાતર, જુદદીનો સાથના જોડાણથી બચવાને ખાતર, આપયા તો તેથી શું આ બનાવની અગતયતા, તેના મહતવ તથા તેમાં સમાયલી મગરૂરી ઓછી થાય છે? ઉપલો વરીયાવનો બનાવ મુંબઇ ગેઝેટ અર જેવા સતાવાર પોથામાંથી પણ મળે છે આ ઉપરથી તે તદન એક ગરબાંચ્છે એમ માનવાને કશુ કારણ રહેતું નથી, બલ્કે તેનું સામાનય વાસ્તવીકપણું આસપાસના સંજોગો ઉપરથી પણ સીધ થાય છે.

સ્વચ્છ પારસી સંસારનું આગલા જમાનાનું ચિત્ર.

આ વાર્તા આગલા જરથોસતીઓની રહેણીકરણી, તેમની રાહરસમો, તેમના

સંસારવહેવાર—ટુંકમાં, એથી વધુ સદી ઉપરના એક પારસી ઘરસંસારનું ઘણું અચંબું ચિત્ર રજુ કરે છે. તે વેળાનો એક જરથોસ્તી તેના બાપદાદાઓથી ઉતરી આવેલા ઉંચા સંગીન ગુણો જાળવી રાખવા ઉપરાંત પોતાની સવચ્છ જીંદગી, જે તેના પાક મજહબેજ શીખવી હતી, તેની બરકતથી આસપાસની વસતી હીંદુઓની જુદી જુદી ન્યાતોમાં અને બીજો વટીકમાં કેવો ઉંચો છાપ બેસાડે છે. પરદેશમતવાળાઓ પણ પારસી સખાવત, પારસી દીલગુરદાની વખાણો કરે છે. સદીઓ ઉપર બીલો અને ગરાસીયાઓ વચે પારસીઓ કેવી રીતે વસી પોતે પકસો ટકો, વડી વજીરી મેળવી માનઇજ્જત પામયા હતી. એ આજના જમાનામાં કાંઈક અજાયબી ઉત્પન્ન કરે છે.

જુદદીનો ખુદ પારસીઓની આતશના કેબલા તરફની જાનફેશાનીની કેવી તારીફ કરે છે તે અમેના દરેક પારસી બીરરના સંતોષ સાથે વાંચશે; અને એવું ઇચ્છશે કે પોતાના બાપદાદાએ જે આપેલો વરસો આજના પશ્ચીમ તરફના કેટલાક તકલીદી સુધારાઓની રોકમાં તણાતા પારસી જાંગલા તથા મડમો પોતાની એવી નશકારક વગોણું તયાગ કરી જાળવી રાખશે. અને ખરા, સંગીન, જરથોસ્તી નામને છાજતા સુધારા તરફ પાછા ફરશે કે જેથી કોમની આગલી કીર્તિ જળવાઇ રહે ઓર તેમાં વધારો થાય. આજે તો માત્ર ઇંગ્રેજી ડરેસ, ઇંગ્રેજીમાં 'ગોટપીટ સોટપીટ,' ઇંગ્રેજી મોજશોખની ખાણીપીણીમાંજ સુધારો સમાયલો કેટલાક બાપીકી દોલતના દર ઉપર બેઠે લાગો માને છે; અને તેમાં તો મુછ બોડાવી બાંડા થયા તો પછી તો સુધારાની ટોચને પુગા! આગળ મુછના બાલ બોડાવવા એના જેવું અપમાન બીજું કશું નહી ગણાતું, બલકે મુછના બે બાલ ઉપર આખું ગામને ગામ આપી દેવાના બનાવો પણ જણાયલા છે. પણ આજે? હા આજે તો બે પાંચ કે પચીશ પચાસ બાલ શું પણ આખી મુછને મુછના ગુછડાં ઉતરાવવા અને ખોડકા બાંડા બનયા કે ખરા મોટા લોકમાં કે વાહવાન બેરીસટરમાં ખપયા, પછી મુછ પર તાવ દેવાને તેમને મોકોજ કયા રહે, બલકે સાચી મગરરી ખરી ફીસમના માકમા કરવા માટે માનવાને કારણજ કયાં રહે!

પાકદામાનની જાળવણી.

પોતાની બાજની જાળવણી માટે એક પારસી બાનુ કેવાં કેવાં દુખો સહન કરે છે, અને છેવટે પોતાની જાન પણ બરબાદ કરવાને સૈજવાર થઇ અચકાતી નથી એ આ વાતનો ખુલ્લેખુલ્લો ધડો છે. યાદ રાખવું જોઇએ કે આ કાંઇ એકલડોકલ પારસી બાનુ પોતાની પાકદામાનની જાળવણી માટે પોતાનો જીવ પટકી નાખતી નથી, પણ એક આખા કસબાની તમામ પારસી બાનુઓ પોતે હથીયાર બાંધી લડી લડીને થાકી જયારે તેમનો દુશમનને વશ થવાનો વખત આવયો તયારે તેમનાં ટોળેટોળાં એકીવેળા એકચીતે પોતાના ધણી દીકરા કે બાપ બાધને આવવાને માટે થોભવા વીના, આવાં અરદુશ્થર માતાને પોતાનું હાડમંડ શરીર બેધડક નીડરપણે અને વગર અચકીએ સોંપી દઇ તે બીનાઇ જેહાનમાં સુખરૂપ થવાની શ્રધા રાખવાનો દુનયાની તવારીખમાં બહુજ જવલે બનતો બનાવ, અત્રે જોવામાં આવશે. આજ ત્રણ દાહેકા ઉપર મુંબઇ શહેરની મોહોળી પારસી વસતી મધેની બે અબળાઓ રાજબાઇ ટાવર ઉપરથી

પોતાની પાકદામાનની જાળવણી માટે પડી મરવાના બનાવે કોમમાં તેમજ શહેરમાં જે હોકાર મચાવયો હતો, તેની યાદ કરતાં આ એક નાનકડા પણ આખા ટોળાની એકેએક અબળા ગરાસયા સામે ખડી રહેવા બાદ આખરે લાઈલાજ બનતાં, બુઢા કે જવાન, નાના કે મોટાં એ સર્વ બાનુઓ મરવાંને તઈયાર થાય છે, એ કાંઈ જેવાં તેવાં કરૂણારસીક પણ સાથે સાથે વાખવાખી પોકરાવનારો બનાવ નથી, એવો મગરૂરીભરયો દાખલો સદા પારસી તવારીખમાં સોનેરી હર્ફે જળવાઈ રહેશે. એ બનાવ આજ થોડા વર્ષોપર લગભગ દટાઇ ગયો હતો તેને બહાર લાવવામાં કોમના હીતારથીઓએ એક ખરી સેવા બજાવી છે; અને હવે તેને બરેબર મીય બનાવવા અને મહોડે મહોડે ચરવાવી ચાલતાં ચાલતાં સર્વને બોધ દેવાને રજુ થાય છે, તે માટે તેના કરતા મી૦ કૈખુશરૂ રીટર તેમજ તેને પ્રસીધતા આપનાર આ જામે જમશેદ' પત્રનો કોમ તરફથી ઉપકાર માનવામાં હું નહી ધારતો કે મારા અખતીઆરની બહાર જતો હોઉં.

. એવી એવી પારસી દલેરીની કાહાણી જે એક કોમના સદગુણો વધારવાને હતમ યોગક પુરો પાડે છે. એવા બાની બીનાઓ અદભુત બનાવો એક કોમના ટકાઉપણાના પુરાવા અને ફરણા પુરાં પાડે છે.

આવા માઠરમો કેમ બની શકયા?

આ વાર્તામાં રજુ થયલા તવારીખરૂપી કીસ્સામાં નોંધાયલા અદભુત બનાવો જમાનાઓ ઉપર બની શકયા તેનું કારણ શું ! કયાં વાંચણ અને કયા શીક્ષણની બરકતથી તે બની શકયા હશે ! જે જમાનામાં આજ સદીઓ ઉપર એ માઠરમો થયાં હતાં તે જમાનો કાંઈ છાપાનો કે ચોપડીઓ કે ન્યુસપેપરોનો જમાનો નહતો. તે વેળા દેશદેશનાં સાહીતય જેવું કાંઈ ન હતું, અને તેનો આવજો માવજો તો નહીં'જ જેવો હતો. એ જમાનો તો આ હીંદ દેશના અંધકારના જમાના જેવો લેખાતો તે વેળા જો કાંઈ પુસતકો હોય તો તે બહુ માટે ભાગે માત્ર ધર્મને લગતાંજ પુસતકો, અને તે પણ હસત લેખો હતાં, જે એવી ભાષામાં લખાયલાં હતાં કે તેમનો અરથ ભાગયેજ આંગળીના કાપા ઉપર ગણાય તેટલા પારસીઓ જાણતા હતા પણ તે અસલ પાક મજહબી કેતાબોનો અરક તો પારસી લોહીમાં આમેજ થઇ ચુકયો હતો. પાક જરથોસતી મજહબના સૌ કાનુનો તો દરેક જરથોસતી જનમતાં તેના પોતાના લોહીમાં ભેળાતાં જતે; એટલે પછી એવાં નીરમળ આતમીક શીક્ષણને માતાના દુધ સાથ એક જરથોસતીને મળતાં તેજ માત્ર એ જમાનાનું શીક્ષણ હતું; તો જો કે તે બુલંદી કે માતેબર પણામાં કાંઈ જેવું તેવું નહતું. એવાં ધર્મિક શીક્ષણ જમાનાઓ વેર પામેલા પણ સદા ભેળા સાથેસ સફરમાં પુર્વજોના પુર્વાઓ તરફથી આવો દેહનો ભેગ આપવાનો અદભુત બનાવ બને એ તદન માનવા જોગ છે, અને તેટલા માટે એ સઘળું આપણા પાક જરથોસતી કલામો કે જે મધીની સમાનથી નીતી કહી પણ ફેરાય કે સુધરી શકે એવો શંકા રાખી શકાય નહી તેનેજ આભારી છે જયાં સુધી આએ પાક મજહબ તરફની જાનફેશાની ચાલુ રહેશે તયાં સુધી જરથોસતી કોમનો બદ્દનામ દહાડો કદી આવનાર નથી; અને પ્રસંગ આવતાં "જએ વરીઆવ"

માં જળવાઇ રહેલા મગરૂરી ભર્યા બનાવો ફરી બનવાને કાંઇ પણ પ્રકારનો અસંભવ દીસતો નથી. બલકે તેથી પણ ચઢતા પ્રકારના બનાવો તે પાક અહુર મઝદની મદદ અને જરથોસ્તી દીનની બરકતથી બનતા રહેશે એમાં જરા પણ શક નથી.

"પારસી કોમ કદી નાબુદ થનાર નથી"—શુરા પારસીઓ જંગમાં મરતા.

એક ખરા હીંદુ યોગીએ આ વાર્તામાં જે અગમચેતી કરી રાણાની શુધી ઠેકાણે લાવવા માંગી હતી, તે જેટલી તે જમાનામાં તેટલીજ આજે પણ સાચી છે, એમ બતાવવા હું તે યોગીરાજનાજ શબ્દો અત્રે રજુ કરીશ. તે હીંદી રાણાને સમજણ આપે છે કે:—"પારસી જાત અગ્નીપુજક અને સુર્ય પુજક તરીકે જાણીતી થઇ છે. એક પુરાણા કાળથીજ આ પ્રજા પવીત્ર સર્વવ્યાપક મહાન તત્વની પુંજા કરતી આવી છે. અગ્ની અને સુર્ય ની જોરાવર શક્તીનો જીવન અંશ આ પૃથ્વીના દરેક વસતુનાં કે પ્રાણીમાં હસતી ધરાવે છે, જેમાં મુખ્ય તો મનુષ્ય આવી જાય છે ખુદ આ આખી એ જગતની હસ્તી અને જીવન આ ગરમીની શક્તી કહો યા તેને દેવતાના નામથી કહો કે પારસીઓ તેને મઝદ તરીકે ઓળખે, તેની પુજા એક પ્રજા હજારો વર્ષ સુધી ચાલુ કરતી આવી હોય, તો પછી તે પ્રજાએ કેટલું બધું આતમીક બળ પેદા કરવાથી, તે પ્રજા ઉપર તે શક્તી યા દેવતા કેટલા પ્રશન હોવા જોઇયે, અને તે શક્તી કે દેવતા પોતાના વફાદાર માનીતા પુંજારીઓ ઉપર કેવા પ્રેમ, લાગણી અને પોતાના અખુટ બળથી તેના ઉપર પોતાનો બ ળવાન બચાવનો છાંયો, અહોનીશ રાખતા હશે, તે વીચારવું કેવું સેહેલ છે?" (પ્રકરણ ૨૯ સું.)

ખરેખર પારસી કોમની અત્યાર વેરની હસતીની અને તેની જાહોજલા લીની ચાવી ઉપલા પરકોમના યોગીનાસીનેરી સુખનોમાંજ મળી આવે છે.

* [યોગી પારસીઓને આતશ પુજક ગણે છે તે સાધારણ વીચાર કેવો ભુલ ભર્યો છે, તે ઉપર ટીકા કરવાને થોભવાને હાલ જરૂર નથી.]

આ યોગી રાણાને ચેતવણી આપે છે કે જે વેળા તે અગની પુજ કોનો ઝું દમા અને ક્રુરતાથી નાશ કરવા તઇયાર થશે. તેજ વેળા તેઓ ઉ પર પ્રશન રહેનાર બળવાન અગની તારા આંગમાના વેરને લીધે નબળાં પડે લા અગનીને એકદમ બુજાવી ઠડાંગાર કરી નાંખશે. આ પણ ચેતવણી ત્યારે ખરીજ પડી છે. તે રાણાના હીણપસ્તી ભર્યા ફેજમાં આપણે જોઇશું.

રાણો છેવટે પારસી મરદોને બદલે બાનુઓને પોતાની સામે બળતવારીથી લડતી જોઇ બોલી પડયો "રાંડના મારયા ફોક ગયા" મારા બહાદુરો આપણે તો પારસી બીઓ સામે લડીયા છીએ પુરૂશ કોઇ છેજ નહી?"

એક પારસી માતાનો પોતાના ફરઝંદને બોધ.

વાર્તાની બાહદુર ફરેશતાઇ ખસલતની નાયકા જર-પોતાના નાના પ્યારાં બાળકને માટે પણ જીવવાને પોતાની હોરમતને ખાતર ના પાડતાં જે કહે છે તે

એક પારસી માતા કેવી હોવી જોઇએ તેનો ખયાલ આપે છ. તે નીચેલા શબ્દોમાં જણાવે છે કેઃ—

"જો મારા પ્યારા ફરઝંદ ખાતર જીવું તો તે નાપાકીના મોટા કલંક સાથે અને કુટુંબ, પાક મઝહબ અને ઘરબારના નાશના મહાન ભોગે; પણ તેનું આખરે પરીણામ શું આવે? અફસોસ! મારો બેટો મોટો થઇ ખુદ પોતાની માવતરને ફક્ત એક બાળકના પયારને ખાતર આપેલા કુટુંબ, પાક દાદાર અને મઝહબના ભોગને માટે ખરા અંતઃકરણથી ધીક્કારે? હા, તેની માતાનો આવો જુલ્મન ગુનાહ કદી માફ નહી કરે. જ્યારે બીજી તરફ એક કીરતીવંત બહાદુરી બતાવી મોતને શરણ થવામાં ખરી નામવરી, ખાનદાન અને સાચું અંતઃકરણ પુરવાર થાય છે. તે કરીમે કારસાજ જ્યારે નાની કીડી જેવીની પણ સંભાળ લે છે, તો શું મારા માવતરના છાયા વગરના કમનસીબ બેટાની પરવરી નહી કરશે! મારા પયારા બેટા રૂસતમ-તુ હાલ શાંત મને મીઠી ઉંઘ કાઢ, તને તે દાદગારને સવાધીન હું હવે છોડું છું."

આ તે પારસી માતા! તે પોતાની અને કોમની હોરમતના ત્રાજવામાં પોતાના બેટા તરફના અખુટ પયારને તોલીને પ્યાર કેવો હલકો બેવજન ધારે છે? આ જોઇ કયા જરથોસ્તીની છાતી ન ખીલશે?

પવીત્ર સ્વચ્છ જીંદગીના નમુના.

આપણે જોયું છે તેમ આ વાર્તા ઇંચેઇંચ એક પારસી વાર્તા છે. તેના એકેએક પ્રકરણમાં પારસી ખાસીયત, પારસી ખુબીની, પારસી આચાર વીચાર અને ઉમદા પારસી ખમીરની કાંઇ ને કાંઇ ઇશાનીઓ અચુક આકારમાં મળી આવે છે. આવી જીંદગી આજના કહેવાતા સુધરેલા પણ અતી જડવાદી જમાના કરતાં કોઇપણ પ્રકારે ઉતરતી નથી; બલ્કે સાચું કહીયે તો અનેક સંગીન બાબતોમાં સો બલાઇએ ચઢતી છે. એવાં એવાં પવીત્ર સ્વચ્છ જીંદગીના ચિત્રો જેટલાં આપણી કોમ સનમુખ વાર્તાની અસરકારક મારફતથી રજુ થાય તેટલો કોમને ફાયદો જ જાણવો.

શરૂઆતના બે—બોલ!

"જંગે વરિયાવ"ના કીસ્સાના તવારીખી ખરાપણા બાબે એકવાર ફરીથી ખોલવાની હવે જરૂર રહીજ નથી. આ બાબતમાં મારા નાનકડા ચોપાનીયામાં (કીસ્સે જંગે વરીયાવ) મેં કેટલાક પુસતકોની સાહદત ટાંકી છે, જેમાં નવસારીની ૨૦૦ વર્ષ ઉપરની જુની "દશાપોથી"માં પણ "વરિયાવા બેહદીનોની બાજ"ની નોંધ જળવાએલી છે જે ખાસ ધ્યાન ખેંચવાજોગ બાબત છે. વળી આપણા બુઝોર્ગ સકોલર ડો૦ જીવનજી જ. મોદીએ આ સાહદતોને વધુ ટેકો આપનારી એક શોધ કરી છે, જે ૧૭૧ વરસ ઉપરની લખાયલી "કેતાબે દફતર મસતન" નામની ચોપડીમાં ફોલીઓ ૧૧૦ માં "બાજ વરિયાવ" એવ નામેની નોંધ છે, તેના ઉપર છે, જે નોંધ નીચે મુજબ છે:—

"રોજ અરશીસંગ, માહ ફરવરદીન ત્રીજુ દન બાજ વરિયાવની ગુજરાત માં આવ પછી મરાએઆ તેની બાજ અરદા ફરોશ ધરવી."

આ બાબતમાં વધુ અજવાળું પાડનારી એક આરટીકલ શેઠ સો. મં. દેશાઈએ "રાહે જરથુસ્ત્ર" નાં મારચ ૧૯૨૧ ના અંકમાં લખી છે

"જંગે વરિયાવ"નાં કીસ્સાનો ટુંકસાર એવો છે કે વરીયાવ કસ્બાનાં પારસીઓ સાથ રતનપુરના ગરાસીયા સરદાર સાથ કર બાબે ખટપટ થઇ, જેથી એક વેળા જ્યારે પારસી મરદો કસબા બાહેર ઉજાણીએ ગયા હતા, ત્યારે ગરાસીયાઓ તેનો લાભ લઇ ગામ લુંટવા વરીયાવ ઉપર ટુટી પડયા; પણ ત્યાંની બહાદુર પારસણોએ સમયસુચકતા વાપરી મરદાનો લશકરી પોશાક પેહેરી મોંઢે બુખવતી (યાને લડાયક બુરખો) બાંધી દુશમનો સામે બાથ ભીડી તેઓને લગભગ હરાવયા, પણ અકસમાતીક એક બાનુની લડતાં લડતાં કોલાહ માંથી ઉપરથી ઉડી ગઇ, જેથી બાનુઓની જાતી જણાઇ ગઇ; અને ગરાસીયાઓ ઝનુની બની લડયા, જેથી કંઇક પારસણો લડાઇમાં કતલ થઇ ત્યારે બાકીનીઓએ દુશમનના હાથમાં કેદ પકડાઇ લાજ લુંટાવાની ધાસ્તીથી, પાસે વહેતી તાપી નદીમાં નંખાવી દઇ જાન ખોયા.

આ કરૂણારસીક પારસી તવારીખનાં બનાવને મુળ પાયો ગણી તેનાં ઉપર કલ્પનારૂપી દીલપઝીર પણ કરૂણારસીક ઇમારત ઉભી કરવાની આ મારી બીજી અદના કોશીશ છે:—મારી આગલી બે કોશીશોને ("સંજાણનો સબુત" અને "કુહે અનલ!") આપણી કોમે સારી ઉલટ અને લાગણીથી આવકાર આપયો હતો.

મારે અહીં ખુલ્લું જણાવવું જોઇયે કે મારી આગળી બે તવારીખી નવલકથા તથા હાલની આ કોશીશને ખરી તવારીખ તરીકે મનાવવા કે ભણાવવા મેં કેપ ઇસારો પણ કર્યો નથી. એક તવારીખી નવલકથા અને ખરી તવારીખ વચ્ચે ખચીતજ મોટો તફાવત હોય છે એમ સહુ કોઇ સમજી શકે.

હાલનું રતનપોર.

આ તવારિખી કથામાં ઉપર દરશાવેલા પારસી ઇતીહાસના બનાવ સાથ સંબંધ રાખતી બે જગયાઓ છે, એક તો વરીઆવ છે; જે સુરતથી ત્રણ માઇલ દુર આવેલું છે જેની મુલાકાત સેહેલાઇથી લઇ શકાય છે. બીજી જગયા રતનપોર ગામડું છે, અગાઉ તે એક શેહેર હતું, અને ગરાસીઆ રાણાનું મથક હતું. આ શેહેર બાબે આ વાર્તામાં કંઇક વર્ણન આપવામાં આવયું છે, તેમજ કેટલાક બનાવો તયાં બનતા ચીતારવામાં આવયા છે.

અસલનું રતનપોર શેહેર જે નાશ પામયું છે, તે હાલ ક્યાં હતું તે શોધવું મુશકેલ કાર્ય હતું. મેજર એલ્ફીન્સ્ટન માઇકલ કે નાઇરો કે ગેઝેટીયર તેની કાંઇ ખબર કે પતો આપતાજ નથી. પણ એક નશીબવંતા સંજોગ હેઠળ તે ક્યાં આવયું છે, તેનો પતો મને મળયો હતો. હાલના રતનપોર ગામડાની મુલાકાત લેવા અંકલેશ્વર થઇ રાજપીપલા સ્ટેટની નેરોગેજ રેલ્વેમાં બેસી "જગડયા" સ્ટેશને ઉતરવું, અને તયાંથી ૪ માઇલ અંદર "રતનપોર" ગામ આવે છે. અંકલેશ્વર તરફ હું ૧૯૨૧ ના અક્ટોબર મહીનામાં ગયો, ત્યારે મને કહેવામાં આવયું કે જગડયાથી રતનપોર જવાનો રસ્તો તરતનોજ વરસાદ જવાથી બીસ્માર હાલતમાં હતો અને મુસાફરી કરવા લાયક ન હતો. મારો ઠરાવ કંઇપણ રીતે પુરાણા રતનપોરની મુલાકાત લેવાનો હોવાથી, આવી મુશીબતોની મેં દરકાર ન રાખતાં, જો મને ગાડાંની સગવડ નહી મળે તો પગે ચાલી જવા પણ તૈયારી કરી; પણ રસ્તો બહુ એકાંત અને જંગલમાંથી હતો એમ કહી મારી ઉલટ ઉપર ઠંડુ પાણી નાખવાની ફરી કોશીશ થઇ; પણ નશીબદેવીએ મદદ આપી મને રતનપોર જવાની ઉમદા સગવડ કરી આપી! પેલા મહાન પહેલવાન (!) ડોન ક્વીકઝોટના તોફાની ઘોડાના નશલનું એક ઉમદા ઘોડું મારે માટે શોધી કાઢવામાં આવયું, જેને જયારે પેટાખાનામાં દશ લાત મારું તયારે તે બે ડગલાં દોડી મારા ઉપર ઉપકાર કરી અટકી જતું! એક તરફ અક્ટોબર મહીનાનો સખત તપોટો અને બીજી તરફ રસ્તાની બીસમાર હાલત, તેમાં મારા રક્ષની કીડી જેવી ઝડપ કે જે બબી ઠંડા ખવાસના માણસની ધીરજનો છેડો લાવે તેવાં હતાં. નાની નાની ઝાડઝાંખરાથી ભરપૂર ટેકરીઓ કાપી બનાવેલા રસતા અને આસપાસની ખુશનુમાં જંગલની સીનરી વચેથી પસાર થઇ, આખરે સવારે ૧૦ વાગે નીકળેલા બપોરે ૧૨ા વગે રતનપોરનાં ખાડા ઓળંગી રતનપોર ગામમાં બારે હાતમંદ જીગર સાથ દાખલ થયો. ગામમાં વસ્તી જોઇ મને ખચીત અજાયબી લાગી–તે હબસીઓની હતી! પાછળથી ભામણે ગેઝેટીયરનો પોથો ઉકલાવતાં તપાસ કરતાં જણાયું કે ૩૦૦ વરશ ઉપર સુરત, ભરુચ વગેરે બંદરના દરયાઇ કાફલાઓમાં મુખય ભાગે હબસી લડવઇઆ તેમજ વહાણવટીઓની આગેવાની હતી; જેથી જયારે તેઓનો દોર ખલાસ થયો, તયારે તેઓ રાજપીપલા સ્ટેટનાં ભીતરનાં જંગલમાં જઇ વસયા હોય એ બનવા જોગ હતું. ત્યાંના વતનીઓ તરફે ગરાસયાઓ હોય એમ માની, ખબર કાઢી પણ તયાં એક પણ ગરાસયો ન હતો, એમ તયાંના હબસી પટેલે જણાવયું. આગલાં રતનપોર શેહેરની હસતી

ની ભાગમેજ કંઇપણ નીશાની હાલનાં રતનપોર ગામમાં નજરે પડે છે. ફકત અસલનાં કુવાઓની હજી સુધીની હસતી તે જગયે અગાઉ સારી વસતી હતી તેની ગવાહી પુરે છે. બાકી હાલતો તયાં કાદવ અને કામરાંનાં ગીચોગીચ આવેલા કદરૂપાં હબસીઓનાં ઝુપડાં નજરે પડે છે.

તયાંનાં હબસીઓએ મને તયાંથી પાંચ ફરલાંગ દુર આવેલી 'બાવા ઘોર પીર' ની કબર જોવા ખાસ ભલામણ કરી. આથી કેટલાક હબસીઓ, જેઓ પાસ કોદાળા કે જાડી દાંગો વગેરે કઇને કંઇ બચાવમાં સાધનો હતાં, તેઓ મને માર્ગ બતાવવા સાથ આવયા. બપોરના એક વાગે પીરની કબર જે ટેકરીને મથાળે છે તેની મુલાકાત લીધી.

અકીકની ખાણો.

આ ટેકરી અને તેની આસપાસનો ગીચ જંગલોવાલો પ્રદેશ "રતનપોરના અકીક" પથરો માટે છેક પુરાણા કાળથી જાણીતો હતો. રતનપોર નામજ આ અકીકનું બીજું નામ હતું. તે ટેકરી ચઢતાં પગે પગ રાતા અને બીજા રંગનાં પથરના ટુકડા નજરે પડે છે. ખુદ હાલનાં ખંભાતનાં કહેવાતા અકીક પણ રતનપોરની ખાણમાંથી કાઢેલાં કહેવાય છે.

બાવા ઘોર પીરની કબર.

એક ગીચ જંગલમાંથી થઇ ટેકરીની ટોચે જવા કે ઉપર જવાનો સાંકડો માર્ગ બનાવેલો જણાયો. તે માર્ગને ખડબચડી ફરસબંધી કરી છે, જેની બાદીઓ એક વેળાનાં ટેકરી ઉપરનાં મશહુર માલણદેવીનાં મંદીરનાં બાંધકામનાં પથરો છે! તેહકીક કાહતાં જણાવયું કે એક પવિત્ર મુસલમાન સાધુએ માલણદેવીના જાદુ—ટોટલના દોરનો નાશ કર્યો અને મુર્તિના પવીત્ર પથરોની મંગેમાં ફરસબંધી જડી હતી. તે સાધુની આ ટેકરીને મથાળે, મંદીરના ખંડેરથી થોડે દુર એક કબર છે, જેને "બાવા ઘોર પીર" કહે છે, તે કબર એક સાધારણ સાદી ચુનો ધોળેલી જગયા છે, પણ આ કબરની જગયા એટલા માટે તે તરફ મશહુર છે કે ત્યાં એક કહેવાતો ચમત્કાર છે. આ કબરથી ૧૦ ફીટને છેટે એક "રાયન' જાતનું ઝાડ છે, જેની ઉંચાઇ આશરે ૩૦ ફીટ હશે. તે ઝાડનાં લગભગ ૪ ફીટ વયાસનાં થડમાં એક ઇંડાશેકા આકારનો લંબગોળ ખાંચો છે, જેની સાથ ચમત્કાર યા બાવાનાં સતની વાતો જોડાયથી છે.

પીરનો ચમતકાર.

ત્યાંના રખેવાલ હબસીઓ કહે છે એક ધારેલા ગુનેહગારને સનાન કરાવી ટેકરીને મથાળે આવવાનાં માર્ગનાં છેલ્લાં પગઠયાં આગળથી ચોકસ ક્રિયા કરી પેલા રાયનના ઝાડ આગળ ચલાવી લાવવામાં આવે છે, અને તેનાં ખાંચામાંથી પસાર થવા કહે છે. અગરજો તે સખ્ખસ ગુનેહગાર હોય છે તો પેલા ખાંચો તેનાં શરીરનો વચલો ભાગ પસાર થતાં એકદમ સંકોચાઇ જઇ પેલા ગુનેહગારને જકડી લેય છે, જેથી તેનો ગુનોહ પુરવાર થાય છે! આથી

ઉઠવું જો તે આસાનીથી આ કસોટીમાંથી પસાર થાય છે તો નીરદોષ ઠરે છે આ ઝાડનાં ચમતકારની વાતો ખરી હતી, એમ મને ખુદ તે તરફના એક કેળવાયલા પારસી ગ્રહસ્થે ખાત્રી આપી હતી. મને એમ પણ જણાવવામાં આવ્યું કે ગુનાહ પારખવાની આ વીચીત્ર રૂઢીમાં હદબહાર અતેર થવાથી સરકાર તરફથી તે રૂઢી આજ ૨૦ વરસ થયાં બંધ પાડવામાં આવી છે; જ્યારે ત્યાંનાં હબસી રહેવાસીઓ આ ખરી બાબત ઉડાવવા જણાવે છે કે દુનયામાં હદબહાર બદમાશીપણું વધી ગયલું જોઇ બાવાએ ખીવાબમાં આવી કહેલું, કે તે હવે ચમતકાર દેખાડવા નખુશ છે! તોપણ હાલ બીજી રીતે બાવા ઘોર પીરની જયારતનો મહીમાં જાળવી રાખવામાં આવ્યો છે. હવે શક હેઠળ આવેલા ગુનેહગારને પગ અને હાથમાં બેડી પહેરાવી કબર તરફ આશરે ૩૦ પગલાં દુરથી ચાલી આવવા કહે છે, અને જો તે નીર્દોશ હોય છે તો તે બેડી કબર નજીક તે માલુસ આવતાંજ તુટી જાય છે! આ રૂઢીમાં ચમતકાર થાય છે કે નહી તે બાબે મને સંતોશકારક જવાબ મળ્યો ન હતો. દર વરસ આ ટેકડી ઉપર ઓરસ ભરાય છે.

પાછા ફરતાં મારા અહ્‌લાતુન રક્ષે ખચીતજ બે કલાક સ્વારી આપી પુર તો ભોખરે ફરી સાંજે ૪ વાગે મને "જગાડયા" પહોંચાડયો, જયાંથી નાની ટ્રેન મારફતે અંકલેશ્વર જઇ રાતની ગાડીએ મુંબઇ ચાલુ મુક્યું.

મારી આ મુસાફરીનો હેવાલ લખવાની ખાસ મકસદ આ છે કે જો એક તવારીખી વાર્તાનો લખનાર પોતાની કથામાં આપેલા સ્થળોની પોતે જાતે મુલાકાત લે તો પોતાની કથામાં ખચીતજ રસકસ અને ઝમક અને જગયાઓનાં વર્ણનમાં સચાઇનો અંશ દાખલ કરશે, તથા તે જગયાઓ સાથ જોડાયલી દંતકથાઓ ત્યાંના વતનીઓનાં મોઢેથી સાંભળી લઇ પોતાની કથાનાં કલ્પીત બનાવો સાથ તેનો સંબંધ જોડી દેવાથી કથાનો રસકસ અને દીલપઝીરતામાં મોટો ઉમેરો થાય છે.

"જંગે વરિયાવ" નાં તવારીખી બનાવને મુંબઇના જરથોસતીઓમાં તેની દેખીતી લાયકાત મુજબ સારી રીતે ઉજવવા માટે આ લખનારે પહેલી પહેલ શરૂઆત કરી હતી, જેનાં પરીણામે મુંબઇની જાણીતી જશન કમીટીએ તો ૧૯૨૧ ના સાલમાં ખાસ જશન તેમજ બાજુઓનો બંબાર કર્યો હતો, અને મારા મીત્ર ભાઇ રથસ્તાર મંડળવાળા બેહમન સો. બનાજી સાથે મળી તેને મુંબઇ અને નવસારીમાં ઘટતી ગંભીરાઇથી પાળવામાં આવ્યો હતો. દર વર્ષે (ફરવરદીન મહીનો અને આરસેસંગ રોજે) તે બનાવનો દીવસ આવે છે, જેને હવે એક કરતાં વધુ ઠેકાણેથી ઉજવવા માટે તૈયારીઓ થાય છે, એ જોઇ ખચીતજ ખુશાલી ઉપજે છે.

એક સારા નશીયત દેનાર બનાવની અસર ઉધરવી ઓલાદમાં સારી ઉપજે છે. તેનો ખુશાલીભર્યો પુરાવો તો એ હતો કે ૧૯૨૧ ના અકટોબરમાં જંગે વરીયાવ બાબે પહેલવહેલી મુંબઇમાં જાગૃતી થઇ તે પછી ફકત ૧॥ મહીનામાં એટલે ૧૮ મી નવેમબરે જયારે મુંબઇમાં પારસીઓ સામે હુલ્લડ

થયું તે વેળા—તે જાગૃતિની અસર હેઠળ ઘણી જરથોસ્તી બાનુંઓએ અજબ હીમત, જુસસો અને જોમ બતાવયા હતા, અને અશો પાકઝાદ વરિયાવની બાનુઓની માફક જો મબાદા બદમાશ હુલડખોરોથી પોતાની હાલત કબસ થાય તો પોતાની પાકદામાન ખાતર જાનનો ભોગ આપવા પણ તૈયાર બની ગઇ હતી.

આશા છે કે આ મારી તવારીખી કથા પારસી બાનુઓમાં ઉતસાહ અને સાચી લાગણીથી વંચાશે, અને જો તેમાંથી તેઓમાં કોમ હીતકારીક તનદોસત સદગુણો અને ધાર્મિક જુસ્સા ખીલશે તો મારી આ મહેનત કોશેશ ફતેહમંદ નીવડેલી ગણીશ.

બાલારામ સ્ટ્રીટ, ગ્રાંટરોડ, મુંબઇ, તા૦ ૬-૧૦-૧૯૨૩. } કૈખુસરો અરદેશર ફ્રાટર.

જંગે વરિયાવ

યાને

જખમાયલી જર.

(પારસી બાનુઓની પાકદામાનનો તવારીખી
કરૂણારસીક કીસ્સો.)

:(o):

લખનાર—મી૦ કૈખુસરો અરદેશર કોટર.

(તે "સંજાણનો સપુત," બાહરોટ-સંજાણ ચીત્રયુકત ગાઇડ, "કુહે અજલ!" બાહરોટ પહાડ ઉપર શોધખોળ" તથા "કીસ્સે જંગે વરીયાવ" ના કરતા.)

પ્રકરણ ૧ લું.

"રતનપુરનો રાણો"

તેની સામે પારસી અસહકાર.

સુનો દાસ્તાને જંગે વરીયાવ,
સુનો પારસણનું દીલે હરીયાવ.
આપેલા પાકદામાન કાજે ભોગ,
કરાવેજ કાઢી જીગર મારૂં શોક.

ઇરાનમાં હજારો વર્સની કદીમ જરથોસ્તી સલતનત ફના થયા પછી ઇસ્વી સનની ૮ મી સદીમાં પારસીઓ હીંદમાં આવી સંજાણમાં ઠરીઠામ થયા પછી, ૩૦૦ વર્ષે વસ્તીનાં વધવાથી તેમજ વેપારવણજને ખાતર સંજાણ છોડી તેઓ વીખરાવા લાગયા હતા, કેટલાકો ગુજરાતનાં શેહેરો ભરૂચ, ખંભાત, અંકલેશ્વર, નવસારી, વાંકાનેર, અને વરીયાવ જઇ રહયા હતા. જે ટોળો ઓલપાડ તાલુકાના વરીયાવ કસબામાં જઇ વસ્યો હતો, તેમાં આ કથાનાં બનાવો બને છે. ત્યાં વસ્યાને કંઇક ૩ સદીઓ પસાર થઇ ગઇ હતી, એટલે ઇ૦ સ૦ ની ૧૪ મી સદી આવી હતી; જે અરસામાં તે કસબો ઘણોક

નાના મોટા હીંદુ રાજાઓનાં હાથમાંથી પસાર થઇ છેલ્લો રતનપુરનાં અરેહીયા રાણાના કબજા હેઠળ આવેલો ધારવામાં આવે છે. આ મરાસીયા રાણાના વખતમાં પારસી કોમની હીંદમાંની તવારીખમાં ખચીતજ પારસી બાનુઓની પોતાની પાકદામાન માટે પોતાના જાનનાં આપેલા ભોગની બીના લીધે, બીજો મગરૂરી ભર્યો પણ કરૂણારસીક યાદગાર કીસ્સો રોકે છે—પહેલો મગરૂરીભરયો તવારીખી બનાવ સંજાણના સુબેદાર વફાદાર પારસીઓએ પોતાના રાજકરતા ભલા હીંદુ જાદીરાણાને ખાતર મોટા મુસલમાન લશકર સામે બથ ભરતણે લડી પોતાનાં પયારા જાન વફાદારીનાં કેબલા ઉપર અર્પણ કર્યા હતા, તેનો દીલ ઉશકેરનાર કીસ્સો હું મારી "સંજાણનો સપુત યાને શુરવીર અરદેશર"ની ચોપડીમાં રજુ કરી ગયો છું.

હું આગળ એક ઠેકાણે લખી ગયો છું તેમ ફરીથી કહીશ કે ઇ૦ સ૦ ની ૧૪ મી સદી પારસી તવારીખમાં સહુથી તેહેસ્ત અને ખાનાખરાબીભરી જરથોસ્તી આલમને પુરવાર થઇ છે. તેજ સદીમાં સંજાણનો નાશ થયો અને પારસીઓની ભારે કતલ થઇ પાક ઇરાનશાહ ભેખમમાં આવી ગયા; તેજ સદીમાં ઘુરાની તઇમુરલંગે (ઇ૦ સ૦ ૧૩૯૮ માં) હીંદ ઉપર ચઢાઇ લાવતાં પંજાબની પશ્ચીમ સરહદ ઉપર વસ્તા એક જારથોસ્તી ટોળામાં ભારે ખરાબી ફેલાવી હતી; તેમજ ઇરાનમાં વસ્તા યઝદ કે કેરમાનની જરથોસ્તી વસ્તીની પણ દયાહીન કતલ ચલાવી હતી. કંઇ આવા સંજોગ હેઠળ વરીયાવની બાનુઓની કતલના બનાવ પણ આજ કમબખતીભરી સદીમાં બન્યો હોય એમ માન વાને મને લાલચ થાય છે.

× × ×

ઇ૦ સ૦ ૧૪ મી સદીની અધવચમાં સુરત આગળનાં "કામરેજ" તાલુકામા તાપી નદીને સીતલ કાંઠે આવેલા ફળદરૂપ "વરીયાવ" કસબામાં પારસીઓની સારી જેવી વસ્તી હતી. તે તાલુકો રતનપુરના મરાસયા રાણાનાં તાબા હેઠળ હતો એમ તે વેળા કહેવાતું હતું; જોકે તે બધે આસપાસના નાનાં રાજાઓ સાથ વાંધા પડયા હતા. તેનો રાજ કરતાં જુગોર્ગ રાણો જયશીખરી દયાળુ, ઇનસાફી અને દુરઅંદેશ હોવાથી તેનાં તાબાની પ્રજાઓ સુખી અને સંતોષી હતી. ભલાઇ અને ઇનસાફને ચાહનારા ત્યાંનાં પારસીઓ તેનાં તરફ બહુ ભકતીભાવ અને માન દેખાડતા હતા, અને રાણાની પડખે રહી, બીજો જયારે રાજ ઉપર હુમલો કરતા, તયારે પારસીઓ હથીઆર સજી પોતાનો જાન સંદકે કરી વફાદારી પુરવાર કરતા હતા.

રાજ્યમાં પારસીઓ અને હીંદુઓ પુર સંપ અને ભાઈચારાથી સાથે વસતા હતા. કર પણ વાજબી રીતીએ ઉઘરાવતા હોવાથી રઈયત તો રાણા ઉપર કુરબાન હતી.

આ કરૂણારસીક કથા શરૂ થઈ છે ત્યારે આ ભલા રાણા જયશીપરીનાં તેની રાજધાની શહેર "રતનપુર" માં એકાએક નીપજેલાં મરણથી સઘળે શોક ફેલાઈ ગયો હતો. રઈયતમાં શોકની ગમગીન લાગણી સાથ ધીમાં ગુમળાતા ગુસ્સાનાં પડધા પણ સંભળાતા હતા, કારણ કે એવી અફવા ઉડી હતી કે તે ભલા બુઝરગ રાણાનું તેનાં નીમકહરામ, ફુછંદી, લોભી કુંવર દુરયાનસીંગે રાજ માટે અધીરા બની ખુન કરાવયું હતું! રઈયતમાં આ વાત દાબી દેવાની મકસદથી હોય કે શું તે ઠરેઠાર દુરયાનસીંગના ઘાતકી ગરાસ્યા જાસુસી ફરતા હતા, એમ દરેક અકેકને કાને લાગી ચેતાવતા હતા. આ જવાન રાજકુમાર હમેશ બદફેલી, પ્રપંચી, ઘાતકી અને દરેક જાતની ધંદરીને તરપત કરનાર સાધનોની સોધમાં મચયો રહેતો હતો તે આવાં દુરગુણોથી એટલો તો ભરપુર હતો કે તેના સદગુણો શું હતા તે કોઇ કહી શકતું ન હતું. તેથી જયારે રઈયતે ભલા જયશીપરીનાં ખુનની અફવા સાંભળી ત્યારે ભવીશય માટે શંકાશીલ થયા કે આવો નીમકહરામ બેટો રાજગાદી ઉપર આવી કોણ જાણે શા શા જુલમો કરશે?

અને થયું પણ તેમજ. પોતાનાં પીતાજીની ગાદીએ આવતાં સહીતજ તેનાં ખુસામતયા લુચ્ચા સલાહકારોની સમજાવટથી રઈયત ઉપર અઘટીત આકરા કરો નંખાયા. આથી રાંક રઈયતમાં દુખનાં પોકાર ઉઠી રહયા; પણ આવો જુલમી ગેરઈનસાફ વરીઆવ કસબાનાં જુસ્સાવાલા, ઈનસાફને ચાહનાર જરથોસ્તીઓ શાંખી શકયા નહી. જયારે રાણાના જુલમી અમલદારો ગરીબ હીંદુ રઈયત ઉપર જાસ્તી ગુજારતા વરીઆવમાં મહેસુલ ઉઘરાવવા આવયા, તયારે તયાંના પારસી રહીશોએ તો અઘટીત કરો આપવા સાફ ના પાડયું, યાને અસહકાર કરયો! તેમજ રાંક હીંદુ ખેડુતો તરફથી લડત ચલાવી. આ ઉપરથી ગુસ્સે થઈ રાણાએ લશકરની એક ફોજને વરીઆવનાં પારસીઓને શીક્ષા કરવા અને વધારાનો બેફરમાન થનારનો-દંડ વસુલ કરવા, રાજધાની રતનપોરથી રવાના કરી. આ બાબતની ખબર વખતસર પારસીઓને મળવાથી, તેઓએ પોતાનાં આકાબર "જેહાંગીરશાહ પટેલ" નામનાં દેલાવર જરથોસતીની સરદારી હેઠળ હથીયાર બાંધી, રાણાની ફોજ સામે લડવા તઇયારી કરી. કુનેહબાજ જેહાંગીરશાહે પોતાની નાની પારસી ફોજને બે ભાગમાં વહેંચી નાખી, એકને

"નરમદા" નદીને ચોકસ કાંઠે બરાબ રહી શબેખુન મારવા રવાનાં કરી, જ્યારે બીજી ટોળીને વરીયાવથી થોડે દુરનાં એક જંગલમાં છુપાવી.

"નરમદા" નદીને કાંઠે છુપાએલા પારસી લડવઇયાઓએ પોતાનું સોંપાએલું કામ મોકલી તો મુકી અને બહાદુરીથી પાર પાડયું કે રંજાની નાની ફોજ વેરાન પરાંગંદે થઇ ગઇ.

આ અરસામાં પાસેના માંડવી તાલુકાના પ્રદેશના ભીલ લોકોનાં રાજાએ એક જાણીતા બહારવટીયા "ભીમા ભીલ" નામનાં જાલીમ લુટારાને લશ્કરની ફોજ આપી રતનપોર ઉપર હુમલો કરવાની તઇયારી કરી; તેથી રાણાએ પારસીઓ ઉપર બીજી વધુ બળવાન ફોજ મોકલી વેર લેવાનું હાલતુરત મોકુફ રાખયું યા તેમ કરવાની તેને ખુલ્લી ફરજ પડી.

કંઇક આવા સંજોગ પછી વરીયાવા પારસીઓ લગભગ ૧ વરસ સુધી પુર શાંતી અને છુટાપણામાં રહયા હતા. આ મુદતમાં દુરયાનસીંગ રાણાએ હરેક તદબીર અને છળકપટથી પોતાના રંજનો તમામ મકમ કરી પુરતો દમ આપો; કે તેનાં કીનાખોર જીગરમાં પારસીઓ તરફનો એક વરસ ઉપરનો ઝહેર ફરીથી પુર જોશથી ઉભરી નીકલ્યો, જેથી કુદરતી રીતે તેનાં વેરનું પહેલું પગથયું શરૂ થયું, અને પારસીઓનાં મનની શાંતીમાં મોટી ખલલ પહોંચી તેમજ તેઓ સાથ સંપથી વસ્તા ભલા હીંદુઓ પણ ગભરાટમાં પડયા.

પ્રકરણ ૨ જું.

"કીનાની શરૂઆત."

કીનો શયતાની કરાવેછ જે કામ—
હેવાનતું આપેછ તે ઇનશાનને નામ.
જે કાયાને આતશ કરે છે ગરમ,
તે કીનાથી થાય છે તવાઇ નરમ.

નરમદા અને તાપી નદીઓ વચેનો ગીચ જંગલોવાળા પ્રદેશમાંથી ઇં૦ સ૦ ૧૩૪૫ માં મે મહીનામાં, બાળી ભશ્મ કરે તેવા વીતીયાન તડકામાં એક ઘોડેસ્વાર કોઇ ચોકસ કાંમ બજાવવાના દ્રઢ ઠરાવથી "વરીયાવ" કસબા તરફ ઝહોમ ધસી આવતો હતો. મારગમાં વચે આવતાં નાળામાં પોતાની સવારી

જતી જવાનને બીની કરવા તેનો તેજી રકો પાણીમાં જેવું મોહું ખોસવા જતો તેવોજ તે સ્વાર ખાતરી રીતે લગામ ખેંચી અટકાવી બસ વધુને વધુ દક્ષીણ તરફ આગળ ધસવા આતુર બનતો હતો. છેક ત્રણ વાગે બપોરે તે વરીયાવ કસ્બામાં દાખલ થયો, અને સીધો તે એક શોભાયમાન કુશાદે મકાન આગળ જઇ; ઘુમાપ્થી તયાંના એક નોકરને બોલાવી ઘોડાની લગામ તેના હાથ ઉપર ફેંકી. "જેહાંગીરશાહ પટેલ પારસી"ને તાકીદે મળવાનું હતું એમ બાલંદ પોકાર મારયો.

આ જગ્યે થોડી પણ થોભી જઇ આપણે આ કથામાં મુખ્ય ભાગ લેનારાઓ બાબે કંઇક ખુલાસો કરીશું.

"શેઠ જેહાંગીરશાહ પટેલ", વરીયાવ કસ્બામાં આગેવાન ગણાતા પુરૂષ હતા. તેવણ તયાંની પારસી અંજુમનના અફાબર અને સરદાર હતા. મોટા પાયા ઉપર ઉતમ ખેતી, વાડી વજીફા, તેમજ વેપારવણજ તેજ કરતા હોવાથી તેવણનો લાગવગ જેમ પારસીઓમાં ઘણો હતો, તેમ હંદુઓમાં પણ કસ્બાની અંદર ઉપરાંત બાહેર પણ મોટો હતો. તેવણ એક ધરમચુસ્ત જરથોસ્તી હતા, અને મઝહબની તરીકત પ્રમાણે પોતે ચાલવા તેમજ બીજા હમદીનો પણ ચાલે તે જોવા ખંતી રહેતા હતા. તેવણની ઉમર આશરે ૪૫ હશે. દેખાવે તેવણ પચીતજ શીંહ જેવા દીસતા હતા, કારણ તેવણના સુંદર થેભયા, દહાડીનો નીચલો ભાગ સાફ હોવાથી તેમજ કાન આગળ કરચલી વાળા ગુચછાને લીધે ઉપલા દેખાવના દીસતા હતા. તનદોરસ્તી પહોળો ચેહેરો, સીનો ફરાખ અને ચાલુ ઘોડેસ્વારી તેમજ બીજી મરદાનગીભરી કસરતો કરવાથી તેવણનું બદન મસ્ત અને પોખ્ખાયલું હતું. આવા ખેંચાણ કારક મરદ ને ઘર પરવરદેગારે એક સુકોમલ બેટીની નવાજેશ કરી હતી, કે જેણીએ વારસામાં પોતાના પીતાજીના સદગુણો જે બહાદુરી, ઉતમ તન-દોરસ્તી, મઝહબ ઉપર ઇસ્તવારી, અને કોમ અભીમાન હતાં, તે પુરતાં જથામાં મેળવયા હોવાથીજ એક નમુનેદાર પારસણ તરીકે નામના મેળવી હતી. તેણીનું નામ 'જરબાનુ' હતું. તેણી નાનપણથીજ પોતાના બહાદુર બાવાજી સાથ બાહેર ફરેલી હોવાથી ઘોડેસ્વારી અને બીજા હુનરોમાં પાક વરઘ બની હતી. તેણીની ઉમર ફક્ત ૧૯ વરસની હતી. તેણીનો દેખાવ, ગામડાંની ચોખી હવા, સારો ખોરાક, માબાપનું સુખ અને તનદોરસ્ત કસરતથી–બેહદ આકરશીત બનયો હતો. પરવરદીગારે જાણે બેહદ ખુબસુરતી ઉપરાંત બીજા ઉમદા સદગુણોનો તેણી ઉપર નીસારજ કરયો હતો. કસબાની ૩ થી ૪ હજાર જરથોસતીઓની વસતીમાં જરબાનુની ખુબસુરતી, ચબરાકી

અને ચંચળતાથી બરાબર ખાંજી કોઇ કુવારીકાઓ ન હતી, એમ સરવ એકમતે બોલતાં હતાં. આથી કુદરતી રીતેજ આખું કસબામાંની બાનુઓમાં જરે ગયા તેઓનાં સરદાર યા રાણી જેવા દરજ્જો ભોગવતી હતી.

તેણીની માવતર માણેકબાઇ પણ પોતાનાં વહાલા ધણી જેવાં ધરમી, મહેનતું, કરકસરવાળી અને ઉદારવરનાં નેક બાનુ હતા.

હાલ તરત તો આટલી ઓળખાણ કરાવી આપણા કથાનો છોડેલો છેડો પાછો પકડીશું.

તે ઘોડેસવારે તાકીદે જેહાંગીરશાહને મળવા તલબ કરી, જેથી એક નોકરે બાઇ માણેકબાઇને તે સંદેશો કહયો. માણેકબાઇએ બાહેર આવી સભ્યતાથી તે એમાનાને જવાબ દીધો કે, જેહાંગીરશાહ તે વેળા પોતાની બપોરની બંદગીમાં મસગુલ હતા, માટે મેહેરબાની કરી મકાન અંદર આવી થોડીકવાર આરામ લેવી તેમજ કંઇ ખોરાક લઇ જીવ શાંત પાડવો.

આ દીલસોઝ જવાબ સાંભળી તે સવાર ગુમાખી બની બેસભ્યતાથી બોલયો કે તે રાણા દુરયાનસીંગજીનો ખાસ એલચી હતો અને બહુ અગતયના કામે જેહાંગીર પટેલને તાબરતોબ મળવા માંગતો હતો, માટે રાણાનાં હુકમને તરતજ તામીલ થઇ તેવણે એકદમ હાજર થવું.

મનમાં બહું ગુસ્સો થવા છતાં હજી પણ શાંત દેખાવથી શેઠાણીએ સમજાયું કે "લગભગ કલાક સુધી જેહાંગીરશાહ ફરજયાત બંદગીમાંથી ફારેગ થઇ શકનાર નથી."

આ ઉપરથી તો તેણે ભારે ગુસ્સાનો પોકાર કરી પોતાની શમશેર મયાનમાંથી કંઇક ખેંચી કહાડી, જેહાંગીરશાહને તર્ત એકદમ હાજર થવા હુકમ કરયો!

તે બેઅદબજ દેખાવ જોઇ જરા પણ ડગમગયા વગર ભારે તીરસકારથી તે સખસ તરફ, અને પછી તેની તરવાર તરફ જોઇ, સવતંત્ર ખવાસના હીંમતી શેઠાણી તોરથી બોલી ઉઠયા:—

"અરે ગુમાખી એલ્યા! આ તારી તરવાર ગુપચુપ શાંતી દે, એક અબળાની હજુરમાં તે ખેંચી કાઢવામાં તે ખુદ તારું હીચકારાપણું અને હલકાઇ પુરવાર કરી છે. તારો ખોટો ગુમાખ અને શેખી છોડી દે! કારણ મારો સીંહ ધણી જો આ તરી બેઅદબ વરતણુંક વીશે જાણશે તો તું પાણી પીવા પણ ઉભો રહેશે નહી! સમજ—એક પારસી પોતાની બંદગી

"કંઇ પણ ડગમગયા વગર તે તુમાખી ગરાસીઆની તલવાર તરફ તીરસકારથી જોઇ શેઠાણી માણેકબાઇ બોલ્યાં—"તારી તલવાર ગુપચુપ શાંતી દે, એક અબળાની હજુરમાં તે ખેંચી કહાડવામાં તારૂં હીચકારાપણું અને હલકાઇ પુરવાર કરી છે......એક પારસી પોતાના ધીરતારની બંદગી કદીબી અધુરી મુકી આ દુનયાનાં કહેવાતા માલીકની ફરમાનદારી કરશે નહી."
(સફો ૯.)

અહુરી—યાને પોતાના પેદા કરનાર અહુરમઝદની સતુતી ગાવાની અહુરી રૂહી—આ દુન્યા ઉપરનાં એક નાના ટુકડા ઉપર ફાની હકુમત ચલાવતા તારા રાણાને ખાતર—પોતાનાં પેદા કરનાર મહાન માલીકની સેવામાંથી હરગેઝ પાછળ હઠનાર નથીજ ! માટે લાખ વખત જો તારી ગરજ હોય તો પોબીજા, નહી તો આ સીધો રસ્તો છે !"

આ કડક રોકડો જવાબ સઘળા નોકરો વગેરેની હજુરમાં શેઠાણી એટલા તો બાદશાહી ઉતર અને વાજબી ગુસ્સાના દેખાવથી બોલ્યાં કે પેલા તુમાખી ભરાસ્યા સ્વારને ગોયા બોંય ભારી પડી ગઇ ! તો પણ કાંઇ બોલવું તો જોઇએ કરી તેણે રાણાને નામે કરતરેહની ધમકીઓ આપવી ચાલુ રાખી, તેટલામાં "શું છે ?" કરી પોકારતા જેહાંગીરશાહ દીવાનખાનામાં આવી પુગાં. મરદાનગીભરયા કદાવર સીંહ જેવા દેખાવના શેઠને જોતાં સહીતજ તે બેપ્યાની લબાસધાર જવાન એકદમ અટકી ગઇ, અને એક પળ ખુલ્લા ગભરાટથી તે દંગ થઇ તેવણનું મોહું જોતો ઉભો !

શેઠે પુર દમામ અને ગંભીરાઇથી તે શું કહેવા માંગતો હતો તે પુછ્યું.

"શેઠજી," તેણે નમનભરયા નરમ સાદે બોલવા માંડયું:—"પ્રજાપતી દુરયાનસીંગજી રાણાજી તરફથી તમુને કહેણ આવ્યું છે કે ગયા વરસનો કર, જે પારસીઓએ સરકારી તીજોરીમાં હજી ભરયો નથી તે એકદમ ભરી દેવો; તેમજ ગયે વરસે જે ફોજ વરીયાવ તરફ તે કર વસુલ કરવા ખાસ મોકલી હતી, તેનાં ખરચના દંડ તરીકે રૂ.૧૦૦૦૦૦, તમારે એકદમ આપી દેવા."

તે દંડ લેવાની બેહુદી માગણી સાંભળી જેહાંગીરશાહનાં ભરાવદાર કાળાં ભવાં ગુસ્સા અને તુચ્છકારીથી એક પળ સંકોચાયા, પણ બીજી પળે પોતાના ઉશ્કેરાત ઉપર કાબુ મેળવી, તેવણે શાંત દેખાવોથી જવાબ દીધો કે:—

"અમારા માનપુરવક મણામ રાજા ધીરાજને કહેજો અને જણાવજો કે પારસીઓ કદી પણ અઘટીત કર આપવાના નથી, તથા ગરીબ હીંદુ ખેડુતોને તેમ કરવા સલાહ આપશે, તેમજ કહેવાતો ૨૧ લાખનો દંડ શા માટે આપવો જોઇયે તે સમજી શકતા નથી ! વધુ કહેજો કે તમારા પ્રજા પ્રીય મરહુમ પીતાજી જે કર વસુલ કરતા હતા તેથી એક ટકો પણ વધુ અમે પારસીઓ આપી શકતા નથી. વરીયાવની ઉજડ જમીનની ખીલવણી અમે અમારા સાચા પરસેવાથી વરસો સુધી મહેનત કરી છે, જેનો ઘટતો લાભ લેવા અમુને દરેક હક છે."

"શેઠજી, તમે મહામતાપી કરમવીર રાણાજીને શું જવાબ આપો છો તેનું ભાન છે કે? આ જવાબ આપ પારસી કોમ તરફથી આપો છો કે ફક્ત તમારો અંગત?"

"મારી પોતાની વહાલી કોમ તરફનો આ ખુલ્લો અને સાચો જવાબ હું આપું છું." જહાંગીરશાહે નેણુ ચઢાવી તરતજ ગડગડાટ કર્યો.

"શેઠજી, એક વાર ફરી ઉંડો વીચાર કરવા હું તમુને વખત આપું છું. હું આજે ૨૧૦૦,૦૦૦ તો ખચીતજ લઇ જવા આવયો છું, અને જો તેમ ન થશે, તો ક્રોધે ભરાયલ રાણાજી શું કરશે તેનું ભયંકર પરીણામ આપ કલપી શકશો." તે ભિખ્યાએ વળતો જવાબ દીધો.

"રાણાજીના વીશ્વાસુ દુત!" જહાંગીરશાહે દબાવેલો ગુસ્સો બહાર કાઢતાં વધુ ગડગડાટ કર્યો." આવી હલકી ધમકી કદાચ કોઇ બીજી બાયલી પ્રજા ઉપર અસર કરી શકે, બાકી અમે સત્યને રસ્તે ચાલનારા પારસીઓ તેથી જરા પણ ડરવાના નથી. અમારી કોમ ઉપર ભારે આસમાની આફતોનો પહાડ પડયો, હજારો વરસની પુરાણી મહાન પારસી શાહનશાહત નાશ પામી, દયાહીન દીન દુશમનો પુઠે લાગયા, તોફાની અરબ સમુદર ઝનુનથી ઉછળયો, તે છતાં પણ અમે મુઠીભર કાંકરા જેટલી સંખ્યામાં સચાઇ અને ચોકસ સદગુણોને લીધેજ કીરતારની મહેરથી આજ સેંકડો વરસો થયા સલામત રહયા છીએ, તો પછી દુરમાનસંગ ગરાસીયાથી શું બીહવાનું હોય? ખુદા જો હમારી પડખે હશે તો પછી કોણ હમુને પીડનાર છે? માટે જાઓ,— રાણાજીને હમારા સાચા પ્રણામ કહેજો અને કહેજો કે તમારા મરહુમ પીતાજી જયશીખજીનાં દયાળુ અને ઇનસાફી પગલે ચાલશો તો અમો પારસીઓમાં નાના ઇશ્વર માફક જરૂર પુંજાશો, અને મજાબીય પણ થશો, તમારી રઇયતનાં ભલા આશીશ લેશો, અને મુદઇઓ ઉપર ફતેહમંદ થશો. પણ જો અમો ઉદયોગી પારસીઓ ઉપર કચડનાર અપરીત કરો અને બળજોર વાપરશો, તો અમે આ રાજમાંથી ચાલી જઇ પાસેના સંજાણના બાદીરાણાના સુખી રાજમાં જઇ રહીશું, જયાં હમુને ખુશીથી આવકાર આપનાર તે ભલો રાજકરતા સદા તઇયારજ છે." આટલુ પુર જુસ્સાથી બોલી તેવણ પીઠ ફેરવી ચાલી ગયા; જયારે તે એપયો ભારે અચરતી અને ખુલ્લી નીરાશી ભરેલે ચુપચુપ તે હવેલી છોડી ચાલ્યો ગયો.

પ્રકરણુ ૩ જું.

"લગનને દીને બામદાદે શું બનયું?"

("સખી સુરજ ભલે ઉગેયા!"—એ રાહ.)
"ઉગયો સુરજ વ્યાહે, દાદાર અહુરમઝદની ચહાયે;"
ખોરશેદ યઝદ વ્હાલે!—આજે વ્યાહે.
આંગણું કીરણો આયાં, સાથે ખુશબખ્તી લાયા;
બારણે ફુલોથી છાયા—, ઘરમાં ખીલી રહી માયા;
સુખી થઇ મારી જાયા, દાદાર અહુરમઝદની ચહાએ.
દીકરી માયજીની વ્હાલી, બાપ ભાઇઓની ડાળી;
આજે સાસરામાં ચાલી, હાથમાં ગોલાબની થાળી!—
દાદાર અહુરમઝદની ચહાએ.

* * * *

દીકરી વહુ વેસે શોભે, ધન તું મેળવજે ખોભે;
દોરવઇ જતી ના લોભે—પ્રકાશ ઘરમાં તે ભાભે,
આશીશ લેવાથી થોભે, દાદાર અહુરમઝદની ચહાય.

(હરમીસ.)

વરીયાવના બહાદર જેહાંગીરશાહ પટેલનાં આલીશાન મકાને અહુરમઝદ રોજને દીને ઉંચ બડી બામદાદથી ધમાલ ચાલી રહી હતી. અર્ધ અંધારામાં આંગણે લગનનાં ચોક–ચાંદન કરવા ધડુધર ચાલી રહી હતી. સર્વ નોકર ચાકરો શેઠ શેઠાણીના હુકમો બજાવવા અહીંતહીં દોડતા નજરે પડે છે.

દરકારખાનું પુરવમાંથી સોનેરી રથમાં સવારી કરી આવનાર ઝળકાદમંદ સુર્ય નારાયણની પધરામણીને ઢોલ અને શરણાઇનાં સરોદોથી આવકાર આપતું હતું.

જ્યારે નાહી ધોઇ પાક થયલી પારસી બાનુઓએ ઉપર મથાળે ટાંકેલું રશ્નોમંદ ખુરશેદ યઝદની આરાધનાનું ગીત મીઠા ઝીણા શરોદે ગાવા માંડયું, કે તરતજ તેઓને દીલોજાનથી ટેકો આપતાં હોય તેમ મધુરનાદ કરતાં રંગબેરંગી પંખીઓ પોતાનાં રુંઢાળા માળા છોડી ચીંચીનાં પોકાર કરતાં કે બીજા મોહોર લાઇ આવન ગાતા, રોશનીનાં શેહેનશાહની આમદની આતુરતાથી રાહ જોતા, આંબા કે આમલી કે પેર કે બાંખુર કે ગોરનાં ઝાડોની ડાળીઓ ઉપર બેસતા ઉઠતા અહીંતહીં ખુશાલીથી નાચકુદ કરતા ઉડતાં જણાતાં હતાં.

પણ આજે છે શું?

આજે વરીયાવ કસબાનાં સીંહની એક પુરી ખુબસુરત ચબરાક બેટી જરબાનુની શાદીનો મુબારક દીન છે. તેજ કસબાના એક બીજા શ્રીમંત અને ધર્મી જરથોસ્તીનાં કીંમતવાન સાબેસ અને સહાસીક બેટા ખુરશેદજી સાથ જરબાનુંં શાદીથી એક થનાર છે.

સહવેનાનાં માનીતા ગાયનનાં શરોદો થતાંજ નાહી ધોઇ કીમતી સારીમાં સજ થયલી ધર્મી બેલી જર, તેણીની જીંદગીમાં બનનારા આજનાં ખુશાલી ભરયા બનાવનાં ખ્યાલથી હરખાતી, એક રૂપાની થાળી જેમાં ફુલ, દુધ, ચોખા, કંકું અને નાળીએર હતાં તે લઇ બીજી માનીતી સહી સખીઓ સાથ આવા અરદવીશુરની આરાધના કરવા ગામની પાદરેથી વહેતી "તાપી" નદી તરફ ચાલવા લાગી. હરખાતાં જીગરે અને ધીમા મેલ કરતાં કદમે તેણી ઝીણા મધુર સાદે લગનનાં ગાયનો ગાતી, તેણીની સખીઓ સાથ ચાલતી હતી. ઝળકળા વખતે તેઓ નદીને કીનારે આવ્યાં, જ્યાં બધી સુંદરીઓએ કુસ્તી પાદયાબ કરી આવાં અરદવીશુર માયને ઓવારણા લીધા. જયારે ધર્મી જરે કુસ્તી પાદયાબપુર ગંભીરાઇથી કરી તે દીવસનાં ખુશબખ્તીનાં કીંમતની ખુશાલીમાં પાકદાદરનો ખરા જીગરથી અને અંતરના પુર સંતોષથી આભાર માન્યો ત્યાર પછી તેણીએ આવા અરદવીશુર માયને ફુલ, દુધ, ચોખા અને કુંકું લગાડેલું નાળીએર પુર આસ્થા અને ભકતીભાવથી અરપણ કર્યું. ઉગતા ખુરશેદની ઝળકતી સોનેરી રોશનીમાં ધર્મી પાકઝાદ સુંદર જરની બંદગી કરતી વખતની અંતરની ખુશાલીનો ભાસ તેણીનાં મનોહર સુરતડા ઉપર તે વેળા એટલો તો જોશથી મકાશી રહયો હતો, કે ગોયા જાણુ તેણી એક બીજો નાનો ખુરેહમંદ ખુરશેદ હતી!

તેણી તરફ સાચી વખાણ, માન અને વ્હાલની નજરથી જોતી અને નીરદોશ ખુશ ટીકા કરતી તેણીની સખીઓ ત્યાં ઉભી હતી. પંખીઓનાં મધુર કલાહોલ સીવાય સઘળે શાંત હતું, અને કુલ કુદરતનો દેખાવ ખુશનુમા અને તરોતાજગી બક્ષનાર હતો.

આવા અરદવીશુર માયની માયા મહેરબાની ચહાતી સુંદર જરબાનુ પોતાનાં માતપીતા અને ભવીષ્યનાં ભરથાર તેમજ વ્હાલી કોમની કુતેહ ફીરોઝી ઇચ્છતી હતી અને પોતા માટે પણ કંઇક નેક મોરાદો માંગતી હતી; તેટલામાં પાસેની થુવરની ગીચ ઝાડીઓમાં એકાએક ખડખડાટ થયો, કે ઓચીંતે ફરતાં સર્વની નજર તે તરફ ફેરવાઇ. એક પળવારમાં ઝાડીમાં "છુપાયલા, મોઢું છુપાવેલા કોઇ બે ઘોડેસ્વાર તેઓ તરફ ધસી આવ્યા,

કુસતી પાદશાહ કરી આવાં અરદાસ માવની સેતાયશ કરી, જરબાનુ નેક મોરાદો માંગતી હતી, તેટલામાં થુવરની ઝાડીમાં ખડખડાટ થયો અને એક પળમાં મોઢું છુપાવેલા બે ઘોડેસવારો ધસી આવ્યા......અને તેણીને પોતાના જોરાવર હાથમાં એક તડાકે જકડી લીધ.

(સફો ૧૧.)

અને હજી તો બીવેલી હરણી મીસાલ તે ખુલખુલા નાશભાગ કરે કે મદદ માટે પોકાર કરે, તે અગાઉ એક સ્વાર ઘોડા ઉપરથી નીચે કુદી પડયો, અને પોતાના લાંબા જોરાવર હાથમાં એક તડાકે સુંદર જરને ઉંચકી લીધી! તેજ વેળા બીજા બદમાશે જરની મદદે દોડી ગયલી નવાજબાનુ નામની બહાદુર કુંવારીકાને જોરથી ધસડીને પકડી લઇ પોતાના ઘોડા ઉપર ચઢી બેઠો!

જરબાનુ કંઇ આજકાલની સુકાયલી સોહોરાયલી બીકણ છોકરી ન હતી. આગળ કહયું તેમ તેણીનો બાંધો કુદરતી રીતે કહાવરહતો, જે ખુલ્લા ખેતરમાં કામકાજ અને સંસારીક ફરજોની કસરતોથી મુખ્ત ખીલેલો હોવાથી તેણીનામાં પુરતું જોર હતું, જેથી તેણીએ પોતાના પકડનારના સપાટામાંથી છટકવા તારીફલાયક ખેંચતાણ કરી, પણ અફસોસ!—, આખર કરેને તેણી એક અબળાજ હતી. મરદના જોરાવર કસાયલા હાથથી તેણી આનેજ થઇ. તે બદમાશે ગુસ્સાથી દમ ઘુંટી એક ઝટાક મારી તેણીને લઇ ઘોડા ઉપર કુદી બેઠો. બીજી સુંદરી નવાજને પકડનારને પણ તે બહાદુર પારસણે ખુબ હંફાવયો, પણ આખરે તેણી થાકી; અને પેલા સ્વારે તેણીને ઘોડાની પીઠ ઉપર પટકી ઉપર ચઢી બેઠો. બીજી પળે તો બેહદ ધાસ્તી અને ફીકરથી અધમુવા બની સાવજ થઇ ગયલી બાજી ૪ કુંવારીકાઓની નજર આગળથી છુટેલા તીર મીસાલ ઝડપથી તે બે બેઠી બદમાશો જર અને નવાજને ઉપાડી ગુમ થઇ ગયા!

બાકીની ચારે સુંદરીઓ બારે માહેતમ કરતી અને ચીચયારી પાડતી પારસી મોહોલામાં જહાંગીરશાહ પટેલના મકાન તરફ ધસી ગઇ, અને તે હેબતનાક આફતની ખબર આપી, જે સાંભળતાંજ શેઠાણી માણેકબાઇ બેભાન થઇ ઢુટી પડયાં, જયારે જહાંગીરશાહ તો સાવજ જેવા બની જઇ બોયા વીચાર શકતી અને વાચા ગુમાવી બેઠા હોય તેવા બની ગયા. તેવણ ઉપર તે ખરાબ ખબરથી એટલી તો માઠી અસર થઇ કે તેવણ એક ભયંકર સ્વપનો જોતા હતા કે ખરી બનેલી બાબદ સાંભળતા હતા તે સમજી પણ શકતા ન હતા. તેવણની એકપુરી માનીતી બેટીને કયો ચંડાળ ઉપાડી જવા હીંમત કરી શકયો? વરીયાવ કસબાના સીંહની બેટી ઉપાડી જવા કોણ હીમત કરી શકે? પારસીઓના કટા શતરૂ બાકા, વાળક, સરથાણા અને ઉથકાણા બીધા શું તેમ કરવા એટલી શરકથી કરે? કદી નહી. તયારે કોણ હોય?

ઘરમાં ઉતરેલા સંખયાબંધ પરોણાઓ અને નોકરચાકરોમાં બારે ગભરાત અને ઉચકેરાટ ફેલાઇ ગયો. તરતજ તે માઠી ખબર સાસરયાને પ્રને

ગઈ તેમજ આખા કસબામાં પવન વેગે ફેલાઈ ગઈ. જોતજોતામાં સેંકડો જરથોસ્તી જવાંમરદો હથીયારબંધ થઇ કાંઇપણ મદદ આપવાના નેક હેતુથી જહાંગીરશાહના મકાન આગળ ભેગા થઈ ગયા. શું કરવું તે કોઇને પણ સુઝ પડતું ન હતું.

એટલામાં કદાવર અંગનો અને પોહોળી પેશાનીનો પુરતો હથીઆરબંધ થએલો એક જવાન દ્રઢ પગલે અને ઠરાવભરયા ચેહેરે સાવજ જેવા જહાંગીરશાહની બાજુએ આવી ઉભો. તે જરનો અદસાવનો ખાવીંદ 'ખુરશેદ' હતો. તેના ઉભરની સખ્ત જખમાએલી લાગણીને મુસીબતે કાબુમાં રાખવા તે દેખાઇતી કોશેશ કરતા પોતાના નાના હોઠ મજબુત બીડયા હતા. ગુસ્સા અને ભયંકર કીનાનો ધગધગતો આતશ ગોયા કોઇબી ઘડીએ નજીસ ખંજરણુથી ભડકો થઇ ઉઠી તેની ચુંગાલમાં સપડાનારને બાળી ભશમ કરી મૂકે એવો મામલો સરવેએ તે જવાનમાં દીઠો.

"મહેરબાન સુરંબીજી સસરાજી!" ખુરશેદે ગુસ્સાથી કંઇક ધ્રુજતા અવાજે કહ્યું. "મારા વહાલી જરબાનુના અદરૂએ ખાવીંદ તરીકે મારો હક છે કે તેણી ઉપર બેઅદબી કરનાર હીચકારા ચંડાળ ઉપર મારો જખુન ઓલ્લો લેઉં. તેમજ બેહેન નવાજનાં ભાઇ તરીકે પણ મારો હક વધુ સાબેત થાય છે."

"મારા દેલાવર બેટા ખુરશેદ!" થોડી પળની પોતાની સાવજ હાલતમાંથી એકાએક બેદાર થતા, મોટા ઉશકેરાટથી ગરજના કરતા અવાજે જેહાંગીરશાહ પોકારી ઉઠયા:—"મારા એક પુરા બચ્ચાં તરફની મારી અઇન ફરજ છે કે તેણી ઉપર જાસ્તી ગુજારનારા બદમાશોનો હું જાન લઉં."

તેજ વેળા કેટલાક કોમઅભીમાની જવાનો પોકારી ઉઠયા કેઃ—"પારસી કોમના સભાસદો તરીકેની અમારી પણ ખાસ ફરજ છે કે અમારી કોમની બાનુઓને અપમાન કરનારા મુજીઓ ઉપર જખુનમાં જખુન વેર લઇ, બીજી કોમના કરતુકી ચંડાલોનાં જીગરમાં દેહેસત બેસાડી સખ્ત દાખલો બેસાડવો."

આ ઉપરથી તો ગડબડ અને ઉશકેરાટ બહુ વધી ગયો; અને ઝીંખતી વખત હોકડનો ભરબાદ થતો હતો; કારણ કે તે કોઇ ચંડાલોની પુઠ બને તેટલી ઝડપથી પકડવાની જરૂર હતી. આવા ગુંચવાડા અને ગડબડ વખતે કમરમાંથી વાંકા વળેલા એક બુઝોરગ જરથોસ્તી, જે બાજુમાં ઉભા રહી સઘળું ધ્યાનથી સાંભળતા હતા, તેવણ જેહાંગીરશાહની બાજુમાં જઇ બોલી ઉઠયા;—

"મુરંબીજી સાહેબ, અહીં ભેગા મળેલા સેંકડો બહાદુર હમદીનો જે બલી લાગણી દરશાવે છે તે બેશક પારસી તરીકે આપણને મગરૂર કરનાર કહેવાય; પણ હાલનો સંજોગ જેમાં વખતનીજ ખરી કીંમત અંકાશે, તેમાં આટલા બધા ભલા મદદગારોની મને જરૂર દીસતી નથી. આ લેખનતી ધીક્કાર કાર્ય ફક્ત બે બદમાશોથી થયું છે, તો હું સુચના કરવાની રજા લઉં છું કે તેઓને ડુંગાળે ફક્ત બેજ હમદીનો જઈ તેઓને સહેલાઈથી શીક્ષા કરી શકશો. ફક્ત બે બદમાશોની પુઠે પારસીઓએ મોટી સંખ્યામાં જવુ એ કયાની ખમીરની પારસી જેવી બહાદુર કોમને માથે કંઇક ધીક્કાર પુગણું ગણાય. શું આપણા બે જવાનો તે કોઈ બે નાપાકોને પુરા નથી પડવાના? શું અનેકવાર મોટી સંખ્યામાં ધાડ પાડવા આવનારા "સરચાણા" ભીલો અને કોળીઓને આપણે નાની સંખ્યામાં હોવા છતાં મજબુત શીકસ્ત નથી આપી? મારા હમદીનો, હજી તમે મારું કહેવું પુરતું સમજ્યા નથી. હાલનાં સંજોગ હેઠળ તો જેટલા ઓછા હશે તેટલા ઝડપથી મુસાફરી કરી શકશે. મોટી સંખ્યાથી રસતામાં અનેક ઢીલ થવાના સંજોગ ઉભા થશે."

"મરવાનજી તાલુકદારનું કહેવું તદન બરહક છે." જેહાંગીરશાહ પોકારી ઉઠ્યા. "માટે મારા કદરદાન હમદીનો-તમો અહીં ભેગા થઈ મને હમજાતી તરીકે મદદ કરવાની જે ભલી ઇચ્છા અને કાળજી દેખાડી છે તે માટે તમારો દીલોજાનથી આભાર માનું છું, પણ હાલ તમારી તે ઉમદા માંગણી સ્વીકારી શકાય તેમ નથી. આ ભયભીત બનાવ સાથ ઘાડો સંબંધ મને તેમજ મારા દીકરાવર જમાઈને છે, માટે હમે ફક્ત બે જણા હમારી જર અને નવાજને પુર માનથી અહીં પાછા લાવવાનું બીડું ઝડપીયે છીયે!"

"સબર!" ટોળામાંથી એક ખુબસુરત તનદરોસ્ત જવાનો બહાર ધસી આવી વચમાં ઉભો. મારા માનવંત જેહાંગીરશાહ, આ સાહસમાં આપણા બુઝોર્ગ સલાહકાર, તે મારા માનવંત પીદરે કહયું તેમ, ફક્ત બેજ જરથોસ્તીઓ ફીપલાવી શકશે, તો હું જાણવા માંગું છું કે બાનુ નવાજના અદરાવલા ખાવીંદ તરીકે મારો હક આ સહાસમાં ઝીપલાવવાનો સાબિત થાય કે નહી! જેટલો હક મારા બેરાદર ખુરશેદને છે તેટલોજ મને છે કે નહી! તે ઉપરાંત હું અહીં ભેગી થએલી અંજુમનને પુછવા માંગું છું કે આવા જીવસટોસટના સાહાસમાં એક કુટુંબનાં બે માનવંત સભાસદો એકી વેળા ભાગ લે તે સલાહકારક તેમજ અકલપસંદ કહેવાય કે?"

"શેઠ જેહાંગીરશાહ!" મેરવાનજી તાલુકદાર પાછા બોલવા ઉઠયા, "આ મારા બેટાનું કહેવું તદન બરહક છે. તમારા જેવા દાનાવ, ઠરેલ અને વડીલો તો આવા મુશકેલ વખતે અહીં વરીયાવમાંજ રહેવાની વધુ જરૂર છે. હું ધારું છું કે અહીં બેગા મળેલા મારા જરથોસ્તી બેરાદરો, અતયારના સમજી ગયા હશે કે આ બીચકારું કાવતરું કોણ તરફથી કરવામાં આવયું છે. તેમજ તે સતાવણીનો ભોગ આજનાં દીને ખાસ કરીને જેહાંગીરશાહ જેવાં કોમનાં સુરંગી બહાદરને કાંય બેનાવવામાં આવયા છે. અફસોસ!! મરહુમ જયશીખરી રાણા જેવા ભલો, દયાળુ, નીતીનો પાક રાજકરતા થઈ ગયા છે; તેથી ઉલટોજ હાલનો રાણો "દુરયાનસીંગ" છે. દુનયાની તવારીખમાં એક રાજકરતા જે નીતી બગાડી પોતાની રઈયતની આબરૂ ઉપર બદદાનત નાખે છે,–તેનો કેજ કેવો કમકમાત બરયો આવે છે, તેનાં દાખલાઓ બરપુર છે. જુઓ–આપણી કદીમ ઈરાનની તવારીખમાં સાસાની શીરૂએ પોતાના પીદર ખુસરો પરવીઝને મારી નાંખી રઈયત ઉપર જાસ્તી જુલમી તેનો અંજામ શું આવયો! તેવોજ બનાવ અફસોસ, આપણી આ હીંદ સરજમીન ઉપર હાલ આપણામાં બનયો છે. માટે મારા હમદીનો, તમારે ખુબ સાવચેતીથી હવે વસવાનું છે. એક કમઅકલી રાજકરતાને બગાડનાર તેનાં દુષ્ટ સલાહકારો હોય છે, જેઓ પાપી મંચી અને બદદાનતી હોય છે. અને તેઓનીજ આજનાં બનાવનું કાવતરું રચાયું છે. હવે વધુ વખત ન ખોહતા હું સુચના કરું છું કે દેલાવર ખુરશેદ અને સરફરાજ સોહેરાબ પવનની પીઠ ઉપર સવાર થઈ સીતાબીથી તે હયાનતી કુતરાઓને પકડી પાડી આપણી પાકઝાદ બેટીઓનો માનથી છુટકો કરે."

"શાબાશ! આમીન! આમીન!!" સર્વ એક અવાજે પોકારી ઉઠયા. જેહાંગીરશાહની પોતાની ઘણી મરજી છતાં તેવણને સોહેરાબનો હક સ્વીકારયા વગર ચાલયું નહીં, જેથી ફક્ત પારસી મગરૂરી ખાતરજ બે દુશમનો હોવાથી તેની પુઠે બેજ પારસીઓ મોકલવાનો વીચાર તેવણે આનાકાનીથી સ્વીકારયો.

સાંજવારી માટે દીવસો અગાઉથી લખલુટ ખરચથી જે મોટી તઈયારી થઈ હતી તે સઘળી અચોક્કસ મુદત સુધી મુલતવી રાખવાની ફરજ પડવાથી, જેહાંગીરશાહનાં ગુસ્સાની મોજા છેલ્લી અણી આવી હતી. તેમજ તેવણના ધણીયાણીની નીરાશી ખચીતજ સર્વના જીગરમાં ઉંડી અસર કરનાર નીવડી હતી.

જેહાંગીરશાહ જેવા અકાબરની ઓળખાણ બારે હોવાથી નવસારી, સુરત, ભરચ અને ઠેક સંજાણ સુધીથી પરોણાઓ વરીયાવ ઉતરી પડયા હતા, પણ ગમનમાં પડેલા આવા વખતથી સઘળે દલગીરી ફેલાઈ ગઈ હતી. કેટલાક પરોણાઓ તો તરતજ ઉઠાંમરી કરવા લાગયા, પણ કમનશીબ જેહાંગીરશાહની અરજ ઉપરથી એક બે દીવસ થોડી પાડવા સર્વ કબુલ થયાં. આખુ વરીયાવ ડુંબાજે ગયલાં બે જવાનયાઓનાં ફતેહમંદ થઈ જલદી પાછા ફરવાની રાહ જોતું હતું.

કસબા ઉપરાંત આસપાસનાં ગામોમાં સહવાર સુધીમાં તો આ બનાવથી બારે ચકચાર ચાલી રહી. પારસી ભેગા તયાં સાથે સંપથી વસ્તા હિંદુઓ પણ ઠારેઠાર ભેગા થઈ ગુસગુસ કરવા લાગયા, અને "રાજો" ઝબદ ધીમેથી બોલી શકમંદ રીતે માંથુ ધુણાવવા લાગયા.

મીનીટ અને કલાકો બારે આતુરતા અને અધીરાઈ વચ્ચે પસાર થવા લાગયા. આખરે તે કંગાલ દીન પુરો થઈ, બીજે દીવસ હંમેશ જેવા ખુરશેદ ઉગયો, પણ પુઠે ગયલા બે જવાનયાઓ તરફથી કંઈ પણ સમાચાર મળયા નહી.

જુદામથી ચોરાઈ ગયલી બંને કુંવારીકાઓનાં માત પીતાનાં મનની શી વેદનાં હશે, તેનો ખયાલ તો એક માવતર કે એક પીદરનેજ હોઇ શકે. આખર બીજો દીન પણ પસાર! અરેરે! બે દીવસે અમાહેદું અકાબર જેહાંગીરશાહનું હસ્તુ રમતુ બાદશાહી મકાન હાલ ગમગીની અને ફુટેલા જીગરનાં માતપિતાનાં હાય અફસોસ અને ગમનાં આહુ પોકારોથી ગાજ્યા ધમધમી રહયું હતું.

પ્રકરણ ૪ થું.

"દીલાસો દેનાર જરથોસતી મઝહબ."

> હજારો દરદ! હજાર આધીન!
> રહે જરથુસ્તપર હોજો આમીન!
> મઝહબ જે દીલાસો દેનાર હોય,
> તયાં ધનથાન તેની બરોબર ન કોય.

તાપી અને નરમદા નદીઓ વચેના ગીચ જંગલોવાળા પ્રદેશમાંથી મોઢું ફુલાવેલા બે ઘોડેસવારો, સહવારની ઠંડક છતાં પરસેવા અને થાકથી રીબાઈરીબ

ભુખ્યા પોતાના ઘોડાઓને ધીરે ધીરે હાંકી, પોતે તેમજ તે જાનવરોને દમ ખાવા દીધા. બંને શખ્સોના રખશ ઉપર તેઓ ઉપરાંત બે કીમતી બનવાનોનાં બેભાન એવા તેઓ જીવ રહીત હોય તેમ સુસ્ત પડેલા હતા. તે બેઉ સ્ત્રીઓ (ઓ. તેઓના લાંબા કાળા સુંદર કેશ વેરવીખેર થઇ જઇ બદરૂપી મુસાફરીને લીધે ધુળથી ખરાબ જઇ રખોડી બની ગયેલા દીસ્તા હતા. તેઓની આંખો બંધ હતી અને એમ તેઓમાંથી જીંદગીની જ્યોત બુજાઇ ગઇ હોય તેમ તેઓનો દેખાવ ફીક્કો સુસ્ત અને બેબાખરો દીસતો હતો. તે બંને સવારો પણ ધુળથી ખરાબ ગએલાં પોતાના વસ્ત્રો પખેડવા લાગ્યા, અને પછી પોતાના ઘોડા ઉપર નાંખેલી બંને સ્ત્રીઓને નાજુકાઇથી ઉંચકી જમીન ઉપર સુવાડી થોડે પગલે દુરથી વહેતી "હીમ" નદીના શાંત નીરમળ પાણીવાળા કીનારા તરફ ચાલ્યા, જ્યાં તેઓએ હાથ મોઢું ધોઇ પાણી પીધું તેમજ પોતાના થાકેલા ઘોડાઓને પણ થંડું જળ પાયું, તયાર પછી ઘોડાની પીઠે બાંધેલી ચીઠ ચામડાંની મસકમાં પાણી ભરી, તેઓ જયાં બંને નાઝનીનો બેહોશ જેવી પડી હતી તેઓ આગળ ગયા. તેઓમાંનો એક બોલ્યો:—

"સુંદરીઓ, આ નીરમળ પાણી છે તેમાંથી પી લો અને હાથ મોહડું ધોઇ નાંખો. હજી આપણને બીજા ઘણા કોશ દુર જવાનું છે, માટે થોડાવાર આરામ લઇ જીવ શાંત પાડો."

વાંચનાર, આ બંને માનુષો કોણ હતી તે સમજી ગયા હશો. પોતાની અરધ બેહોશ હાલતમાંથી સાવધ થઇ જરખાનુએ જુસ્સાથી ડોળા કાઢી તેણી આગળ ખુલ્લા મોઢે ઉભેલા જુવાનો તરફ જોયું અને ગુનની અવાજે બખ્ખાળી ઉઠી:—

"પાપીઓ, એક પારસી અબળાની જીંદગીના સઘળી મગરૂર અને સુખી કલાકે જયારે તેણી લગનનાં પાક ગાંઠથી જોડાવાની હતી, તે વેળા લુચ્ચાઇથી રીતે તેણીને ઉઠાવી જનાર તમે બંને બદમાશો છેવ કોણ?"

"જરા શાંત બનો, મારા "ભવીષ્ય" ના પતનીજી!" મશ્કરીનું હસી બેઉ હાથ જોડી તે પારસી મરદ મોહડું ઢાંકી નમન કરતા બોલી ઉઠ્યો. "સુંદરીઓ—હજી આપણને બહુ લાંબો છેટો કાપવો છે, માટે આવી વાતો હાલ કરવામાં શું ફાયદો? તું સ્વર્ગની રૂપવંતી રંભા અને આ તારી મનોહર સખી હમારા રતનપોરનાં રંગ મહેલમાં જયારે પૃથ્વીના સર્વ વૈભવમાં મોજશોખ અને આનંદમાં રહેશો તયારે તમો આપોઆપ જાણશો કે હું કોણ અને આ મારો બહાદુર સાથી કોણ?" આટલું બોલી આરેખી ઘુમી તે પોતાના સાથી તરફ મોઢું ફેરવી બોલ્યો:—

"જયપાલ—આપણા નકી કરેલા બંબાણુ મારગે રતનપોર કયારે પુગીશુ ?"

"મજાપતી—"

"હું અમ્મ્મ !!"

"અરર, ખમા શેઠજી—! જો હાલની ઝડપે મુસાફરી કરીશુ તો આવતી કાલે સુરય નારાયણ મથયાણે આવશે તમારે; પણ જો આ સ્ત્રીઓની સુખ સગવડ સાચવી મવાશ કરીશું, તો આજથી ત્રીજે દીવસે સંધ્યાકાલે—"

"ઠીક,"

"શેઠજી," તે જયપાલે બદનજરથી બે બાનુઓ તરફ જોઇ પુછયું "આપણે આપણી ગોઠવણ મમાણે જો આપણું જીતેલું ઇનામ—આ રૂપાળી પારસણુની આગતા સ્વાગતા કરીશું તો ઠીક થશે. આ તુમારી જહાંગીર પટેલ ની અપસરા જેવી છોકરી તો આપ માનવંતની પતની થશે, જ્યારે આ બીજી રંભા તો આપના આસાંકીત સેવકની લાડકડી બાયડી બનશે, તેમજ—"

"મુવા ચોર ગોખમામના કુતરા! મારું ખાસરું પોઇ પાણી પીશે તોબી તું તે અડકુબી નહી." નવાજ એક ઝનુની ચીતા મીસાલ એકાએક ઉછળી બખાળી ઉઠી.

"હેં! હેં!! હેં!!! આ સુંદરીનો તણુકો તો જુઓ!" બદમાશ જયપાલ ભારે રમુજ પામયો હોય તેમ ખુશ ટીકા કરવા લાગયો. "શેઠજી આતો તમે મને કોઇ વઢકણી હાકેણુ ભેટ આપી છે, એની સાથ મારો આખો સંસાર—"

"ખબરદાર, હે બે બદામનાં હલકા જુદદીનો!" જરબાનું ગુસ્સાથી ઉભી થતાં ઠમામમાંજ બોલી ઉઠી "તમે એક પારસી અબળાનું નામ અને તે સાથ અઘટીત ટીકા કરવાની સરકથી છોડો! તમે કોણુ સાથ વાત કરો છો, અને કેવી મતલબથી; તેનો પુરતો ખ્યાલ કરજો. હું મશ્હુર જહાંગીર પટેલની બેટી છઉં અને તેનું ખરું મગરૂર પારસી લોહી ધરાવું છું; અને આ મારી બેન પણ એક બહાદુર જવાનની અદરામણી માહોરદાર છે અને પોતાની નસમાં શુધ્ધ ઇરાની લોહી ધરાવે છે. જે અપમાનકારક અઘીચ શબ્દો તમે બદકારો તમારા નીચ નામ સાથ હમારા પવીત્ર નામ જોડી બોલ્યા છો, તેનો ઘા આ છાતીમાં ઉંડાણુથી મને લાગ્યો છે, જે જખમાયલી જીગરનો જખમ આ ઘડીએ, હું પાક દાદરમઝદ નામ લઇ કહું છું, કે ફકત જાનુત

ફીનાથીજ રેહારો એક! પારસી બાનુ તમારા જેવા લુટારા બલાહૈસુ ગરાસીઆઓ ઉપર થુકે પણ નહી, તો તેનાં ગલીચ હાથનું પાણી શું પીવે?" એટલું બોલી બોલ બોલતામાં તેણીએ એક અચ્છાત મારી પાણીની મસક ઉડારી મુકી!

"તારી જીભ જબાં બંધ કર, દુષ્ટ પાપીણી." જયપાલનો શેઠ ગુસ્સાથી તપી જઈ બરાડ મારવા લાગો. "તારો ચંડાલ શીખીખોર પીતા મારા સ્વરગવાસી મુરખ પીતા જયશીખરીને સમજાવી પટાવી જેમ ગમે તેમ કર ઓછા આપતો હતો—, પણ જયારે મારૂં-બળવાન દુરસાનસીબજીનું-રાજ્ય થયું અને વાજબી કર ઉંઘરાવયા તયારે તારા રાજદરોહી, નીમકહરામ બાપે તે ભરી આપવા ના પાડી, મારા આ વફાદાર જયપાલને અપમાન કરયું; ના, એટલુંજ નહી પણ મારા સઈનયનાં એક ભાગને દયાહીન રીતે કાપી નાખ્યું. પાડોસી સીલહારા વંશના મારા કટા શતરૂ જાદીરાણા સાથ મીત્રતાનું નાતું હોવાથી, તે મગજમાં મદ રાખી, મારી સતાની દરકાર પણ રાખતો નથી. હવે હું પણ જોઉં છું કે મારી સતા કેવી છે અને હું કોણ છું, તે તે બરાબર પીછાણી શકે. જોવું છું કે હવે તેની એક પુરી પુત્રીને છોડવવા તે કેટલા લાખ રૂપયા ખરચે છે! તારા મંદોમદ પીતા અને તેની દુમાખી પારસી નાત ઉપર કોઈ નવીન રીતેજ, મને થયલા અપમાનનું હવે વેર લેવાશે."

"હે રતનપોરનાં ગરાસીયા લુટારા રાણા! તું આખર કરેને કોણ? તારા બાપદાદા તો જાણીતા લુટારા હતા, અને ભલું હતું કે તારા બાપને ખુદાએ સારી અકલ આપી તો તેણે એક રાજ સ્થાપ્યું અને હવે તું "રાણો" બન્યો! પારસી કોમ કોણ છે, તેની નશમાં કેવું ખરૂં રાજવંશી લોહી જમાના થયાં વહે છે, તેનો ખવાસ કેવો ઉમદા છે, તેનામાં પોતાની કોમ તરફનું અભીમાન કેવું છે, અને પોતાની કોમને થયલું અપમાન એક પારસીનાં જીગરને કેમ કીનાથી બાળે છે, તે તારા શયાણા અને દુરઅંદેશી પીતાજી બરાબર જાણતા હતા, અને તું તે જાણતો નથી. તારા પીતાની કીરતીવંત રાજની લગામ હાથમાં લીધી તયારથીજ તેઓની તું સતાવણી કરે છે; તો મારા આ શબ્દનો તારા જીગરમાં કોતરી રાખજે કે તારૂં જુલમી જુહાકી રાજ ટુંક વખતમાં કકડાભુકલા થઈ જશે! મારી નીરદાશ કોમ તારૂં કાંઈપણ બગાડયું નથી, પણ તું દુશટ અને વીબ્બી હોવાથીજ મારી કોમનાં સદગુણો તારાથી દેખી શકાતા નથી. ભલે-તમારે જયારે તું પારસી કોમને ઓળખતો નથી, તો આજે તેં જે બાયલું નીચ કામ કરયું છે તેનો અંજામ શું આવશે, તે તું જોશે અને પછી પારસીઓને ઓળખશે."

જરબાનુ જુસ્સાથી ઉભરાતી છાતીએ ઇશકેરાટથી બોલી અને હાંફતી હાંફતી દમ ખાવા થોભી.

"જયપાલ-એક વુમાખી શીખીબાર રાજદરોકી પીતાની પતરાજીબાર આ પુત્રી શું બોલી ગઇ તે તેં ધ્યાનથી સાંભળ્યું કે? પોતાનાં દેશનાં રાણા સાથ કેવા માનથી આ તરૂણી વાત કરે છે તે ધ્યાન પુગાડવા જોગ બાબત છે. આ પારશી કહેવાતી નાત તરફ તો આ ઉછાછળી છોડીનાં સખ્ત વચનો સાંભળી, મારા ધીક્કારમાં વધુ ઉમેરા થયો છે."

"નીરાધાર કુંવારીકાઓને જુલમથી ચોરી લાવનાર એક બદમાશ પછી રાજકરતા કાંય નહી હોય છતાં તે નીચ ચંડાલ પુરવાર થાય છે, તો તેણે પછી સામી તરફથી સભ્યતાભરી ભાષા કે માનની આશા કાંય રાખવી?" જરે તુચ્છકારથી હાજર જવાબ દીધો.

"મહારાજ-આપનો આજ્ઞાંકીત સેવક (હાથ જોડીને) અહોનીશ હાથ જોડી, આ પારશી ચંડાલોથી ચેતેલા રહેવા કહેતો હતો." જયપાલે વધુ ચીંગારી મુકી.

"બસ-વધુ હાલ બોલવું નથી." દુરમાનસીંગ અધીરાઇથી પોકારી ઉઠયો, "વખત ઘણો કીમતી છે, અને કદાચ આપણી પુઠે લુખ્યા વર મીસાલ સેંકડો પારશીઓ દોડયા આવશે, માટે જેમ બને તેમ ઝડપથી અહીંથી નીકળી જઇ રતનપોર સલામત નીકળી જવું જોઇએ; તમાં પહોંચી આ વહાલી સ્ત્રીઓને ઠેકાણે બરાબર લાવીશું. ચાલો ઘોડા તઇયાર કરો."

એકવાર ફરીથી તે બંને નીર્દોષ બાળાઓ તે બદમાશો સાથ ઘોડે ન બેસવા ખેંચતાણ કરવા લાગી. તેઓ નીરાશીનાં છેલ્લા ઝનુનથી તે જોરમંદ બદમાશો સામે હોન્નાતોજી કરવા લાગી!! પણ થાક અને ચીંતાથી તેઓ નબળી થઇ ગઇ હતી. બારે ગુસ્સાથી પોકાર ઉઠાવી ધાતકી રીતે કમરમાંથી જરબાનુને દુર્માનસીંગે પકડી અને તેવીજ બેમહબાજે નવાજને જયપાલે સીકડી લઇ, તેઓ બંને પાછા ઘોડા ઉપર સ્વાર થઇ વીજળી વેગે ભાગ્યા તેઓ ઉડવા લાગ્યા, તેઓ અંકલેશ્વર વગેરે શહેરોની બહારનાં ગ્રીમ જંગલોનાં છુપા ટુંકા રસ્તે ઝડપી મુસાફરી કરતા આગળ વધયા.

નર્મદા નદી કમારની "શુકલતીર્થ" આગળ ઓળંગી, તેઓ હવે વીંધ્યાચળનાં પહાડી ભીમાબાજ મહેલમાં આગળ વધતા હતા. કલાકો સુધી થાકવનારી, જોખમતભરી અને કંટાળાભરી મુસાફરી એક પણ શબ્દો બોલ્યા

વગર કરવામાં આવી. સૂર્યનારાયણ છેક માથે આવ્યો અને તાપ તો ન ખમાય એવો ભયંકર થઇ પડ્યો, છતાં તે સ્વારો તો હાંસ્યા પીશી ભસ માહોમ આગળ વધતા હતા. આખરે છેક ત્રણ વાગે તેઓ એક ટેકડી આગળ થોભ્યા, કે જેના મહાળે ઝાડોની ગીચ ઘટા વચ્ચે એ નાનું મંદીર દીસતું હતું. તેઓ ઘોડેથી ઉતર્યાં અને બંને બાનુઓને પણ નીચે ઉતારી. તે કમનશીબ છોકરીઓ થાક, ભુખ અને તરસથી એટલી તો લાચાર બની ગઇ હતી કે ઉભા ન રહી શકવાથી જમીન ઉપર તુટી પડી. તેઓ તરફ જરાપણ લાગણી બતાવવા વગર તે ઘાતકી શખ્સો તે ટેકરી ઉપર ચઢવા લાગ્યા. આખરે જયારે જરબાનુએ આંખો ખોલી આસપાસ જોયું તો પોતાની સહીની પણ પોતાના જેવીજ કમનશીબ હાલત જોઇ. તેણીએ ડોકું ઉંચકી પાછળ જોયું તો લગભગ ૫૦ પગલાં દુર એક શાંત નાળું વહેતું હતું, જેમાંથી બંને ઘોડા ચુપચુપ પાણી પીતા હતા. તેણી મુશીબતે ડોળા ખાતી ઉઠી અને ત્યાં જઇ નીરમળ જળ અધીરાઇથી પીધું અને પોતાની સાડીનો એક છેડો ભીંજવી ભોંયે પડેલી નવાજના મોંહોમાં થોડા ટીપાં નાંખ્યા. પાણીની ખરી કીમત શું હોય છે તે તે સુખચેનમાં ઉછરેલી બાળાઓએ તે વેળા પીછાણી, તેઓની આખી લાંબી ભેદી મુસાફરીમાં તેઓ વચ્ચે વાતચીતનો એક પણ શબ્દ બોલાયો નહતો, તેથી જયારે હવે તેઓના સતાવનારાઓ ઉપર મંદીર તરફ ગયા હતા, ત્યારે તેઓએ આતુરતાથી વીચારોની આપલે કરવા માંડી. તેઓએ ભારે અફસોસ અને દુઃખથી અકેકની વેરવીખેર જેવી હાલત જોઇ અને તે બદમાશોના ઝાલીમ પંજામાંથી કેમ છુટકારો થશે તે વીચારથી ધ્રુજવા લાગી. પોતાની જીંદગીનાં સઉથી સુખી દીવસે તેણીનાં સુખનું મીઠું પ્યાલું છેક હોઠ આગળથી ઘાતકી રીતે ખેંચી લેવાયું હતું તે ખ્યાલથી જરબાનુને બહુજ દુઃખ અને સંતાપ થયો. તેણીની સાથી નવાજ ખરેજ એક નમુનેદાર મીત્ર હતી. તેણીએ ખરી બેહેનના હેત અને દીલસોજથી તેણીને કોશીશ કરી આશાના ઘણા ઘણા મીઠા સખુનો કાનમાં રેડ્યા. હેતાળુ બાપ જેહાંગીરશાહ, તેણીનો બહાદુર ધણી ખુરશેદ, તેમજ કોમઅભીમાની હમદીનો તેઓને આવા સીતમગારોનાં પંજામાં ઝાઝો વાર રહેવા નહીજ દેશે એમ તેણીએ ખાત્રી દરશાવી. થોડીવાર સુધી તો એકવારની જુસ્સાદાર બહાદુર જર એક સ્ત્રીની કુદરતી નબળી લાગણી અને જુસ્સાને શરણ થઇ બહુ કંગાળ અને આશાહીન બનેલી દેખાઇ, પણ જલદીથી તેણીનો કુદરતી જુસ્સાદાર ખવાસ ઉભરી નીકળ્યો અને તેણીએ દાંતો પીસી કસમ ખાધા કે:–

"અગરજો મારા હાડકે હાડકાં જુદા પડે અને મારો પ્યારો જાન જાય તોપણ મારી આબરૂ અને પાકદામાનને સાચવી રાખશ...ભલે તે હરામખોરો તેમ તે સીતમ મારા ઉપર ગુજારે, અંતે નહીજ ખમારી તો આપઘાત કરી મારો જાન કબલ કરશ, જો કે તેમ કરવું જરથુસ્ત્રનાં ફરમાનથી ઉલટું છે, છતાં પાકદામાનનાં બચાવ અર્થે તે સાહેબ તે માફ કરશે."

"મારી પ્યારી બહેન જર," નવાજ તેણીનાં ગળામાં બેહદ વખાણુ અને હેતથી હાથો નાંખી બોલી હતી, "જયારે તકદીરે આપણુ બંનેને એક સરખી સ્થીતીમાં મુકયા છે, તો ખાત્રી રાખજે કે તારો ઉપલો ઠરાવ તારા જેટલીજ ચીવટાઇ અને વફાદારીથી હું પણ બજા લાવવ સાઉ,—તે નાપાકો દુર છે તેટલાં આપણે દાદર અહુરમઝદની પનાહ અને માયાનો છાયો મેળવવા કુસ્તી પાદયાબ કરી બંદગી કર્યે."

ભારે આફતમાં સપડાયલી તે બે નાઝનીનોએ જે ઉછળતી લાગણી, આશા અને આસ્થાથી તે વેળા કુસ્તી કરી અને ટુંક બંદગી કરી તેવી બંદગી તેઓની જીંદગીમાં તેઓએ કદી કરી ન હતી. અહુનવરમાં પાક ઓજમતી કલામો તેમજ "અહુરમઝદ ખુદાએ" ના મસંગોસાર નીરંગો પઢવાથી તેઓનાં બેચેન અશાંત જીગરને ઘણી રાહત મળી.

'નવાજ'—જર પોતાના નહાનપણાનાં કંઇક વીચારોથી ફીકુ હસતાં બોલી:— "મારા સુરખી ધર્મગુરૂ મોબેદ કાવસજીએ જયારે મને આપણા પાક અવસ્તાનાં ભણતરો મોઢે કરાવયા, તયારે તેનો સાર પણ તેવણ સમજાવતા હતા; તેમજ બને તેટલા મોઢે કરાવતા હતા; તેમાંની કેટલી જાણીતી બંદગીઓ, જે આપણે હમણા ભણી ગયાં, તેનો સાર ધ્યાનમાં લેતાં મને હાલની દુઃખી હાલતમાં તે વધુ જોસથી યાદ થાય છે, અને મારા નીરાશ જીગરને કંઇક શાંતી અને દીલાસો આપતી હોય એમ લાગે છે."

"વ્હાલી બહેન—તો મને તેમાંનું કંઇ કહી સમજાવ કે મનેબી કંઇક દીલાસો મળે અને મારા જીગરમાં આશા ઉત્પન્ન થાય."

"તો સમજ" "કેમના મઝદા" નો ટુંકસાર એવો છે કે: "ઓ ખુદા! ખુરાઓથી તું અમારો બચાવ કર જરથોસ્તી દીન ઉપરનાં અમારા મજબુત આકીનથી તથા પાક અવસ્તાનાં કલામોની ખુબીથી કૃપા દુશમનો ઉપર તું હમુને ફતેહમંદ કર; તેમજ સઘળા દેવદરૂજો અને તેઓને લગતી નાપાકીઓ, અમારાથી દુર થઇ જજો, અને તેઓનો નાશ થજો."

"આહ! આપણી હાલતની કઢંગી હાલતને કેટલી બંધબેસ્તી આ સુંદર બંદગી છે!" નવાજ પોતાની આસપાસની સ્થીતીનું ભાન એક પળ ભુલી જતાં પોતાના મજહબ તરફ આભારનાં ઉભરા કાઢવા લાગી.

"નવાજ, એવી તો આપણી પાક દીનની ઘણી બંદગીઓ છે કે જે આપણા મનની કોઇપણ સ્થીતીને બાઝી પડી શકે. દાખલા તરીકે "અહુરમઝદ ખુદાઈ"ના નીરંગોનો માયનો પણ તેટલોજ હાલનાં સંજોગને બંધબેસ્તો થઇ પડશે.

"બેહી જર, મને તે સમજાવ, ઉપકાર થશે."

"સમજ!—"ઓ ખુદા! તું હોરેમંદી શક્તીને દુર કરનાર છે. બુરા માણસો, જુઠાઓ, જાદુગરો, સારી શીખામણની વાતને નહી સાંભળનારાઓ, જુલમગાર, પાપીઓ અને દુશ્મનોનો નાશ થજો!"

"આફ્રીન! આમીન!! આમીન!!! આપણા મહાન નપામાનોએ, જેઓએ આવી અકલ પસંદ અને અસરકારક બંદગીઓ લખી છે તેઓનાં અશો ફરોહરો ઉપર સદહઝાર દરૂદ હોજો!" નવાજ નવાજપુર ભક્તીભાવથી બોલી ઉઠી.

"વ્હાલી બહેન–આપણી પાક અવસ્તા જે ખુદાઇ દીલાસો, દુઃખી અને નીરાશ જીગરને આપે છે તેવો કોઇ પણ ઇન્શાન આપણને આપી શકેજ નહી. તેનાં કરતાં વધુ દીલસોજી ભર્યો, વીશ્વાસ મુકવા લાયક, આત્માને શાંત પાડનાર બીજો એજમતી મલમ આ ફાની દુનયામાં છેજ નહી."

પ્રકરણ ૫ મું.

"મહાકાળીનો પુંજારી."

તે બે નીરાધાર અબળાઓને અરસપરસ દીલાસો દેતી અને જરથોસ્તી મઝહબની ભાતેબરીપર ફીદા થતી છોડી, આપણે તેઓને ઉપાડી જનારા બે બદમાશ સખ્સોની પાછળ તે ડુંગરને મથાળેનાં મંદીર તરફ જઇશું.

તે બેમાંનો એક જે રતનપોળનો રાણો દુર્જનસીંગ ગરાસ્યો હતો તેની કંઇક વધુ ઓળખ કરી લઇશું. દુર્જનસીંગના બાપદાદા લુંટારા ગરાસ્યાઓ હતા; જેઓ ઠારેઠાર ઉતરી પડી ખેડુતો પાસે તેઓનાં પાકનો ચોકસ હીસ્સો જોરજુલમથી લેતા, નહી તો ખુનામરકી કરી સઘળું બાળી નાશ કરતા હતા પણ તેનો બાપ જયશીખરી જે એક બહાદુર અને અકલવાળો માણસ

હતો, તેણે તે વખતની ગુજરાતની અસ્થિર સ્થિતીનો લાભ લઈ ગરાસ્યા, ભીલો અને કોળીઓનું લશ્કર ઉભું કર્યું, તાપી અને નર્મદા નદી આસ-પાસનો મુલક જીતી લીધો, અને "રતનપોર" ને રાજધાની બનાવી પોતે "રાણાનો" ખીતાબ ધારણ કરી બેઠો. તેના પછી તેનો છોકરો "દુર્યાનસીંગ રાણો" હાલ થયો; તે દુરયાનસીંગ મધ્યમ કરતાં કંઈક વધુ ઉંચા કદનો આશરે ૩૦–૩૨ વરસની ઉમરનો દીસ્તો હતો. કુછંદી આદતો, જે ખરાબ સંગતનું માઠું પરીણામ હતું, તેમજ તેના પીતાના હદ બહારના લાડની માહણુ ખરાબ મારગે ઉતરી પડવાથી તેનું શરીર નબળું અને ખખરી ગએલું દીસતું હતું, જેથી તેની ઉંચાઈ વધુ ધ્યાન ખેંચતી દીસતી હતી. તેના સર્વ દુરગુણો, તેમાં ફીકાદલ ચેહરા ઉપર આરસી મીસાલ ખુલ્લા દીસતા હતા. અંદી તરફ ચાલુ દડદડ કરતી ઉંડી બેઠેલી કાળી ચેચોને આંખો, દબાયલું ચુકડું નાક, જાડા બહાર ઢળી પડેલા હોઠ, તેમજ આખો બહારની કાળી કરચલીઓ અને દાધ વગેરે સામટું નજરે પડતાં, સામેવાળા માણસને અવીશ્વાસ, ધાસ્તી અને કુદરતી ચેચેની તેની સાથું જોતાં ઉતપન થતી હતી. પ્રજામાં શકમંદ જેમ રાતે બોલાતું હતું તેમ અધીરો બની તેણે કદાચ પોતાના બાપ ખુદ્દોર્ગ પીતાનુ ખુન પણ કરાવ્યું હોય, તેમ તેનો ચેહરો જોતાં માની પણ શકાય. હાલ તેણે જે પોષાક પહેરયો હતો તે કંઈક ભપકા-ભર્યો હતો છતાં, તેનાં દેખાવ ઉપરથીજ, એક ખરા રાજવંશીમાં જે મોટાઈ, મરદાનગીપણું, માન અને ભક્તીભાવનાં ગુણો ખુલ્લા મોહ પર નજરે પડે તે મુદલ દીસ્તા ન હતા, જેથા સામેવાળા મનુષ્યમાં એક રાજાને જોતાં કુદરતી જે માન અને ભક્તીભાવ ઉત્પન્ન થાય છે, તે લાગણીઓ દુરયાનસીંગને જોતા સામેવાળામાં ઉશ્કેરાતી ન હતી.

તેનો સાથી જયપાલ સાધારણ કદનો પણ પોખાયલા મજબુત શરીરનો, લાંબી લશ્કરી મુછો મોટી કાળી દાઢી અને મોટાં મોઢાંવાળો બહાદુર દેખાતો શખસ હતો. તેનામાં પણ સદગુણો કરતાં દુર્ગુણોની ચાલુ જાસ્તી નજરે પડતી હતી. તે હદબહાર ખુશામતીયો હતો, અને રાણાની મહેરબાની મેળવવાની ઇચ્છાથી ગમે તેવા કુકર્મ કરી અતઃકરણ વેચવાને કદી આંચકો ન ખાય તેવો માણસ હતો. બદમાશી કરી કદી પણ પસ્તાવાનો જરાબી અંશ તેનાં ઘાતકી જીગરમાંથી બાહેર પડતો ન હતો. ટુંકમાં, રાણાની પાપી કારકીરદીમાં તે આવા તેનો જમણો હાથ સમાન હતો.

તેઓ બંને તે ટેકરીને મથાળે જવા માટે બનાવેલા નાના ખડબચડા પગથ્યા ઉપર થઇ ચડતા હતા. પોતાનાં મોહો છુપાવેલા બુકાનીવાળા કુપેટા હવે તેઓએ સંતોષી જીગરથી છોડી નાંખ્યા. ઉપર ચડતાં દુર્યાનસીંગે ખુશ જીગરથી ટીકા કર્યા:–

"જયપાલ, આપણું સાહસકર્મ આટલી હદ સુધી ફતેહમંદ ઉતરયું છે તેથી મને બહુજ આનંદ થાય છે. અમારૂં સુભાગ્ય જાણે પુર ખીલ્યું હોય તેમ અમુને લાગે છે."

"મહારાજ–આ કાર્ય સફળ થયું તેનું મુખ્ય માન તો આપણા વીશ્વાસુ જાસુસ મુલચંદને ઘટે છે. પારસી જેહાંગીર પટેલના ઘરખટલાનો ઉંડો અભ્યાસ તેણે કર્યો હશે, ત્યારેજ તો તેણે આપણુને કલાક અને ઘડીની પણ ગણત્રી કરી કીંમતી બાતમી પુરી પાડી અને આપણે તે ઉપર અમલ કર્યો છે."

"મુર્ખ, બાતમી પુરી પાડી તે ખરી પણ તે મુજાણે અનુકરણ કરવા માટે ભારે હીંમત, સમયસુચકતા, સુભાગ્ય અને પુરતી વ્યવસ્થા કરવી જોઇએ, અને તેમ કોણે ફતેહમંદીથી કર્યું?" રાણાએ તરકાઇ સવાલ કરયો.

"મહાપતી !" તરતજ ખુશામતીયા જયપાલે બેઉ હાથ જોડી તાબેદારીના દેખાવથી ફેરવી તોલ્યું: "આપની શુરવીરતાને ફતેહનું સર્વ અનુપમ માન અને શાબાશી ખચીતજ ઘટે છે, એમ મારી ખાત્રી થઇ છે"

આ જવાબથી ફુલણજી રાણો દેખીતો સંતોષ પામ્યો.

તેઓ ટેકરીને મથાળે આવેલાં મહા કાળીનાં મંદીરમાં દાખલ થયા કે તેજ વેળા આંગમાં ફકત ધોતર પહેરેલો, અચોકસ ઉમરનો, કપાળે સુખડ વગેરેના લીસોટા પાડેલા, ગળાંમા મોટી રૂદરાક્ષની માળા પહેરેલો, ભારી કાળાં ભવાંવાળો, મોટાં પેટવાળો એક કદાવર બ્રાહમણ નમી નમી મણામ કરતો સામે આવી ઉભો.

તે ધર્મગુરૂનો દેખાવ તેનાં અંગ ઉપરની ધર્મની નીશાણી છતાં સામેનાં મનુષ્ય ઉપર ઇશ્વર અને સચ્ચાઇ તરફ પ્રેમ અને ભકતીભાવ ઉત્પન્ન કરવાને બદલે, કોઇ ખુણી હેરેમંદી શકતીનો ભાસ આપે તેવો કદરૂપો, બીહામણો અને વીકાળ દીસતો હતો. તેનાં કપાળ ઉપર જમણી તરફ એક ઉંડા જખમની નીશાણી તેની ભયભીતતામાં વધુ ઉમેરો કરતી હતી. તેના એક હાથમાં ત્રાશુળ અને ખાભામાં ખપર (ખુરજ) હતા, જયારે માથે ચીપુંડ દોરેલાં હતાં.

"કેમ શાસ્ત્રીજી—શી ખબર છે ?"

" ધર્મેશ્વરરાજ !" તે મહાકાળીના પુંજારીએ પોતાની તીક્ષ્ણ આંખો આસપાસ ચોકસાઈથી ફેરવી ધીરેથી કહ્યું:— "તમારા હુકમને અનુસરી અહીંથી બે કોસ ઉપરનાં ઘાડા જંગલમાં આપણા માનીતા પીપળા હેઠળ મેં બે વાઘખાઓ તેમજ પુરતી સંખ્યામાં વીશ્વાસુ ભોઈયાઓ રાખ્યા છે. તે જગ્યાથી રતનપોર જવા માટે મોટા વેપારી વણજાર મારફતથી મુસાફરી કરવી પડશે, માટે તમારી નાની સંખ્યા જોઈ બીજા વણજારોને શક ઉતપન્ન ન થાય એવી મતલબથી મેં કેટલાક હથીયારબંધ ઘોડેસ્વારો પણ તમો પ્રજાપતીની સેવા માટે તઈયાર રાખ્યા છે. આવી રીતે પુર્વ દીશા તરફથી આવતા એક આબરૂદાર વણજાર તરીકે તમો શ્રીજી કંઈપણ જોખમ ખેડવા વગર આગળ વધી શકશો, તેમજ પુંઠે આવનારાઓને પણ બરાબર થાપ આપશો."

"હેમરાજ શાસ્ત્રી, તમે ખચીતજ મારી વકી ઉપરાંત બહુ સંભાળથી અને દીર્ઘ દ્રષ્ટીથી સર્વ ગોઠવણ કરી છે, જેથી મને ઘણો આનંદ થાય છે, અને તેનાં બદલા તરીકે તેમને તમારો ઉમદા મન ગમતો ધંધો મારા રાજ્યની શીમામાં વગર હરકતે ચલાવવા દેવાની મારી તમુને પરવાનગી છે." રાણાએ પોતાની મુછો ઉપર, મનમાં સંતોષ પામી, આંગળા ફેરવતા કહ્યું.

તે બદમાશ દેખાવના ધર્મગુરૂની આંખો, તેનાં "ઉમદા" ધંધા બાબે પરવાનગી મળવાથી કોઈ છુપી ખુશાલીથી એક પળ ચમકી રહી; જ્યારે જયપાલ તેની તે ખુશાલી જોઈ ખરા જીગરથી એક પલ કમકમયો. રાણો તો પોતે હાલ હાથમાં ધરેલા કામને પરીપુર્ણ કરવાનાં ખ્યાલમાં ચકચુર થઈ ગયો હતોઃ તેથી તેનાં બે સાથીઓની લાગણીનું તોલ શોધી કાઢી શક્યો નહીં.

"હેમરાજ શાસ્ત્રીજી," તેણે પોતાની આગળથી દુર જવાની ઈશરત જયપાલને કરતાં, તે ધર્મગુરૂને નજીક બોલાવ્યો. તરતજ જયપાળ કેટલાંક પગલાં પાછળ હઠી ગયો અને હેમરાજ તેની વધુ નજીક ગયો.

"હેમરાજ—હાલ તારા હાથમાં એક બીજું અગત્યનું કામ સોંપું છું, જે તારે બહુ સંભાળથી પાર પાડવાનું છે. મારા રાજ્યનો એક બહુ જાણીતો કરોડપતી સાહુકાર "માણેકચંદ નગીનદાસ" થોડીક મુદતમાં નાણાંની ઉઘરાણી કરવા અને કંતાણો આપવા આવનાર છે. મારા રાજ્યમાં વેપાર કરી કરોડપતી થનાર આ શખશે મને આગળ નાણાંની મદદ કરી હતી; પણ તે લેણું ઉઘરાવવાની આ શખસની ચાંપતી માંગણી મને બીલકુલ પસંદ નથી, માટે તેને મારા માર્ગમાંથી બહુ સફાઈથી હંમેશનો દુર કરવો છે."

"મજાપતી, આપનો આશાંકીત સેવક કંઈ પણ સાહસ કર્મ કરવા તત્પર છે, માટે ફરમાવો." તે જુસ્સા આહમદે ભયંકર રીતે ડાચું કરી જવાબ દીધો.

"હેમરાજ–તે ક્યારે પોતાના કસબા અંકલેશ્વરમાંથી બહાર પડી રતનપોર મારી ઉપર ઉધરાણી કરવા આવશે, તેની બાતમી તને વખતસર પહોંચાડીશ, કે તરતજ તારે તેને માર્ગમાં સપડાવવો; કારણ આપણી પવીત્ર મહા બળવાન મહાકાળી માતા, જેને આજ લાંબા વખત થયા મનુષ્યનો ભોગ આપ્યો નથી, તેને આ શીકારને અર્પણ કરવો; અથવા તો તારા તાબા હેઠળના હંમેશના ધંધાદારી ઠગો સાથ ગોઠવણ કરી તેને લાભકારક "બનીજ" (શીકાર) ગણી તેને સ્વધામ પહોંચાડજે."

"મહારાજ–હવે આ બાબતમાં વધુ કાંઈ પણ કહેવાની જરૂર રહી નથી. મારી હંમેશની સંભાળથી આ કામ એવું તો ચોકસાઈ અને છુપી રીતે પાર પાડીશ કે પૃથ્વી ઉપરનાં મનુષ્યો એમજ કહેશે કે શાહુકાર માણેકચંદ એકાએક ધરતીમાં કેમ ગરક થઈ ગયો હશે!"

થોડીક પળો સુધી તમામ શાન્તિ ફેલાઈ.

"ક્ષમા-કરજો બાપજી," જુસ્સો હેમરાજ બેઉ હાથોથી નમસ્કાર કરતાં બોલ્યો. "આપ કર્મવીરે હાથમાં લીધેલું કર્મ પરીપુર્ણ થયું છે કે તે પુછવાની રજા લઉં છું.

"હેમરાજ–મારી વગી ઉપરાંત બહુ સહેલાઈથી રંભાના જેવી બે રૂપાળી પારસી કુંવારીકાઓ તે સાહસકર્મના વાજબી બદલા તરીકે નીમી રહેલી છે."

"પારસી કુંવારીકાઓ!" અચરતીથી ડોળા કાડી જુસ્સો બોલી ઉઠ્યો.

"અલબતજ–હરામખોર, રાજદ્રોહી પારસી કોમની બાળાઓ." રાણો મગરૂરીથી મુછો ઉપર આંગળા ફેરવી બોલ્યો.

"હે રાજન!" હેમરાજ કંઈક શંકા અને કચવાટથી બોલવા લાગ્યો:– "તમારા રાજની લગામ હાથમાં લેતાં સહીતજ આ સાહસકર્મ કરી બાળવાના પારસીઓની લાગણી દુખવી દુશમનાઈ કરી છે, તે માટે મને કંઈક ફીકર ઉત્પન્ન થાય છે. આ અજાયબ જેવી કોમને પીડી કે દુ:ખ દઈ કોઈ સુખી થયા નથી, કારણ આ કોમનું આત્મીક બળ એટલું બળવાન છે કે ઘણીકવાર તેને દુ:ખ દેનાર તદન પાયમાલ થયા છે! યાદ છે કે બાડા વાલક, સરયાણા અને બલકાવાનાં બીલોએ જ્યારે કોમને પીડી, ત્યારે તેનું કેવું ભયંકર વેર પારસીઓએ લીધું હતું."

"હે રાજન!" હેમરાજ શાસ્ત્રી કચવાટથી બોલ્યો:! "......પારસી જેવી કોમને પીડી કે દુઃખ દઇ કોઇ સુખી થયા નથી, કારણ આ કોમનું આત્મીક બળ એટલું બળવાન છે કે ઘણીકવાર તેને દુઃખ દેનાર તદન પાયમાલ થયા છે...." (સફે ૨૯.)

"સુઉદય!—તારા જેવા મહાકાળીના ભાવીક પુંજારીને આવા બાબલા વહેમી શબ્દો અને વીચારો માટે શરમાવું જોઇએ." દુર્યાનસીંગે એકદમ ગુસ્સાથી તરારો પાડયો.

"મહારાજ—મેં મહાકાળી અને ભવાની માતાની સેવા વરસો સુધી ઘણુંએક મનુષ્યના બળીદાન આપી કરી છે. પવીત્ર નર્મદા નદીનું પરીક્રમણ અહીંથી નીકળી છેક તેનાં મુળ "અમર કંટક" લગી જઇ ત્યાંથી સામે કાંઠે ઉતરી દર વર્ષે કરું છું, તેથીજ માતાજી મારા ઉપર વારંવાર મહેરબાન થાય છે અને મને દરશન પણ દે છે; તેમજ ભવીષ્યનાં અગોચર કહેવાતા પેટામાં હું આગાહથી કંઇક જોઇ શકું છું. આ ઉપરથીજ તમારા હાથમાં કહેવાતા સાહસકર્મ વીષે મને શંકાશીલ થવાનું કારણ મળ્યું છે."

"મારાં માથે ઉઠાવેલા કોઇપણ કાર્યો માટે ટીકા કરવાનો કોઇને હક નથી." રાણાએ તુમાખ્ય અને દમામથી જવાબ દઇ તે વાત ત્યાંજ બંધ પાડી.

"પ્રજાપતી," રાણાને જયપાલ સાથ પાછા ફરવાની તઇયારી કરતો જોઇ, તે બ્રાહમણ નજીક જઇ ધીરે અવાજે યાદ આપતાં બોલ્યોઃ—"પેલી બાબતમાં વખતસરની મને ખબર પહોંચાડશો તો ઠીક થશે."

ફક્ત હાનું ડોકું ધુણાવી રાણો તુમાખ્યથી ચાલતો થયો, જેની પાછળ જયપાલ પાળેલા કુતરા મીસાલ ચુપચુપ ટેકરી નીચે ઉતરવા લાગ્યો.

જો કે રાણો તે પુજારીનાં, પારસીઓ બાબેનાં મમાણીક વીચારોથી તરડાઇ પડયો હતો, છતાં અંદરખાનેથી તેનાં ઉપર કંઇક અસર થયલી હોવીજ જોઇએ, કારણ કે તે કંઇક ગંભીરાઇ અને વીચારવંત હમે ચુપચુપ નીચે ઉતરતો હતો.

પોતાની ઉપર જુલમ કરનારાઓને નીચે આવતાં જોતાં તે બે પારસી સુંદરીઓની વાતચીત બંધ પડી. તેઓએ એવો ઠરાવ કર્યો હતો કે તે જીરતારની માયા અને પનાહમાં પોતાની સરજત છોડી, તેઓએ ચુપચુપ દરેક અપમાન કે આહત સહન કરવાં. જેથી જ્યારે તે બે ગરાસીયાઓએ મુસાફરી પાછી શરૂ કરવાની તૈયારી કરતા હતા, ત્યારે તેઓ નીરાશ અને ગંભીર ચહેરે તે જોતી ઉભી રહી, અને કંઇપણ ખેંચતાણ કર્યા વગર કે બોલ્યાચાલી વગર તેઓ સાથ ઘોડે બેસી મુસાફરી પાછી શરૂ કરી.

થોડા કલાકની મુસાફરી પછી તેઓ એવી એક સુંદર અને ખુશનુમા જગ્યે આવી પુગ્યા, કે જ્યાં જમણા હાથ ઉપર લીલોતરીથી ભરપુર નાની

ટેકરીઓની હારો હતી, જેમાંની એકમાંથી નાનો ઘુઘવા ધોધ વહી, રૂપેરી ઘંટડીનો નાદ અવાજ કરતાં એક નાળાનું રૂપ લેતો હતો. આ ધોધ હેઠળ એક ગોળાકારનું કુદરતી તળાવડું હતું. જેના ઢોળાવઉપર ફુલ ફળવાળા કીનારે એક વૃધ્ધ પીપળાનું પોખાળ ઝાડ હતું, જેના હેઠળ બે પાલખીઓ અને કેટલાક હથીયારબંધ સીપાહો હતા, તેમજ ઘોડા બાંધેલા હતા. સઘળુ તે પીપળા આગળ સીધા ગયા, અને તેણે અને તેના સાથીઓ પોતે ઘોડેથી ઉતરી બન્ને સ્ત્રીઓને પણ ઉતારી. સીપાહોના સરદાર જેવા કોઇ શખ્સ સાથ ઝડપથી વાત કરી, કે કેટલાક ભોઇયાઓ બે પાલખી ઉંચકી જરખાનુ અને નવાજ આગળ આવી ઉભા, અને તેની અંદર તેઓને બેસવાની અરજ કરી. એક પળ તે નાઝનીનોએ એકેક તરફ ગમગીનીથી જોયું, પછી આસમાન તરફ હાથ ચઢાતાં હોય તેમ નેમાઝ કરી, તે પાલખીઓમાં ખુદાનું નામ જબાન ઉપર લઇ બેઠી.

તરતજ સર્વ સીપાહો ઘોડેસ્વાર થયા, જ્યારે ભોઇઆઓએ તે પાલખીઓ ઉંચકી કે આગળ કુચ શરૂ થઇ. તેઓ તે ખુશનુમા જગા છોડી વધુ બીયાબાન જંગલોમાંથી પસાર થઇ એક મોટા ધોરી રસ્તા ઉપર આવી પુગ્યા, જ્યાં દેખાઇતી વણજારોની આવજાવ હોય તેમ જાનવરો અને ગાડાંના ગબડાના ચીલોઠા રસ્તામાં પડયા હતા.

તેની ટોળકી, જેવી આ વેપારી માર્ગમાં દાખલ થઇ કે રાણાએ તેમજ જયપાલે પાછું પોતાનું મોઢું દુપેટાથી છુપાવ્યું. રાણો બન્ને બાનુઓની પાલખી નજીક જઇ ખબરઅંતર પુછતો હોય તેમ, જરખાનુની પાલખીનું બારણું અરધું ખોલી અંદર ડોકું કરી ધીમા ધમકીભર્યા સાદે બોલ્યો કે:—

"અએ સુંદરી! માર્ગમાં આવતી બીજી વણજારો વખતે જો કંઇપણ તોફાન યા ઇસારત કરી તારા તરફ પારકાઓની દીલસોજી ખેંચવા કોશેશ કરીશ, તો ઇશ્વરના નામથી કહું છું કે તેજ ઘડી મારી આ તલવાર, આ તારી મરોડદાર ગોરી ગરદનને શરીરથી જુદી પાડશે, માટે ખુબ સંભાળજે."

આવીજ ધમકી તેણે નવાજને પણ આપી; પછી જાણે તે કોઇપણ વખતે અમલમાં મુકવા તૈયારજ હોય તેમ, તરવારને મ્યાનમાંથી ખેંચી કંઇક ઢીલી કરી, તે પાલખીઓની અડોઅડ ઘોડો રાખી આગળ સ્વારી કરવા લાગ્યો.

જ્યારે રાત પડવા આવી ત્યારે એક નાના ગામડામાં તેઓ પેઠા ગયા, અને એક બુઢ્ઢા વાણીઆના ઘરમાં બન્ને બાનુઓને ઉતારો આપ્યો. તેઓનાં

કમનશીબે તેઓની ખીદમતમાં જે હીન્દુ છોકરી આઈ હતી તે દુઃખી, પ્રમાદ અને તદનજ જાહેરી હોવાથી, તે બને દુઃખી અબળાઓ બારે અગવડ ભોગવવા લાગી. આખા દીવસની થાક, મનની બેચેની અને ભુખનાં ચમકાથી, તે સુખચેનમાં ઉછરેલી સુંદરીઓની શી અવદશા થઈ હતી, તે ફકત વાંચનારની કેલ્પના શકતી ઉપરજ છોડી દઇશું. આવા કફોડા સંજોગ હેઠળ, દુઃખ, થાક અને ભુખથી ભાજે વેળા એક મનુષ્યની મનની સ્થીતી કેવળ કુદરત અને પાક કીરતાર તરફ અવીશ્વાસુ અને તોફાની બની જાય છે, અને તે ઇનશાન "કુદરતમાં ઇન્સાફ નથી" "સર્વે સૃષ્ટીનું બંધારણ ઢંગધડા વગરનું છે" વગેરે ઉદગારો બોલી પોતાની લાગણીને રસ્તો આપે છે. પણ જરથોસ્તી દીન ઉપર સાબુત ઇમાન અને બેહદ બાનહેશાની કરનાર આ બે પારસણો તેમાં અપવાદ સમાન હતી. જેમ જેમ વધુને વધુ મુશીબતો પડતી જતી હતી, તેમ તેમ તેઓ "જેવી દાદારની મરજી" જેવી તે સાહેબની ઇચ્છા," એમ બોલી બોલી દાંત પીસી સઘળું સબુરીથી ખમતી હતી.

આખરે બીજે દીને બપોરે તેઓની દુઃખદાયક મુસાફરીનો અંત આવ્યો. તેઓ રાણાની રાજધાની રતનપોરમાં પુર્વ દીશા તરફથી બંધાણ રસ્તે દાખલ થયા હતા.

પોતાના પાપી વેરનું પહેલું પગલું પુર ફતેહમંદીથી પસાર થયું હતું, તેથી રાણો બહુ આનંદમાં આવી ગયો હતો. તેણે પોતાના સાથી જયપાલને સારી જેવી રકમથી નવાજ્યો હતો.

તે બાનુઓ આગળ ગયો અને પોતાની રાજધાની રતનપોરમાં તેઓ આવ્યા હતા, એમ દમામથી ખબર આપી. જયારે એક સરદ હાય મારી તે સુંદરીઓએ તે વધાઇ (!) જાણી.

પ્રકરણ ૬ ઠું.

"ખુરશેદ અને સોહોરાબ."

હાલતરત આપણે તો બંને બાનુઓને રતનપોરમાં છોડી, તેઓ ખાતર વરિયાવમાં શું દાડધામ ચાલી રહી હતી અને તેનાં પરીણામમાં બંનેનાં ખ્યદરાબશ ખાવીંદો શું ઉઠલપાઠલ કરી રહયા હતા, તે આપણે પ્રકરણ ૩ માં વાંચી ગયાં છીએ,

તે બંને ઉમરે જખ્મમાયલા, કીનાથી વવળતા જવાનો તેજ રખાય ઉપર સુવાર થઈ સહવારના ઝઝકળામાં દુશ્મનની પુંઠ પકડવા નીકળી ગયા. જરબાનુ અને નવાજને ચોરી જનાર કઈ દીશા તરફ નાશી ગયા હતા તે શોધી કહાડવા કંઈક મુશ્કેલી નડી, અને કીમતી વખત ઘણો ગુમાયો. ખબર કાહતાં ગામની બાહેર ઝુંપડામાં વશનાર એક બુઢી વારઘણ ? ઓના સવાલનો જવાબ દીધો કે કલા કો આબાઉ બહુ ઝડપે કોઈ બે ઘોડેસવારો ઉતર તરફ ધસી જતા તેણીએ દીઠા હતા; પણ અર્ધ ઉજરડી રોશનીમાં તેણી તેઓ કોણ હતા, અને તેઓ સાથ બીજાં કોણ કોણ હતાં તે બાબે તેણી તદન બીનમાહીતગાર હતી.

આ ઉપરથી તેઓ ઝનુનથી દાંતો કચકચાવતા ઉતર દીશા તરફ જુસ્સાથી ધસ્યા ગયા. અસાધારણ ઝડપે પુઠે દોડતા તેઓ છેક "કીમ" નદી ઓળંગી પેલે પારનાં ગીચ જંગલીવાળા મદેશમાં દાખલ થયા. આપણે આગળ જોઈ ગયાં છીએ કે દુર્યોનશીંએ પુઠે આવનારને થાપ આપવા માટે ધોરી રસ્તો છોડી જંગલમાં વાંકાચુકા અને છુપા રસ્તે પોતાની ઝડપી મુસાફરી કરી હતી.

ખુરશેદ અને સોહોરાબ યાહોમ આગળ વધતા જંગલનાં એક એવા માર્ગના સંગમ ઉપર આવી ઉભા કે જ્યાં ત્રણ રસ્તા મળતા હતા. એક ઉતર, બીજો પશ્ચિમ અને ત્રીજો પુર્વ. આ ત્રણેમાંથી કયા મારગે આગળ વધવું એ અનીતજ ગુંચવાવનારો સવાલ થઈ પડયો. તેઓ જમીન ઉપર આહીં તહીં બારીક તપાસ કરવા લાગ્યા કે ઘોડાની ખડીઓની કંઈપણ નીશાન જમીન ઉપર જણાય. પણ તે ત્રણે માર્ગો ગાડાં વગેરેથી એટલા તો ભગડી ગયા હતા કે સઘળે ઠેકાણે ધુળના ઢગ અને ખાડા પડેલા જણાતા હતા; એટલે તેઓની તપાસનું પરીણામ કાંઈ નહી આવ્યું.

તેઓ હવે શું કરવું તેના ખ્યાલમાં અધીરા બની ઉભા હતા, તેવામાં પુર્વ તરફનાં રસ્તેથી કોઈએક ગામડીઓ માથે તરકારીનો ટોપલો લઈ તેઓ તરફ આવતો જણાયો. મોટી આતુરતા અને અધીરાઈથી ખુરશેદે તેને પુછયું કે કોઈ બે ઘોડેસ્વારો તેણે જતા જોયા હતા કે !

"હા, મેં જોઈલા. બહુ ઝડપ દોડી ગયલા. હાથે કોઈ બે અસતરીઓ બેહેલી હતી."

"શાબાશ, તારો બહુ આભાર થશે," સોહોરાબે ખુશકારાનો દમ ખેંચી ઝડપથી બોલવા માંડયું, "લે, તેં જે કીંમતી બાતમી વખતસર આપી તેના તેણવા બદલા તરીકે આ રૂપ્યા એકનું ઇનામ છે."

"નીંહ, હું નીંહ લેહું!" તે ગામડયાએ નાનો હાથ હલાવતાં ડોકું ધુણાવી કહ્યું.

"અરે, ભાઈ જરૂર રાખ—એમાં કાંઈ ખોટું નથી." વધુ વખત ખોટવાનો ખ્યાલ ખમી ન શકતાં, ઘોડાની ડુમ ઉપર એક એડ મારતાં ખુરશેદે ઠીકા કર્યાં, અને ઝડપથી રૂપ્યો ૧ દેના હાથમાં આપી દઈ, તેઓ ખોલબોલતામાં તો નજર સામેથી ગુમ થઈ ગયા.

તેઓ વીજળી વેગે દુર નીકળી ગયલા જોઈ, તે ગમાર જેવા દેખાવો ગામડયો ભયંકર રીતે હસ્તાં પોતા સાથ બોલી ઉઠયો:—

"આહહહ! વાહ! કામ તો ઠીક પાર પયડયું! આપણે તો બેહુ બાજુથી કમાયા—, આગલા બે અહવારોએ રૂપ્યા પાંચ આપતાં, કબુલાત લીધી કે થોડીવારમાં બીજા જે ઘોડેહવારો આવે તેને બહ, હુરજ ઉગે તે દીહામાં જાવા કેવું. જયારે પોતે તો ઓલી ઉતર દીહા તરફ દોડેલા! આહ! આહ!! આપણું હું? ર. ૬ હપાટામાં કમાઇ પરવારીબી ગીયાછ, ચાલ-હવે તાડી પી મોજ મારૂં."

તેઓને સાબુત થાપ આપવા રાણાએ કેવી સાવચેતી વાપરી સહેલી રીત મહણ કરી, તેઓને મુર્ખ બનાવ્યા હતા, તેની તેઓને ખબર પણ ન હતી; અને તેઓ તેમ વીચારી પણ ન શકયા. પુર્વ દીશામાં આગળ વધતાં દરેક કુર ઝોંક કે ચાઈલ તેઓને તેઓના શીકારથી વધુ ને વધુ દુર રાખતો હતો, તેનું તેઓને મુદલ ભાન ન હતું. પણ આખરે તેઓએ પોતાની ભુલ જોઈ, બપોર પછી તેઓની નજરે એક ગામડું જણાયું; જયાં જઈ ખબર કહાડતાં જણાયું કે દીવસો થયાં તે તરફ કોઈ પણ બે મુસાફરો સાથે સ્ત્રીઓને લઈ પશ્ચિમ તરફથી તે ગામમાં આવ્યાજ ન હતા! આ ખબર તેઓએ જેમ ભારી અચરતી તેમ કંઈક અવીશ્વાસથી સાંભળી. બીજા ગામડયાને પુછી જોતાં પણ તેજ જવાબ મળ્યો, ત્યારે તે નાપાક મુસાફરો ગયા કયાં હશે? એમ તેઓને વીચાર આવયો. તેઓએ માર્ગમાં કોઈપણ જગ્યે પગ રસ્તો દીઠો પણ ન હતો કે તે રસ્તે તેઓ છટકી ગયા હોય એમ ધારી શકાય. તેમજ માર્ગમાં તેઓએ ઘોડાના પગની નીશાની પણ જોઈ ન હતી એ કંઈક શકમંદ બનવા વીચારવા જોગ લાગ્યું. ત્યારે પેલા ત્રણ રસ્તાના સંગમ ઉપર ખબર આપનાર ગામડયો શું જુઠું બોલ્યો હતો? તેમજ હોવું જોઈયે એમ તેઓ આખરે ખુલ્લું માનવા લાગ્યાં; છતાં તેમાં કંઈ અચો

કસતા દાખલ થઈ, કારણ કદાચ એમ પણ બને કે તે લુટારાઓ તે માર્ગમાં ન આવતાં તેની કેટેથી ચુપચુપ આગળ વધ્યા પણ હોય. સંજોગ જોતાં તેઓને આ અનુમાન વાજબી લાગ્યું, તેથી તેઓએ રાતવાસો ત્યાંજ કરી બીજી સવારે આગળ વધ્યા.

કંઇપણ આશા વગરના કલાકો પસાર થયા પણ કંઇજ પરીણામ નહી. જંગલો, બીયાબાનો, નદી નાળા, ટેકરીઓ કુદાવી તેઓ આગળ ધસતા હતા. તેઓની ધીરજ ઘટતી ગઈ જ્યારે કીનાની આગ વધતીજ ગઇ. પણ અતી નીરાશામાં પણ આશાનું ઝાંખું કીરણ હોય છે, એમ તેઓને ખબર ન હતી. એક ટેકરીને મથાળેથી ચોગમ તકાસણ ચક્ષુઓનો ઘોડો દોડાવતાં એક ઘોડેસ્વારને તેઓ તરફ આવતાં તેઓએ જોયો, જેથી સેતાબથી તે ટેકરી ઉતરી જઇ તેઓ સીધા તેની તરફ ધસ્યા ગયા. નીચેના ગીચ જંગલોમાંના એક ઝાડ હેઠળ એક ઘોડો ચરતો ઉભો હતો, જ્યારે તેનો સ્વાર એક બીજા દરખ્ત હેઠળ બેસી પોતાની પીઠે બાંધેલા પોટલામાંથી ખોરાક કાઢી ન્યામત કરતો, તેઓના તરફ પીઠ કરી, બેઠેલો જણાયો. તેનાં કંઇક દમામદાર અને કીમતી પોશાક ઉપરથી જણાયું હતું કે તે રાજ્યનો ખેપીઓ હતો. તેઓની વ્હાલી દીલબરોને જુલમથી ચોરી જનાર રાણાનાં નોકરને જોતાં તેઓનો કીનો વધુ ઉશકેરાયો. તે બેગાનાએ પણ તેઓને જોઇ કંઇક ઘબરાઇ જઇ પોતાની સમશેરની મુઠ ઉપર હાથ મુક્યો.

"અય ખેપ્યા !" પોતાની તરવાર ઉગામી ધમકી આપતા દેખાવે ખુરશેદ બખ્ખાળ્યો. "સેતાબીથી અમુને ખબર આપ કે તારો લુટારા લોહીનો કીમ્યકારો રાણો એ નિરાધાર અબળાઓને ઉપાડી જઇ ક્યાં ભરાઇ બેઠો છે !"

"વટેમારગુઓ,—તમે કોણ છો, અને કર્મવીર મહારાણાજી વિષે આમ ખુલ્લા ગુન્હાહાર અને અસભ્યતાથી શા કારણે બોલો છો ?

"બેઆદબ ગુલામ !" સોહેરાબ ઉશકેરાઇ વચ્ચે બોલી ઉઠયો:–"તું આંધળો છે કે હમે કોણ છૈયે, અને શા કારણે સવાલ પુછયે છીએ ? બોલ—નાપાક, તું ક્યાંથી આવ્યો અને ક્યાં જાય છે ?"

"ભલા—મને શા કારણસર ખોટી ધમકી આપો છો ? મને મારે મુકામે જવા દેવોની ?" તે પેગામચી દેખાઇતા ગભરાટથી પોતાની જગ્યેથી ઉઠતાં બોલ્યો.

"ખબરદાર કમીના ! એક કદમ પણ આગળ વધ્યોછ તો આ કીનાથી તવળતી શમશેર તારું બદમાશ ડોકું ઉરાડી નાખશે !" ખુરશેદે તણાઇને દાતી કરી:–"પુછયે તેનો સીધો સાચો જવાબ દે."

તું શું કામ જાયછે! ”

“આપજી, હું તો પરમકૃપાળુ રાણાજીને કામે અંકલેશ્વરમાં એક સાહુકારને મળવા ખાસ જાઉં છું.”

“ઠીક, હાલ તારો રાણો કયાં ભરાયો છે! ”

“રાજધાની રતનપોરમાં.”

“તે નાપાક બદમાશ પોતા સાથ જે બે પારસી બાનુઓને ચોરી ગયો છે તેઓ કયાં છે? તેઓને કયાં છુપાવી છે! ”

“મને ખબર નથી.”

“સાચું બોલે છે! ખુદાનાં કસમ લઇ?”

“હા—સત્ય બોલું છું.”

“જો હજી પણ સાચું બોલ-તેમાં તુંને કંઇ નુકસાન નથી. મને તો એમ લાગે છે કે તું હમુને ઉડાવે છે?”

“ના,” તે બેપ્યો હોઠો દાબી માંથું ધુણાવી ટુંકમાં બોલ્યો.

“સોહેરાબ—” ખુરશેદ એકાએક જીવપર આવી ઠરાવભર્યાં અવાજે પોતાના સાથી તરફ મોહું ફેરવતાં બોલ્યોઃ-“પેલું ઘાસ, ઝાડની સુકી ડાળીઓ વગેરે એક ઠેકાણે એકઠું કર—, આ બદમાશને પારસીઓ સાથ સાચી વાત કેમ કરવી તેનો હું કંઇક ખ્યાલ આપું છું.”

તરતજ તેનાં ફરમાવ્યા મુજબ સોહેરાબ કામે મંડી ગયો, જ્યારે ખુરશેદ એક ચી-તા મીસાલ તે બેપ્યા ઉપર ટુટી પડયો, અને તેને જમીન ઉપર પટકયો. પણ તે મરાસ્થો બેપ્યો કસાયલા બદનનો હોવાથી ઝનુનથી જમીન ઉપરથી ઉઠયો અને ખુરશેદને બાઝી પડયો. તેઓ બંને હાથોહાથ ઝપાઝપી કરવા લાગ્યા, ને જોઇ સોહેરાબે વચ્ચે પડી જલદી નીકાલ કરવા ધસારો કર્યો, પણ ખુરશેદે તરતજ પોકાર કર્યો કેઃ—

“ખબરદાર! વચ્ચમાં ના આવતો. મારે એક પારસી મરદ તરીકે એકલે હાથે લડાઇ હારવી મા જીતવી છે. આ ચંડાળ કદી એમ નહી કહેશે કે બે પારસીઓએ સામટા લડી એક મરાસ્યાને જેર કર્યો.”

પણ થોડીવારમાં અથંગ કુસ્તીબાજ ખુરશેદનાં હાથે તે બળીષ્ઠ મરાસ્થો તમ્મર ખાઇ તુટી પડયો, કે તેનીજ પાઘડીથી તેના મુસ્કાતાત ખુરશેદે કર્યાં.

"ચાલ બેરાદર! હવે આ બદમાશને આ ઝાડની ડાળી સાથે તેનાજ ઘોડાની લગામથી બાંધી તાંગીએ, અને પછી નીચે બળતું સળગાવી જોઇએ, કે તે સાચું બોલે છે કે નહી!"

બારે ગભરાટથી દીગમુઢ બની ગયલા તે ગરાસ્યાને તાબરતોબ તેઓએ ઝાડ ઉપર ટાંગ્યો કે પછી તેની નીચે સુકેલા ઘાસના ઢગને સળગાવ્યો! આવી ભયંકર સ્થીતી પોતાની જોઇ તેમજ તે બે પારસીઓના દ્રઢ ઠરાવવાળા ઝનુની ચેહરા જોઇ તે ગરાસ્યાએ પોતાના જાનની આશા ખોઇ દીધી. તે રાણા દુર્યાનસીંગનો જમણો હાથ "જયપાલ" હતો. આપણે આગળ કહી ગયા તેમ તેણે ઘણા કુકર્મો કર્યાં હતા. પણ આ વખત તેના માથાના પારસીઓ મળવાથીજ તે ધ્રુજવા લાગ્યો. બળતું ધીરે ધીરે ઉંચે ચઢી આખરે તેના ઉઘાડા પગની પાટલીઓ બળવા માંડી, છતાં દાંત ભીસી તેણે મક્કમ મનથી તે ખમ્યું; પણ જયારે બળતું છેક તેના ટેટા સુધી ફેલાઇ જઇ, બાળ બાળી દઇ માસમાં અગનના બળત્રા શરૂ કરવા માંડયાં કે તેણે દુઃખથી દયા અને પાણી માટે બારે પોક રો કરી, તે એકાંત જંગલ ધમધમાવી મુક્યું.

"મને બચાવો પારસીઓ! હું સઘળું કબુલ કરૂં છું! ઓ! બળી જાઉં છું! મને બચાવો!!"

"સોહેરાબ—પેલી લગામનો છેડો ઢીલો કર, અને આ નાપાકને જમીન ઉપર ઉતાર." ખુરશેદે લાગણી વગરનાં ઠંડા સાદે ધીમેથી ફરમાવ્યું.

તરતજ તે બાપુસ મા બેપ્પો જમીન ઉપર બારે વેદનાથી પીડાતો તુટી પડયો.

"કેમ—ચંડાળ! હવે સમાઇ એટલે શું તેનો ખ્યાલ મગજમાં ઉતરયો કે? એક પારસીને ખોટું કહેવાથી કદી તું ફાવતેજ નહી." ખુરશેદે તાણા માર્યાં, પછી પોતાની તરવાર ખેંચી તેની નજીક જઇ ઉભા રહેતા ફરમાવ્યું:—

"બોલ—ઝડપથી તદન સાચો ખુલાસો કર,—રાણો બે પારસણોને ઉપાડી ગયો હતો તેઓ હાલ કયાં છે?"

"મહારાજ સાથની ગઇ કાલની એક જંગલમાં થયલી મુલાકાતની વાતચીત ઉપરથી અનુમાન કાઢું છું કે તે સ્રીઓને રતનપોરમાં જતાંવાર રાણાજી તરફથી ચોકસ માગણીઓ થશે અને જો તેનો જવાબ મનમાનતો ન મળશે, તો રાણાજીએ તાતજ ભયંકર કીનો લેવા સપત લીધા છે; જેથી બેમાંની વધુ સુંદર નારને વીંધ્યાચળ પર્વત ઉપર આવેલા મહાકાળીનાં પુરાણા મંદીરમાં કેદ કરવામાં આવશે અને તેણીનો શું ફેજ આવશે તે ઇશ્વર જાણે!"

"નાપાક—નીચ શયતાન !" ખુરશેદ વધુ ખખાળી ઉઠયો. "સાચુ બોલ—રાણો આ રસ્તેથી પસાર થયો હતો કે !"

"ના તેણે ઉતરનો માર્ગ ધર્યો હતો."

"તું અંકલેશ્વર શા માટે ખાસ ઝડપથી મુસાફરી કરે છે?"

"સાહેબો, ધર્મરાજ રાણાજીને માદીએ આવવા અગાઉ અંકલેશ્વરના એક ધનાઢય શ્રાવક વાણીઆ સાહુકાર પાસેથી નાણાંની કેટલીક રકમો ઉછીની લીધી હતી, તે હાલ રાણાજી તેને વ્યાજ સીકે ભરી આપવા આતુર છે, તેથી તે સાહુકારને રતનપોર લાવવા રાણા તરફથી ખાસ આમંત્રણ કરવા જાઉં છું."

"સોહેરાબ–પ્રપંચી લુચ્ચો રાણો કોણ જાણે આ કોઈ નીરદોષ સાહુકાર સાથ શું બાજી રમતો હોશે?" તેણે બાજુમાં લઈ જઈ સોહેરાબને ધીમેથી કહયું.

"પણ–આ બાબતથી આપણા કામ ઉપર કંઈ અસર થતી નથી, તેથી આપણે વધુ સવાલો પુછવામાં ફોકત વખત ખોઈએ છીએ." સોહેરાબે સલાહ આપી. આથી તેઓ પાછા તે કેદી આગળ ગયા.

"યાદ રાખજે ભવીષ્યમાં, અયે કમીના! કે પારસીઓને મુર્ખ બનાવવાની કે તેઓ સાથ ઠગાઇ કરવાની શરકશી ના કરજો, નહી તો જીવથી હાથ ધોશે." ખુરશેદ તે બેપ્યાને પાછો તતરાવી નાંખ્યો.

"ખુદાનો શોકરાનો કર કે તારી સચાઇને લીધેજ તું આજે જીવતો રહયો છે!" સોહેરાબે વધુ ઉમેર્યું.

ત્યાર પછી તેઓએ વીંધ્યાચલ પર્વતમાં કઈ બાજુએ મહાકાળીનું મંદીર આવ્યું હતું તે દીશા વગેરે તેને પુછી લીધું.

તે બેપ્યો પીઠ પાછળથી ભાડી નજરે પોતાના ઘોડાને જીન તતરાવતાં જોવા લાગ્યો, કે રખે તે ઝનુની પારસીઓ એકાએક દોડી આવી તેની પીઠમાં તેજી ખંજર ચલાવી દેય! પણ જયારે તે સલામત પોતાના ઘોડે બેઠો ત્યારે તેને જીવ આવ્યો, અને તે ઘણું નમી નમીને તાબેદારીથી તેઓને સલામ કરી. બીજી દીશામાં ઝડપથી નીકળી ગયો.

પ્રકરણ ૭ મું.

"પારસીઓનું ઝનુન!"

તે બંન્ને જવાંમર્દોને તે જંગલમાં છોડી આપણે ખુદ વરિયાવમાં શું હલચાહલ થતી હતી તે ઉપર ઉડતી નેગાહ નાંખીશું.

આતુરતાથી ખેંચાતી સર્વ જરથોસ્તીઓની આંખ્યો ખેંચાઇ આવી, અને દરેક પળે આશા કરતાં નિરાશા અને ખીજવાત સર્વમાં વધતોજ ગયો. બે લાંબા દુઃખી દિવસો પસાર થઇ ગયા અને ખબર કંઇજ નહીં! પુઠ પકડાયેલા અને પુઠે ગયેલા બોયા ગરક થઇ ગયા! દર કલાકે જેહાંગીર પટેલના મકાન આગળ આતુર જરથોસ્તીઓ ખબર મેળવવા આવી જતા હતા; પણ બીજા દિવસની બપોરનાં એક વેળાનું શાંત વરિયાવ તળેઉપર થઇ ગયું.

બજારમાં હર તરેહની અફવા ઉડી રહી હતી, જેમાં જુલમથી ઉડાવી લઇ ગયેલી બે બાનુઓ ઉપરની રાણા તરફની બેહદ સીતમની વાતો પુર જોશમાં ફેલાઇ ગઇ, અને તેઓને ભયંકર મહાકાલીને ભોગ તરીકે અર્પણ કર્યાં, એમની જ્યારે અફવા ફેલાઇ ત્યારે તો કોમ-અભીમાની જરથોસ્તી જવાનોનું લોહી તદનજ ઉકળી આવ્યું, અને તેઓ હાઠા રાતા ડોળા સાથ કંઇ પણ ચીજ ઉપર પોતાનો ભરાઇ રહેલો કેહેર ખાલી કરવા બેબાકળા બની દોડતા હતા. એટલું ઠીક હતું કે ગામમાં સાથે વસ્તા હિન્દુ ભાઇઓ પણ પારસીઓનો ગુસ્સો વાજબીજ હતો એમ બોલી દીલસોજી બતાવતા હતા, નહિ તો કે વગર ફોકટના નજીવે બહાને ત્યાંના સંપીલા વતનીઓમાં આપસ આપસમાં માથાં ફાડતે.

આવી સ્થિતી વેળા કેટલાક ઉશ્કેરાયલા પારસી જવાનોને કાને એવી વાત આવી કે રાજનો એક ચોકસ વહીવટદાર, જેને દુર્યાનસીંગે બાદીએ આગ્-વાજ પોતે નેમ્યો હતો, અને જેના વીષે પહેલાંથીજ ખોલાતું હતું કે તે રાણાનો મળત્યો હતો; તેણે કેટલાક હીન્દુઓની હજુરમાં પારસી બાનુઓને ઉપાડી જવાના રાણાનાં હીચકારા કાર્યને રાણાનું મરદાનગીભર્યું સાહસ કર્મ હતું એમ વખાણ ગાઇ. તેના ભાર્યા વહેવારને લીધે તે કસ્બામાં બહુ અપ્રીય હતો, તેથી તેની તરફની આ નીંદાની વાત સઘળાનાં માન્યામાં આવી, જેથી કેટલાક જવાનો એકદમ ઉશ્કેરાઇ ગયા, અને તે વહીવટદારને શીક્ષા કરવા અને જે કાંઇ વસ્તુ રાણાની હાથમાં આવે તે ફના કરવા માટે વહીવટદારની કચેરી તરફ ધસી ગયા.

તે કચેરીની ચોકી કરવા ૨૦ માણસો હથીયારબંધ તઇયાર રહેતાં હતાં, પણ ઝનુન અને કીનાથી તપળતા તોફાની ચહેરાનાં પારસીઓને જોતાંજ તે સીપાઇઓએ કેડે છુપાઇ જવામાં પોતાની બહાદુરી અને રૂભામવી માની લીધી. આથી તે સરકારી મકાનમાં ભાંગતુટ કરતા પારસી જવાનો જયાં તે વહીવટદારની બેઠક હતી તે જગ્યે પહોંચ્યા; તે વહીવટદાર જે પણ એક ગરાસ્યો હતો, તે પોતાની તરવાર બેચી બચાવમાં તૈયાર ઉભો હતો. ટોળામાં એક રૂસ્તમ નામનો બહાદુર જવાન્યો હતો, જે ખચીતજ એક બળવાન, હીંમતવાન અને કોમ અભીમાની જવાન હોવાથી સર્વ તેને સરદાર તરીકે ગણુતા હતા. તેણે સર્વને બાજુ ખસેડી પોતાની સાથ લડવા તે ગરાસ્યાને ફરમાવ્યું. ઉશ્કેરાયલા પારસીઓ તે દંદ યુદ્ધ બારે આતુરતાથી નીહાળતા પોતાના સાથીને વધુ ને વધુ ઉત્તેજન આપતા હતા. આખરે રૂસ્તમનાં એક ચાલાક ફટકાથી તે ગરાસ્યાની તરવાર ઉડી ગઇ અને તે જખમી થઇ તુટી પડયો. તેજ વેળા તેને કેદ કરવા રૂસ્તમે હોકમ કર્યો, અને ત્યાંને ત્યાં ભેગા મળેલા ટોળા સનમુખ તેનો ઇન્સાફ કરવા તલબ કરી.

તેણે ઠરાવબંધ સાદે પોકારયું કેઃ—"આ કંગાળ પેલા કુછંદી ઠાકોર ગરાસ્યા રાણાનો ખાસ માનીતો થાય છે તે બધાને રોશન છે; તે આજ વરસ થયું આપણા વરીયાવ કસ્બાને લાંચ રૂશવત લઇ તેમજ બીજા જુલમો કરી બહુ તોબાહ પકાવે છે તે સૌ જાણે છે; અને એનેજ આપણી હમબાત બહેનોને થયલાં ભારે અપમાનનાં ધીક્કારા કામને રાણાનાં બહાદુર સાહસ તરીકે ઠોકી બેસાડવા બેઅદબી કરે છે, તો આવા અપ્રમાણીક, જુલમગાર અને અમીય અમલદારને આ જેહાનમાં વધુ વાર જીવતો રહેવા દેવો, તે તો આપણી કસ્બાની તાબેદાર રાંક બની રઇયત ઉપર શ્રાપ સમાન કહેવાય, માટે એ નાયકનો હેજ એવો આવવો જોઇએ કે દેથી બીજા લાંચ્યા, જુલમી, કુછંદી અમલદારોનાં જીગરમાં દહેસત પેસે. બીરાદરો—પેલા સામેનાં આમલીનાં ઝાડ ઉપર બાંધી તેને ફાંસી દેવો અને એનું પાપી મુરદું બે દીવસ સર્વને માટે જોવા ખુલ્લું લટકતું રાખો!"

"હક ઇન્સાફ છે! અદલ ન્યાય છે!!" કરી ભેગા મળેલા ઝનુની પારસીઓ ઉપરાંત વાણ્યાઓ પણ પોકારી ઉઠયા.

તરતજ અધીરા બનેલા ઝનુની પારસીઓએ તે ભયંકર કાર્ય હાથ કર્યું. ક્યાવી અને હોઠો બંડી કરી નાંખ્યું, જેથી તે અમીય વહીવટદાર આમલીનાં ઝાડ ઉપર લટકતો થઇ ગયો.

ના, આ જડપી ઇન્સાફ કર્યાથી કાંઇ તેઓના સીનાની આગ નરમ પડી નહી, તેથી તેઓએ તે સરકારી મકાનને બાળી મુક્યું! તે ઉપરાંત કસ્બાની બાહર નજીક ટોલ બેલા ખાસ બે સરકારી મકાનો હતા, તેને પણ બાળી ભસ્મ કર્યાં. બેરઇન્સાફ અને જુલમથી કંટાળી જઇ છેલ્લે પાટલે બેઠેલા જવાન્યાઓએ જ્યાં જ્યાં પણ રાણાની સતા દર્શાવનારૂં ચીન્હ કે વસ્તુ જોઇ ત્યાં તેનો આગથી માલો બાંધીને નાશ કર્યો! પારસી જેવી સુલેહ, ચાહનાર આબાદ અને વફાદાર કોમને બેહદ ગુસ્સે થવાનું કેવું મજબુત કારણ મળ્યું હશે, તે તેઓનાં ઠારેઠાર સરકારી મકાનો બાળી મુકવાના બનાવ પરથી ખુલ્લું જણાતું હતું. આથી કસબામાં ભારે ગભરાટ ફેલાઇ ગયો; પણ અક્કલવાલા પારસીઓએ મગજપર પુર કાબુ રાખી પોતાની સાથે વસેલા હીન્દુભાઇઓને જરાબી પજવ્યાં કે દુઃખ દેવા દીધું નહી. તેઓનો કહેર ફક્ત રાણા તરફ અને રાણાના બુરા સલાહકારો તરફ હતો, એમ તેઓએ સર્વેને સમજાવ્યું, આથી પારસીઓના આદેખા મુદઇઓ તે દીવસે પબેપળ ખાસ્તીથી ધ્રુજી, ઇશ્વરને યાદ કરવા લાગ્યા કે રખેને તેઓનાં પાપી અંતઃકરણ ઝનુની પારસીઓ વાંચે અને વેરનો ફટકો મારે.

પોતાનાં વાજબી ગુસ્સાને પુરતો રસ્તો આપી ઉશ્કેરાયલો જવાન્યાઓ જેહાંગીર પટેલની હવેલી આગળ ભેગા થયા અને પોકારી ઉઠયા કેઃ—

"મુરંબીજી ફરમાવો—, પારસી કોમનાં એક પણ દુશ્મન પછી ગરાસ્યા હોય, કે ભીલ હોય યા કોળી હોય-તેને અમે આજે જીવતો રહેવા દેનાર નથી! નાપાક દુસ્યાનસીંગની કચેરી વગેરે સઘળું ભસ્મ થયું છે. હવે અમુને ખુદ રાણાની રાજધાની રતનપોર ઉપર ધસી જવાની પરવાનગી આપો, અને હમે ખુદાનાં કસમ ખાઇ કહીશું કે હમે તરતજ તે તરફ કુચ કરી જઇશું. બસ આપણી કોમનાં દુશ્મનને ફના, ફના અને નાશ, નાશનોજ ખ્યાલ આપી બતાવી આપશું", કે પોતાની વ્હાલી હમજાતની બાનુ ઉપર નજર બગાડનારાઓ ઉપર ભયંકર જખુન મીઠો કીનો લેવોજ એ એક સાચા જરથોસ્તીની ગંભીર ફરજ હોય છે."

તરતજ દુઃખથી જખમામળા જેહાંગીરશાહ આટલા બાહેર ઉભા રહી લાગણીથી બોલી ઉઠયાઃ—

"મારા દેલાવર હમદીનો—, આપણી વહાલી કોમની આબરૂ ખાતરનો તમારો ગરમ ગુસ્સો તેમજ કોમની નીતીની ખબરદારીનાં સવાલે તમારો પારસી ખવાસ કેવો ઉશ્કેરયો છે, અને તેનું પરીણામ હાલ શું આવ્યું છે અને હવે

પછી પણ શું આવશે, તે બાબે હાલ હું કંઇજ બોલતો નથી. તોપણ મારા પ્યારા હમદીનો, હવે ધીરા પડો, હજીભી શાંતી રાખો અને પછે પાછે ખબર મેળવો કે આપણી પાકઝાદ બેટીઓનો શું ફેંજ થયો છે!" તરતજ તે દુઃખી કોમ અભીમાની બાપને પોતાનું ભસ્યું તે વેળા કેવી આફતમાં હશે તે ખ્યાલથી દુઃખ અને હાયનું એક ઠબકું આવી ગયું; જેથી તેવણનો ખુલ્લો સાફ એકદમ બળમળી ગયો:—"સમજો મારા ભાઇઓ—જો તે કુછંદી હબસી ખુનનાં ગરાસ્યાએ આપણે સમજયું કે તેવો સીતમ આપણી ગોબાબ જેવી નીરદોષ બેટીઓ ઉપર ગુજારયો હશે એમ ખાત્રીબરી ખબર મળશે તો, હું અહીં આ રોશન બેરામ સનમુખ ગંભીર અને જખુન કસમ લેઉં છું કે જો હું તેનો ભયંકર કીનો તે નાપાક ગરાસ્યા ઉપર નહી લઉં તો હું એક મગરૂર જરથોસ્તી ખુનનો મને પોતાને કહું નહી—જો હું તેની માલ મીલકત અને ખુદ તેને ફના નહી કરું તો મને એક ચુસ્ત જરથોસ્તી ના કહેતા! મારા જેવા એક કંગાલ બાપને પોતાની એક પુરી બેરહીનથાદ થયથી બેટી માટે શું શું લાગણીઓ થતી હશે તે ગેબીના રાસ્ત સાહેબ સીવાય કોણ જાણે! મારા બહાદુરો, એક વાર ફરીથી અરજ કરું છું કે હાલ શાંત થાવ અને સારો માટેજ દાદગર પાસ દુવા માગજો; હાલ જે થયું છે તે ખુદ તમારા સાચા પ્રમાણીક અંતઃકરણનાં અવાજને અનુસરી કર્યું છે, માટે ખુદા તમારો મદદગાર થશે, માટે હાલતુરત શાંતિથી વીખરાઇ જાવ."

જેહાંગીર પટેલ કોમના રાહબર શેઠયા હતા, માટે તેવણના સખુનને માન આપવા વગર છુટકોજ નહતો, એટલા તે વખતના પારસીઓમાં પોતાના કોમના મુખી તરફ માન, વ્હાલ અને તાબેદારી હતાં, જે માનને તેઓ લાયક હતા અને જેવું હાલમાં આપણી કોમમાં કમનસીબે છે નહિ, અને તેથીજ આપણી સ્થિતી ધણી વગરનાં ઢોર જેવી થઇ પડી છે.

"વારૂં મુરબીજી, વારૂં મહેરબાન—!" કરી બોલતા તે તાબેદાર પારસી જવાનયાઓ ધીરે ધીરે વીખરાઇ ગયા.

બીજે દીને આજુ બાજુના ગામામાં વસ્તા પારસીઓને કાને આગલે દીને ઉશકેરાયલા જવાનયાઓએ શું શું માકમો કર્યા હતાં તેનો રંગીન અહેવાલ ગયો, જેથી તે દિવસે વરિયાવ ગામમાં બહારગામના કેટલાક કોમઅભીમાની અને ચુસ્ત પારસીપણું જાળવવા આતુર એવા મગરૂર જવાનયાઓ આવી પુગા, અને જેહાંગીરશાને ત્યાં ઉતર્યા. આ ઉપરથી તો વરિયાવનાં બહાદુર

વીરાઓને વધુ જોશ મળ્યો, અને આગલે દીનનાં સાહસને માટે સખત શીક્ષા કરવા, કદાચ રાજ્ય ભીલો અને કોળીઓને લાંચ આપી પારસીઓ સામે લડવા મોકલે એમ પકડે પાયે સમજાતું હતું, વેળી તો તેવા મામલાને ન્હોતી વળવાને આપતી મદદ હાથ આવી હતી, એમ બીજા ગામના જવા ન્યાઓનાં આવવાથી બોલાયું. તેમ વળી સંખ્યામાં વધવાથી ઉશ્કેરાયલા જવાનો ગઈ કાલ માફક આલપાસના ગામો ઉપરાઉપરી પાડી સરકારી ઇમારતો કે અળખામણા અમલદારોને તેમજ તેમના પાડાથી દુશમનો "વાડા" બીલાને સજા કરવા હામ બીડતે; પણ બારોર પડતાં ભારે રંજ એક ઍલચી વરિયાવમાં આવ્યો, અને સંદેશો લાવ્યો કે ખુરશેદ સોહરાબજીને, ગુમ થયલી જરબાનુ અને નવાજ કર્યા હતી તેની પાકી બાતમી મળી ચુકી હતી, અને તેઓ તેણીઓમાં છુટકારા માટે જીવતો જોહેમત ખેંચી રહયા હતા.

આ ખબર સાંભળી જેહાંગીરશાહ તેમજ કુલ વરિયાવની જરથોસ્તી અનજુમનનો જીવ કંઈક ઠર્યો, તેથી તેઓએ કંઈપણ નવા જાસ્તીના અને ઝીનો લેવાના વધુ પગલાં ન ભરવાને ઠરાવ કર્યો: જો કે તેની અગાઉ તો કંઈક ગામોમાં સરકારી ઇમારતોની ભાંગતુટ થઈ પણ ગઈ હતી.

પ્રકરણ ૮ મું.

"તોફાન!"

બન્ને ઝીનાથી તવળતા પારસી જવાંમર્દો "રાજપીપલા" પ્રદેશનાં ગીચ જંગલોમાંથી પસાર થતા હતા. છેક સાંજ પડી ગઈ હતી, જેથી આકાશ ઉપર કાળાં વાદળાંઓ અસાધારણ ઝડપે ભેગાં થઈ, સઘળે ઝડપથી અંધારું ઘોર કરી નાંખ્યું. ગીચ ઝાડોવાળું જંગલ હોવાથી અંધારૂં ખચીતજ ભયભીત લાગતું હતું. આ કાંઈ સાધારણ સુર્યાસ્ત વેળાનો મહીમા ન હતો. અહીંનો વાતાવરણમાં અસાધારણ ફેરફાર થયો હતો, જેનું એકજ પરીણામ આવનાર હતું—જે કોઈપણ ઘડીએ તોફાન સાથ વરસાદ તુટી પડવાનું હતું. પવન તદન પડી ગયો, અને કુદરતી પ્રેરણાથી આવતા તોફાનની આગાહીથી પશુ—પંખીઓ ભારે કલાબકોર કરતાં પોતાનાં ઝુંપડાં માળામાં ભરાઈ જવા દોડાદોડી કરતાં હતાં. એકાએક જવાળામુખી ફાટે તેવા ભયભીત કડાકો આસમાન ઉપર થયો અને વીજળી પડી, જે સાથ પવનનું અસાધારણ બળ ઉભરી નીકળ્યું, અને તેની સાથ ભારે વરસાદ તુટી પડયો. આવા સંજોગ હેઠળ તે બંને જવાનોએ તરતજ એક ખુણે ઝાડનો આશરો શોધ્યો.

તોફાનનો દેવ જો દરેક પળે પોતાનું ઝનુની શયતાનપત બળ આ મુલકમાં જોઆન ઉપર ફેંકી, દાદારની નયામગોનો સમુળગો નાશ કરવાજ બેઠો હતો. ધોધમાર વર્ષાદનાં પડવાનાં અવાજથી તે ઓચામાનમાં દીલ ધ્રુજાવનાર પડઘા થઇ ફુલ માણીઓ ઉપર દેહેસ્ત ફેલાવતાં હતા. ઘોડાઓ અશક્ત બની પોતેથી તોફાન કરવા લાગ્યા. ફરી એકવાર એક કડાકા સાથ સણણણ કરતી વીજળી પડી, જે પેલાંજ ઘુઓગી ઝાડ ઉપર પડી, અને બોલબોલતામાં તો તે સેંકડો વર્ષનું જુનું દરખત મોટા અવાજ સહીત તુટી પડયું! ફક્ત કંઇ માજ નાથીજ તે જવાનો એક માણુઘાતક હોનારતનાં ભોગ થતા, ઝાપ! દોડી જવાથી બચી ગયા. આવા ગભરાટમાં ખુરશેદનો ઘોડો અર્ધ ગાંડો બની જઇ નાશવા લાગ્યો, જેની પુઠે તે પણ દોડયો. જોકે તોફાનની ગડબડ હતી, છતાં તેના ફીનાની આગને ઠંડી પાડવા તેને ઝડપી મુસાફરી કરવા ઘોડાની તો બહુ જરૂર હતી; એટલે ખુરશેદ બીજા કાંઇપણ દુરઅંદેશ ખ્યાલ કર્યા વગર ઉશ્કેરાતથી તેના દુંબાલ ગયો. સોહોરાબે મોટા ધાંધ પાડી તેને તરતજ પાછું ફરવા ઘણી પણ બુમો પાડી; પણ જારે તોફાનની ઘોંઘાટ વચ્ચે તે ખુરશેદના કાને પહોંચ્યાજ નહીં. તે તો બસ રક્ષની પુઠે દોડયોજ ગયો અને વધુ ને વધુ ઘાડા જંગલનાં ભીતરમાં ઘુસ્યો ગયો. મહા જેહેમતે તે રક્ષને પાછો પકડવાને શક્તિવાન થયો, પણ ક્યા માર્ગથી કે કઇ દીશાથી તે આવ્યો હતો, તે સદંતર ભુલી ગયો.

ખોટી સમજથી તે ઉલટીજ દીશામાં આગળ વધ્યો. કે સોહોરાબને પાછો મળે. પણ દરેક પગલું તેને તેના સાથીથી વધુ ને વધુ દુર લઇ જતું હતું, તેનું તેને ભાનજ ન હતું. તેણે સોહોરાબને બુમો પાડયા, પણ તોફાનનાં બારે ઘોંઘાટમાં તેમ કરવું સદંતર ખાસ ફોકટનો શ્રુપાવવા જેવું તેને લાગ્યું; તેથી તે સાહેબ પોતે ધારેલી દીશામાં આગળ વધ્યો. પેલી તરફ સોહોરાબે ઘોર અંધારામાં જે દીશામાં ખુરશેદ ગયો હતો, તે દીશામાં તેને શોધવા કોશેશ કરી, પણ ગીચ ઝાડીઓ, તુટી પડેલાં ઝાડો અને જમીન ઉપર ખાડાઓને લીધે તેણે પાછું ફરવામાંજ પોતાની સલામતી માની જે જગ્યે તેઓ સાથે ઉભા હતા ત્યાંજ ખોટી થવાનો તેણે ઠરાવ કર્યો.

બીજી તરફ જેમ ખુરશેદ વધું ઝડપથી આગળ વધતો હતો. કે જલદી સોહોરાબને મળાયુ તેમ કમનશીબે ખોટી દીશા લેવાથી તે વધુ ને વધુ દુર જતો હતો!

બહુ અંદેશા અને ફીકર વચ્ચે સોહોરાબે કેટલાક કલાકો સુધી પોતાના સાથીની રાહ જોઇ, આખરે તેણે તેની શોધમાં નીકળવા દરેસ્ત ધાર્યું; કારણ

તોફાન હવે તદ્દન સમી ગયું હતું; અને આકાશમાંના સેતારાની રોશનીથી માર્ગ કંઈક દીસતો હતો. કેટલુંક ગયા પછી તેની નજરે એક નાના ચીલોટા જેવા માર્ગ જણાયો. સોહોરાબે તરતજ અનુમાન કર્યું કે ખુરશેદ તે માર્ગે આગળ વધ્યો હશે. તે રસ્તે તે કેટલાક ફરલાંગ આગળ વધ્યો, કે તેની નજરે એક નાનું એકલું ઝુંપડું દેખાયું, જેનું કમાડ તેણે ઝડની હાથે ઠોકયું, કે તે ઉઘડયું અને એક ઘરડો ગરાસીઓ અંદર જણાયો, તેણે પુછતાં જણાયું કે કોઈ પણ મુસાફર તે માર્ગેથી દીવસો થતાં ત્યાં પસાર થયો ન હતો! વળી તેણે જણાવ્યું કે તે જગ્યેથી રતનપોર શેહેર ફક્ત ત્રણ કોશ દુર હતું.

ઘોઘબાર વરસ્‌ હવી તળાવ થયેલો સોહોરાબ આ ખબરથી બેહદ બેચેન બની ગયો. તેણે ધાર્યું કે કદાચ ખુરશેદ રતનપોર સીધો નીકળી ગયો હશે, તેથી તે પણ તે તરફ જવા નીકળ્યો; પણ તે અગાઉ તેણે સાવચેતી ખાતર પોતા સાથ લીધેલા રજપુત પોષાક પહેરી લીધો, જેથી પારસી દાખલ તો રતનપોરમાં ઓળખાઈ ન આવે.

થોડા કલાકમાં તો તે રતનપોર શેહેરમાં પુગો, અને મશ્હુર મહાદેવનાં મંદીરની ધર્મશાળામાં ઉતર્યો, તેણે સોહોરાબ નામ ઉપરથી પોતાનું બીજું નામ "શુરસીંહ" ધારણ કર્યું, અને આતુરતાથી ખુરશેદનાં આવવાની રાહ જોવા લાગ્યો.

સહવાર પડી પણ ખુરશેદની કંઈજ ખબર ન મળી. તે ધર્મશાળા શેહેરના પુર્વ દરવાજા આગળ હોવાથી કોઈપણ મુસાફર પુર્વ તરફથી આવતાં કુદરતી રીતે તે ધર્મશાળામાંજ ઉતરે, અને તેવી ગણત્રીથીજ તેણે તે ધર્મશાળામાં થોભવાનું દરસ્ત ધાર્યું હતું. બપોર પડી પણ ખુરશેદની પતનસલ માલમ નહી પડી, તેથી તેણે એવો ઠરાવ કર્યો, કે હવે એકલે હાથેજ તેની ઠીકઆર અને જરનો છુટકારો કરવા મેહેનત લેવી.

તે ધર્મશાળાનો કારભારી જે એક બુઢો બ્રાહ્મણ હતો, તેની સાથ યુક્તિથી બીજી ત્રીજી વાતો કરવા અને ગામગપાટા મારવા શરૂ કર્યા, એટલે કુદરતી રીતેજ મનમાં ચળવળતી ચર્ચા,—જે રાણો બે પારસી કુંવારીકાઓ બળજબરીથી ઉપાડી લાગ્યો હતો, તે બાબત નીકળી એટલે સોહોરાબે કાન ઉંચા કર્યા

"શુરસીંહજી, આપ તો શુરા રજપુત છો, ધર્મી છો, અને સર્વ તીર્થોની યાત્રા કરી પાવન થયા છો, એટલે આપણા રાણાજીનાં આ ઉછાછળાં પગલાં માટે ખચીતજ કંઈ મમાણીક અભીપ્રાય આપી શકશો." તે બુઢા બ્રાહ્મણે સવાલ કર્યો.

"શાસ્ત્રીજી," સોહેરાબ ઉર્ફે શુરસીંહ શ્યામળું ગંભીર મોઢું કરી બેઉ હાથ જોડી નમસ્કાર કરતાં બોલ્યો:—"આપ લાંબા કાળથી અહીં રહો છો, મહાદેવના સાત્વિક પુંજારી છો, મારા કરતાં ઘણુ ઘણી વધુ દીવાળી જોઈ છે, એટલે મુજ સરખા નાદાનનું મત શા ખીસાદમાં છે! આપનો જે અભીપ્રાય તેજ મારો જાણવો."

"લાંબા આયુષ ભોગવજો, ડાહ્યા શુરસીંહજી," તે બ્રાહ્મણ શુરસીંહની નમ્નતાઈથી બહુ ખુશ થઈ કહેવા લાગ્યો: યાદ રાખજો, કે રાણાનું આ કર્મ નિર્લજ્જ છે, એક રાજકર્તાને કલંકીત છે, અને તેનું પરીણામ વિપત્તીમાંજ આવશે. કારણ આ અપમાન પારસી જેવી બળવાન, શુરવીર કોમ કદીબી શાંતિથી ખમી બેસનાર નથી. હાલ તે નિરાશ બાળાઓને પોતાના રંગમહેલમાં તેણે કેદ પુરી છે, અને મને પક્કી બાતમી મળી છે કે તે દ્રઢનિશ્ચયવાળી પરણી બાળાઓ તેની નિચ માંગણીનો ખુલ્લો તીરસ્કાર કરશે; પણ તેથી તો તે બીચારીઓ ઉપર વધુ વિપત્તીઓ પડશે."

"મહારાજ, મેં સાંભળ્યું છે કે તે બે તરૂણીઓમાં એક જે વધુ સ્વરૂપવાન છે, તેણીએ તો રાણાનો એવો ધીક્કાર કર્યો કે તેણે ક્રોધનાં આવેશમાં આવી તેણીને વિંધ્યાચળ પર્વત ઉપર ભયંકર મહાકાળીનાં મંદીરમાં તેણીને મોકલી આપી છે, તે શું ખરૂં હશે?"

"શીવ! શીવ!! હા—પુત્ર તે બાબત ખરીજ છે, એમ મેં ગઈ રાત્રીએજ સાંભળ્યું હતું."

"સાંભળો—શાસ્ત્રીજી." એકાએક સોહેરાબ ઉર્ફે શુરસીંહ ઝનુનથી તપી જઈ પોતાનો ઉભરો ખાલી કરવા લાગ્યો:—"જો હું એક પારસી હો, અને મારી જ્ઞાતીની બે નિર્દોષ કુંવારીકાઓ ઉપર મારો રાજકર્તા બળાત્કાર ગુજારવા હિમ્મત કરે તો હું શું કરતે!—આહ! હું તે રાજકર્તા પછી ગમે તેવો બળવાન હોય છતાં, તે પાતાળમાં ભરાઈ જાય તો ત્યાં પણ જઈ તેને ધુંડી કાઢી મારી આ તેજી તરવારથી તેના કટકે કટકા કરતે, તેનું લોહી પી મારી પવીત્ર જ્ઞાતનાં વેરને શાંત પાડતે, તેનું દુષ્ટ રાજપાટ નાશ કરવા ધરતી-આભ એક કરતે, તેના ઉપર ૩૩ કરોડ દેવતાઓના શ્રાપ નંખાવતે,—તેનું——"

"ઓ! ઓ! શાંત થાવ! શુરસીંહજી! શાન્તિ!" તે ધર્મગુરૂ ભારે ગભરાટથી સોહેરાબનો ઉશ્કેરાટથી બનેલો રાતો ચ્હેરો જોવા દેખાવ અને બોલવાનો જુસ્સો જોઈ તેનો હાથ પકડી અરજ કરવા લાગ્યો:—"કોઈ સાંભળશે તો

વગર સ્કોટનાં બારે મુસીબતમાં આવી પડી જંદીખાને પુરાશો, અને હું પણ રાણાની ધ્રુતરાજીમાં આવીશ. વધુ બોલવામાં સાર શું ? જેવા કર્મ તેવાં ફળ મળશે "

"અમીત, શહ ઝાદી" સેહેરાબ કંઈક શાંત પડતાં બોલ્યો, "વિનાશ કાળે વીપ્રીત બુદ્ધી "

પ્રકરણ ૯ મું.

"મહાકાળીનાં નિરમાણ ભોગ."

નર્મદા નદીની પેલેપારથી ઉત્તર બાજુ શરૂ થતા વીંધ્યાચળ પર્વતો છેક મધ્ય હિન્દુસ્તાન સુધી લંબાયલા છે. આ પર્વતો ગીચ ઝાડીઓથી ભરપુર છે, જેમાં જંગલી ફાડી ખાનાર હેવાનોનો મોટો વસવાટ છે; હરેક મકાનનાં જીર્ણાગાર સર્પો ત્યાં ઉભરાઇ જાય છે; જ્યારે મનુષ્યમાં ભીલ, ગોંડ અને પાંઢ લુટારૂ અનાર્ય જાતો ત્યાં જમાનાઓથી વસી રહી આસપાસનાં પ્રદેશોમાં બારે માસ વરસાવી રહ્યા હતા. આ પર્વતો અને તેની બેધ શાંત ખીણોમાં વસ્તી લગભગ અર્ધ જંગલી અનાર્યોની વસ્તી હજી પણ ઠરીઠામ રહી શાંત જીંદગી ગુજારવાનું પસંદ કરતી નથી. જ્યારે આ વાર્તા શરૂ થય છે, ત્યારે તો આ વીંધ્યાચળનો પ્રદેશ જંગલી હેવાનો, લુટારા, પીંઢારા અને ઠગોનાં ત્રાસથી ચાલુ ભરપુર દીસ્તો હતો. પીંઢારાઓ ઉત્તર તેમજ દક્ષીણનાં ફળદ્રુપ મુલકો ઉપર લુંટમાર તીડનાં ઓસાલ એકાએક વારંવાર ઉતરી પડતા અને માર્ગમાં આગ, ખુનો અને હેવાનતભર્યાં ઘાતકી કામો કરી લુંટ એકઠી કરી આ પર્વતોનાં ગીચ ભેદી જંગલોમાં છુપાઈ રહેતા હતા. જ્યારે જુની ઠગો, નાગપુર, સાગર, ભીલસા વગેર શેહેરો થી દક્ષીણ હિન્દમાંથી ઉત્તર હિન્દમાં જવાનો ધોરી વેપારી માર્ગ હતો, તે ઉપ થી મુસાફરી કરતી વેપારી વણજારો, જાત્રાળુઓ કે જાત્રા કરવા જતા વટેમાર્ગુઓ વગેરેને તાજીમતવાળાઓથી પતાવી લલચાવી પોતા સાથે આફતની સલામતી ખાતર સાથે મુસાફરી કરવાનું ડોળ ઘાલી, એકાંત જગ્યો તેઓના ગળાંમાં રૂમાલનો ફાંસો દઇ મારી નાંખી, તેઓનાં પેટ ચીરી દાટી દઇ, તેઓનાં અસબાબ હજમ કરતા હતા; અને જ્યારે તેઓની પુઠ પકડવામાં આવતી ત્યારે તેઓ આ ગીચ જંગલવાળા પહાડોમાં આસરો શોધતા હતા. આવી રીતે આ પર્વતના મુલકમાં વસવાટ કરતી વસ્તીને તેઓના ખુનામરકીનાં ભયંકર ધંધાને ગોયા ઉત્તેજન આપવા, પાતો લુટારા, ઠગ વગેરેનાં પાપી અંતઃકરણને સંતોષવા કેટલીક એકાંત ગીચ જંગલોવાળી ટેકરીને મથાળે

મહાકાળી અથવા તેનું બીજું સ્વરૂપ "ભવાની" માતાનાં મંદિરો હતાં, કે જેમાં પાડા, બકરાં વગેરે પશુઓ ઉપરાંત કેદ પકડાયલા મનુષ્યનાં હેવાનિયતભર્યાં બલીદાન માતાને અપાતાં હતાં. મહાકાળીને મનુષ્યનો ભોગ આપવાની બે જુદી રીતો જાણીતી હતી, જેનો કંઈક ખ્યાલ વાંચનારને આગળ ચાલતાં મળી શકશે.

આટલા ફકરા દિવાઈ ગયા પછી આપણે આપણી કથા આગળ ચલાવીશું.

પોતાના સાથી સોહ્રાબથી તોફાનના સબબે સર્સ્તાન બનેલા ઘોડાને રોકવાના કમનસીબ બનાવની માહોકાણે છુટા પડયા પછી, જે થાય તે ખરું એવું બબડી, ખુરશેદ ચાહેમ આગળ ને આગળ વધ્યો. તેણે સુબેથી પૂર્વ દીશા તરફનો માર્ગ લીધેલો હોવાથી, તે વીંધ્યાચળનાં ગીચ જંગલોવાળા પહાડી પ્રદેશમાં દાખલ થયો.

રાણાના બોલ્યા "જમપાલે" કાળીમાતાનાં મંદીરનું ઠેકાણું જે જગ્યે આપ્યું હતું, તેની શોધમાં જવા તેણે ઠરાવ કર્યો હતો. દીવસના કલાકો સુધી એકલોજ તે જંગલો, નદી–નાળાં, ડુંગરા, ખીણો, વેરાનો વીંતાવતે આગળ ને આગળ ધસ્યો ગયો.

તેણે પહેરવેશમાં પણ ઘટતો ફેરફાર કર્યો હતો, જેથી તે એક લાયક રજપુત ઠાકોર હોય તેમ કોઈ માની શકે. લીલા મખમલના મ્યાનવાળી તરવાર, પીળા લીલા રંગની કમાન, કીરમજી રંગનો તીરનો ભાથો અને ભેડાના ચામડાંની પોષાક હાલ તેના જોરાવર પહોળા ખભામાં ભીડવેલાં હતાં, તેનો લાલીથી ભરપુર તંદોરસ્ત ખુબસુરત ચેહેરા ઉપર બીરાજતી લાંબે કાળી મુછે તેના દેખાવને ઓર ભભકભર્યો અને દબદબાભર્યો બનાવતી હતી.

રાત્રે કોઈ ગામડાંમાં કે જંગલોમાં જરૂર જોગી આશ્રાયસ લઈ, તે દીવસે એક બેખબર બેગાખરા ગાંડા મીસાલ, બસ કાળીનાં મંદીર માટેજ આતુર નજર ફેંકતો આગળ વધ્યો ગયો. એક દિવસે સાંજે બહુ થાક, તરસ અને ભુખથી આજેજ થઈ તેણે એક પર્વતની તળેટીએ રાત વાસો કર્યો.

એકાએક, મધરાતને સુમારે તેના કાને ઘટડા અને ઢોલતાસાનાં અવાજો આવ્યા. આથી તે જાગી ઉઠી ધ્યાનથી સાંભળતો બેઠો. તે અવાજ ગીચ ઝાડોવાળા તે ડુંગરને મથાળેથી આવતો હતો. તેણે ઉપર નજર કરી તો બળતાંનાં ઉજાસના અસ્થીર ઓળા પડતા દેખાયા. આ દેખાવ જોતાંજ તેની ઉંઘ ઉડી ગઈ અને તેણે ઝટથી હથીયારો સજ્યાં. તેણે ધાર્યું કે તે બીયાબાન જગ્યે જરૂરજ તે શોધતો હતો તે મહાકાળીનું મંદીર હોવું જોઈએ; કારણ ઘંટડા અને ઢોલતાસાનાં અવાજ તો મધરાત સમયે કોઈ કીયાકામ થયું હોય માટે વગાડવામાં આવ્યાં હોય.

કેટલીકવાર ઇનસાનનાં જીગરમાં ચિત્રવિચીત્ર લાગણીઓ કે ઉશકેરાત એકાએક કુદરતી રીતે બરપા થાય છે, તે શા કારણોથી યા કયા અનોખા શક્તિનાં અમલથી તે કોઇ વિદ્વાન પૃથકરણ કરી સંપુર્ણ રીતે સમજાવી શકયો નથી. કારણ તે ઇનસાનની સમજશક્તિની પેલપાર છે. કોઇ અણુદીઠ શક્તિઓની છુપી અસર બાજે વખત કોઇ ઇનસાન ઉપર ઉતરે છે, ત્યારે તે પોતે પણ પોતાનામાં ઉત્પન થયલી તે કોઇ લાગણી દર્શાવી શકતો નથી.

કંઇક આવી તરેહની પ્રેરણા એકાએક ખુરશેદનાં જીગરમાં બરપા થઇ અને તે ઉશકેરાતથી તપવા લાગ્યો. તેનામાં કોઇ ન અટકાવી શકાય તેવી ઇચ્છા ઉત્પન થઇ કે તે પર્વતની ટોચ ઉપર જઇ ત્યાં શું હતું તે કંઇખા ભાગે જોવું.

તે મધરાતનો સમય હતો કે જે વેળા સ્પેન્ટો—મૈન્યોની શક્તિઓ દિવસનાં વખતે દુન્યાની જુદી માટેનાં નેક કાર્યો પછી આરામમાં લેતી હતી. કુલ કુદરતમાં બેહદ શાંતિ હતી, આસમાન તારા સેતારાઓની રોશનીથી ઝલઝલી રહ્યું હતું, વનચરો ખોરાકની શોધમાં નીકળી પોતાથી નબળા હેવાનોનાં શીકાર કરતા હતા, જેથી વારંવાર તે જંગલની એકાંતવાસમાં મરતા હેવાનનાં મોહોત વખતનાં છેલ્લા ચીચાગતાં પડઘા બધે ફેલાઇ જઇ, એક ઇનસાનનાં અંગના રૂવાડાં ખાસ્તીથી ઉભાં કરતાં હતાં. નાપાક શયતાનનાં કાળા રાજમાંજ પોતાની ખુશાલી અને સુખ માનતું બદસુરત ઘુવડ થોડે થોડેવારે અવાજ કાઢી રાત્રીને વધુ ભયભીત બનાવતું હતું; જ્યારે દગાથી મારી ગયલા કોઇ મનુષ્યનો ભટકતો આત્મા કે ભુત અસંતોષ સ્થિતીથી તે જંગલમાં ભટકતો હતો. !

આવા દીલ ધ્રુજાવનાર વખતે ખુરશેદ પાક યઝદાનનું નામ ઝબાન ઉપર લઇ, મુસ્તકીમ કદમે તે ઉંચા ડુંગરના મથાળે ચઢવા લાગ્યો.

સેતારાની ઝાંખી રોશનીમ થોડે થોડેવારે ઠોકર ખાતો, અફળાતો અને સરી પડતો, છતાં ઝનુની ઇરાદાથી કાંત કરવામાં તે આખરે મથાળે પુગો.

તેના માર્ગમાં વચ્ચે એક ખાંચ આવી. મદીરની આસપાસ બાંધેલી તે દીવાલ હતી. તેણે ચીમાઇને તે દીવાલની પેલી બાજુ અંદર નેગાહ કરી તો, કાળા પથરનાં બાંધેલાં ખડકેર સ્થિતિનાં તે મંદીરમાંથી ધડકા અને ઢોલતાસાંના કઠોર નાદ આવતા સંભળાયા, જે સાથ કંઇ કીમીયાકામ કરવાના મંત્રના અવાજો હવાને વધુ ગમગીન અને દેહેસ્તનાક બનાવતા હતા.

એક પળ તે દેખાવ નીહાળી, ખુરશેદ સંભાળથી તે ભીંત કુદાવી અને અંદર ગયો. દરેક ડગલું તે સાવચેતીથી ભરતો તે મંદીરના ઉઘાડા મોટા દરવાજા આગળ આવી પુગ્યો, અને ચીમાઇને અંદર જોયું.

અર્ધ અંધારામાં વીંટળાયલા એક મોટા લંબચોરસ ગોખની વચ્ચમાં એક નાની ચોરસ ઓરડી હતી, જેમાં કાળા રંગની અને રાતી લોહીથી તર થયલી ભયંકર આંખોવાળી કીનાખોર મહાકાળીની મુર્તી હતી, જે મુર્તીની આંખોમાં બે રાતાં માણેક અર્ધ રોશનીમાં અજબ ચમકથી રહી તે ભયભીત મુર્તીનાં ભયંકરતામાં વધુ ઉમેરો કરતી હતી.

જમીનમાં એક ગોળ ખાડો હતો, જેમાં બળતણ બળતાં હતાં, અને જેમાં વારંવાર ઘી તેલ નાખી તેમે વધુ ઉશકેરવામાં આવતું હતું. આ બળતાંના ઓળા ઝાડપર પડેલા તેણે નીચેની ખીણમાંથી જોયા હતા.

"શું કરવું" એ ખ્યાલ સુધી જઇ ફક્ત મારે ઉત્કંઠા અને સાથે કોઇ અણુધાર ઉશકેરાતથા રંગ થઇ જઇ તે દેખાવ જોતો તે બાજુમાં ઉભો રહયો. થોડી પળમાં તો તેની અજાયબી અને સાથે ગુસ્સાની હદ ન રહી.

એક રાક્ષસી કદનો બ્રાહ્મણ જેનાં અંગમાં ફક્ત ધોતર અને જનોઇજ હતાં, જ્યારે કપાળ, છાતી અને પેટ સુધી ચંદન, કંકુ વગેરેનાં અગણીત લીસોટા હતા, અને તેનાં કપાળ ઉપર એક ભયંકર જખમની નીશાણીઓ દેખાતી હતી. તેનો સામટો દેખાવ, તેની ચકચકીત ખુની આંખો, તેનાં ગુચ્છાદાર ભવાં વગેરે તેને એક ધર્મગુરૂ તરીકે ઓળખાવવા કરતાં કોઇ ક્રુર મનુષ્યનું લોહી પીનાર રાક્ષસ તરીકે વધુ પીછાણે. તે હોલનું એક ખુણુ જે સંપુર્ણ અંધકારથી ઘેરાયલું હતુ, તેમાંથી એક આકારને ભારે ઝડપ અને ક્રુરતાથી ઘસડતો તે લાવતો હતો; જ્યારે તે કોઇ કેદી ઇનશાન પોતાની કમજાતની અજબથી ધાસ્તી ખાઇ જઇ, કંપારી ઉપજાવે તેમ ચીચારી પાડતો હતો, જેના પડઘા તે ટેકરીના ખુણેખુણામાં ફેલાઇ પાછા ફરી શરીરમાં ધાસ્તી પેદા કરતા હતા.

ખુરશેદ ભારે ઉશકેરાટથી વધુ હીમતવાન બની દરવાજાની વધુ નજીક ગયો, અને અર્ધ અંધારામાં આંખો મીંચી જોવા લાગ્યો. બળતાંની ચેહ સળગી હતી, જેમાં તરતના ર તેલના છંટકાવથી બળતાંનો શોલો વધુ ઉંચે ચડયો, જેથી ઉજરડું થયું અને ખુરશેદે જે દેખાવ જોયો તેથી ગોયા એક પળ તેની નશમાં દોડતું લોહી બંધાઇ ગયું ! તણે આંખો ફાડી ફાડીને જોયુ, ધર્મગુરૂ જે ઇનશાનને મહાકાળીના ભોગ તરીકે અર્પણ કરવા ઘસડી લાવતો હતો તેની તરફ જોયું.

એક પળમાં બળતું પાણું બેસી ગયું, જેથી મંદીરમાં એટલી તો ઝાંખી રોશની હતી કે કંઈ પણ સ્પષ્ટ દેખાતું નહતું. તે કોઈ કમનસીબ ભોગને એક કાળા બાકડાંનો હાથી જે બાજુમાં રાખેલો હતો તેની આગળ ઘસડી જવામાં આવ્યો અને ઉંચકીને સૂંઢ સાથ મજબૂત બાંધવામાં આવ્યો. હજી પણ તે વિચીત્ર કાર્ય શા માટે કરવામાં આવતું હતું, તે સુલેહ સમજી ન શકવાથી, ખુરશેદ પોતાનો ગુસ્સો દબાવી, અજાયબીથી આતુર બની તે રહ્યુ બારીકીથી નીહાળવા લાગ્યો.

ચાર પાંચ સીસા રંગના ગુચ્છા દાઢીવાળા જંગલીઓએ એક ભયંકર બરાડ પાડી કે—"જે કાળી! જે અંબે! જે કાળી! જે ભવાની!" અને પેલા બાકડાંના હાથીને તેના આસમાન ઉપર ગોળ ફેરવવા માંડયો! જેવો તે હાથી આંચકાથી ગોળ ફરવા લાગ્યો કે સઘળા જંગલીઓ ધારદાર કુહાડા કે કોયતા હાથમાં તૈયાર રાખી તે હાથીની આસપાસ દોડતા જઈ "જે માતા! જે કાળી! જયઅંબા ભવાની!" કહી પોકારો કરી અને પેલો કમનસીબ ભોગ જે પણ ચીચીયારા પાડતો હતો તેનો અવાજ સામટા અવાજથી દાબી દેવા કોશીશ કરતા હતા.

ઝાંખું પડેલું બળતું એકાએક આ વેળા પવનના સપાટાથી વધુ રોશન થયું, જેથી બધો દેખાવ થોડીક પળ ખુરશેદની નજરે ખુલ્લો દેખાયો.

"ઓ ખુદા! હું શું જોઉં છું?" હાડેહાડ ધ્રુજતાં, એક પળ આવાજ જેવા બનેલા ખુરશેદનાં મુખમાંથી ઉદગાર બાહેર નીકળી પડયા, "કોણ!! એક સ્ત્રી! કાળી માતાનો નિરમાણ થયલો ભોગ—અરે તે કોણ?—તે મારી બાહેરદાર જરબાનુ! જર!—ઓ મારી વહાલી જર!!"

બીજી પળે એક ભયંકર કસમ ઝબાન ઉપર લઈ પોતાની તરવાર ઉંચી તે એક ગાંડા ઇનશાન માફક વાહેમ મંદીરમાં ધસ્યો.

મનુષ્યને ભોગ આપવાની પોતાની શયતાન્યત ખુશાલીમાં ખલલ કરવા એકાએક કોઈ રજપુત જેવો લડવૈયો કુદી નીકળેલો જોઈ તે માણસખાઉ કાળા માતાના પુંજારીઓને બેહદ ક્રોધ ચઢયો, જેથી પોતાના હાથમાં ધારદાર હથીયારો,—જે વડે મુર્તીના ભોગને તેઓ અસંખ્ય જખમો કરી રીબાવી મારી નાંખનાર હતા; તે લઈ ખુરશેદ સામે ધસી આવ્યા. ફક્ત પોતાની લાંબી તરવારને લીધેજ ખુરશેદને તેઓ ઉપર કંઈ સરસાઈ મળી, પણ તે એકલા સામે ૪–૫ ઝનુની જંગલીઓ જેમાં વધુ ભયંકર તો પેલો રાક્ષસી આસામી

ઝાંખુ પડેલું બળતું એકાએક પવનનાં ઝપાટાથી વધુ રોશન થયું...અને ખુરશેદને નજરે સઘળું ખુલ્લું દેખાયું..."ઓ ખુદા ! કોણ ! ! એક સ્ત્રી ? કાળીમાતાનો નિરમાણ થયલો ભોગ—અરે તે કોણ ?—મારી મોહોરદાર જરઆનુ ! જર ! !" (સફો ૪૮.)

દોસ્તો હતો. પોતાની પીઠ ભીંત તરફ રાખી ખુરશેદે ભારે ઝનુન અને ચાલાકીથી લડાઇ કરી, જેથી ઘણુ જંગલીઓ ભારે જખમી થઇ તુટી પડયા, જ્યારે બાકીના બે આદમીઓ કુદે અંધારામાં ગુમ થઇ ગયા. તરતજ ખુરશેદે મોજ કરતા હાથીની હીલચાલ અટકાવી, ભારે દોડાદોડીથી પોતાની દીલબરનાં શરીર ઉપરનાં દોરડાં કાપી નાંખી તેણીને હાથીની સુંઢ ઉપરથી છોડવી, ભારે ધીક્કાર અને કીનાથી તે સુંઢ ઉપર એવો તો જબરદસ્ત જરબ તરવારથી લગાવ્યો કે ગોયા તે હાથીની સુંઢ હસ્તી ધરાવતીજ હતી નહિ એમ કુદે ઉડી ગઇ.

માહોતની ધાસ્તીથી અધમુઇ, બેફામ બની ગયેલી જરબાનુએ ભારે અચરતી અને બેહદ ખુશાલીથી તેણીના બચાવનારા વ્હાલા પ્યારીંદને જોયો, ત્યારે મનનો કાબુ છોડી દઇ બેશુદ્ધ થઇ ગઇ. ખુરશેદે બેહદ સંભાળ અને વ્હાલથી પોતાની દીલબરને ઉઠાવી બાહેર ખુલ્લી હવામાં લઇ જવા ચાલવા માંડયું; તેટલામાં એકાએક મારો શાહોર ઉઠયો, અને કાળીમાતાની મુર્તિની ઓરડીમાં આંછી બળતી બે દીવીઓ તેમજ ખાડામાંનો રોશની આપતો આતશ નાબુદ થઇ ગયો, અને મંદીરના ખુણેખુણામાંથી નીકળી કોઇ ન ખમાય કે દમ લેવાય એવો ઝેરી ધુંવા બધે ફેલાઇ ગયો. પોતાના કીંમતી પ્યારા બોજા સાથ બાહેર દોડી જવા ખુરશેદે જીવતોડ કોશીશ કરી, પણ તેનો શ્વાસ ચાલતો એકદમ રૂંધાઇ ગયો, તેનાથી વધુ દમ ન લેવાયો, તેના હાથ પગ ઢીલા બની જઇ પોતાનું કાર્ય કરતા અટકી ગયા, તેનું મગજ ચકભમ થઇ ગયું, અને અફસોસ—! તેની મગજશક્તિ પોતાનું કાર્ય કરતાં અટકી ગઇ. તેની યાદદાસ્ત શક્તિ ગુમ થઇ ગઇ...તે તુટી પડયો.

પ્રકરણ ૧૯ મું.

“મધરાતનું મહાતમ.”

કેટલીક વારે ખુરશેદનું ચકભમ થયળુ મગજ ધીરે ધીરે શાંત થવા માંડયું, અને તેને શું બનયું હતું તેનું ભાન આવ્યું. તેણે પોતાની આજુ બાજુ પોતાની દીલબર પડી હોય તે શોધવા આતુરતાથી હાથ ફેરવ્યો, પણ તરતજ જાણે સરપે દંશ માર્યો હોય તેમ ખેંચી લીધો, કારણ માહોતની ઠંડી ગોદમાં તેની તરવારનો ભોગ થઇ પડેલો એક જંગલી નજદીકમાં પડયો હતો, જેની ફાટેલી ખોપરીથી ગઝબતી માથાની તાળકી ઉપર તે હાથ અથડયો હતો. તેણે

વધુ સંભાળથી બીજી બાજુ હાથ ફેરવ્યો તો તે હાથ લોહીથી ખરાબ ખાબોચીઆમાં બોળાયો, અને વધુ મગજ શાંત થતાં જણાયું કે ખુદ તે પોતે પણ લોહીના ખાબોચીયામાંજ પડેલો હતો! રૂવેરૂવાં કમકમા. તેણે આંખો ખોલી, પણ તદન અંધારૂં માલમ પડયું. તે હડીને બેઠો અને આંખો ચોળી ફરી એક વાર ચો તર્ફ નજર ફેંકતા, કેટલેક દુર તેને સેતારાઓની ઝાંખી રોશની દેખાઈ. તે તરફથી મંદીરમાં દાખલ થવાનો દરવાજો હતો એમ તેણે અનુમાન કર્યું. તે લથડતાં પગલે ઉઠયો તો તેની નજરે જ્યાં અગ્નીકુંડ હતો તેમાં હજી પણ ઝાંખો આતશ પજરતો હતો. તે તેની આગળ ગયો અને ત્યાં પાસ પડેલું હતું તે આતશ ઉપર નાખ્યું, અને એક બળતું તણખું લઇ મહાકાળીની મુરતીવાળા ઓરડા બાહેરની દીવી સળગાવી, અને બેબાકળી એવી નજરે પોતાની માહેરદાર કયાં પડી હતી તે શોધવા લાગ્યો. તેની ઝનુની શમશીરના ભયંકર ભોગ લોહીના ખાબોચીઆમાં મોહોતની ઉંઘમાં પડેલા હતા તે સીવાય બીજું ત્યાં કંઇ હતું નહી. જરબાનુ તો કેઠે જણાઇજ નહી! એક પળ તે કપાળ પકડીને શકમાં ઉભો. શું તેણે જરને કાળમાતાના ભોગ તરીકે એઇ બાલમ મોહોતના પંજામાંથી છોડવી ન હતી? શું તે એક સ્વપનોજ હતો! પણ નહી-થોડે દુર પડેલી હાથીની સૂંઢે તેનાં શક દુર કર્યો તે બનાવ ખચીતજ બનયો હતો.

તયારે જરનું થયું શું હતું? તેણી કયાં ગઇ? તે એકાએક બેફામ કેમ બની ગયો હતો? શું કોઇ ઝેરી વનસ્પતીનાં ધુમાડાથી તેને બાઇલાજ બનાવી, પેલો ભયંકર વડો આહમણ તેની દીલબરને કેઠે ઉઠાવી ગયો હશે! તયારે તે ખુની બ્રાહમણે તેને કાંય જીવતો રહેવા દીધો હશે! શું તેને મુવેલો ધાર્યો હશે!

તેનાં સવાલોનાં જવાબ તેણે અંતરમાં પોતાનેજ પાછા આપ્યા. તેણે પક્કો ઠરાવ કર્યો કે તે ભયંકર મંદીરનું ખુણેખુણું ફરી વળી જરબાનુનો પતો મેળવવો, અને જો ગરજ પડે તો તે જગ્યાનો પથ્થરેપથ્થર તળે ઉપર કરી નાંખવો! પોતાની માહેરદાર ખાતર બેહદ જોખમતો ખેંચી, જયારે તેણીને કમકમાત ઉપજાવનારા મોહોતમાંથી બચાવી શકયો, ત્યારે જાલીમ તકદીરે દગો દીધો હતો. વળી તેણે વીચાર કર્યો કે બેહેન નવાજ કયાં હશે! તેનાં દુઃખી મગજમાંથી અનેક ખ્યાલો નીકળવા લાગ્યા, જેથી અધીરો બની તેણે ઝડપથી જમીન ઉપર પડેલી પોતાની તરવાર હાથમાં લઇ, તે હીંમતથી કાલીમાતાન મુરતીવાળા ઓરડામાં દાખલ થયો. તે ભયંકર દેખાવની મુરતી ઝાંખી રોશનીમાં વધુ વિકાળ દીસ્તી હતી. તેણીની બાલ માફક જડેલી આંખ્યો ગોયા ખુના બનેલી કોઇ દાકણની હાલત બતાવતી હતી.

તેણે અહીંતહીં જમીન ઉપર કોઈ ભોંયરાંની હસ્તી હોય તેની શોધ કરવા માંડી, પણ કશી નીશાણી જણાઈ નહીં. તર્યાંથી અંદેર નીકળી બાહેરના ભાગમાં અંધારા હોલમાં ખુણે ખુણા તપાસ્યાં પણ કોઈ જાતની શોધ થઈ નહીં. નીરાશ—હદબહાર નીરાશ બની શું કરવું તેનાં ખ્યાલમાં થોડીક પળ તે ઉભો. એકાએક તેનાં ખ્યાલોમાં ખલલ પડી અને તે ચોંકી ઉઠ્યો. તેણે દૂરથી આવતો કોઈ ઈનસાનના દુઃખનો પોકાર સાંભળ્યો. પણ કઈ બાજુથી તે મુદ્દલ સમજ પડ્યું નહીં તે કોઈનું રૂદન કોઈ ઘેરાયલી જગ્યામાંથી આવતું હતું. એમ તેનાં દબાયલા અવાજ ઉપરથી તેણે અનુમાન કાઢ્યું. તે કંઈક વીચાર કરી જમીન ઉપર કાન દાબી સાંભળવાની કોશીશ કરવા લાગ્યો. આહ! તે કોઈ ફરયાદ અને માહેતમનો પોકાર જમીનનાં પેટમાંથી આવતો હતો! મંદીરમાં કેઈ ભોંયરું ખચીતજ હસ્તી ધરાવતું હતું. મધરાત સમયનું તે રૂદન તેનાં બદનનાં રૂવેરૂવાં ઉભા કરતાં હતાં, એટલું કરુણારસીક અને ગમગીન તે લાગતું હતું.

તેણે બેબાકળા બની એકવાર ફરીથી ઝડપી તપાસ કરી તે ભોંયરું શોધવા કોશીશ કરી. વારંવાર જમીન ઉપર કાન દાબી સાદનું જોર ક્યાં વધુ હતું તે તપાસવા લાગ્યો. તેની તે તપાસમાં એક વખત અવાજ એટલો તો નજીક લાગ્યો કે તેણે ખાત્રીથી માન્યું કે તે ભોંયરાંમાંના કોઈ ઈનસાનની બહુજ નજીક હતો. તે જગ્યા સંભાળથી તપસ્તાં સખત ફરસબંદી સીવાય કંઈજ હાથ લાગતું જણાયું નહીં. ઈનસાનનું ભેજું ખચીત મહાન તરકશક્તી ધરાવતું પુરવાર થયું છે, અને તે શક્તીની બરકત ખુરશેદ ઉપર વધુ ઉતરી હતી. તેણે અવાજ જ્યાંથી વધુ નજીક સંભળાયો હતો તે જગ્યેથી થોડે દૂર આસપાસની જમીન ઉપર કાન દાબી સાદ ધીમા યા સ્પષ્ટ સંભળાતો હતો તે તપાસવા માંડ્યું. તેની અટકળ ખરી પડી. ફક્ત એકજ બાજુથી ખુલ્લો સાદ સંભળાયો એટલે તેણે અનુમાન કાઢ્યું કે ભોંયરાનો તે બાજુ કોઈ મારગ હોવાથીજ સાદનો ધ્વની દોડતો હતો. તે ચોક્કસ દીશામાં વધુ ધ્યાન કરતો આગળ વધ્યો અને જોયું કે તે દીશા તેને કાળીમાતાના ઓરડા તરફ દોરી લઈ જતી હતી! ત્યારે શું ભોંયરાનો મારગ માતાની મુરતીના ખંડમાંજ કેઠે હશે? તેની બારીક તપાસમાં તો તેવું કંઈજ માલમ પડ્યું ન હતું. તેણે ફરીથી મુરતીવાળા ઓરડાના ઉંબર ઉપર કાન દાબ્યો તો તેની તરફ સાચ્ચી જણાઈ ખચીત મુરતીની ઓરડી સાથ ભોંયરાંને સંબંધ હોવાજ જોઈએ.

એકવાર ફરીથી ધગધગતાં જીગરે આ અરધ અંધારા ભયંકર સુરતીવાળા ઓરડામાં દાખલ થયો, અને ખુણે ખુણે બારીક તપાસ ચલાવી પણ કોઇ છુપા મારગની નીશાની જણાઇ નહી. તેણે વીચાર કરી ભોંય ઉપરથી નજર ખસેડી ભીંત ઉપર તપાસ ચલાવી પણ તેનું પરીણામ પણ મીંડુ આવયું.

હવે એકજ સવાલ, જવાબ વગરનો બાકી રહયો હતો, તે એ હતો કે અગરજો ભીંતમાં નહી કે જમીનમાં નહી તો પછી ક્યાંથી મળે? દરેક પળ તેને એકેક દીવસ જેવી લાંબી લાગી. બસ વીચાર અને વીચારજ. પણ આહ! એકાએક તેની નજરી ઉભેલી તરફ શકદીએ પાછી ગતી મેળવી. ફરીથી તે ધ્યાનથી મોટેથી બબડયો. "અગરજો ભીંતમાં નહીં કે જમીનમાં નહીં તો ઓરડામાં જે કાંઇ બાકી રહયું હોય તેમાંથી પતો મળે! અને તે ખાલી બીહામણા ઓરડીમાં તો બીજું કાંઇ ન હતું—ફક્ત મહાકાળીની ભયંકર સુરતી! એટલે સુરતીમાંજ કંઇ ભરમ છુપાયલો હતો."

તેને આ ખ્યાલ બેઠલો તો ખાત્રીપુરવક લાગ્યો કે તેને જોકે તેલ, સીંદુર, રંગ વીગેરેથી લપટાયલી તે વીક્રાલ સુરતીને હાથ લગાડી કોઇ છુપા મારગની ચાવી માટે તપાસ કરતાં કમકમાટ છુટો, છતાં તેણે પોતાની વ્હાલી માહેરદાર જરને ખાતર તેમ કરવા પણ દીલ ચલાવ્યું.

અહીં તહીં હાથ ફેરવી જોતાં તો કાંઇ માલમ પડયું નહીં,—પણ સુરતીની પીઠ પાછળ તપાસ કરતાં ખચીતજ તેની ખુશાલીનો પાર ન રહયો. કોઇ છુપી ચાપ તેની શોધ કરતી આગળીને અથડી, અને ધીમાં ઘોંઘાટ સહીત, સુરતીની પીઠમાં બાકોરું પડયું! હવે રદન કરવાનો અવાજ જરાબી ગુંગળાયા વગર ખુલ્લો કાને પડયો.

તે એક એવા જીગરનો જરથોસ્તી હતો કે કોઇપણ પ્રકારનાં જોખમથી કદાચ્જ ડરી જઇ પાછળ હઠે. કોઇ અણજાણ્યા પાતાળનાં પેટામાં જવું, તે પણ આસપાસ દુશમનોની ચાલ ધાસ્તી છતાં, એ ખચીતજ જોખમભરેલું હતું તોપણ તેણે તે જોખમ ખેડવા હીંમત કરી. સુરતી આગળની ઝાંખી બળતી દીવી ડાબા હાથમાં લઇ, જમણા હાથમાં નાગી તલવાર ઓસ્તવારીથી પકડી "યથા તારી મદદ" બોલો બોલી તેણે ભોંયરામાં ઉતરવા માંડયું. દીવીની રોશનીથી તેની નજરે પેટામાં જતાં ખડકમાં કોતરેલાં પગથીયા જણાયા, તે ૨૧ પગથીયા ઉતરી રહયા પછી ભોંયરાંની સપાટ જમીન આવી. માથે ઉંચે દીવી ધરી તેણે ધ્યાનથી તે જગ્યા તપાસી: તે દાદર આગળથી ફક્ત ૩ ફીટ પહોળી અને આશરે ૯ ફીટ ઉંચી મળી શરૂ થતી હતી, જે ખચીત

ભીતરનાં ભોંયરાંઓમાં જતી હોવી જોઈએ. ચાલુ હાય અફસોસ કરતા, ઇનસાનનો અવાજ સાંભળી તેની મદદે આવતો હતો એવું ખુમ પાડી તેને ધીરજ આપવા તેણે વીચાર કીં, પણ તે ખ્યાલ તેણે તરતજ ખંખેરી નાંખ્યો કે રખે તેનાં અવાજથી પેલા કેદે ભરાયલો ભયંકર રાક્ષસી પ્રાહમણ કંઇ નથી આફત તે બેનરાંમાં તેને મારી ઉઠી કરે.

આથી તે ચુપચુપ પેડુંક ચાલ્યો કે તેની નજરે ખડકમાં ખડબચડી કોતરી કાઢેલી એક ઓરડી યા ગુફા દેખાયો, જેમાં કોઇ ઇનસાનને દોરડાથી સીકડેલો ભીંતમાં જડેલા લોખંડનો કળાં સાથ બાંધેલો હતો. તે કોઇ કમબખ્ત ઇનસાન ખચીતજ મરદ હોવો જોઇએ એમ તેનાં ભોંયરી અવાજ ઉપરથા ખુરશેદે શરૂઆતથીજ માન્યું હતું. તે કોઇ કેદી પોતાની નજીક આવેલી ભયંકર સુરજતથી હેબત ખાઇ જઇ ભારે દુઃખથી રૂદન કરતો ઉંધે ખાકમાં પડેલો હતો. તેનાં ડચકાં તે ભયંકર જગો બેરાઇ જઇ બહુ બીહામણા પડધા પડતાં હતાં તે બરએંન્તે સ્થિતીનાં સખસને જોઇ ખુરશેદનું દયાળુ પારસી જીગર બહુ બળવા લાગ્યું. તેણે ડાબી બાજુમાં ખુલી પોતાની તરવારથી લોખંડનાં કળાં સાથ બાંધેલું દોરડું કાપી નાંખી તેને છુટો કીધો. તે કેદી પોતા ઉપરની આફતથી એટલો તો ગાફેલ બની ગયો હતો કે તેનો છુટકારો થયો હતો એમ તે માનીજ પણ શકયો નહીં. જ્યારે ધીમેથી ખુરશેદે તેને ચતો કીધો અને હાથ પગ ઉપરનાં બંધ કાપ્યા, ત્યારે તે દુઃખી સખસે અતી કરગરતા અવાજે હાથ જોડી આજીજી કરતાં કહ્યું:—

"ઓ મનુષ્ય! જો તારામાં ઇશ્વરની કૃપાનો જરાએ અંશ હોય તો મને ભયંકર કાળીમાતાનો ભોગ નીરમાણ કરી કમોહોતે મારી ન નાંખ! મેં અત્યાર સુધી કોઇ મનુષ્ય કે પશુની હત્યા કરી નથી, પણ અહોનીશ દક્ષણા આપી છે, સદાવ્રત ખોલ્યાં છે, મંદીર બંધાવી આપ્યું છે, ગંગા-જમુના ઉપરનાં પવીત્ર સ્થળોની યાત્રાઓ કરી છે, માટે મારા જેવા 'દંતીને શું' કામ ભોગ આપે છે! મારા છૈયા છોકરા ઉપર દયા કર! લે, હું અહીં સપત લઉં છું કે રતનપુરના રાજા ઉપરનું મારૂં દેવું ચુકવું છે એમ લખી આપીશ..લે,... મારી પુંજીનો અરધો હીસ્સો તને આપવા હું કસમ ખાઉં છું! બસ, મને બચાવ!—બચાવ!! ઘાતકી મોહોતે મરતાં બચાવ!

"અય કંગાલ ભાઇ—ઉઠ!" દયાથી દાઝી મમતાથી તેની પીઠ ઉપર હાથ પસવારી ખુરશેદે તે સખસને ધીરજ આપતા કહ્યું. તારો છુટકારો કરવા ખુદાએ મને આ જગ્યે મોકલ્યો છે, માટે ઝડપ કર, ઉઠી જા અને બાહેર નીકળી છુટાપણાની ચોખી હવા દમમાં લે."

"શું!" એક પલ ખુશાલીથી તનની રગેરગમાં ધમકી તે કંગાલ સખ્ત પુછવા લાગ્યો: "મારે છુટકારો થાય છે? હું શું જાગુ છું કે સ્વપ્ને જોઉં છું?" પણ બીજી પળે એક એક નીરાશ ચેહરે મથું ધુણાવતાં બોલી ઉઠયો: "ના ના, તું મને અહીંથી ફાંસબારી ઉપર લઇ જઇ ભયંકર વાલીનો ભોગ આપનાર જ ક્ષમા કર. ઓ મનુષ્ય! તારી જીંદગી જેટલી તને વહાલી છે તેટલીજ મને મારી પણ છે, હજી પણ મારા બાળબચ્ચાં ઉપર ક્ષમા કર," બે બે હાથ જોડી કરગરતી નજરે જઇ ખુરશેદનાં પગે લાગતાં કહ્યું.

"ઉઠ—જલદી ઉઠ, દુઃખી બંદે! હું તે મહાન સાહેબ જેણે તુંને અને મને પેદા કર્યા છે તેનાં કસમ ખાઇ કહું છું, કે હું તારો આ ભયંકર મંદીરમાંથી છુટકો કરવા બહુ આતુર છું. ઓ મારો પીવાક! હું આફ્રાઝુ નથી પણ એક ક્ષત્રી છું" ધીમેથી તેના ખભ માંથી પકડી ઉઠાડતાં ખુરશેદે સમજ આપી.

ત કેદીએ ખં નીજવાર કંઇક શાંત બની ખુરશેદનાં ચહેરા ભણી પહેલાં જોયું, અને પછી તેના પગ ઉપ ઝાંખી નજરમાં ફેરવી જઇ અજબારથી પોકારી ઉઠયો:—

"૩૩ કરોડ દેવતાઓનાં તારા ઉપર આશીર્વાદ ઉતરજો! ખચીતજ તું શુરવીર અને દયાળુ ક્ષત્રી દેખાય છે, તેથી મારી ખત્રી છે કે તું મને છળકપટથી મારી ન નાંખ!"

પ્રકરણ ૧૧ મું.

"માણેકચંદ શાહુકાર."

તે છુટકારો પામેલો કેદી લડકતે પગલે ખુરશેદની પુઠે ચાલવા લાગ્યો. તેઓ કસ્તુ- મિનરા ઉપર જવાનાં પગથીઆં સુધી આવ્યા કે એકાએક ખુરશેદ અટકી જઇ તે સઘન ભાવ કાંડી ઝાલીપકડી લઇ ઝડપી ઉથકેરાવતા સાદે સવાલ પુછવા લાગ્યો:—

"બોલ જલદી, નરા ઉપરાંત બીજા કેટલા બિમ માટેનાં કમનસીબો આ હોજ રવાં કાપલા છે? જવાબ દે—શું એક આ કેદી અંદર નથી?"

તેના આવી અસાધારણ રીતભાતથી તે કેદી એકપળ દંગ થઇ ગભરાઇ ગયો.

"બોલ—જલદી ખુલાસો કર ! મને એક પળની ધીરજ નથી." અધીર ઉશ્કેરાયલા અવાજે ખુરશેદ પોકારી ઉઠયો.

"મને બચાવનાર શુરવીર રજપુત—મારા ઉપરાંત હું એકલો જ પણ કેદી ભોંયરામાં નથી. હા—એક રંભાને જેવી બાળા હતી ખરી, પણ કાળ તે બીચારી તો કમોતે કેટલા કબાક અભાગણી મારી ગઈ છે. જી ઉપરની વિકાળ મહાદુઃખીનો ભોગ બની છે" અને તે કેદી કંપકમી ધ્રુજયો.

"નહી એમ ના બોલ. તેણીને ભયંકર રાક્ષોતના દાબામાંથી મેં છોડવી હતી." ખુરશેદે તરતજ તેની ભુલ ભાંગી જવાબ દીધો.

"પરમાત્માનો કૃપાળુ છાંયો સદા તારા ઉપર રહેજો, બહાદુર રજપુત.' તેણે ખરાં દીલથી આશીર્વાદ દેતાં કહ્યું, "ભર જવાનીની વસંત ઋતુમાં કમકમાટભર્યા મોતોને મારવા જવા માટે નિરમાણ કરેલા ભોગોને સહાય થવાનું કર્મ મચીતજ પરમેશ્વરની પ્રશંસા પામે છે." તે લાગણીથી બોલ્યો.

"ચાલ ભાઈ, ઉપર આવ આપણે વધુ તપાસ કરૂ." ખુરશેદે નિરાશ સાદે અરજ કરી.

તેઓ કંઈ પણ વધુ બોલ્યા વગર ચુપચુપ મુરતીની પીઠ પાછળથી ઉપર રમવ્યા, અને ઓરડાની બાહેર ગયા. એકતર કુદરતી ન ધારેલી ખુશાલીની હવા દમમાં લેતાં, તે કેદી જીગરનાં આભારના ઉભરાથી ખુરશેદને વળગી પડયો.

તેઓ તે મંદીરની બાહેરનાં ચોગાનનાં એક ઝાડ હેઠળ બેઠા. લગભગ પરોઢયું ફાટવાની તઈયારી હતી.

પોતાની ભત્રીજીની વ્હાલી માહોરદાર વીશે કંઈ પણ વધુ ખબર મેળવવાની ખુરશેદને ભારી ઈંતેજારી હતી, તેથી તેણે ફરીથી જરનાનું વીશે સવાલ પુછયો; જેના જવાબમાં તેના સાથીએ જણાવ્યું કે એક બાળાને ગઈ કાલે સહવારે લાવી કેદ કરવામાં આવી હતી, અને રાત્રે માતાનાં બળીદાન માટે જોર જુલમથી, પેલા ભયંકર રાક્ષસી ધર્મગુરૂ અને એક જંગલી મળી ઘસડી ગયા હતા.

ખુરશેદે નીરાશીથી માં કુમલાવ્યું.

"અજાણ્યા પુરૂષ તારૂં નામ શું અને તું જાતનો કોણ છે?" ખુરશેદે સવાલ કર્યો, અને તેજ વળે પરોઢયું ફાટયું અને ખુરશેદ મહાદનાં નરમ સોનેરી કીરણો તે બેઆનાં સખ્સનાં મોહડા ઉપર પડયા, જેથી ખુરશેદે તે ચેહેરો ખુલ્લો નીરખ્યો: લગભગ ૫૦ વરસની ભરતીમાં આવેલો તે સખ્સનો

ચહેરો લાંબી ભરાવદાર મુછ અને ભરેલાં લોહીયાર ગાલોથી દમામદાર દીસતો હતો. તેની કાળી નરમ આંખોમાં મરયાદા અને દયા, જ્યારે પહોળા ચકચ-કતા કપાળ ઉપર શાંત અને આનંદમય જીવનની રોશની ચકચકતી હતી. તેનું ભરેલું મોં તેની સુખવાસી જીંદગીની સાહેદત પુરતું હતું. તેનાં આબરૂદાર ચેહરાથ ખેંચાવે, કુદરતી રીતે ખુરશેદનું જીગર તેની તરફ દીલસોજી અને મીત્રતાથી ખેંચાયું.

"વીરા ક્ષત્રી—મારૂં નામ માણેકચંદ નગીનદાસ છે, અને હું શ્રી અંક-લેશ્વર શહેરનો એક આગેવાન શ્રાવક સાહુકાર છું. મારા માઠા કરમના જોગે મેં એક વેળાનાં રાજકુંવર દુર્યાનસીંગને નાણાંની મોટી રકમ ઉછીની આપી હતી, તે ધીરધારને આજે પાંચ વરસ વીતી ગયાં છે. અને સાધારણ દરે વ્યાજ ગણતાં તે હજારો રૂપીઆનું દર વરસે થયું છે. દર સાલ કુંવર મને આશ્વાસન આપતો હતો કે તે આવતાં વરસે મારી મુદ્દલ રકમ તેનાં ઉપરનાં વ્યાજ સીકે પગાર કરશે. આ વરસે તે ગાદીએ બેઠો, એટલે મને આશા આવી કે નાણાં હવે પગાર થશે. તેથી જ્યારે મને દુર્યાનસીંગે ખુદ પોતેજ કેહેણ મોકલી રતનપોર બોલાવ્યો ત્યારે તો મારી આશા ફળીભુત થવાની દરેક વકી હતી. મેં વર્ષો અગાઉ એવી માનતા લીધી હતી કે જો આ મોટી રકમ, જે હું પાછી મેળવવાની આશા રાખતોજ ન હતો, તે જો મને મળે તો મારે પવીત્ર તીર્થ "અમરકંટક"માં સદાવ્રત બંધાવવું અને અહોનીશ ભુખ્યાને જમાડવા, તમે તે ઉપરથી સમજી શકશો કે જ્યારે રાણાનું કહેણ મને મળ્યું ત્યારે મારી ખુશાલી શા માટે વધુ હતી. હું રાણાના દુત સાથ રાજધાની રતનપોર તરફ આવતો હતો, તેટલામાં એકાએક જંગલમાં એક ભયંકર દેખાવનો રાક્ષસી શાહાણ અને ત્રણ ખુની જેવા જંગલીઓ હમારા ઉપર તુટી પડયા. પેલો રાણાનો મોકલ્યા તો કંઇપણ મારો કે પોતાનો બચાવ કરવા વગર તરતજ કેડે નાસી છુપાઇ ગયો, અને હું હથીયાર વગર એટલે લાચાર બની ગયો. તે લુંટારાઓએ મને ઘોડા ઉપરજ બાંધી દઇ કેદી કર્યો, અને અમે એક ઝડપી લાંબી મુસાફરી કરી. નદી, નાળાં, ટેકરી અને અરણ્યનાં કુંડાં છુપા માર્ગોમાંથી અમે કલાકો સુધી મુસાફરી કરી, છેવટે આ ડુંગર ઉપર ચડયા. તે શખસોની મુસાફરી વેળાની વાતચીત ઉપરથી મને જણાયું કે મારી સાથ દગો રમી મને સપડાવવાની ખાસ ગોઠવણ અગાઉથી રચાઇ હતી; તેમજ જ્યારે રાણાનો સૌથી વફાદાર અને બહાદુર ગણાતો નોકર જયપાલ, તે લુંટારાઓ સામે જરા પણ લડવા વગર નાસી ગયો અને તેની પુઠે કોઇપણ દોડયુંજ નહી, તે બનાવ ઉપરથી પણ મને સમજી જતાં વાર ન લાગી કે રાણાએ મારી ઉછીની

લીધેલી બાકી રકમ પાછી ન આપવાની બદનીયતથી મારો દગોથી કાંટો કાઢવા કાવત્રું રચ્યું હતું. આ બાબત જયારે મેં પુરે સંભાળથી વીચાર્યું ત્યારે મારા પ્રાણની આશા છોડી. વીંધ્યાચળ પર્વતોમાં આવેલા પ્રખ્યાત મહાકાળીનાં મંદીરમાં મનુષ્યનાં ભોગ વારંવાર અપાતા હતા તે મને ખબર હતી, અને જયારે મને પહાડી પ્રદેશમાં લાવી, આ ડુંગર ઉપરનાં મંદીરનાં ભોંયરામાં પુર્યો, તેજ વેળા મેં ખાત્રીથી માન્યું કે મારી જીંદગીના થોડા કલાકો આ સૃષ્ટી ઉપર બાકી હતા, કારણ હું ત્રીકાળ લોહી પીનાર કાળીમાતાનો નીરમાણ થયલો ભોગ હતો. આ મારી સાદી પ્રમાણીક કહાણી છે?" માણેકલાલે બોલવું પુરું કરી આસપાસ નજર ફેંકી.

તે કહાણી સાંભળી ખુરશેદે દીલસોજીથી જવાબ દીધો:—

"અફસોસ! ભાઇ માણેકચંદ...રતનપોરનાં હાલનાં કુછંદી રાણાની બદમાશી, છળકપટ અને નગુણાપણાનાં જેમ તમે ભોગ બન્યા હો, તેમ મારી પણ હાલત છે. મને બરાબર યાદ છે કે જયારે રાણાનાં ચંડાળ બેખાને હમે જંગલમાં પકડી બાતમી માટે સજા કરી, ત્યારે પોતાના એકરારમાં તે બોલ્યો હતો કે તે અંકલેશ્વર તમને બોલાવવા ખાસ જતો હતો, અને તે વેળાજ હમુને તે સખ્ખસ તેમજ રાણાની મતલબ ઉપર શક ઉત્પન્ન થયો હતો."

એકવાર ફરીથી ખુરશેદને પોતાની ધણીયાણી જરબાનુની યાદ જીગરમાં તાજી થઇ, અને તે બેહદ નીરાશીથી બેચેન અને દલગીર બની કેટલીક વાર સુધી વીચારવંત બની ચુપ બેઠો. થોડીવાર રહી કોઇ ચોકકસ ઠરાવ ઉપર આવી તે જુસ્સાથી ઉભો થઇ માણેકચંદ તરફ પોતાની દુઃખી નજર ફેંકી બોલી ઉઠયો:—

"ઉઠો માણેકચંદ, હવે એક પળ પણ અહીં બેસી રહેવાનું વાજબી નથી કહેવાય. અગરજો તે કુછંદી, હૈયાંફુટા, ખુટાર પાજીના ગરાસ્યા રાણાએ તમારા તેનાં ઉપરનાં બેહદ અહેશાન છતાં, અપકારમાં તમારો જીવ લેવા કોશેશ કરી છે, તો એક મરદ તરીકે તેનું જખુન વેર લેજો! જયારે એક તુચ્છ કીડો પણ પોતાનાં બદન ઉપર પગ મુકી કચડનાર સામે ઉઠી, હઠી પોતાનો પ્રાણ ખોહવાનું વાજબી માને છે, તો શું તમારા જેવો એક કરોડપતી સાહુકાર હાથમાં ચુડા પહેરી ચુપ બેસી રહે! આ બદમાશ ગરાસ્યાએ મારી જીંદગીનાં સહુથી સુખી કલાકે મારા તે સુખનું પ્યાલું દગાથી છીનવી લીધું છે, તે ઘડીથીજ આ છાતીમાં કીનો—એક સાચો મરદનો ધગધગતો અંગાર

જેવા બળતો કીનોજ વસે છે,- મારી જીંદગીની જોત બાળવવાનો દમ પણ બસ કીનો અને કીનો લેવાનીજ હવા સદા હરદમ બેહાર કાઢે છે; મારી આ કંગાલ હસ્તીની એકજ નેમ બસ કીનો અને કીનોજ છે, ખુદ મારા ખુદાની બંદગીની આશાદ પણ કીનાનાં ખ્યાલથીજ ભરાયલી છે! છેક વરીયાવ કલ્લાથી મારા કીનાનાં શીકારની શોધમાં હું ગાંડો શીકારી બની જંગલો, વેરાનો, પર્વતો અને નદીઓમાં રઝળતો ફરૂં છું. ઉઠો-આપણુ બેઉ સાથે હાથ અને ઉપર જોડી આપણો હકદાર કીનો તે કરપીણ ઉપર લઇએ."

"આફરીન વીરનર," માણેકચંદે ભારે અસર પામી, બેહદ વખાણથી ખુરશેદના મરદાનગીભર્યા ચેહરા તરફ જોઇ બોલી ઉઠયો:—

"જોકે તારો પોશાક, અને દેખાવ તને એક બહાદુર રજપુત તરીકે ઓળખાવે છે, પણ હું તારી ભાષા ઉપર થીપામાં ગયો છું કે તું એક શુરવીર તેઓનો પારશી છે. પારશીઓ જેઓ ગોરા, શુરા, ધીર અને બીરા ગાણાય છે, હું મારો વખાણનાર છું. તારો કુદરતી ગરમ જુસ્સો, ઉદાર ખ્યાલ અને છેક વરીયાવ સુધીથી આવા વીંધ્યાચલનાં ઘોર જંગલો, ડુંગરો, કોતરો અને વેરાનોમાં એકલો ભટકવાની હીંમત કદાચજ ગુજરાતની બીજી પ્રજાનો એક પુરૂષ કરવાની શરત્થી કરે. લે મારૂં અભયં વચન આપું છું કે હું લુચ્ચા નીમકહરામ રાણા ઉપર વેર લેવા, તેમજ તું જે સ્ત્રીની શોધમાં-જેમ દમયંતી નળરાજાની શોધમાં ઉંડા કોતરો અને ડુંગરોમાં ભટકતી હતી તેમ—તું ભટકે છે, તેમાં મારા અખુટ ધન, તન અને મનથી સહાય થઇશ, અને ઇશ્વર તેમાં મને મદદ કરે."

"આફ્રીન! ઉપકાર થયો." ખુરશેદ ખુશાલીથી બોલી ઉઠયો. "માણેકચંદ-યાદ રાખજો કે તમારા મારા ઉપરનાં વીશ્વાસમાં કદીપણ પસ્તાવો થશેજ નહીં; એક કરતાં હંમેશ બે માથાં લાગ. મારો ભલો હમદીન સાથી સોહરાબ તુફાનનાં હુમલે ગુમ થયો, ત્યારથી હું બહુજ કંગાળ બની ગયો હતે, પણ હવે આપણુ બેઉ જણુ એકજ નક્કી નેમનાં અને દ્રઢ નીશ્ચયના હોવાથી ઘણી ઘણી ઉથલપાથલ કરી શકશું."

આટલું બોલી, તેણે કુછંદી રાણાએ વરીયાવમાં ખુદ તેનાં વતનને ઘેરે જરથાસ્ત અને નવાજને બંદગી કરતાં ઉપાડી જવાનાં કુકરમથી જાણીતો કર્યો

કંઇક મસલત કરી આખરે તેઓએ રતનપોર જઇ ત્યાં બદમાશ દુર્યનસીંહ રાણા ઉપર વેર લેવા કસદ કરયો. તેઓ વીંધ્યાચલનાં પર્વતોમાં હોવાથી

ત્યાંથી રતનપોર થવું લાંબે છેટે હતું. તેમજ જંગલનાં છુપા ટુંકા મારગોથી તેઓ માહેતગાર ન હોવાથી, તેઓએ વણજાર મારગેથી રતનપોર જવા ઠરાવ કર્યો.

તેઓ બંને તે ભરભીર નવીમાતાનાં મંદીરવાળો ડુંગર ઉતરી નીચે ખીણમાં આવ્યા, જ્યાં ખુરશીદનો ઘોડો ચરતો ફરતો મલ્યો. એક ઘોડા ઉપર તેઓ બંને બેઠા, પશ્ચીમ દીશા તરફની રાહ પકડી કેટલાક કલાકોની ઝડપી મુસાફરી પછી, તેઓને એક ટેકરા ઉપરથી દુર નેગાહ ફેંકતાં, કેટલેક દુર આવેલાં એક નાળાને કાંઠે એક છાવણી દીઠી, અને વધુ ધ્યાનથી અવલોકન કરતાં તેઓની ભારે ખુશાલી વચ્ચે જણાયું કે તે એક વેપારી વણજાર આરામાર્થ પડેલી હતી.

તેઓ આશાવંત જીગરે તે છાવણી તરફ આગળ વધ્યા.

પ્રકરણ ૧૨ મું.

"ઠગોના સપાટામાં."

ગીચ જંગલોમાંથી પસાર થતાં તેઓ એક એકાંત શાંત ગતીથી વહેતાં નાળાનાં લીલી વનસ્પતીથી ભરપુર કાંઠે આવી પુગ્યાં, કે જ્યાં તેઓએ દુરથી જોયલી મુસાફરોની છાવણી આવેલી હતી. તે બપોરનો વખત હતો, જે વેળા સર્વ ચરંડાપરંદ તપારાથી બચવા ઝાડોનાં શીતળ છાયા હેઠળ આરામ લેતા હતાં. રંગબેરંગી તંબુઓવાળા તે રમણ્ય છાવણીમાંના માણસો અહીંતહીં આરામ લેતા ટોલટપ્પા કરતા બેઠા હતા. એક મોટા વડનાં ઝાડ હેઠળ એક બાવરચી આતશ રોશન કરી ખાણું પકાવતો હતો, જેના ખોરાકનાં સુગંધથી ભુખ પ્યાસવા હેરાન થતા ખુરશીદને ખાણા માટે વધુ અધીરો અને તલપાપડ બનાવ્યો.

તે છાવણીમાંથી તેઓને આવતા દીઠા હોવા જોઈએ, કારણકે જેવા તેઓ નજીક આવ્યા કે તેઓને બાઆબરૂ પધારવા માટે ઇજન કરતા એક માણસ તેઓ તરફ આવતો હતો. તે શખસે તેઓ બંનેને માનથી નમી સલામ કરી છાવણીમાં પધારી મેહમાન બનવા આમંત્રણ કર્યું, જે તરતજ મોટા ઉપકારથી બહાલ રાખવામાં આવ્યું. તેઓ ઘોડેથી ઉતર્યા કે તરતજ એક માણસે દોડી આવી તે ઘોડાનો કબજો લીધો, અને તેની બરદાસ્ત લેવા લાગ્યો.

તે શખ્સ તેઓને એક નાના પણ સારી રીતે શણગારેલા તંબુમાં લઈ ગયો, અને જીવને તાઢક આપનાર શરબતથી તેઓનાં સુકાયલાં ગળાંને અને પેટને તાઢક આપી. સ્વાદિષ્ટ પુલાવ અને બીજી વાનીઓ ઉપર ઉલટથી ખુરશેદે હુમલા કરવો હતો, જ્યારે માણેક્ચંદને ખાસ હીંદુના ખોરાક આપવામાં આવ્યો હતો. તેઓની મહેમાનગીરી કરનાર શખ્સે ખુલાસો કર્યો કે તે છાવણીમાંના મુસાફરો મુસલમાન હતા, અને તેઓનો શેઠ શેખ રહીમખાન પંજાબનો એક જાણીતો વેપારી હતો, જે હૈદરાબાદમાં માલ વેચી, નચીંતાઈથી આયેશ આરામમાં સહેલ કરતો ગુલઝાર ગુજરાત પ્રાંત થઈ, પંજાબ જનાર હતો.

ખાણા બાદ તેઓને કંઈકવાર આરામ કરવા દઈ તે શખ્સ તેઓને શેખ રહીમખાનની મુલાકાતે લઈ ગયો. એક મોટા તંબુમાં ઉંચા ઈરાની ગાલીચાની બેઠક હતી, જ્યાં ભપકાભર્યા પોષાકમાં શેખ રહીમખાન બેઠો હતો, જેની આસપાસ તેનાં સાથીઓ પણ ગંભીર અદબથી બેઠા હતા. રહીમખાને બારે તાલીમતવાઝોથી તેઓની ખેરખાહ્યત પુછી, પછી બહુ નાજુકાઈથી ઘણી ઘણી માફ પહેલાથી જ માંગી તેઓ ક્યાં જનાર હતા તથા કોણ હતા તે જાણવા માંગ્યું.

'ભલા શેખ રહીમખાન,'' ખુરશેદે તેની સાફસાઈ અને મહસ્વાઈ ઉપર કુરબાન બની જવાબ દીધો, ''અમે બંને મીત્રો છીએ અને વીંધ્યાચળ ઉપર ભીલસા, બાગલી અને કનોદમાં આવેલા પ્રખ્યાત પુરાણા દેવાલયોની મુલાકાત લીધી છે, અને હવે બાકી રહ્યું તે ''મહેશ્વર'' તીર્થ છે, જેની પણ ઈશ્વરેચ્છાથી દર્શન થઈ અમે અમારે મુકામ ''અંકલેશ્વર'' જઈશું.''

''કેવી ખુશબખ્તીભરી ખબર—'' શેખ રહીમખાને બહુ લાગણીભર્યા સાદે ધીમું હસી બોલવા માંડ્યું, ''કે મારી લાંબા વખતની ઈચ્છા છે કે જાણીતું રતનપોર શેહેર તેમજ વેપારથી મશહુર બનેલું અંકલેશ્વર જોઉં. ઈનશાલ્લા! અગરજો તમારાં જેવા લાયકીવાળા, દાનેશમંદ અને અનુભવી દોસ્તો મળી જાય તો મારી ઈચ્છા જરૂરજ બર આવે...જયથી ખરી, (ખુરશેદે ધારણ કરેલું ખોટું નામ) આપ તો ખબરદાર અને બહાદુર દીસો છો તો હમુને ખચીતજ બહુ મદદગાર થઈ પડશો.''

''શેખજી,'' ભોળા માણેકચંદે આવા સારા માણસની સંગાતમાં જવાથી મુસાફરીમાં સૌ સગવડ મળે તેમજ મુસીબતો આસાન થાય, તેનો ખ્યાલ મનમાં લાવી કહ્યું; ''આપ જેવા સુજ્ઞ શેઠ મારા વતન અંકલેશ્વરમાં પધારો તો અમારા જોવાના આનંદ અને હર્ષનું શું પુછવું પડે! મારી મહાલિકત મુજબ ખચીતજ હું તમો મિત્રની બરદાસ્ત કરવા આતુર છું.''

"અલહમદુલ્લા ? શાહુકારજી—" રહીમખાને વળતી વાયજાથી હસતાં જણાવ્યું; "તમારી બહુ મહેરબાની, તમો મારી ઉપર ઉપકાર કરવાના જો તે, હું તેનો જરાક પણ બદલો ન વાળું તો ખચીત હલકી નીચ બુંદનો ગણાઉં. સાંભળો બેરાદરો, આ "ધાર"ના મુલકનાં ભયંકર જંગલમાંથી મુસાફરી કરવી ખચીતજ સલામત કહેવાતી નથી. તમો જાણતા પણ હશો કે પેલા ભયભીત ઠગો અંજાણ્યા મુસાફરોને ગળામાં રુમાલનો ફાંસો નાંખી મારી નાંખી કેટલા ત્રાસ વર્તાવી રહ્યા છે, તેમજ બીલ લુટારાઓ કેટલા મુસાફરોને દર સાલ જીવથી મારે છે, જ્યારે પેલા ગોંડ જંગલીઓ તો મુસાફરોને કેદ પકડી વિકાળ કાળીમાતાનો ભોગ આપે છે. એ ઉપરાંત ફાડી ખાનાર હેવાનો કેટલાં દમબે ને પગબે અહીં નજરે પડે છે. આવા કફોડા સંજોગ હઠળ તમારો કમીનો બંદો અમારા ૧૨ હથીયારબંધ માણસોની મદદથી તમારો બચાવ કરશે, તેમજ સલામત છેક અંકલેશ્વર સુધી પહોંચાડશે."

કરપીણ ઠગો, ક્રુર ભીલો, ભયંકર ગોંડ જંગલીઓ વગેરેનાં નામો સાંભળી પીચા ખવાસનો માણેકચંદ તો ખરાં જીગર યા ધાસ્તીથી ધ્રુજયો, જે રહીમખાને બાડે ડોળે જોયું; પણ ખુરશેદે કંઇપણ લાગણી બાહેરથી જણાવી નહિ.

ત્યાર પછી એલારપેલાર વાતો ચાલી જેમાં આસપાસ અદબથી બેઠેલા રોખના ૪ માણસોએ પણ ભાગ લેવા માંડયો. સોડમવાળી ચાહ અને હુક્કા કે આલ્બનો બહાર છુટથી ચાલવા લાગ્યો, જે સાથ રોખના એક નોકરે સારંગી ઉપર ગાયનો ગાવા માંડયા, જેની ધુનમાં માણેકચંદ તો ગોવા પોતાને વીસરી ગયો, અને હાથોથી તાળીઓ પાડવા તેમજ "શાબાશ! વાહ વાહ!!" પોકારી ખીસામાંથી રૂપા કાઢી ગાનાર તરફ ફેંકવા લાગ્યો. પણ ખુરશેદ તે રંગીલી મીજલસની મજાહમાં ઉલટમંદ ભાગ લઇ શકતો ન હતો. તેનાં જીગરમાં કંઇક શંકાઓએ ઘર કર્યું, અને તે શા કારણ હતી તે સમજી શકયો નહીં. ગોયા કોઇ અણુદાઠ બોજો બોઝો તેના માથાં ઉપર મુકયો હોય તેમ તેના જીવ ખોવા લાગ્યો. આ મુબજુમા ટોળીમાં પોતે હોંશથી ભાગ લઇ ન શકવાથી તે ઉલટો દલગીર થયો. તેનું ધણું'ની ઇચ્છયું કે તેના ઉપર મળનો કરવી બેઠેલી તે ખંજેરી નાંખે—પણ નહિ.

આખરે ગાયનની મજાહ, ઉત્સાહ અને ખુવારી જ્યારથી હદે પુગી કે સર્વે તેમાં સદતર લિન બની ગયા, તેજવેળા રહીમખાને ગેબમાં આવી હુકમ કર્યો કે :—

"બેટા! પાન લાવ!!"

તેજ પળે ખુરશેદે ભારી અચરતી વચ્ચે દબાઈને જોયું કે માણેકચંદની પછવાડે બેઠેલા એક નોકરે એકાએક પોતાના રૂમાલનો ફાંસો કરી બેખબર નબરવાશ બેઠેલા માણેકચંદનાં ગળાંમાં નાંખ્યો અને ઝડપથી તેના ઉપર ચઢી બેસી ખેંચવા લાગ્યો! તેજ વેળા બાઈએ ખુદ તેના પછવાડેથી તેનાં ગળામાં પણ ફાંસો નાંખ્યો. ફક્ત એકજ ક્ષીમતી પળ જો તે બોલતે તો તે ઠગોના હાથે ગુંગળાઈ મુવો હોત. તેણે વખતસર વીજળી જેવી ઝડપે ગળાં અને રૂમાલ વચ્ચે પોતાનો હાથ ભેરવી જોરથી પાછળ ઉભેલા ઠગને બીજા હાથે ફટકો માર્યો તે ફટકો એટલો તો સખ્ત હતો કે તે કોઈ ઠગને મોંઢ ઉપર લાગ્યો કે તે તમર ખાઈ જમીનદોસ્ત થઈ પડયો. તરતજ ખુરશેદે ઉભા થઈ પોતાની તરવાર ખેંચી કાઢી અને માણેકચંદને ફાંસો દઈ તેની પીઠ ઉપર પછાડી એક બદમાશ ફાંસો ટાઈટ કરી ગુંગળાવવા કોશેશ કરતો હતો, તે ઉપર સાહેમ તુટી પડયો, અને એક જબરદસ્ત જરબ મારી તેની ગરદન શરીરથી જુદી પાડી. આ ન ધારેલી ગડબડમાં હવે રહીમખાન "કાફર કુતાઓ! ને ભેટ! ને બચાની!!!" કરી પોકાર કરી પોતાની તરવાર ઉગામી ખુરશેદ સામે ધસ્યો.

પોતે ગળાંફાંસું ઠગોના હાથમાં સપડાયો હતો, એમ જાણતાં ખુરશેદને એટલું તો ઝનુન છુટયું કે તે તરતજ બદમાશ ઠગ રહીમખાનની સામે થયો. રહીમખાન ઉપરાંત બીજો એક શખ્સ જેણે તેઓને છાવણીમાં દાખલ થતાં આવકાર આપ્યો હતો તે પણ તરવાર લઈ તેનાં ઉપર ધસી આવ્યો. મામલો ખચીતજ કટોકટ થઈ પડયો. એક તંબુમાં તરવારબાજીથી બચ્ચે દુશ્મનો સામે લડત ચલાવવી એ ખચીતજ જોખમભર્યું કાર્ય હતું. પણ તે ફીરતાનો ખુરશેદ ઉપર મહેરબાનો છાયો હોવો જોઈએ. તેણે તંબુની કનાત તરફ પીઠ કરી બંને સાથે હિંમતથી લડત ચલાવી. પણ રહીમખાન એક કાબીલ લડનારો પુરુષ હતો તેણે ખુરશેદની હિંમત જોઈ વધુ હુમલા કરવા જરા પણ કોશેશ ન કરતાં પોતાના નોકરને ઘોડો તૈયાર કરવા હુકમ કર્યો! ફક્ત ઘોડો તૈયાર થાય ત્યાં સુધીજ તે બચાવમાં રહેવા ધારતો હતો. એક પળમાં ખુરશેદ તેના વિચાર કળી ગયો, જેથી બેધડક તે તેના ઉપર હુમલા કરવા લાગ્યો. બીચારો રહીમખાન પાછલા પગે હઠવા લાગ્યો, અને હવે ઉપર ખુરશેદના ફટકા અટકાવવો વધુ ને વધુ પાછળ હઠ્યો. ફક્ત તેના નોકર જે બાજુમાં ઉભો હતો તે ખરો રાખવાળ બચ્યો હતો, અને કંઈની જોખમ પોતાના સરદારને સલામત

તે બહાદુર ઠગ નોકરે કંઇબી જોખમે પોતાના હીચકારા સરદારને છટકવાનો વખત આપવા, ખુરશેદ ઉપર વળતા જનુની હુમલા કર્યા.........   (સફે ૬૧.)

છટકાવવા તેણે ખુરશીદ ઉપર વળતા હુમલા શરૂ કર્યા, જેથી નાચારીએ ખુરશીદને તેની સાથ લડવું પડ્યું, જેનો તાબડતોબ લાભ લઇ હીચકારો રહીમખાન થોડે દૂર તૈયાર ઉભેલા ઘોડા ઉપર કુદી બેસી યા હોમ જીવ નાંખતો નાસી ગયો, જેની પાછળ બીજા ઠગો પણ ઘોડા ઉપર જેમ બને તેમ સામાન વગેરે છાંડી નાશભાગ કરતા છટકી ગયા; પણ પેલા બહાદુર ઠગ નોકરે હજી સુધી પોતાનાં સાથીઓને નહાસવા વખત આપતો હોય તેમ, બળત્વારીથી લડવાનું ચાલુજ રાખ્યું. જ્યારે તેણે જોયું કે તેના સાથીઓ સહીસલામત છેટે નાસી ગયા હતા, ત્યારેજ પોતાની તરવાર ફેંકી દઇ, નાચારીથી જમીન ઉપર પડી ખુરશીદના પગે લાગતાં બોલ્યો :—

"શુરવીર રજપુત—બસ, હું તારી દયા ઉપર છું. અગરજો તું મને હેરાન કરવા માંગતો હોય તો લે મારી ગરદન તૈયાર છે; પણ કોઇ એમ ન કહેશે કે "જાફર" પોતે હીચકારો બન્યો. હું તારી તેજી તરવારબાજીથી હેરાન થયે છું અને હારેલા દુશ્મન તરીકે તારે તાબે છું."

"ઉઠ, કંગાળ ઠગ! હું શરમીંદગીથી ખાકમાં પડેલા શત્રુ સાથ હલકી વર્તણુંક ચલાવવા માંગતો નથી, કારણ એવો મારો ધર્મ નથી, એવું મારૂં લોહી નથી. તેં પણ એક ખરા શેરમર્દ માફક તારો તેમજ તારી ખુની ટોળાનો બચાવ કર્યો છે, તેથી તારે માટે મને માન પેદા થયું છે. લડાઇનાં મેદાનમાં પનાહ શોધવા આવેલો શત્રુ મારો પરોણો ગણાય."

"જંગી પહેલવાન—જેટલો તું લડવાનાં હુનરમાં બીનહરીફ છે તેટલોજ ખાનદાન અને જીગરમાં સાચો ઉમરાવ છે." ઠગ જાફરે ઉપકારથી બે હાથ જોડી નમતાં કહ્યું, "તારા જેવો દાનાવ દુશ્મન જ્યારે મોટાં દીલથી મારા જેવાને ઇનસાફ આપવા આતુર છે, તો હું સમજી નહિ શકતો કે તું કોણ હશે? ખચીત તું કોઇ સાધારણ રજપુત હોય તેમ મને લાગતુંજ નથી. જ્યાં છે ત્યાંસુધી તું કોઇ રાજવંશી ખુંદનો હોવો જોઇએ."

"મને વખાણના ટીકા પસંદ નથી. ચાલ, મારો વ્હાલો મિત્ર જે ત્યાં તમારી હીચકારી ગગાફુંસુ રીતનો ભોગ બની પડ્યો છે, તેને જોઇયું કે હજી આ જીંદગીની જોત તેનામાં છે કે?" ખુરશીદે જે તંબુમાં માણેકચંદ પડયો હતો તે તરફ હાથ કરતાં ચાલવા માંડ્યું.

તાબેદાર કુતરા મીસાલ જાફર ઠગ તેની પાછળ ચાલવા લાગ્યો. એક નૂરાનો રંગરાગથી ભરપુર બનેલો સુંદર તંબુ હાલ વેરવીખેર હાલતમાં હતો.

કીંમતી હીરાની ગાદીઆ ઉપર ખુરશેદની તરવારનો એક ભાગ પડી, તેને ભાંગીને મુરાખી બનાવ્યો હતો. ગવૈયાની સારંગી ભાંગીતુટી સ્થિતીમાં એક ખુણામાં જાણે અફસોસ કરતી પડેલી હતી, જયારે માણેકચંદ શાહુકાર મુરદા માફક ઉંધો પડયો હતો.

ખુરશેદે તેને ધીરેથી ચતો કર્યો, અને તેની છાતી ઉપર હાથ મુકયો. "દાદાર તારો આભાર!" તેણે હાથ ખેંચી લેતાં આભારી જીગરથી ઉદગાર કહયો: "એ જીવે છે! જીવે છે!! પાણી લાવ ઝડપથી." તેણે વળતો બરાડો પોકાર કર્યો કે તરતજ બાહેર તે હુકમ બજાવનારા તંબુ બહાર ગયો કે ખુરશેદ પણ તેની પુઠે ગયો કે રખે તે કમ દમો દઇ છટકી જાય, કારણ કે તેને તે કેટલાક સવાલો પુછવા માંગતો હતો. બાહેરે તેની હીલચાલ જોઇ, પણ ચુપચુપ પાણી લાવ્યો.

પાણી માણેકચંદનાં હબાયલાં ગળાંમાં જવાથી જીંદગીની ઓટ થતી વખતસર અટકી, તેનાંમાં કંઇક હોશીયારી આવી અને તેણે ધીરેથી આંખો ખોલી આતુર, હેતાળુ ચક્ષુમાંથી ખુરશેદનો મુંગો ઉપકાર માન્યો. ખુરશેદે તેને માયાથી પકડી પોતાનાં અંગ સાથ અઢેલાવી બેસાડયો, અને હીમતનાં અને ધીરજનાં સખુન કાનમાં રેડયા. શરબત જે બાજુનાં તંબુમાં હતું, તેમાંથી તરતજ બાહેર જઇ લઇ આવ્યો. માણેકચંદને બને જણા સંભાળથી ઉંચકી બાહેર ખુલ્લી હવામાં લઇ ગયા અને ત્યાં શરબત પાયું.

આખરે અર્ધા કલાક પછી માણેકચંદ પોતાની પુર શુદ્ધીમાં આવ્યો.

પ્રકરણ ૧૩ મું.

મલીન આત્મા શાહે રોશન તરફ.

માણેકચંદ સવાલ કરતી હપે તેની આગતાસવાગતા કરતાં કમ બાહેર તરફ જોઇ, ખુરશેદ તરફ ઊંચું કર્યું. તરતજ ખુરશેદે બધો ખુલાસો કર્યો, તે પુરો થતાંજ બાહેર ગડગડતા સાદે બોલ્યોઃ—

"બહાદુર મર્દ, તું મારી તરફ શકમંદ બની નજર રાખે તે કુદરતીજ છે; કારણ કે દુશ્મન તરફ એકદમ વિશ્વાસ રાખવો એ દુરઅંદેશી નહિ કહેવાય પણ જયારે તેં મને આ જીંદગી બક્ષી છે, તો હું તેનો સાહેદ જોગ હું મારા બચેલા આજીમ પાપોનાં પસ્તાવાનાં પાણીથી પોઇ ન શકાહું, તો આખર

મારી ઉપર હવે કદી પણ રહીમ ન રાખતાં, મારે માટે બહુ રીબાવનારો અંજામ નક્કી કરે."

"આમીન, ખુદા તા તારા ભલા ઇરાદા ઉપર તને સાબુત રાખે." ખુરશેદે ખરા જીગરથી દુવા ચાહી "જાફર, બોલ કે તારો આ ભયંકર ધંધો કેટલાં વર્ષ થયાં ચલાવતો હતો?"

"મહેરબાન—આ ધંધામાં મેં મારી કમબખ્ત જીંદગીનાં કિંમતી ૧૦ વર્ષ ગુમાવ્યાં છે આ ભયંકર પેસો લોહીની તરસી ભયાનક ભવાની કે કાળીમાતાને બહુ મશન કરનાર હોવાથી, તેમાં ભવાનીનાં ભાવિક પુંજારાઓ જોડાય છે, જેમાં ખુદ કેટલાક મુસલમાનો પણ આ માતાને માને છે. મેં જ્યારે ભારે બાગવગથી રહીમખાનની ટોળકીમાં જોડાવા માંગ્યું, ત્યારે કાળીમાતાની ચોકસ ક્રિયા અને પુજા કર્યા પછીજ મને આ પવિત્ર (!) ધંધામાં એક ભાગ્યો બનાવ્યો હતો."

"બોલ કંગાલ—કે હમુને ફાંસો દઇ મારી નાંખવાની શું શું ગોઠવણો થઇ હતી?"

"મારા તારણ કરનાર સાહેબ—", જાફરે ફરીથી બે હાથ જોડી નમીને જવાબ દીધો, "જ્યારે તમે મને ખુલ્લા જીગરથી મારી બક્ષી નવી જીંદગી શરૂ કરવા ઉલટ બક્ષી છે, તો તે વચન ઉપર વિશ્વાસ રાખી હું અમારી દગાની વીગત સાચેસાચી જણાવીશ. અમે ૧૦ દિવસની વાત ઉપર જબલપોર અને સાગર શહેરો વચ્ચેના મ ગેના એટલા તો મુસાફરોનાં ભોગ લીધા કે બધેબધ ભારે હોહા થઇ ગઇ, જેથી અમારી ટોળી જે આસરે ૫૦ ઠગોની હતી તે બધી નાની ટોળકીઓમા વહેંચાઇ જઇ જુદે જુદે માર્ગે વીખરાઈ ગઇ. અમારી ટોળી રહીમખાન જમાદારના હાથ હેઠળ હતી, તે નર્મદા નદીને કાંઠે થઇ ગુજરાત તરફ છટકી ગઇ. છેલ્લા ૧૦ દિવસ સુધી અમે ઝડપી મુસાફરી કરી આ ઠેકાણે આવ્યા, પણ જેમ લડવૈયાને લડાઇ વગર ન ચાલે, તેમ અમુને અમારા ભયંકર ધ ધાના ભોગ લીધા વગર મુદ્દલ ચેન પડતું ન હતું, તેટલા તમે બંને આવી ચઢયા કે રહીમખાને અલ્લાહનાં શોકર કર્યા, અને તમુને હારી "બનીજ" યાને મરવા માટે નક્કી કરેલા ભોગ જણાવી, થોડા કલાકમાંજ ફાંસો દઇ મારી નાખવા અમુને હોકમ કર્યો. તે હુકમ મુજબ બે ઘોર ખોદનારાઓ તરતજ તમારી ઘોર ખોદવા થોડે દુર કોઇ એકાંત ઝાડીમાં તે કામે દોડી ગયા, જ્યારે હું તમુને તેજ વેળા રહીમખાન જમાદારનાં

તંબુમાં લઇ ગયા. અમારો ધર્મ-ઠગી યાને દગાફટકાથી ઇનસાનોનાં જીવ
ફાંસો દઇ લેવાનો હોવાથી, અમે તમુને તદન નબરવશ બનાવવા આતુર હતા,
જેમાં માયનની મદદથી હમે ફતેહમંદ થયા. જેવા તમે મીજલસમાં બેઠા કે
અમારી ગોઠવણ મુજબ તરતજ તમારી પછવાડે અમારા ફાંસીગર ઠગો ગોઠવાઇ
ગયા, અને જ્યારે "પાન લાવ!" બોલી નીશાન રહીમખાને કરી કે સઘળા
પોતપોતાનાં ભયંકર કામ ઉપર મંડી ગયા. હું અજબ છું કે અમારો સૌથી
કાબેલ "બતોટ" યાને ફાંસીગર તમુને ફાંસો દેતાં કેમ થાપ ખાઇ ગયો હશે!
અમે તમો બંનેને મારી નાંખી તમારી દોલત લઇ, સાહુકારીથી આગળ
વધનાર હતા; પણ અલ્લાહની મરજી કંઇ ઔરજ હતી. અમારી ફતેહ માં
અમે એટલા તો ખાત્રીપૂર્વક હતા કે હમે ત્રણ કરતાં વધુ ફાંસીગરોને તમારે
પીઠે રાખવા જરૂર જોઇ ન હતી. અમારા મરણ પામેલા લોગોનાં કપડાં કાઢ
લઇ, તેઓનાં પેટ ચીરી નાંખી દાટી દેનાર બે માણસો તો તમારા માટેન
ગોર નજીક તૈયારજ ઉભા હતા! જ્યારે બીજાઓ તરતજ છાવણી ઉઠાવી ચાલત
પકડવા માટે તૈયારી કરવા રોકાઇ ગયા હતા. આવી રીતે સર્વ સંજોગ તર
વીરૂધ હતા, પણ જ્યાં અલ્લાહ તમારો નિગેહબાન હતો ત્યાં તેના પા
બંદાઓ શું કરી શકે? હવે ફક્ત થોડા ખુલાસાનાં શબ્દો બોલી ખામોશ
પકડીશ. અમારા ભયંકર ધંધાની રૂએ અમે ચોક્કસ અપવાદો સિવાય કુ
ઇનસાનને ધીકાર્યે છીએ અને તેનાં ઝડપી નાશ માટે કાળીમાતાએ અમું
ખાસ મુકરર કર્યા છે એમ માનીએ છીએ. પણ જ્યારે આજે તમારી સા
લડતાં મારા બયાનક ધર્મ અને ધંધાની રૂએ ઇનસાન તરીકેની દુશ્મનાઇ છત
મારામાં તમારી અદભુત બહાદુરી જોઇ તેમજ અનહદ દયાળુ જીગર નીરખ
બીલ્લાશક તમારી તરફ મારામાં વખાણની લાગણી પરપા થઇ, અને છે
જ્યારે હું નિરાશ થયો ત્યારે આ જીંદગી—જેની કીંમત બીજાઓનાં જાન
તદન તુચ્છ ગણી મેં કંઇકોને ઠાર કર્યા હતા—તે મને અજબ કીંમતી અ
વ્હાલી લાગી, અને તેજ વેળા મારાં અંતઃકરણમાં અલ્લાહનો પાક અ
જાગૃત થયો, અને મારી ખુની આંખો ઉપરનો પરદો ખુલી જઇ, મારા શયત
ન્યત ધંધાનાં બેશુમાર ગુનાહો મને હેરાન કરવા લાગ્યા; તેજ વેળા અં
રણના સાચા જુસ્સાથી મેં તમારી પાસ આ ખાકી પાપી હસ્તીની
તેની કુદરતી મુદત સુધી લંબાવવા ગીજરખાઅબરી અરજ કરી, જે
હોવાથી તમે બહાલ રાખતાંજ મેં અલ્લાહ અને પેગમ્બરના કસમ લીધા કે
બાકીની જીંદગી મારા ભયંકર પાપોની તોબેહમાં ગુજારવી."

"અહેવાનો અને મુર્ખાઓ—" ખુરશેદે તુચ્છકારથી સવાલ કર્યો, "પરવર દીગારે બનાવેલા કુલ આદમજાતની હસ્તી નાબુદ કરવા તમો ઠગોએ સદીઓ થયાં કમર કસી છે, તો જણાવ કે આજ જમાનાઓ થયાં ભયંકર ઠગીનો પૈસો હીંદુસ્તાનમાં ચાલે છે, તો કેટલી હદ સુધી તેની કરોડોની વસ્તીનો નાશ કરવા ફતેહમંદ થયલા માનો છો?"

"મેહેરબાન, આજની મારી ફેરવાયલી સ્થિતીએ આ સવાલ તપાસતાં મને શરમ પેદા થાય છે કે આવો વિચાર મારી પાપી જીંદગીમાં આગાઉ કેમ ન આવ્યો હશે? દાનેશમંદ જરથોસ્તી, તમે ખરા છો. ઠગીનાં કરપીણ પૈસાથી હીંદુસ્તાનની બહોળી વસ્તી ઉપર કંઇ પણ અસર થઇ નથી અને થનાર પણ નથીજ. ખુદાની સામે રપતાન ક્યાં સુધી ટકી શકનાર છે? રસ્તાપીજ ઉપર તો ખુદાની ફતેહ થનારજ છે." બાહદરે ખુલ્લાં દીલથી પશેમાનીથી ઉદગાર કાઢયા.

તે અરસામાં માણેકચંદ એટલી હદ સુધી તનદરોસ્ત થઇ ગયો કે આગળ મુસાફરી કરવા તદન તૈયાર ઉભો. પણ "ધાર" પ્રદેશનાં જાણીતા નીચ અને ભયંકર હેવાનોથી વસાયલાં જંગલોમાંથી સાંજની વખતે મુસાફરી કરવા ખુરશેદે વાજબી ધાર્યું નહિ, અને તે રાત ઠગોની વેરાન છાવણીમાંજ ગુજારવા ઠરાવ કર્યો.

બીજે દીને મુસાફરી શરૂ કરી, જે પાંઉપ્યાદા હતી, કારણ ઠગો પોતાની નહાસભાગમાં ખુરશેદનો ઘોડો ચોરી જવાનું ભુલ્યા ન હતા. સાથે આવતા બાહદર ઠગનું શું કરવું એ સવાલ ઉપર તેઓએ ગંભીર વાદવીવાદ ચલાવ્યો, અને એવા ઠરાવ ઉપર આવ્યા કે બીજા બે દિવસ સુધી બાહદરને સાથે રાખી તેની ચાલચલણ વગેરે ઉપર છુપી પણ બારીક તપાસ રાખી, છેવટનો ઠરાવ કરવો.

તેઓની બીજા બે દિવસની ચાલુ છુપી બારીક દેખરેખનું પરિણામ એટલું તો સંતોષકારક જણાયું કે તેઓ રતનપોર સુધી બાહદરને સાથે રાખવા રાજી થયા. માર્ગમાં બાહદર તેઓને ખચીતજ બહુ ઉપયોગી થઇ પડયો. એકવારના ઠગીના ધંધાને લીધે ચાલુ ને ચાલુ જંગલો અને બીયાબાનોમાં ભટકવાના સબબ કુદરતી રીતે તેણે જંગલમાં દમબે ને પગલે નડતા અણધાર્યા કે ખુલ્લા જોખમોમાંથી તેઓને સલામત બચાવી, તેઓનો વધુ વિશ્વાસ અને માન જીતી લીધાં. સાહુકાર માણેકચંદ તેની વફાદાર સેવાથી એટલો તો ખુશ થયો કે સારો પગાર ઠરવી તેને પોતાની નોકરીમાં મુકરર કર્યો, કે જેથી તેને

પૈસાની તંગી માલમ પડેજ નહી, અને તેથીજ પ્રમાણીક, નિર્દોષ જીંદગી ગુજારવા ઉલટ પેદા થાય. બલા ખુરશેદ મોટી ખુશીથી માણેકચંદને આફ્રે તરફ મહેરબાન રહેતા સલાહ અને ટેકો આપ્યો.

અને તેઓને તે બલા કરારથી જરા પણ પસ્તાવું પડયું નહી. સતસંગથ સુધરી ગયલો એકવારનો ડાકુ હેગ તદનજ જુદો ઇનસાન બની ગયો હતો પોતાની ભુતકાળની ભયંકર જીંદગીના ખ્યાલોથી તે ખરા જીગરથી શરમાવ અને પસ્તાવા લાગ્યો હતો; ના, એટલુંજ નહી પણ તેને તે શરમાહગીમાંથ હંમેશના બચાવનાર ઉપકા જીવોનો આભાર તે કદી વીસરી ન ગયો હતો ધારના ભયંકર જંગલોમાંની મુસાફરી વખતે તે બારે ખંત, વફાદારી આં જાન ફેશાનીથી, જ્યારે ખુરશેદ અને માણેકચંદ ઉંઘ કાઢતા હતા, ત્યાં તેઓની ચોકાસી રાખતો હતો, અને ખુબ ચોકાસીથી તે તેઓને અને આફતોમાંથી બચાવી લેતો હતો.

કુમાર્ગે ધસડાઇ જઇ મલીન બનેલા એક આત્માને, દયા અને દીલસોજીથ સુધારી રાહે રોશન તરફ દોરવવાથી, કુદરતી રીતે તેઓના જીગરમાં વ જવ સંતોષ અને ખુશાલી બરપા થઇ.

પ્રકરણ ૧૪ મું.

"જરની જોહેમતો."

(ગરબી.)

આશમાને આંસુ પાડયાં–વર્ષાદના રૂપમાં,
ખુરશેદ વાદળામાં ગયો છુપાઇ,
જરની જોહેમતો જોઇ—, ફાદાર કેવી પારસણ !

આપણે પ્રકરણ ૯ માં જોઇ ગયા કે ખુરશેદ પોતાના હાથમાં વહાલા બોજા સહીત ડોઇ ફેરી ઘુમાડાથી ગુંગળાઇ જઇ મહાકાલી મંદીરના હોલમાં તુટી પડયો હતો.

થોડી વારે કેડે છુપાયલો રાણાનો મદદગાર લુચ્ચો ઘાતકી હેમર ચાલી પોતાના નાક ઉપર પાણીમાં બીજાવલો બીણો કપડાનો કટકો દા

નીકળી આવ્યો. તેનાં એક હાથમાં તેજી ચકચકતું ખંજર હતું, જ્યારે બીજામાં એક નાની ખુલ્લી બતી પકડેલી હતી.

તે ધીમા ધીમા પગલે ખુરશેદની પીઠ પાછળથી આવ્યો અને એક પલ ઉભો. તેણે મોટા સંતોષ સાથ જોયું કે ખુરશેદ તદન ઠંડોગાર બની દેખાતી મોહોતની હંમેશગીની શાંત ઉંઘમાં પડયો હતો. તેણે પોતાની બતીની રોશની તેનાં મરદાનગીભર્યા ખુબસુરત મુખડા ઉપર ફેંકી થોડી પળ તો બારીકાઇથી તપાસ્યો, અને પછી તેનાં પંજામાં દબાએલી જીવ વગરની પડેલી જરખાઉં ને તેણે ઝડપથી ખેંચી લીધી, અને તેણીને લઇ બાહેરની તાજી હવામાં દોડયો. તેણે ઝડપથી નજદીક ઉગેલા કોઇ ઝાડનાં પાંદાં હાથમાં બચડી નાંખી તે જરનાં નાક આગળ ધર્યાં, અને પાંદડાનાં કુચાને તેણનાં ચેહેર અને ગળાં ઉપર ઝડપથી મસલ્યા. પછી ધ્યાનથી જોતો પરિણામ માટે થોભ્યો, થોડીવારમાં જરનાં જીવ વગરનાં ખોખામાં પાછી જીંદગીની જોત સલગી, અને તેણી હીલચાલ કરવા લાગી.

“ચાલ સુંદરી, તને મારે પાછી રાણીજીને સ્વાધીન કરવીજ જોઇએ. અંબા ભવાનીને તારૂ બલીદાન પસંદ ન પડયું, માટે એકાએક તેનો બચાવનાર મોકલ્યો હતો. મારે તારો કબજો પાછો રાણીજીને આપવો જોઇશે, અને તેથી એક પલ ખોયા વીના. તને બચાવનાર પારશીને પાછો જીવતો જોવાની આશા રાખીશ નહી, કારણ જે ઝેરી ધુંવા તેનાં દમમાં પેઠો છે, તેનો ઉતાર અર્ધ કલાકમાં થાય તોજ તે મનુષ્ય જીવે, બાકી તે કદીજ નહી. તેણે મારા વફાદાર સાથીઓને સ્વધામ પહોંચાડયા છે, તો મારે તેને શું કરવા આ જગતમાં બડાઇ હાંકવા જીવતો રાખવો?” તે લુચ્ચો ધરમગુર પોતાનું વાતાડી બોલવું પુરૂં કરી રહયો, પણ ભાગ્યેજ તે કમનશીબ જરે શાંભળ્યું હોય.

તેણીને એક ઝાડનાં થડ સાથ બાંધી તે ગયો અને થોડીવારમાં તે પાછો ફર્યો, અને તેણીને છુટી કરી તેણીનો હાથ પકડી, સીડીવાલા સહેલા મારગે તે ડુંગરની નીચેની ખીણમાં લઇ ગયો, જ્યાં એક ઘોડો અને બીજો ટટુ મુસાફરી માટે તઇયાર કરેલા ઉભા હતો.

એક પણ સખુન બોલ્યા વીના તેણે દીગમુઢ થઇ ગયલી બીચારી જરને હાથ આપી ટટુ ઉપર ચઢવા ઇશારત કરી. જર પણ ચાવી આપેલાં પુતલા માફક ટટુ ઉપર ચઢી બેસી.

તરતજ હેમરાજ શાસ્ત્રી પોતાના ઘોડા ઉપર ચઢી બેઠો, અને અર્ધ અંધારામાં મુસાફરી શરૂ થઈ. આ વેળા કમનસીબ જરતી મગજની સ્થિતી શું હતી, તે સમજવી બહુ મુશ્કેલ થઈ પડે. ખેદ અને મુંઝવાડાથી તેણીનું મગજ લગભગ મતીહીનપણું પામી ગેહું હતું એમ તેણી માનતી હતી. તેણીનાં મગજ ઉપર એક મજબુત છાપ બેઠો હતો તે એજ હતો કે તેણીના વહાલા ધણીએ એકાએક છુટવી પડીએ કેદેથી નીકળી આવી તેણીને કમ કમાતભર્યા મોહોતનાં જડબામાંથી બેંચી કાઢી હતી; અને હવે તે કયાં ગયો હતો એજ તેણી સમજી શકી નહિ. તેણીની મગજની લગભગ અસ્થીર સ્થિતીમાં એક લાગણી ઓચીંતી અતી જોશથી પ્રગટ થઈ. તેણીમાં આગળ હતું તેનાં કરતાં અતી ઘણું વધારે હેત પોતાના ખુરશેદ ઉપર ઉભરી આવ્યું, તે પ્યાર જેટલો સાચો અને અખુટ હતો તેટલો અસાધારણ અને જુસ્સાભર્યો હતો. તેણીના બેબાકળા મગજમાંથી બધી ચીંતા ખસી જઈ ફક્ત પોતાના હેતાળુ ખુરશેદની સુરતી સિવાય બીજું કંઈજ બાકી રહ્યું નહીં. તે કાળી અંધારી રાતે સખત ઠંડી હતી છતાં તેણીનું બેબાકળું મગજ ગરમ આગ સમાન તપતું હતું. પોતાના પીછો કરનાર દાદગરથી થોડો ઉતર તો દરજજે તેણી પોતાનાં ખાવીંદનો માનતી હોવાથીજ, જયારે તેણીના મુંઝવાયલા મગજ ઉપર ધણીની જુદાઈની લાગણીના મોજા ઉઠવા, ત્યારે તે ખચીતજ બળવાન, સાચા અને મહા સંતાપભર્યા થઈ પડયા.

તેણીએ ખાત્રીથી માન્યું કે જયાં સુધી તેણી તે કાળત્રાંપ્પેરા રાણા અને તેનાં જાલમી મદદગારોનાં કબજામાં હતી, ત્યાં સુધી તેણીનાં ખાવીંદને પાછા મળવાની આશા મીથ્યા હતી. બસ, તેણીએ એવુંજ માન્યું કે જો તેણી છુટી થાય તો પછી ગમે તેમ કરી પોતાનાં ખાવીંદને શોધી શકશે. આ વિચારે પક્કા ઠરાવનું રૂપ લીધું, અને તેણીએ કોઈ પણ તક મળતાંજ છટકી જવા મનસુબો કર્યો હતો.

આખરે સહવારનું પહોર ફાટયું. તેણીનો ગોકીબાન હેમરાજ તેણીના મનનાં ઠરાવથી બેશક સદંતર અંજાણ હતો. તે પોતાનાં કોઈ ઉંડા તરંગોમાં ગીરફતાર થઈ ગયો હતો. તેને સ્વપનો પણ નહતો કે જરબાનું છટકી જવા વિચાર પણ કરે. આથી તે જોઈએ તે કરતાં વધુ બેદરકાર બન્યો. તેઓ નરમદા નદીની એક શાખાને કીનારે આવી પુગા. ઠંડી તે નદીને કીનારે એટલી તો સખત હતી કે તે પાણી તે વેળા ઓળંગવા હેમરાજે હામ બીડી નહીં, કારણ તેનાથી પોતાથી તે ઠંડા બરફ જેવા પાણીમાં ઝબકોરાવા

ઉગર ચાલ્યું નહીં, માતો તેને કમબખ્તને જરબાનુની દયા લાગી હોય,—કંઇકી હોય પણ તેણે તે નદીને કીનારે પુરતો વખત મેલી જવા હીલચાલ કરી; પોતાના ઘોડાને છુટો કરી નાંખ્યો જેથી તે સીધો પાણી તરફ દોડયો, અને જરને તેણીના ટટ્ટુ ઉપરથી ઉતારવા મદદ કરી. તે તાપણું કરવા માટે સુકા ઘાસ કે ઝાડની ડાળીઓ વગેરે એકઠું કરવા ઉંચા રેતીના ઢળાવની ઝાડીઓ તરફ ગયો. આ તક જેવી તેવી પણ લાયક હતી; અને જોકે જરબાનુ આફતથી બહુ નાતવાન અને બેબાખ્તરી બની ગઇ હતી, છતાં તેણી એટલી નબળી ન હતી કે છુટકારાની સુંદર તક જતી મુકે. તેણીએ ચકોર નજરથી હેમરાજની દરેક હીલચાલ જોઇ; અને જેવો તે નજર આગળથી સામેની ઝાડીમાં ગુમ થયો કે તેણીએ બીજી બાજુ પહેલાં સાધારણ ઝડપે ચાલવા માંડયું, પછી જયારે કીનારાનાં ઉંચા ટેકરા આવ્યા કે તે તરફ ચાહોમ દોડી. બસ આંખો મીંચી તેણી અર્ધ અંધારા જંગલમાં દોડી, એક પળ તેણી દમ ખાવા પણ ન થોભી. ગોયા તેણીની પુઠે જાણે મોહોતનો દુત લાગ્યો હોય તેમ ઝનુન—ગાંડા ઝનુનથી, તેણી દોડતી ચાહોમ જંગલનાં ભીતરમાં જતી હતી. દરેક ડગલું આગળ વધવું તેણીને છુટકારાની વધુ નજીક લઇ જતું હતું, એમ માની તેણીએ આગળને આગળ વધવા જીવતોડ જેહેમતો કરી. આખરે તેણી એક નાની ટેકરીની તળેટી હેઠળ શાંત રૂપેરી અવાજ કાઢી વહેતાં નાળાં આગળ દમ ખાવા થોભી, જે વેળા ખુરશેદ યઝદ તરતનોજ બાહેર નીકળી કુલ ગુજરાત સરજમીન ઉપર પોતાનાં કરોડો સોનેરી આબાદાર કીરણો પાથરી ઠંડી અને ઝાકળને મારી ઉઠાડયાં હતાં.

તેણીએ તરતનાજ નીકળેલા ખુરશેદનાં રવાશવાળા ગોળા વગર આભાર, આસ્થા, આશા અને ઉલટથી જોઇ બે હાથે નમસકાર કરી ઓવારણાં લીધાં, અને "ખુરશેદની ન્યાએશ"નાં જે ફકરા મોઢે હતા તે જુસ્સાથી પઢી ગઇ. પોતાના પાક ઝરથુસ્ત્રી મઝહબ તરફ આ પાકદામાન પારસણને કંઇ અજબ આનહેશાની અને આસ્થા હતી. તેણીએ ખાત્રીથી માન્યું કે ખચીતજ ખુરશેદ યઝદ તેણીને મદદગાર થઇ, આયંદે તેણીના ખાવીંદ સાથ મેળવી આપશે. આવા વીચારથી તેણીને હીંમત આવી. તેણીએ નાળાંનાં શાંત-પાણીઓમાં પોતાનો ચેહેરો જોયો અને અજબ થઇ. તેણીના કાળા ભમર જેવા લાંબા વાળ વેરવીખેર બની જઇ છેક કમર સુધી લંબાયા હતા, જયારે તેણીનાં અંગમાંની સાડી અને જાદીયાન તો દીવસોની રંજ પછી ઘણી એક જગ્યેથી ફાટી-ચીરાઇ ગયાં હતાં, જયારે માંથાબાનું તો ગુમ થયું હતું,

તેણીનો સામતો અવતાર,—અચીતજ તેણીને અગાઉ સુગડ અને સ્વચ્છ જોનારને અજાયબીનો આંચકો ખવડાવે તેવો વરવીપેર હતો. પણ હાલની મગજની સ્થિતીમાં ક્યાં તેણીને તેની પરવાહ હતી. હાલનો બસ તેણીનાં આતુર હરદમંદ જીગરમાંથી ફક્ત ગરમ શખુન બાહેર નીકળતો હતો—તે, "મારા ખુરશેદ! મારા ખુરશેદ તમે કહાં છેવ!" એજ હતો.

થોડું પાણી ખોબલાથી પી લઇ, તેણી ઓધિલી હરણી મીસાલ પાછળ જોઇ એકવાર ફરીથી ગીચ અરણ્યમાં દાડી. થોડી આશાયશ લઇ તેણી વળી આગળ વધતીજ ગઇ. ગીચ જંગલો, ટેકરાઓ, ખીણો, નાળાઓ વગેરે બેધ્યાન હાલતમાં, ધાસ્તીનો ખ્યાલ કાઢી નાખી,—કંટાળતી અને પલેપલ ફક્ત "ખુરશેદ! ખુરશેદ!!" નામ મોહેથી પોકારતી તેણી મારગ કાપતી હતી. તેણીનાં વીચારની ગરમી અને ઉશ્કેરાટ જેમ વધતા ગયા તેમ તેણી બીજું આસપાસનું ભાન ખોહતી ગઇ. "ખુરશેદ! ખુરશેદ!!"નાં ચાલુ પોકારોથી જંગલમાં વારંવાર પડઘા થઇ ગોયા ખુદ જંગલ તેણી સાથ તે નામ પોકારતું હોય તેમ લાગતું હતું. જંગલમાં વસ્તા હેવાનો તેણીનો છુટા લાંબા કાળા બાલો વાલો વરવીપેર બેધ્યાન દેખાવ જોઇ, ગભરાઇ જઇ તેણીથી દુર રહેતાં હતાં. રખડતાં છેક ૪ કલાક વહી ગયા, અને તેણીની મગજની સ્થિતી વધુ અસ્થીર બનતી ગઇ. તેણી એકવાર મારગમાં ઉભી રહી, એક પક્ષી જે ઝાડ ઉપર બેસી કંઇ કલાબકોર કરતું હતું, તેને હાથ જોડી રહમસ ચેહેરે અરજ કરવા લાગી કે:—"મારા વહાલા ખાવીંદ ખુરશેદને કહે કે હું અહીં છું!" તે પક્ષી પોતાને ખલેલ પડવાથી તરતજ ઉડી ગયું, અને તેથી તેણીએ તેને આવરણા કઇ હજાર આશીશ દીધા કે તે ખુરશેદને બોલાવવા ગયું હતું! તેજ રૂપે તેણી ઝાડપાણ સાથ પણ મોહથી વાત કરી "મારા ખુરશેદને જોયા હતા કે?" કરી સવાલ પુછતી હતી!

અરરર! કમનસીબ જરથાસ્તુ! તારી આ કેવી કરૂણારસીક સ્થિતી? તેણી કોણનું ફરઝંદ, ક્યાંની રહેનારી અને હાલ કેવા ઘોર બીયાબાનમાં ભટકતી હતી. દેખાતું હતું કે બદબખ્તીનાં ભયંકર ચક્રમાં સપડાયલી તે નાઝનીન પોતાનાં મગજ ઉપરનો કાબુ ઝડપથી ખોહતી હતી. તેણીનું અસહ્ય દુઃખ, સંતાપ અને ખાવીંદની જુદાઇનું સંકટ, જો નીચલા લાયક શબ્દોમાં ગાઇએ તો વધુ અસરકારક લાગેઃ—

રાગ—ગરબી.

(“ઝુલી ભમે છે ભામણી” એ રાહ.)

૧ ઝુલી ભમે છે પારસણ—ખુરશેદજીની નાર,
“ખુરશેદ! ખુરશેદ!!” પોકારતી—
જો નહિ શગુન—વફાદાર કેવી પારસણ!

૨ હઈ આનો ચીંટાવતી—જંગલ અને વેરાન,
“ખુરશેદ! ખુરશેદ!!”—બુમો પાડતી—
“ક્યાં તે મારો જાન?”—ઝુલી ભમે છે પારસણ!

૩ ભુખે પ્યાસે રઝળતી—જેહાંગીરશાની જર—
ખાવીંદનું નામ જપતી—હર ઘડી અને પળ—
વફાદાર કેવી પારસણ!

૪ આંખ વહે જળ વરસ્યે—ગમગીન પોતે થાય,
“ખુરશેદ! ખુરશેદ” નાં—પડઘા કરતાં,
દીલસોઝીથી એ આહ—ઝુલી ભમે છે પારસણ.

૫ આશકાંને આંશુ પાડયાં—વર્ષાદનાં રૂપમાં,
ખુરશેદ વારંભામાં ભયો છુપાઈ,
જરની જોહેમનો જોઈ—વફાદાર કેવી પારસણ!

એટલામાં એક બીજા શીકારની શોધમાં તે જંગલમાં આવી ચઢયો, અને એકાએક તેની નજર બેહસ્તની પરી સમાન નાઝનીન જર ઉપર પડી; અને તેણીનો વરવીબેર પોષાક, લાંબા કાળા આડી તડીં ઉડતાં વાળ જોઈ તેણીને આકાશની દેવી કે ડાકણ માની તે શાહોમ ખારસી આઈ પાછળ કૂદી નહાસવા લાગ્યો. જર પણ માંડી મીસાલ, ખુરશેદની ખબર કાઢવાનાં ઈરાદાથી, તેની પુઠે દોડી. તે બહાદુર જીગરનાં પણ વહેમી ખ્યાલના બીજાને આ ઉપરથી એવી તો દેહેસત પેઠી કે તે કહેવાતી ડાકણના સપાટામાંથી બચવા જીવ-ભીક ઝડપે ખાડા ખયાબાનો અને ઝાળાંઓ કુદાતી અર્ધ અંધારા ગીચ જંગલમાં ગુમ થઈ ગયો, જ્યારે જર આનુ આકુળાપણી ઝીકાપણી અને ડાકથી નસોસ થયલી, તોપણ ખુરશેદનું નામ પળેપળ પોકારતી એક જગાએ ઢળી પડી. માબાપના બેહદ લાડમાં ઉછરેલી, ધણીની વહાલી, નીરદોષ

જરની તે ભયંકર સરજતનો કરૂણારસીક એક હતો. મમજનું સમતોલ પણું ફક્ત થોડાક લાકમાં પોહશાની આણી ઉપર ગોયા હવે તેણી ઉભી થઇ હતી

ઘડીકમાં તેણી ઝાડો સાથ વાત કરી ખુશાલ થઇ હસી પડતી તો ઘડીકમાં નીરાશાથી બેહદ ગમગીન બની જઇ હાય માગતી “ખુરશેદ! ખુરશેદ!!! કરી પોકાર કરી તે જંગલને ધમધમવી મુકતી હતી.

પેલો દાસ્તી ખાપીઓ ભીલ પારખી તો નહાસ્તો નહાસ્તો, એકેહાક જરની શોધમાં નીકળેલા હેમરાજ શાસ્ત્રીના હાથમાં સપડાયો. કુદરતી રીતે હેમરાજે તેને જર વીષે પુછયું, જેનાં જવાબમાં તે ભીલે બેહદ ગભરાત વચ્ચે પાછળ જોઇ જણાવ્યું કે જંગલમા તેને કોઇ ડાકણ જેવી મળી હતી, જે તેની પુઠે આવવાથી મોટી મુશકેલીથી છટકી શક્યો હતો. તે પરથી હેમરાજ તરતજ સમજી ગયો અને કંઇ દીશામાં તે કહેવાતી ડાકણ જોઇ હતી તેની ખબર મેળવી, તે ઝડપથી જરની શોધમાં નીકળી પડયો.

જંગલની શાંત એકાંતમાં ઝાડપાલાના છાંયામાંથી વહેતા એક ઝરાની બાજુનાં લીલા ઘાસમાં જર પોતાની બેહદ તરસ છીપાવવા, અને થાકથી કંપતા અંગને આરામ આપવા બેસી, ગમગીન ચેહેરે પોતાના સરતાજનો વીચાર કરતી હતી એટલામાં એકાએક તેણીના નજરે હેમરાજ દુરથી આવતો જણાયો. બેહાયલી વાઘણ મીસાલ ઝનુની બની તેણી ઉભી થઇ અને થોડે છેટે પડેલા ઝાડની એક જાડી ડાળી જમણા હાથમાં ઉંગામી, પોતાનું છુટાપણું બહુંજ મોઘા દામે વેચવા ઠરાવ કરી ખબરદાર ઉભી. હેમરાજ તેણીના વીકરાળ રાતો બનેલો ચેહેરો, જે વેરવીખેર વાળોથી વધુ અસરકારક દીસતો હતો તે જોયો, અને થોડી પળ ઘભાઇ જઇ છેટે ઉભો રહયો.

“કમનશીબ અને હુજવી પારસણ! ચાલ, મારી સાથ,—તને રતનપોર લઇ જઇશ.” તેણે કંઇક પતામણા સાદે કહયું.

તેનું બોલવું સાંભળયું ન હોય તેમ તેણી ડોળા કાડી એજી ઠગરે જઇ હાથમાં ઉગામેલી ડાળ સાથ સ્થીર ઉભી.

“બાળા—મને સાંભળે છે કે? ચાલ—તને ઝડપથી રતનપોર પહોંચાડી આવીશ.” એમ બોલી તેણે એક ડગલું આગળ ભર્યું.

“ખબરદાર ચંડાળ! એક ડગલું આગળ વધ અને આ કીનાખોર હાંગ ઝારી ખુની કારકીરદીનો ઝડપી અંત લાવશે!” જરે ડોળા કકડાવતાં પોકાર કર્યો.

"ખબરદાર ચંડાળ! એક ડગલું આગળ વધ્યો અને આ કીનાખોર ડાંગ તારી ખુની કારકીર્દીનો ઝડપી અંત લાવશે!" એ બાબરી જરબાનુએ ડાળા ફફડાવતાં પોકાર કર્યો.

(સફો ૭૪.)

હેમરાજ એક પળ દંગ થઈ ઉભો. તે પારસણ સુંદરીના અસાધારણ જુસ્સાદાર હીમતી રીતભાતની તેણે કદી આશા રાખી ન હતી. પણ બીજી પળે તેણે પોતાના ખરા ખવાસના રંગ બતાવવા શરૂ કર્યાં.

"હાકેણ! વંત્રી!! તું કોણ સાથ દમ કરે છે! "આવ મુજપુર, નહી તો આ ખંજર તારા પર મમતી હદયમાં ચલાવી દઈ આરપાર નીકાળ કરીશ!" હેમરાજે કમરેથી ખંજર ખેંચી કહાડતાં દાતી કરી.

પણ જરબાનુની આંખોનું એક પાંપણ પણ હાલ્યું નહી. તેણીની અસાધારણ ચળકાટથી ભરપુર આંખો એક પળ પણ તેના ચેહેરા ઉપરથી ખસી નહી.

હેમરાજ તેણીની આંખોના તે અગ્નીથી બીચકી ગયો—એવા તેણીના તેજ ચમકારાથી તે બળવા લાગ્યો. આથી એકવાર ફરી તે જરબાનુના દ્રઢ દેખાવથી હારી ઉભો.

પણ એકાએક આ [illegible]રમમાં કંઇક નવોજ રંગ બન્યો. હેમરાજ શાસ્ત્રીની બહીંતહીં દોડતી ચશમે, પાસેની ઝાડીમાંથી તેના ઉપર કુદી પડવાની તઇયારી કરતો એક ચીતો દેખાયો. ગભરાટથી એક પોકાર કરી હેમરાજ સમય સુચકતા વાપરી વખતસર બાજુએ દોડી ગયો, કે બીજી પળેજ તે હેવાન તે જગ્યે કુદી આવ્યું. પોતાના શીકારને છટકેલો જોઇ તે ચીતો તેની ઉપર બાઝી ધસ્યો. હેમરાજ એક બહુ બળવાન અને બહાદુર મરદ હતો, તેથી જે ખંજરથી જરને ધમકી આપી હતી તે ખંજર ઉગામી સામો થયો. આવી વખતે દીવાની જેવી જર તેઓ વચ્ચે ધસતી આવતી હતી, પણ પાછળથી ઢંકાયલા એક અણદીઠ ખાડામાં એક પગ પડવાથી અચાનક આવવાથી ટુટી પડી અને બેહોશ બની ગઈ.

બીજી તરફ હેમરાજે શાંત મગજ અને અજબ હીંમતથી પોતાનું ખંજર તે હેવાનના પેટમા છેક હાથા સુધી ચલાવી દીધું; જોકે તેમ કરતાં તે હેવાને પોતાના જોરાવર પંજાથી તેને જખમી કરયો હતો. એકજ દીલ ધુજાવ નારી બરાદ અને તે ચીતો પોતાના લોહીના ફુંવારા વચ્ચે મુરદું થઇ ઢળી પડયો.

હવે હેમરાજને જરનો ખયાલ આવ્યો, જેથી તે ખાડા આગળ જઇ જોય છે તો જર બેહોશ બની ખાડામાં પડી હતી. તે નાળાં તરફ ગયો અને પોતાના જખમોને ધોઇ પાટો બાંધ્યો, અને પછી જરને શુધ્ધીમાં આવવા

ક્રોધ કરવા લાગ્યો. તે નીરદોષ પાકદામાન બાળાને અરધ મોહોરાની શાંત ઉંઘમાં જોઈ, તેણીની બેહદ ખુબસુરતી નીહાળી, તેણીની સ્ત્રી તરીકેની પાકદામાન ખાતરની ચીવત જડત અને તેનાં સંતોષકારક પરીણામોનો ખ્યાલ કરી અને છેલ્લે તેણીની અજાયબ હીંમત જોઈ, તેનાં વૃજ પાપી ખુની હૃદયમાં એકાએક દયાનો ખુદાઈ પ્રવાસ અને સાચ્ચી પ્રમાણીક વખાણ ઉતપન થયાં. તેની સદાની પાપી હવસી નજરે તો ઓરત જાતમાં પતીવૃતાપણું જેવું કાંઈજ હોય નહીં એમ હરગીઝ નજરે પડયું હતું, પણ જરબાનુના સંબંધના સઘળા બનાવો યાદ કરતાં તેને કબુલ કરવું પડયું કે સ્ત્રી જાતીમાં પાકઆદપણું ખચીતજ હોય છે, અને તેણે વધુ એમ પણ માન્યું કે જે બાનુમાં તે મીનોઇ સદગુણ ખીલ્યો હોય છે, તેણી ખચીતજ સાધારણ મનુષ્ય કરતાં વધુ ઉંચે દરજ્જેની ગણાવી જોઇએ.

કંઇક આવા પ્રકારનાં ઉમદા ખ્યાલોથી ઉશ્કેરાઈ તેણે જરબાનુને હુશીયાર કરવા ઝડપી પગલાં લીધાં, જેથી કેટલેક વારે તેણી શુદ્ધીમાં આવી.

"સુતવંતી પારસણ," તેણે મર્યાદાસીલ તકાવતે ઉભા રહી પરીમાની ભર્યા અવાજે બોલવા માંડયું. "મારી તારા તરફની ઘાતકી વરતણુંક માટે હું ખચીતજ તારી ક્ષમા માંગુ છું. તારા જેવી પતિવૃતા નાર મેં કોઈ જોઈજ નહતી, અને તેવી હોય એમ માનતો પણ નહતો. તારા દેવતા જેવા પવિત્ર લક્ષણોથી મારા જેવા પાપી ઉપર ઉંડી અસર થઈ છે. સતી તારા ચરણે પડી ક્ષમા માગું છું."

જરબાનુ મુંઝવાયલા મગજે તે સાંભળતી અને હેમરાજની ફેરવાયલી વરતણુંક તરફ વિચાર કરતી ચુપ પડી રહી.

"સતવંતી બાળા—હું દીલગીર છું કે ફક્ત મારી ફરજને લીધેજ તને રતનપોર લઈ જઈશ; માટે મારી સાથ ચાલ, મારગમાં હું તને હરેક સગવડ આપવાનું અભય વચન આપું છું."

"અયે બાહમણ—હું તારા ઉપર વિશ્વાસ કેમ મુકું? તેં મારા પ્યારા ખાવીંદને મારી નાંખ્યો છે, અને હવે રતનપોર લઈ જઈ પેલા કુછંડી રાજાના હવસી પંજામાં મને મુકનાર છે." જરે દુઃખથી કમકમી જવાબ દીધો.

"પતિવ્રતા પારસણ—મારા તે ઘાતકી કાર્યથી હાલ હું બહુ પશ્ચાતાપ કરૂં છું. તું તે વેળાનાં સંજોગ ધ્યાનમાં લે, અને પછીજ મારો તે અપરાધ ધ્યાનમાં લે."

"હે યુનશ્યાન! હું તુંને એક ચીજ ખાવર માફ કરવા તઈયાર થવણ." જરે કંઈક વીચાર કરી સવાલ કર્યો.

"બોલ બાળા, હું તે કરીશ." હેમરાજે હસતથી જવાબ દીધો.

ત્યારે આપ તારૂં આ તેજી મંજર, કે આ ગમખ્વાર, પાણીની જુદાઇથી તળતા યેકાર જીગરની આગને સદાની ઠંડી પાડું! આપ–આ કંમાળ હીણાયલી જવાન જીંદગીની બેહદ જહાનો ઝડપી છેડો લાવી, બેહેસ્ત વરૂદ મારા વહાલા ખાવીંદને મળવા જવાનું ઉમદા ઝડપી સાધન–આપ સેવા બીથી."–જરે લાગણીથી ઉશકેરાતા અવાજે અરજ કરી.

"નહી નહી દુરભાગય ભામચી,–વિતારા જેવી પવિત્ર સતવંતીની જુવાન જીંદગીનો અકાળ અંત આવેલો જોવા કદી પણ એક મનુશય કબુલ થાય નહી. ના–મને ક્ષમા કર. ઇશવરે જો તને માણુ આપયો છે, તો કુદરતી નીરમાણ થયલાં કારણોજ તે ઇશવર હજુરમાં પાછો જવો જોઇયે.

"તયારે તું તારો બોલ પાળતો નથી! જરબાનુએ નીરાશીથી પુછયું.

"સતી, હું હાથ જોડી અરજ કરૂં છું કે હજી પણ ધીરજ ધર. ઇશવર તને છોડનાર નથી. મને એમ લાગે છે કે આ તારૂં દુભાગય લાંબો વખત રહેનાર નથી."

આખરે હેમરાજે તેણીને શાંત પાડી, અને તેઓએ રતનપોર જવા મુસાફરી પાછી શરૂ કરી.

પ્રકરણ ૧૫ મું.

"રતનપોર શેહેર."

પ્રકરણ ૮ માં આપણે જોઇ ગયા કે પુરશોદથી જુદા પડી સોહેરાબ રતનપોરમાં ગયો અને મંદીરની ધરમશાળાના રખેવાળ સાથ શું વાત કરી હતી.

તે વેળાના રતનપોર શેહેર વિષે આપણે કંઈક ખ્યાલ મેળવીશું.

રતનપોર શેહેર રાજપીપલાનાં ડુંગરોમાંના એકની તળેટીનાં પ્રદેશમાં એક વેળા એક નામીચું નગર હતું. નગરના વિસ્તારમાં આવેલા ડુંગરમાંથી "અકીક" નામના રંગીન પથરો પુષ્કળ નીકળતા હતા, કે જેને લીધે તે વેળા તે ગુજરાતમાં બહુ વિખ્યાત હતું. સુરત, અંકલેશ્વર, ભરૂચ વગેરે

ડુંગર પરિહાર કરતું આ શેહેર હતું. તે વળી તે વેળાનાં બીનહરીફ ગણાતા મરાઠા સરદારનું રાજ્ય, જે તેણે થોડા વર્ષ થયા ફક્ત તરવારની ધાર ઉપરજ સ્થાપ્યું હતું, તેની રાજધાની હતું. જ્યારે આ કથાનાં બનાવ ઈ. સ. ની ૧૪. મી સદીમાં બને છે, ત્યારે તો રતનપોર પોતાની ઝડપી જુવાનીનાં બહારમાં ખીલી રહ્યું હતું. તેની પશ્ચિમે રતનપોર નદીની ખાડી હતી, જ્યારે પુર્વ તરફ "આરીક" પથરોથી ભરપુર ડુંગર હતો. જેનાં શીખર ઉપર "માળણ દેવી"નું વિખ્યાત દેવાલ્ય હતું, જેનો મહિમાં બહુ હોવાથી તેનાં પુંજારીઓ દૂર દૂરના મુલકમાંથી તેનાં દર્શન કરવા અહીં પધારતા હતા. વળી રતનપોરથી થોડે છેટે વહેતી બહોળી નર્મદા નદીને તીરે "મહેશ્વર," "અંમરકંટક" વગેરે પવિત્ર ધારમીક સ્થળો આવેલાં હોવાથી, રતનપોરને માર્ગથી સેંકડો બલકે હજારો હિન્દુઓ ચાલુ પસાર થતા હોવાથી રાણાને જેમ સારી મહેસુલ મળતી હતી, તેમ શેહેરનાં વેપારીઓ, ધર્મશાળાવાળાઓ, બ્રાહ્મણો વગેરેને ચાલુ કમાઈ મળતી હતી. આવી રીતે પવિત્ર સ્થળે તીર્થ કરવા જવાનાં માર્ગમાં હોવાથી રતનપોર તે વેળા ધાર્મીક રીતે સઘળે જાણીતું હતું.

શેહેરનો કલ્લો કોટ હતો. જ્યારે ડુંગર ઉપર માળણ દેવીના સ્થાનકથી થોડે દુર, શીખર ઉપર રાણાજીનો મેહેલ તેમજ બીજી સરકારી મીલકતો આવી હતી, જેમાં એક બંદીખાનું પણ હતું, જે ફક્ત રાજદ્વારી કેદીઓ ઉપર સખ્તી ગુજારવા માટેજ ખાસ બાંધવામાં આવ્યું હતું.

રાણા દુર્ગાસીંગનો પીતા જે શકમંદ સંજોગ હેઠળ મરણ પામ્યો આ કથાનાં શરૂઆતનાં પ્રકરણમાં આપણે જોઈ ગયાં; તે એક દયાળુ, ડાહ્યો બહાદુર અને લાંબી નજરવાળો સરદાર હોવાથીજ એક નવું રાજ સ્થાપવા શક્તિવાન થયો હતો, અને તેથીજ તેની અઢાર વર્ષની રૈયત સુખી અને સંતોષી હતી; પણ જ્યારથી કુછંદી, જુલમી અને કમઅંદેશ દુર્ગાનસીંગ ગાદીએ આવ્યો ત્યારથીજ તેઓ ઉપર જુલમો પડયા જેથી રૈયતમાં અસંતોષ ફેલાયેલો હતો. કંઈક આટલા ટુંક ખુલાસા પછી આપણે આપણી કથા આગળ ચલાવીશું.

મેહેરબાન રતનપોરમાં મહાદેવની દેવાળયની ધર્મશાળામાં ઉતરી શુરસીંહ નામ ધારણ કરી રહ્યો હતો. તેણે પોતાનો વખત ફોકટ ન ગુમાવતાં રાણાનો મેહેલ કે શેહેરની પુર્વ ડુંગર ઉપર આવ્યો હતો તેની ઉપર ધ્યાન રાખવા ખાસ કસર કર્યો હતો.

ખબર કાઢતાં જણાયું કે મહેલને લગતી બાતમી મેળવવાનું કામ સહેલું ન હતું. જ્યાં રાણાની નીષ્ઠા પુરી હતી ત્યાં સઘળુંજ શકમંદ હોતું નથી એ. રાણાએ પોતાના કુકર્મોમાં સામેલ અને પુરવીણ બનેલા વીશ્વાસુઓને મહેલ ઉપર ચોકી મુકયા હતા, જેથી કંઇપણ બાતમી મેળવવાનું કારસ્તાન સાધારણ બુધ્ધીથી પાર પડે તેમ ન હતું. આ બાબત ઉપર સોહોરાબે ઉંડું, દરયાફત કર્યો અને કંઇ યુકતીથી પોતાનું કામ પાર ઉતારવા ફસદ કર્યો. તેનાં ફળદરૂપ મગજમાંથી આખરે એક વીચાર બરપા થયો. સંભાળથી ખબર કાઢાતાં જણાયું કે ગજમેહેલની સહુથી ભરૂસેદાર બાતમી ફકત એકજ માણસ આપી શકે અને તે ત્યાં આવજાવ કરતો બ્રાહ્મણ હતો, જાણે જો તે બ્રાહ્મણને હાથમાં લીધો હોય તો સાચી બાતમી મળે

આ યોજનાંનાં અમલમાં મુકવા તે ડુંગર ઉપર આવેલા "માલણદેવી"ના મંદીરમાં ખબર કાઢવા ગયો. તેણે એક રજપુત ઠાકોરનો પોષાક પહેરેલો હોવાથી એક શુરવીર લડવઇયા જેવા બેંચાણકારક દીસતો હતો. છુટથી બ્રાહ્મણોને દક્ષણા આપતો, મંદીરનાં ચોકમાં ઉભાઇ જતા સેંકડો ભીક્ષુકોને ભીખ આપતો, અને લાંબી જટાવાળા અરધ નગ્ન સાધુસંતોને બેઉ હાથ જોડી નમન કરતો અને ગંભીરાઇથી માન આપતો જોઇ, તયાંના પુંજારીઓ વગેરે ઉપર સારી અસર થઇ અને તેને માટે માન પેદા થયું. તેણે એલારપેલાર વાતો કરતા જાણ્યું કે મંદીરનો આગેવાન પુંજારી શુદ નારાયણ શાસ્ત્રી એકલાને રાજમહેલમાં જવા આવવાની રાણા તરફથી પરવાનગી આપવામાં આવી હતી, જયારે બાજા બ્રાહ્મણોને ખાસ કારણ વગર કોઇપણ મહેલની હદમાં આવી દાખલ થવા દેવાની સખત મનાઇ હતી. તેણે વધુ જુસતેજો કરતાં જાણ્યું કે શુઓરગ નારાયણ શાસ્ત્રી વેદાંતશાસ્ત્રો, ઉપનીષદ, મનુસમરતી વગેરે શાસ્ત્રી ન ધરમ પુસ્તકોનો અઠંગ અભયાસી હતો; અને તે મમાણીક, ધરમી, પરમારથી શુઓરગ વચનો અને કંઇક એકમારગી ખવાસનો હોવાથી, તેને દુર્યાનસીંગ જેવા શંકીલા ખવાસનાં ગણાએ પોતાનો અંદરુર અને જનાનામાં આવવા દેવાની અડચણ કે વાંધો જોયો ન હતો. આવા એક પંડીતને કેમ ઠેકાણે લાવવો એ કંઇક વીચારવાજોગ સવાલ હતો.

સોહોરાબ માને શુરસીંહે છુટે હાથે પૈસા વેરી પોતાની ઉદારતા અને ચુસ્ત ધર્મીપણાથી તે પંડીતને બેંચવા ઠરાવ કર્યો.

બીજે દિવસે તે માલણદેવીનાં મંદીરમાં ગયો અને આગલા દિવસની માફકજ છુટથી નાણું વેરી સર્વનો માનીતો થઇ પડયો. તેણે મંદીરનાં દેરેક

બાહ્મણને કંઇને કંઇ ડીધાકામ સોંપી, ઉદારતાથી તેનાં દામ આપ્યાં, અને પંડીતજીની ખાસ મુલાકાત પુછી. તેવણ તરફ ભારે માન, તાબેદારી અને વખાણ બતાવી અને કંઇક વધુ વાકચાતુરી વાપરી તેને ફુલણજી બનાવી નાંખ્યા. તે જાણતો હતો કે આ શાસ્ત્રી કંઇ સાધારણ આદમી ન હતો, કે એક વખત ફુલણજી બનાવ્યો હોય તો છુટથી વાતચીત કરે. પોતાનાં કાર્યની અસર મજબુત કરવા તે ચાલી ગયો. અને બીજે દીન હિંદુ ધર્મનાં કેટલાક શંકા ઉત્પન્ન કરનારા પણ ઝાઝા મુશકેલ નહિ એવા સવાલોનાં ખુંડણ કરાવવા તેણે પંડીતજીની સહાયતા માંગી. શુરસીંહ જેવા કુલીન રજપુત, તેથી વળી બાહ્મણો તરફ ખાસ માન અને મેહેરબાનીથી જોનારને પંડીતજી જવાબ આપી સંતોષ ન આપે તો પછી કોણને! તેવણ બરાબર જાણતા હતા કે રાણાજી તો આત્મિક બાબત તરફ કેવળ બેદરકાર હતા; એટલે કયાં તેવણને પોતાનું પાણી દરબારમાં બતાવવાની તક મળનાર હતી? તેમ વળી બધા ધાર્મિક શુરસીંહે શું એમ ન કહ્યું હતું કે છેક બનારસ, કાશી, પ્રયાગ સુધી પંડીત નારાયણની વિદ્વતા અને ધર્મનાં શાસ્ત્રોનાં જ્ઞાનની કિર્તી ફેલાઇ ગઇ હતી! શુરસીંહને ત્રીજે દિવસે દુરથી જોતાંજ ઉપલો ખ્યાલ તે બુઢા શાસ્ત્રીનાં મગજમાંથી ઝડપથી નીકળવા માંડયા, જેમાં શુરસીંહની ફુલણજી બનાવનારી વાતચીત અને રીતભાત ઉપરથી તો વધુ અસર થઇ.

આ ઉપરથી શુરસીંહે પોતાની તરફમાં આવતો મામલો છુપી ખુશાલીથી જોયો અને બહુ સંભાળથી કામ કાઢી લેવા મનસુબો કર્યો. જો જરાપી શકમંદ આ બુઢાને લાગું તો ત્રણ દિવસ સુધી ખરચેલો ધુમ પૈસો ફોકટ જાય તેમ થાય અને બધું હાથમાં ધરેલું મુખ્ય કામ બગડે. આથી તેણે હિંદુ ધર્મના કેટલાક સવાલો—જે ઝાઝા અગત્યના ન હોય તેને મોટી અગત્યતા આપી પંડીતજીને પુછવા માંડયા, જેના જવાબ વરતજ તેવણે આપ્યા, જે સાંભળી તેના મનનું ભારે સમાધાન થયું હોય તેમ શુરસીંહે આભારથી ડોળ ઘાલ્યું. ત્યારપછી વાતચીત વધુ રસ ઉપર ચઢતી ગઇ, અને શાસ્ત્રીજીએ પોતાનું ઉંડું જ્ઞાન શુરસીંહ જેવા તાબેદાર, શાંતીથી સાંભળનાર કુલીન રજપુત આગળ દેખાડવામાં મોટું સુખ માન્યું. પણ વરફ શુરસીંહ પોતાની પહેલી મકસદને જરા પણ વિસર્યો ન હતો. તેણે રાજમહેલની બાબતો જે પંડીતજીના હોઠ બાહેર કદી પણ નીકળવા પામતી ન હતી, તે બાહેર કાઢવા આખરે તક શોધી અને બીજી ત્રીજી વાતો કરી, તદન બેદરકા રીથી રાજમહેલમાં તેવણને ભારે માન મળતું હશે, વગેરે સાધારણ જણાતા

A

સવાલો કર્યા, એટલે લાંબા વખતથી રાણાજીની તેનાં તરફની ઘાતકી બેદરકારીની ફર્યાદ જે તેની છાતીમાં ઉભરાયા કરતી હતી તે તેણે કરવા માંડી, જે સાથ રંગમહેલમાં કોણ કોણ હતા, જેમાં તેની દીલબર નવાજ એકલી હતી, અને જગને તો ભારે કીનાના આવેશમાં આવી રાણાએ વિંધ્યાચળ પર્વત ઉપરનાં પ્રખ્યાત મહાકાળીનાં મંદીરમાં ભોગ તરીકે મોકલી હતી, એમ બાતમી પણ મળી. આ ખબરથી સોહોરાબને જરબાનુ માટે ભારે ખેદ થયો અને ભલા ખુરશેદના ફેજ માટે ભારે દુઃખ ઉત્પંન થયાં. તે બાતમીથી ગોયા તેના હાથપગ લુલા થઈ ગયા. ભલી પાકદામાન સુંદર જર લગનને બદલે કરપીણ મોહતને શરણ થઈ હતી, જ્યારે વ્હાલો ભાઈ ખુરશેદ કયાં એકાએક ગુમ થઇ ગયો હતો! જ્યારે તેની વ્હાલી નવાજ નાપાક રાણાના મહેલમાં કેદ હતી.

તેણે કીલ્લાની મજબુતી અને ઠારેઠાર પાહગ વગેરે ગોઠવણની પુરતી ખબર મેળવી હતી, તે ઉપરથી તેણે માન્યું કે કમનસીબ નવાજનો છુટકારો કરવાનું કામ ખચીતજ બહુ મુશકેલ અને જીવનાં જોખમથી ભરપૂર હતું, અને તે કામ ખુદ તેને એકલે હાથે બજાવવાનું હતું.

શુરસીંહે કંઇક વધુ બાતમી મેળવવાના ઇરાદાથી વળી બીજે દીને પણ પંડીતજીની મુલાકાતની આરઝુ ભારે આભારી દેખાવ કરી અને બહુ માન, અદબ અને હેશાનમંદ જીગરે એક કીંમતી કાશમીરી શાલની ભેટ કરી. આ "ઉઘડ સીસમ" રૂઢીથી નારાયણ શાસ્ત્રી ઉપર લાભકારક અસર થઇ, અને તેથી વાતચીત કંઇક વધુ ખુલાસા ભરી થવા લાગી, જેમાં અલબત શુરસીંહે રાજમહેલની બાબત સીફતથી લાવી,—શાસ્ત્રીની—તે દિવસની ત્યાંની મુલાકાત વિષે બેદરકારીથી ઇસારો કર્યો.

તે સવાલ સાંભળી પંડીતજી લહેરથી બોલી ઉઠ્યા:—

"કુલીન શુરસીંહજી, રાણાજીના રંગ મહેલમાં આજે તો વળી કંઇક નવીન ચમત્કાર જાગી રહી હતી. અંબાભવાનીનો ભાવિક સેવક હેમરાજ શાસ્ત્રી, માતાને નીરમાણ કરેલી ભોગ પેલી પારસી તરૂણીને મોટી ઉતાવળથી પાછો રંગમહેલમાં લઇ આવ્યો છે." નારાયણ પંડીતે ખબર આપી.

"પંડીતજી, આ તો ખોટું થયું. માતા બહુ ક્રોધે ભરાશે; પણ બન્યું શું હશે કે તે ભોગને ઝડપથી પાછો લઇ આવવામાં આવ્યો?"

"શુરસીંહજી, પંડીત આસપાસ સંભાળથી જોઈ તેના કાન ઉપર પડી ધીમેથી બોલ્યા, "યાદ રાખજો કે રાણાજીએ બળાત્કારથી જે બે પારસી તરૂણી-

ઓનું હરણ કર્યું છે તેથી ઇશ્વરને તેના ઉપર જરૂર કોપ ઉતરશે. પારૂશીઓનાં ધર્મનાં શ્લોકો એટલા તો બળવાન, અસરકારક અને રામબાણ છે કે તેના તેજથીજ રાણાનો સંહાર થશે, કે તે કદી સુખી થનાર નથી. આત્મબળમાં શ્રેષ્ટ પારૂશીઓનાં ધર્મનાં મંત્રના જોરે વાતાવરણમાં ધ્રુવનીઓ પેદા કરી કુદરતની મહાન બળવાન શક્તિઓની મદદ પારૂશીઓ મેળવવાની ચાવી ધરાવે છે."

"આ શું ખરૂં હશે? તમે શું આધારે આ પ્રમાણે બોલી શકો છો?" પોતાની પાક જરથુસ્તી દીનની મોતેબરી બુદ પારકા મહઝબનાં મોટા ધર્મગુરૂથી સાંભળી અંદરખાનેથી બેહદ મગરૂર બની શુરસીંહે સવાલ કર્યો.

"વેદાંત, પુરાણ, ઉપનીશદ વગેરે સંસ્કીત ધર્મ અને ફીલસુફીનાં પુસ્તકોનો કંઇક અભ્યાસ કરવા ઉપરાંત મેં પારૂશીઓના ધરમ પુસ્તકોનો કંઇક અભ્યાસ કર્યો હતો; તેમજ શ્રી નવસારી કસ્બામાં આવેલા તેઓનાં અમર અગનીનાં દેવાલયમાં રહેતા મોટા પુજારીઓને હું જાતે જઈ મળ્યો હતો અને પુછપરછ કરી હતી."

જરબાનુ જીવતી બચી હતી તે ખબર એટલી અગત્યની હતી કે તે ઉપર ગંભીર વિચાર ચલાવવા, સોહરાબ ઉરફે શુરસીંહ આતુર બન્યો, જેથી વધુ વખત ન ગુમાવતાં તે નમન કરી ચાલી ગયો.

પ્રકરણ ૧૬ મું.

"અકસ્માતીક મેળાપ."

કુદરતનાં તત્વો કેટલીકવાર પોતાના નીયમીત કાર્યો બજાવતાં નિષ્ફળ નીવડે છે, જેનાં પરિણામમાં વાતાવરણમાં વિચીત્ર ફેરફાર થાય છે. કંઈક આવી અસરથી તે અમુક રાત્રે આકાશ વાદળાંઓથી છવાઇ ગયું હતું, તેથી રતનપુર શેહેરના ઘણા રસ્તાઓ ઉપર અંધકાર ફેલાયો હતો. રાતના છેક મધરાતનો સમો હતો, જેથી આખું શેહેર શાંત નિંદ્રામાં વીંટળાયલું હોય એમ જણાતું હતું. ખુદ મોટા રસ્તા ઉપર પણ ભાગ્યેજ કોઇનાં ઘરના દીવાની ઝાખી રોશની પડતી હતી. વળી ઠંડીપણ સખત પડતી હતી. આવી વખતે કવચીતજ કોઈ ઇનશાન નજરે પડતું હતું, અને જો જણાય તો કોઇ જરૂરનાં કામે બાહેર નીકળ્યું હોય એમ ધારી શકાય.

આવા અણુગમતા વખ્તે કોઇ બે શખ્સો મોંઢે માથે દુપેટા વગેરે સંભાળથી બાંધી ફક્ત દમ લેવા નાક અને અંધકારમાંથી જોઇ શકવા આંખ્યો ખુલ્લી રાખી, શેહેરની બહારના ડુંગર તરફ જતા હતા. તેઓ કાળી રાત્રીનું કાળું કર્મ કરવા કેડે જતા હોય તેમ કોઇપણ સહેલાઇથી માની લેય, કારણ તેઓ મક્કમ પગલે ગંભીર ચુપકીદીથી માહોમ અંધકારમાંથી રસ્તો કાપ્યા જતા હતા. તેટલાં કેટલેક દુરથી ફાંનસ લઇ કોઇ ચોકીબાન આવતો હતો તે જોઇ તેઓ તરતજ બાજુની નાની ગલીમાં ઘુસી જઇ એક મકાનની ઓસરી ઉપર સુઇ ગયા. પેલો ચોકીબાન ડાંગ અફાળતો રસ્તામાંથી પસાર થઇ ગયો કે પેલાઓ પાછા ઉઠયા અને આગળ ચાલ્યા. આવી રીતે અંધકારમાં લગભગ ૧૦ મીનીટ ચાલ્યા હશે, તટલાં એક ગલીમાં વાંક લેતાં તેઓને કોઇ સામેથી ઝડપમાં આવતો આકાર અફડી પડયો. આ એક કમનશીબ અકસ્માત હતો, પણ તેથી બંને બાજુ જેમ ગભરાઇ ગઇ તેમ વળી અવિશ્વાસથી ગુસ્સો પણ ઉત્પન થયો. પોતાનું શરીર અહીં તહીં જોસથી દાબતાં પેલો સામે આવેલો એકલો સખ્શ ગુસ્સાથી બબાળી ઉઠયો કેઃ—

"અયે આંધળા કંગાળ!"

"હેં કોણ? આતો મારા ગુમ થયલા વ્હાલા બેરાદર સોહેરાબનો સાદ લાગે છે?" પેલા બેમાંનો જે સખ્શ અફડી પડયો હતો તે પોકારી ઉઠયો.

"ખચીત—ત્યારે તો આ ભાઇ ખુરશેદનો માનીતો ખુશનુમાં અવાજ છે? જાની દોસ્ત ખુરશેદ!"

"સોહેરાબ—હું ખુરશેદ છેઉં!"

"શુકર તે બારેહકતાલાના કે કેવી જગ્યે, કેવા કઢંગા વખ્તે અને કેવા સંજોગે કેઠળ આપણો આવકારદાયક મેળાપ થયો!" સોહેરાબે જોશથી બગલગીરી કરતાં ઉદગાર કાઢયા. "ખુરશેદ તું ખચીત કતોક્ત વખ્તે આવી પુગોછ. તારી ગેરહાજરીએ મારી હીંમત અને મગજ શક્તિ તદન ઢીલાં કરી નાખ્યાં હતાં અને હું નાચાર બની ગયો હતો. બીમારી જરઆનું અને નગાજ— પણ, પણ ખુરશેદ, તારી સાથ આ બીજું કોણ છે?" સોહેરાબે પોતાનો ભેદ વધુ ન ખોલતાં અચકી જઇ સવાલ કર્યો.

"વ્હાલા ભાઇ, મારી સાથ મારા ભલા મીત્ર અંકલેશ્વરવાળા માણેકચંદ શાહુકાર છે, જે જેવણ પણ આપણા ભરમથી માહીતગાર છે અને આપણને

તન, પોતાના અખુત ધન અને ચંચલ મનથી મદદ કરવા આતુર છે ભાઇ માણેકચંદ, આ મારા ગુમ થયલા ભાઇ સોહેરાબ છે."

"તમુને દીઠે આનંદ થયો છે સોહેરાબજી શેઠ." માણેકચંદે લાયકીથી ધીમો ઉતર દીધો.

થોડીક પળ જીગરનાં સંતોષની ખુશાલીથી છલકાઇ તે બંને જરથોસ્તીઓ તે એકાંત અંધારી જગ્યે ગુપચુપ થંભ ઉભા રહયા, પણ થોડીક પળમાં પાછું પોતાની સ્થીતીનું ભાન આવતાં ખુરશેદે કોઈ લાયક જગ્યે જઈ મસલહત કરવા ઇચ્છા દર્શાવી.

સોહેરાબ જે થોડા દિવસના વસવાટથી રતનપોર શેહેરનાં ખુણેખુણાથી માહીતગાર બન્યો હતો, તે તેઓને થોડે દુર આવેલાં હનુમાનનાં મંદીરમાં લઇ ગયો, જયાંનાં વિશાળ ચોકમાં તેઓ એક ખુણે જઇ બેઠા.

સોહેરાબે જંગલમાં તોફાનથી વીખુરાઇ પડતાં રતનપુર જઇ નવાજ અને જરની ભાળ કાઢવા શું શું યુકતીઓ અને જેહમત ખેંચી હતી તેનું ટુંકમાં વર્ણન કર્યું, જેમાં જરબાનુ રતનપોરમાં પાછી આવી હતી એ ખબરથી ખુરશેદને ભારે ખુશાલી લાગી. તેમજ તે અંધારી રાતે અકસમાતીક મળી ગયા તે વેળા તે શા માટે ભટકતો હતો તે સવાલના જવાબમાં સોહેરાબે ખુલાસો કર્યો, તેણે મોટી લાંચ આપી એક દરવાનને ફોડયો હતો, અને બીજે દહાડે કોઇપણ જોખમે તેણે જર અને નવાજનો છુટકારો કરવા બાથ ભીડી હતી; અને તેથીજ તે ફરી એકવાર કીલ્લાની આસપાસની જગ્યા જોઈ જવા જતો હતો.

ત્યારપછી સોહેરાબની ઇચ્છાથી ખુરશેદે પોતે કેવા કેવા સંજોગ હેઠળ અનેકવાર મોહોતનાં ડાચાંમાંથી પોતે બચ્યો હતો, તેમજ માણેકચંદ શાહુકારની જીંદગી બેવાર કેમ બચાવી હતી, તથા વહાલી જરને ભયાનક કાળીમાતાનો ભોગ થતી કેવી રીતે વખતસર જઈ બચાવી લીધી હતી, તેનું દીલ ઉશકેર નારૂં રસીક દાસ્તાન કયું, જે સાંભળી સાચા હેતથી ઉશકેરાઇ સોહેરાબે તેને વ્હાલથી બગલગીરી કરી સાબાશી આપી.

ત્યારપછી ખુરશેદે પોતાનો વધુ ખુલાસો કરતાં જણાવ્યું કે તેઓ જાફર ઠગ સાથ રતનપુરમાં આવી માણેકચંદના એક આડતયાને ત્યાં ઉતર્યા હતા. માણેકચંદે પોતાના ભારે લાગવગ અને પુષ્કળ જરનાં જોરથી કેટલાક ચપળ ઘોડાઓ એક એકાંત જગ્યે તૈયાર રખાવી મુકયા હતા, કે બન્ને બાનુઓનો છુટકારો કરી યાહોમ અંકલેશ્વર તરફ છટકવું.

પણુ તેઓનાં તે ઇરાદાને મોટો આંચકો લાગ્યો, કારણ સોહેરાબે તે ડુંગર ઉપરનાં કીલ્લા અંદરનાં મેહેલ અને કેદખાના ઉપરની સખત તકેદારી તરફ તેઓનું ધ્યાન ખેંચ્યું, જે સાંભળી તેઓ નીરાશ બની ગયા. કેટલીક પળ તેઓ સઘળા ઉંડા વીચારમાં મશગુલ બની ગયા. આખરે સોહેરાબ કે જેણે માલણદેવીનાં મંદીરની હદમાંથી કીલ્લા અંદરની ઇમારતોની બાંધણી અને દીશા ધ્યાનથી જોઈ લીધા હતા, તેણે એકાએક આશાવંત બની એક ખંખાર માર્યો, કે તેનાં બંને સાથીઓ ચોંકીને તેનાં તરફ જોવા લાગ્યા.

"પેરાહરો ફક્ત એકજ મારગે આપણે કીલ્લામાં જઈ શકયે, પણ તે જીવનાં જોખમથી ભરપુર છે." સોહેરાબે ધીમી વીચારવંત અદાએ પોતાના મગજમાં ઉત્પન થયલા ખ્યાલને શબ્દોમાં ગોથવતાં બોલવા માંડયું; "સાંભળો, ડુંગર ઉપરનાં કીલ્લામાં શું શું ઇમારતો છે અને કંઇ દીશાએ તેઓ છે તેનું કાંઇક વર્ણન કરૂં છું, કે જેથી હું શું કહેવા માંગું છું તે તમારા ધ્યાનમાં ઉતરી જશે. કીલ્લાને એકજ દરવાજો છે જે પશ્ચીમ દીશાએ આવેલો છે; તેનાં ઉપર સખત પાહરા છે, રાત-દીસ તેનાં ઉપર ઝનુની જંગલી ભીલો નાગી તરવાર સહીત ચોકી કરતાં ફરે છે, માટે તે મારગે આપણે કોશિશ કરવી સલાહ કારક કહેવાય નહી. કીલ્લામાં ઉપલા દરવાજાથી દાખલ થતાં જમણા હાથ ઉપર રાણાનો મહેલ અને તેની જોડમાં રાણીઓનો મહેલ યાને અંતઃપુર છે, જ્યારે ડાબા હાથ ઉપર જાડી ઉંચી ભીંત છે જેની પેલી ગમ રાજદ્વારી કેદીઓ માટેનું કેદખાનુ છે, તે કેદખાનાની પછવાડે દારોગાનું મકાન છે, અને તેનાં પાછળ કીલ્લાની બહારની દીવાલ છે, જે માલણદેવીનાં મંદીરના કમપાઉનડની હદ નજીકથી પસાર થાય છે. હવે ધારો કે મંદીરના હદની દીવાલ ઉપરથી કીલ્લાની દીવાલ ઉપર જવાય તો પછી આપણુ અને કેદખાનાની વચ્ચે ફક્ત દારોગાનું મકાન બાકી રહે. પણુ જો આપણે તે રહેઠાણુ ન કુદાવી શકયે તો પછી બીજી અંદરની દારોગાનાં મકાનની બંને બાજુએ આવેલી ઉંચી ભીંત કુદાવવી પડે, જે કુદાવવાનું કાર્ય લગભગ ન બને તેવું છે, તેથી જો તે દારોગાનું રહેઠાણુ કુદાવ્યે તો પછી કેદખાનામાં જઈ શકયે. વધુ ખુલાસાથી સમજ પડે માટે લાવ ભાઈ ખુરશેદ તારો હાથ આપ, તેની હથેલી ઉપર હું આંગળાંથી નકશો પાડી ફરી સમજાવું કે સઘળું સમજ પડે."

મુજબ સોહેરાબે નીચે મુજબ નકશો તેના હાથની હથેલી ઉપર દોર્યો:-

રતનપોરનો કિલ્લો.

"શાબાશ બેરાદર!" ખુરશેદે ખુશાલીથી ખીલી ઉદગાર કાઢયો. "હવે મને સઘળું દીવાની જોત જેવું ખુલ્લું સમજ પડે છે. જોકે જીવનો જોખમ અકસમાતથી તેમજ ચાકીબાનનાં હથીયારથી છે, તોપણ જ્યાં તે કરીમે કારસાજની રહેમદીલી અને છાંયો તથા આપણું હિંમતી જીગર છે, ત્યાં સુધી સદા ફતેહમંદ થઇ શકીશું.

"ધન્ય છે માગ ભલા મીત્રો! તમો પારસીઓની હિંમત, યુક્તિ અને બુદ્ધીબળ ઉપર શાબાશ છે? આવો દેખદીતો મહાભારત જોખમ છે, છતાં તમો તે આશાવંત દીલથી પાર ઉતારવા તૈયાર થયા છો, એ અમારા જેવાને અદ્ભુત અને મહાભારત લાગે છે." માણેકચંદે ઉત્સાહમાં આવી ખરા જીગરથી વખાણના શબ્દો કાઢયા.

પ્રકરણ ૧૭ મું.

નિતી વીરૂધ હવશની લડત!

આપણે ખુરશેદ, સોહોરાબ (શુરસીંહ) અને માણેકચંદને હનુમાનનાં દેવાલયમાં હાલ તરત તો છોડી દઇ, તે ગને કીલ્લાનાં બંદીખાનાનાં એક ઓરડામાં છેક મધરાત છતાં જે દુ:ખી આત્માઓ કેવા કકળતા હતા તે જોઇશું.

ભયાનક મહાકાળીને બળીદાન આપવાની તૈયારી વેળા બહાદુર ખુરશેદના એકાએક ભાગ્યશાળી આવી પુગવાથી જરખાનુ કરપીણ રીતે ખુન થતી સાબુત બચી ગઈ હતી. તે જમાનાના વહેમને અનુસરીને તેણીનો ફરી પાછો ભોગ ન આપવાનો હોવાથી તેણીને એકવાર પાછી રતનપોર લાવવામાં આવી, કે તે ભયભીત અનુભવ પછી તેણી રાણાની અનેક રખેલી અને પત્નીઓમાંની એક થવા કબુલ થાય. પણ આપણે પ્રકરણ ૧૪ માં જોયું, તેમ તેણીનામાં તો પોતાના ખાવીંદ તરફની વફાદારીનો અસાધારણ જુસ્સો પ્રગટી નીકળ્યો, જેથી તેણી લગભગ નિરાશીથી ગાંડી જેવી બની ગઇ હતી. આવી સ્થીતીમાં તેણી હતી ત્યારે તેણીને રતનપુરમાં રાણાની હજુરમાં ઉભી કરવામાં આવી, ત્યારે રાણાએ આગળ કરતાં વધુ કેહેર અને ગુસ્સાથી જોયું કે તેણી તો આગળ કરતાં વધુ ડરાવવાળી બની તેને વધુ ધીક્કાર, તીરસકાર અને ખુલ્લી દુશ્મનાઇથી જોતી હતી. રાણાને ભારે ક્રોધ ચઢયો, અને તેણે તેણીને તેણી જેવીજ કુજતી, ડરાવવાળી અને ઝનુની ખવાસની નવાજ સાથે કીલ્લાનાં એકાંત બંદીખાનામાં પુરી.

કંગાળ બીહામણા એકાંત કેદખાનાની એક ગલીચ સરદ કોટરીમાં તે બે પારસી અબળાઓ ભારે નીરાશી, લાચારી અને અફસોસ કરતી બેઠી હતી. છેક તેઓ મધરાત સુધી કાંય બેઠાં હતાં તેનો કંઇક ખુલાસો કરીશું.

તે દીવસે સાંજે તેઓને પીગલાવવા યાતો ફુસલાવવા દુર્યાનસીંગની રાણી "રૂપસુંદરી," જેણી તેની હકદાર રાણી હતી, તેણી તેઓની મુલાકાતે કેદખાનામાં આવી. તેણીએ બહુ નાજુકાઇથી અને પુર દીલસોજીભર્યાં દેખાવે તેઓને સુચના કરી કે:—

"મારી બેહેનો, જવાનીમાં આ કંગાલ બંદીખાનામાં ઝુરી ઝુરી મરવાં કરતાં, હુજત મમત છોડી રાણાની માંગણી કબુલ કરો, અને દરેક જાતનું સુખ,

સગવડ અને મોજમજાહ ભોગવો. હવે તો તમારા જાત ભાઇઓને મળવાની આશા છોડવી અને કુદરતે ઉભા કરેલા સંજોગને શુભ માની લઇ તે પ્રમાણે ચાલવામાં સાર છે.”

તેણીનું બોલવું ચુપચુપ સાંભળી લઈ, જરબાનું આંખોમાંથી ગોયા ગુસ્સાનો ધગધગતો આતશ બરપા કરી તીરસકારથી બોલી ઉઠી:-

“રૂપસુંદરી–વધુ ના બોલો અને એક “જખમાયલા જીગરની જર” ને વધુ જખમ ના કરો. તમારી દીલસોજી માટે આભાર માન્યે છીએ, પણ તમારી પતાવણી કે ફુસલાવત માટે હું તમુને ખરા દીલથી ધીક્કારૂં છું. શું આ ફાની ચાર પાંચ દીનની દુન્યાની તકલીદી મોજ શોખ ભોગવવા ખાતર મારૂં આ જીગર–જે બાવફા હકદારને સદાની અર્પણ કરી ચુકી છું–તે બીજાને વેચુ? કદી–કદી નહી! પાકદામાનની કીંમત જો તમે પારસી બાનુઓનાં બાબમાં બીજી જાતોની સ્ત્રીઓ ઉપરથી લેવા ધારી હોય તો મોટી ભુલ કરશો. તમારા રાણાની કરોડોની દોલતને પગે ઠાબી છું મારા હકદાર ખાવીંદની સુકી રોટી ખાવા કબુલ થવશ, રાણાનાં મહેલને ઠોકરે મારી મારા ધણીની ઝુંપડી પસંદ કરશ; કુછંડી પાપી હીચકારા રાણાના હવશી હાથને અડકવા કરતાં હું ભયંકર કાલીમાતાનો કરપીણ ભોગ બનવા હાલ પણ તૈયારજ છું!”

“રાણીજી–” નવાજબાનુ હવે થસ્સાથી બોલવા લાગી:—“તમે એક કુલીન બાનુ થઇને, બે નીરાધાર, નીતીમાન અને બેહદ ગેરઇનસાફ થયલી અબળાઓ, જેઓ નીતીને વળગી રહેવા જીવતોડ કોશેશ કરે છે, તેઓને પોતાની પાકદામાન વેચવા ખાસ સલાહ આપવા આવ્યાં છો? જાઓ–પાછા ગુપચુપ સીધારો–, જો તમે સ્ત્રીજ હતે તો કદાચ હું એક સ્ત્રી જાતી છતાં મારામાં કેવું બળવાન પારસી ખમીર છે તેનો બરાબર સ્વાદ ચખાદી, હમુને અપમાન કરતાં સદાનાં બંધ કરતે. તમારા પેલા લુટારા ગરાસ્યાને કહો કે જો તું અમારો પાકો ઠરાવ ફેરવવા આના કરતાં ૧૦ ઘણા વધુ ભયંકર કેદખાનામાં પુરશે તોપણ ફાવશે નહી. મોહોત લાવવું કે આત્મઘાત કરી મરવું આમુને ધ્રુજાવનાર નથી માલમ પડવાનું. જો! આ મારી સાડીનો છેડો લઈ ફકત આટલો ફાંસો કરી આ સામેની ખાટલી સાથ બાંધી; મારૂં ગળું તેમાં મુકી ખેંચાવું કે મોહોત હાજરજ છે!” અને બેહદ ઉશકેરાયલી નવાજે ખચીતજ ફાંસો તૈયાર કરી પોતાની ધમકી અમલમાં મુકવા જાણે તૈયારી કરી, જે જોઈ રૂપસુંદરીનાં હાંજે હાંજા ગગડી ગયાં અને ભારે ગભરાતથી ધ્રુજી તેણી બોલી ઉઠી:—

"બેહેનો—બહેનો મને ક્ષમા કરો, મારી ઉપર ઇશ્વરનો શ્રાપ પડજો! મુજ કંગાલ ઉપર ભટ પડજો!! કે તમારા જેવા પવીત્ર પતીવૃતા બહેનીઓનાં જખ્મ ખાયલા હદય ઉપર મેં અપમાનનાં કોહાડાથી વધુ કાતીલ જખમો કર્યાં. ધન્ય છે તમારી પારસી કોમને, તમારા પારસી ધર્મને, અને તમારા માતપીતાને, કે એક સ્ત્રીનો સૌથી કીમતી શણુગાર, સૌથી અમુલ્ય રતન જે તેણીનું પતિ વરતાપણું છે, તેનો તમારામાં છે તેવા અદભુત, વખાણુને પાત્ર અને મહાન ખ્યાલ મગજમાં ઉતાર્યો છે. બહેનીઓ, હું ફરીથી તમારી ક્ષમ માગું છું. ભગવાન અને ૩૩ કરોડ દેવતાઓના આશીરવાદ તમારા ઉપર ઉતરજો! ઉથકેરાઇ જઇ તમારી કીંમતી જવાન જીવની હાની ના કરશો! ઇશ્વર જો તમારા જેવી પવીત્ર સ્ત્રીઓની આમદ ન સાચવે તો કોણની? ધીરજ અને હીંમત ધરજો. ભગવાન તમારો જલદી છુટકો કરશે એવી હું અહોનીશ પ્રાર્થના કરીશ અને મારાથી બનતી કોશેશ કરી તમારો છુટકો કરીશ."

"રૂપસુંદરી"—જરે તે રાણીના પ્રમાણીક એકરાર ઉપર કંઇક શક રાખી ફરી તાણો માર્યો. "જે પાપી કામ માટે તમે અમારી ખાસ મુલાકાતે આવ્યાં તે એક સદગુણી ખુદાથી ડરતી સ્ત્રી નછાજતું હતું."

"પતીવૃતા બાળાઓ, તમે ખરાં છો." રૂપસુંદરીએ તરતજ જવાબ દીધો. "આ અણુગમતાં કાર્ય માટે તો મારે તેની—જે ધર્મનાં બંધનથી દુન્યા અને ઇશ્વરની નજરમાં મારો પતી કહેવાય—તેનાજ હુકમને તાબે મને આવવું પડયું છે. હું પહેલાથીજ માનતી હતી કે જે કુલીન કુંવારીકાઓ રાણાને ન હઠી શકે તેવા ધીરસકારથી જોતી હતી, તેઓ રાણાને કેમ શરણ થાય! પણ મારે તો મારા શીરછત્રને તાબે થવુંજ જોઇએ પછી તે ભમ તેવા હોય. તમે જાણો છોની કે શાસ્ત્રમાં લખ્યું છે કે:—

"દુઃશીલ કામવૃતો વા ધનૈર્ય: પરિવર્જીતાઃ
સ્ત્રીણાં માર્ય સ્વભાવાનાં પરમં દૈવતં મણુ.

એટલે—" પોતાનો પતી દુષ્ટ સ્વભાવનો, દુરાચારી કે નિર્ધન હોય, તોપણુ ઉત્તમ સ્વભાવની સ્ત્રીઓએ તેને પરમ દેવસમાન ગણી તેની સેવા કરવી જોઇએ

એટલે દુર્જનસીંગ રાણા ગમે તેવા વહકણા, ઘાતકી કે કુછંદી હોય તોપણ મારે તો તેને તાબે થવાની ફરજ છે."

રૂપસુંદરી ત્યારપછી ચાલી ગઇ અને પોતે જે કુલીન બાનુને નછાજતો ભાગ ભજવ્યો હતો, તે માટે બહુ પસ્તાવો કરવી, જે કાંઇ બન્યું હતું, તે જોવા કેદખાના બહાર રાણાને જઇ મળી.

તેજ રાત્રે ૧૦ વાગે તેઓનાં કેદના ગંભીર દરવાજા એકવાર ફરીથી ખુલ્યા અને રાણી તે બાળાઓની હજુરમાં પુર દબદબાભર્યા પોષાકમાં એક સ્ત્રી નોકર લઇ દાખલ થયો.

અગરજો તે વેળા તે કંગાળ ઓરડીની અંદર એક ઝુંમ્મરની દીવીને બદલે ઝકઝકતી રોશની હોત તો રાણો જોઇ શકતે, કે તેનાં આવવાથી જરબાનુ અને નવાજના ચેહરા ઉપર કેવા ઝડપી ફેરફાર થતા હતા. ક્રુર રીતે જુલમ ખમતી સ્ત્રીઓની કુદરતી નમરી, ઉશકેરાત, ક્રીના અને નીરાશાથી તેઓનાં સુંદર ગમગીન મુખડા તે વેળા લાલ ગરમ બની ગયા હતા. તેઓ બંને તરતજ મોઢું ફેરવી પીઠ કરી ચુપચુપ બેસી રહી. તેઓના તીરસકારનો આ મુંગો જવાબ દેખી દુર્યાનસીંગનાં ગોપા ભીંગ ફાટી ગયાં, તેનો ચીરડાઉ ખવાસ હાથથી જવાની હદ ઉપર આવ્યો હતો, પણ તે પોતે લાચાર બની ગયો હતો નીરાધાર કુંવારીકાઓ ઉપર શારીરીક ઇજા કે તેઓનો જીવ લેવા, તેનું પીચકારું અંતઃકરણ ના કહેતું હતું, તેમજ તેનું તે કાર્ય દુન્યાં કેવી ગુસ્સાની નજરથી જુએ, બીજા રાજકર્તાઓની નજરમાં તેથી શું અસર થાય એવા ખ્યાલથી તે ધ્રુજવાનો હતો. આવા ખ્યાલથી તેણે પતાવટથી પોતાનું કામ કાઢી લેવા નીશ્ચય કર્યો અને ધીમા મતાપણા સાદે બોલ્યો:—

"સ્વરૂપવાન સુંદરીઓ, શા માટે જાણીજોઇ આ કંગાળ જગ્યામાં વાસો કરો છો? તમારું ઉછળતું જોબન અને જુવાનીનો આનંદ કરમાવી દેવ છો? સ્ત્રીજાતી—તેમાં તમારા જેવી સ્વર્ગની રંભાઓ, આવું દુઃખ ખમવા સરજી થી છેજ નહી; છતાં જો તેણી તે ખમે છે તો પોતાની બુરી કરણીથીજ હોય. તેણીને ઇશ્વરે પુરૂષને સુખી કરવા અને આનંદ આપવા પેદા કરી છે, તો તેવો આનંદ, અખુટ વૈભવ અને માનમોદ અહીંથી થોડે દુર મારા "કૈલાસ વીલાસ"માં તમારે માટે તૈયારજ છે. સંખ્યાબંધ દાસીઓ તમારો પડયો બોલ ઉંચકી લેવા તૈયાર ઉભી છે. મારું અખુટ ધન આ પૃથ્વી ઉપરની તમારે મનને ભાવતી કોઇપણ ચીજ ખરીદી લાવી તમારે ચર્ણે આણવા તૈયાર છે, અને ફક્ત રૂપા રતનપોરનાં રાજ્યનો પ્રતાપી મરાઠીશો રાણો દુર્યાનસીંગજી ખુદ બ ખુદ પોતેજ પોતાનું ગરમ પ્રેમથી ભરપુર હરદય તમારી ઉપર અર્પણ કરે છે! તેમજ—"

"બસ ના બોલ, ઓ પા માણસ! તારી બદદયાનત તારા પોતાન

જરબાનુ વધુ તમાશો ન કરી શકવાથી બોલી ઉઠી:—"તારી ઝેરી જબાન બંધ કર...... ઓરત જાતને ખુદાતાલાએ પુરૂષના બરોબરયા સાથી તરીકે આ દુનયામાં મોકલી છે–તેનાં હવસનાં ગુલામ તરીકે નહીંજ......" (સફે ૯૧.)

ગુનાને લીધે તને દોજખમાં લઇ જશે.*' જરબાનુ વધુ તામસ ન કરી શકવાથી બોલી ઉઠી. "હે સ્ત્રી લંપટ! તારી ઝેર ભેળાયેલી મીઠાશવાળી જબાન હવે બંધ કર. સ્ત્રી જાતીને ખુદાતાલાએ એક મરદની પાપી હવસના ગુલામ તરીકે પેદા મોકલી નથી; ભલે, તું એક હીંદુ હોવાથી તારા ધર્મનાં પાછળથી લખેલાં પુસ્તકોને આધારે સ્ત્રીઓ મરદનાં ગુલામ છે એમ બોલી શકે, પણ અમારી કદીમ ધર્મ જે "જરથુસ્ત્રી" છે, તેની દોઢ હજાર વર્ષ ઉપરની જુની ચોપડીઓમાં ખુલ્લું લખ્યું છે કે ઓરત જાતને ખુદાતાલાએ પુરૂષના બરોબરીયા તરીકે આ દુન્યા ઉપર મોકલી છે, અને તેથીજ પોતાની જીંદગી સુધીના મરદ સાથીને ચુંટી કાઢવાનો તેઓને સંપૂર્ણ હક છે; અને અમે પારસી બાનુઓ તેમ કેળવાયલાં હોવાથીજ તારા પાપી હવસી હુકમને તીરસ્કારથી તરછોડયે છીએ...... અને . ..."

"વધુ ન બોલ, દાકેણ, વંત્રી!" રાણાએ તેણીની તકરારના જવાબમાં બોલવાનું કંઇ ન રહેવાથી નીરાશાના ભારે ઝનુનથી પગ અફાળી પોકાર કર્યો. બસ—હવે મારી ધીરજની સંપૂર્ણ ઓટ થઇ છે. મહાકાળીના ભોગ કરવા! કરતાં વધુ ભયભીત મોહોત તમારા માટે નકી કરૂં છું. વીંધ્યાચળ પર્વતના ભયાનક જંગલોમાં મનુષ્યના ભક્ષ કરનાર ફાડી ખાનાર જનાવરો જેવા કે વાઘ, વરૂ, ચીતા અને ઝેરી સર્પો છે, તેઓના ભક્ષ તરીકે કાલે રાત્રે જરૂરજ મોકલી દઇ, મારો મીઠો કીનો કેટલો કરપીણ છે તે હું દેખાડી આપીશ. કાલે સહવારે હું જાહેર કરીશ કે પકડી આણેલી બે પારસી અબળાઓ રાજી ખુશીથી હીંદુ ધર્મનો અંગીકાર કરી બનારસના એક મઠમાં જોગણો તરીકે રહેવા ખાસ ઇચ્છા દર્શાવી હોવાથી તેને અનુસરી તેઓને ત્યાં મોકલી દીધામાં આવી છે. આમ જાહેર થવાથી, પાછળથી મારા ઉપર કોઇ જાતનો શક ઉત્પન્ન નહી થશે. તોપણ હું હજી પણ તમુને છેલ્લી તક આપું છું. હું આવતી કાલે સહવારે તમારો મારી મરજી માફકનો જવાબ મેળવવા આવીશ અને આશા રાખીશ કે મમત અને હુજત ઉપર સારી સમજ સરસાઇ મેળવશે."

"કંગાળ—હીઆકારા!" નવાજ ગુસ્સાથી તર્ફ તોરમાં રાણા સામે ધસી આવતાં પોકારી ઉઠી. "તેમ કરવાની કંઇ જરૂર નથી. અમારો જવાબ હાલ પણ તૈયારજ છે. હમણા, આ ઘડીએ—કોઇ પણ ભયંકર વનમાં જઇ વાઘ વરૂનો ભોગ થવા તૈયારજ છીએ! મોહોત અમારે માટે તું ધારે છે તેવુ-

---

* "તેમ વાઓ અહુમ દેગવન્તો, ષયોથનાઇશ આઇશ નએપત"—ઇજશની . ૩ મો, ફ. ૨૦.

ભયભીત છેજ નહી; તેમ તારે માટે પ્રતીત રહેજે. ફક્ત એકજ પળની વેદના અને પછી આ નાશવંત માંસનુ શરીર છોડી અમર ફરેહર ખુદાની હજુરમાં ખુશાલ ચેહેરે જઇ ઉભું રહેશે! કાળીમાતાનો ભોગ બનવું કે જંગલી હેવાનોનાં ભક્ષ થવું એ સઘળું એકજ સરખું પરીણામ લાવે છે."

"ઠીક છે, જાદુગરણી"—તીખો અણુકો કરતો બોલી ઉઠયો. "આ સલામત જગ્યે ઉભા રહી ઠાલી ઠાલી વાતો કરવું સહેલું છે, પણ અરણ્યમાં વાઘનો એકજ બરાડ સાંભળી કે ઝેરી સર્પ કે નાગનો જરા ફુંકારો જોતાંજ તમારી મોટી પતરાજી, ક્ષીણ થઇ હવામાં ઉડી જશે. જવાબ લેવા હું સહવારે આવીશ."

"તેમ કરવાની કાંઇ જરૂર નથી," જરબાનુએ તુચ્છકારથી હાજર જવાબ દીધો. "જે જવાબ મારી બહેને દીધો છે તેજ સહવાર માટેનો અગાઉથી દીધો છે, માટે અહીં પધારવાની તસદી લેશો માં. તમારાં પાપી કર્મોથી પેલી જેહાનમાં પણ તમારા નેક પીતાશ્રી—તે મરહુમ રાણા જયશીપ્રરીનો—આત્મા કમકમતો હશે, ને તમારા આવતી કાલે કરવા ધારેલા અઘોર પાપથી વધુ દુઃખી થશે......"

"ચુપ—બુ ન બોલ વંઝી!" રાણો ભારે ઉશકેરાટથી ઉઠયો. ઉદગારે, બોલી કેખાનું છોડી ચાલી ગયો, કે તે નીરાધાર બાળાઓ પોતપોતાના વીચારો સાથ એકલી બેઠી.

"નવાજ—" થોડીવારે જર ગંભીરાઇથી બોલી, "તું જાણેછ કે આ કાની હસ્તીની તકલીફી મોજમજાહ ખાતર આ બુરો બરાદરો કેટલી હદ સુધી પાછળ ને પાછળ બળતો જાય છે......મને યાદ આવેછ કે એક વખત મારા બુરંબીજીએ ભાષણ કરતાં જે નેક સખુનો કહ્યા હતા તે હું તને કહી સમજાવું. તેવણ બોલ્યા હતા કે આપણા પાક મહઝબનાં લખાણોમાં એક ઠેકાણે લખ્યું છે કે:—'(અય દેવો!) જીંદગીનાં સુખ અને અમરપણા બાબે માણસોને તમે જુલચાપ આપો છો, કારણકે "અકોમન" નામનાં બદ દેવ અંગ્રેમ્યુશને બુરા વીચાર, બુરા સખુન અને બુરાં કામની મારફતે હકુમત કરનાર તરીકે તમો દેવોને જણાવ્યા છે.†'

"ખચીત, વાહાલી બહેન, દુર્યાનસીંગ રાણાની બદચાલ, આ ઉમદા સખુનોની સચાઇ કેવી પુરવાર કરે છે!" નવાજે પોતાના મહઝબની વખાણ મનમાં કાઢી મગરૂરીથી ગાતાં જવાબ દીધો.

---

† ઇજશની હા. ૩૧ મો ક. ૫ મો.

પ્રકરણ ૧૮ મું.

"જીવ સટોસટનું પ્રાક્રમ—છુટકારો."

હનુમાનના મંદીરમાં ગંભીર મસલત કરનારાઓ આખરે એવા ઠરાવ ઉપર આવ્યા કે તેજ વખતે પોતે પ્રચ્છેલું સાહસ કર્મ કરવા ચાલતી પકડવી. એ ઉપરથી તે ત્રણે જણા ડુંગર ઉપરનાં માલણ દેવીનાં મંદીરમાં આવી પુગા. સોહોરાબ યાને હુરસીંહને સરવે ઓળખતા હોવાથી તેને તેમજ તેના બે સાથીઓને કોઇએ કોઇ પુછયું નહી. થોડાક પુંજારીઓ કે બ્રાહ્મણો માર્ગમાં અહીં તહીં સુતેલા કે જાગતા તેઓએ જોયા. તેઓ મંદીરના પછવાડેનાં વીશાળ બાગમાં દાખલ થયા અને દક્ષીણ દીસા તરફ બીજે નાકે, જયાં કીલ્લો આવેલો હતો તે તરફ ચાલવા માંડયું. તે ફળફુલાદી અને બીજા ઉભા દરખતોથી ભરપુર જગ્યે સોહોરાબની મદદની વગર કદાપજ તે અંધારી રાત્રીએ તેઓ હીંમત કરી શકતે. જયારે સોહોરાબે તો અગાઉથી તે જગ્યાની બારીકાઇથી ખબર લીધી હતી.

આખરે મંદીરની હદની દીવાલ આવી જે સાધારણ ઉંચાઇની હોવાથી તેઓએ તે સેહલાઇથી કુદાવી કે કીલ્લાની ચર ઉપર આવ્યા. તેઓ ડુંગરને મથાળે હતા અને કીલ્લો પણ મથાળેજ હતો, એટલે કીલ્લાની ત્રણ બાજુએ જે ઉંડી ચરો હતી તેવી તે જગ્યે ઉંડી ન હતી, કારણ તે જગ્યા ખુદ ઉંચી હતી. આ ઉપરાંત વળી બીજી એક સૌથી મોટી સમવડ કહો કે નસીબની વાત કહો તે એ હતી કે મંદીરની દીવાલ આગળ એક મોટું પીપળ ઝાડ હતું, જેની ડાળીઓ ચરની પેલી ગમ સુધી ફેલાઇ ગઇ હતી, જેનો બહુ કીમતી ઉપયોગ થનાર હતો, એમ આજુબાજુની ઉંચી ઉભી દીવાલો જોતાં તરતજ માલમ પડી આવતું હતું. કીલ્લાની સલામતી ખાતર તેની ચોતરફની ચરો નજદીક એક પણ ઝાડ ઉગવા દેવામાં આવતું ન હતું, પણ કેઇ સુભાગ્યે માલણ દેવીના મંદીરનું આ એકજ મુજેરગ ઝાડ પવીત્ર ગણાતું હોવાથી ઉગતું રાખવામાં આવ્યું હતું. જો આ ઝાડની હસ્તી ત્યાં ન હોય તો કીલ્લાની ૧૫ ફીટ ઉંચી દીવાલ તેઓલીજ ઉંડી ચરને લીધે કુદાવી શકાતે નહી. છતાં પણ આ ઝાડની મદદથી કીલ્લાની જાડી દીવાલ ઉપર જવાનું કામ જીવના જોખમથી ભરપુર હતું. કારણકે દીવાલ અને ઝાડની છેડેની નાની ડાળી વચ્ચે લગભગ ૧૦ ફીટનો અંતર હતો.

તેઓએ એવું ઠેરવ્યું કે માણેકચંદે પોતાના ભારી અંગને લીધે ચરમાં સંતાઇ રહી વખતસર મદદ બાહેરથી કરવી, જ્યારે તેઓમાંથી એક જણે તે ઝાડ ઉપર ચઢી કોઇપણ જોખમે કીલ્લાની દીવાલ ઉપર જવું. આથી તે સાહસીક ખુરશેદે માથે ઉઠાવવા બીડું ઝડપ્યું અને કમરે પાતળાં પણ મજબુત સણના દોરડાની વીંટ વીંટાળી, ઝાડ ઉપર ચઢવા લાગ્યો, જ્યારે ગોઠવણ મુજબ બીજા બે જણ ચર ઓળંગી કીલ્લાની દીવાલ નજદીક ગયા.

ખુરશેદ વધુ ને વધુ ઉંચે ચઢયો, અને એક મોટી ડાળી ઉપર સરી પડયો. ત્યાં વસ્તા પક્ષીઓમાં રાતની વેળા કોઇ અણજાણ્યો આવ્યો તેથી તેઓમાં ભારે કલબલાટ ચાલી રહી, પણ ખુરશેદ તો દમ ઘુંટી આગળને આગળ વધ્યો, તેમ ડાળી વધુ ને વધુ પાતળી થતી ગઇ. આખરે તેને સલામતી ખાતર અરધો ભાર હાથથી ઝુકી ખાત્રી કરી આગળ વધવા માંડયું. છેવટે ડાળી એટલી નબળી આવી કે વધુ આગળ વધાય તેમ ન હતું. તે હતો તેનાથી થોડે દુર નીચાણમાં બહુજ ઝાંખી કીલ્લાની દીવાલ જોઇ શકાતી હતી, પણ તે કેટલે તફાવતે હતી તેનું તોલ કાઢવું તે ઘોરઅંધારી મધરાતે મુશકેલ થઇ પડયું. પણ માયાળુ કુદરતે તેને એકાએક નધારી મદદ કરી; થોડીક પળ વાદળાંથી ભરપુર આકાશ ખુલ્લું થયું અને સીતારાઓની ઝાંખી રોશનીમાં તેણે ઝાડી અને દીવાલ વચેનો તફાવત કેટલો હતો તે ધ્યાનમાં લઇ લીધો. વખત ખોહવો અને વધુ વીચાર કરવો તેને ફાયદાકારક ન જણાયો તેથી પોતાનો જીવસટોસટનો કુદકો મારવા તઇયારી કરી. બે હાથો વતી ડાળી મજબુત પકડી આખું શરીર હવામાં ઝુલતું રાખી, તેણે ડાળીને હીંચકા આપવા માંડયા. આમનેમ વધુ ને વધુ જોશથી તેણે ઝોક આપવા માંડયા, અને આખરે દાંત મજબુત ભીડી, પાક યઝદાનું નામ ઝબાન ઉપર લઇ એક જબરીન કુદકો હવામાં માર્યો—જો તે ૭૦ ફીટ નીચે ચરમાં તુટી પડતું યા તો સામી ભીંત ઉપર અફળાવું—! એકજ જીવસટોસટની તે મુશકેલ પળ હતી......આહ! તેનાં પગો કોઇ સખત ભીંતને મઠ બે જોરથી અથડયા અને તે જોશથી પછડાઇ પડયો. થોડી પળ સુધી તો ભારે દર્દને લીધે તે શાંત પડી રહયો; પણ પછી જ્યારે નીચેથી સોહોરાબે ધીમી સીસોટી ફુંકી કે તેણે ઉઠી પોતાની બીજી ફરજ બજાવવા કોશીશ કરી.

તે ભીંત ખડબચડા પથ્થરની બનાવેલી હોવાથી, એક ફાટમાં પોતાનું ખંજર ઘુસાડી દઇ તેનો હાથો સાથ પોતા સાથે લપેટેલાં સણના દોરડાનો ગાંઠ વાળ્યો, અને તરતજ બીજો છેડો નીચે ચરમાં નાંખ્યો, કે તઇયારજ

પાક યઝદાંનું નામ ઝબાન ઉપર લઇ ખુરશેદે એક ભયભીત કુદકો હવામાં માર્યો..............એક જીવ સટોસતની તે એક મુશકીલ પળ હતી.................

ઉભેલા સોહોરાબે તે દોરડું પકડી લીધું અને તેની મદદથી દીવાલ ચઢી ઉપર આવ્યો. હવે બીજી મુશકેલી વચમાં હતી. થોડે છેટે દારોગાનું રહેઠાણ હતું તેની પેલી ગમ કેદખાનું હતું. ૧૫ ફીટની દીવાલ ઉતરી પાછા દારોગાના મકાનનું છાપરું ચઢવું એ વખતની બારે અડચણી તેમજ જોખમનું કામ હતું, માટે તેને દુર કરવા તેઓએ એક અકકલપસંદ તરકીબ શોધી કાઢી. દારોગાના મકાનની નજીક એક ઝાડ હતું, જેની ડાળી ઉપર કમંદ માફક દોરડાનો એક છેડો ફેંક્યો, જે એક જાડી ડાળી ઉપર ભેરવાઈ જઈ ફાંસો મજબુત થઇ ગયો. પોતાનાં હાથમાંનો બીજો છેડો તેઓએ કીલ્લાની ભીંતમાં જડ થોકેલા ખંજરનાં હાથાને બાંધ્યો કે, તરતજ દોરડાનો પુલ થઇ ગયો! ફક્ત થોડી પળમાં બંને જણા તે ઝુલતાં દોરડાં ઉપર પોતાનાં બે હાથોનું સમતોલ લઇ સામે પાર જઇ ધીમેથી દારોગાના મકાનનાં છાપરાની ધાર ઉપર ઉતરયા. કેટલીક મીનીટ સુધી તદન શાંત બેસી રહી આસપાસનો માહોલ કાનથી તપાસ્યો, અને પછી ફીનારો સલામત જોઇ બે હાથ અને પગો ઉપર સંભાળથી ચાલતા, દારોગાના મકાનના દરશનનાં ભાગ ઉપર આવ્યા, કે જેનાં બે બાજુનાં છેડા સાથ કીલ્લાની અંદરની બીજી ઉંચી દીવાલ આવી મળતી હતી. તેઓ છાપરા ઉપરથી બગીચામાં ઉતર્યા, જેની હદની દીવાલ સહેલાઇથી કુદાવી જાય તેવી હતી, જેની પેલી ગમ કેદખાનાનો વીસ્તાર આવેલો હતો. તે બગીચાના દરવાજા ઉપર એક ચોકીવાન બેઠેલો જણાયો. જો તેઓ ચાહાતે તો ચોકીદારને ન છેડતાં દીવાલ કુદાવી જતે; પણ નહી, તેમ કરવામાં તેઓએ જોખમ માન્યો. જો તે દરવાજે હતો ત્યારે તો પાછા ફરતી વખત તે બહુ જોખમ ભર્યો થઇ પડે, વળી તેઓએ જોયું કે તે ઉપરના મકાનને એટલું તો સલામત ધારવામાં આવતું હતું કે ત્યાં ઝાઝા પહેરેગીરો પણ રાખવામાં આવ્યા ન હતા. વળી જે પહેરેગીરો હતા તેઓ પણ વર્ષો સુધી કંઇપણ અસાધારણ બન્યું ન હોવાથી એટલા તો બેદરકાર અને આળસુ બની ગયા હતા, કે કેટલેક ઠેકાણે તો ઝુંકતા હતા. આવો મામલો ખચીતજ તેઓના લાભમાં હોવાથી એક પળમાં ખુરશેદ ચોકસ ઠરાવ ઉપર આવી, સોહોરાબના કાનમાં બોલ્યો :—

"કાંઇપણ કરી પેલા દરવાજાના પહેરેગીરને લાચાર બનાવી દેવાજ જોઇએ, કારણ જ્યારે આપણી વહાલીઓને છોડવી લાવશું ત્યારે આ રસ્તેજ પાછા છટકવું પડશે, અને જો "કેદી નાશી જાય છે" કરી બુમ પડી તો આ પહેરેગીર પહેલો સામે થશે, અને તે વેળા તેને જેર કરતાં કીંમતી વખત જશે."

સોહોરાબે જવાબમાં ખુરશેદનો હાથ દાબ્યો, અને તેઓ ભાગતા-છુપા છેક પેલા અર્ધ ઉંઘમાં પડેલા પહેરેગીરની પીઠ પાછળ આવ્યા. ફક્ત એક ધસારો અને સોહોરાબે તે બેખબર પહેરેગીરને પોતાની રજપુત પાઘડીનાં કાછીયું ગળાતી નં'ખ્યો, જેથી જરા પણ અવાજ તેનાં ગળાંમાંથી બા નીકળ્યો નહી. તેજ વેળા ખુરશેદે ચાલાકીથી તેનાં હાથ અને તોઠયા તેની પાઘડીથી ઝાકડી લઇ, જેવી રીતમાં તે પોતાની ફરજ ઉપર બેઠો હતો ન બાદ તેવીજ હાલતમાં મોંઢે ડુચા અને આંખે પાટા બાંધી બેસાડયો, કે જે અંધારામાં બીજા પહેરેગીરો તેને ફરજ ઉપર સાબુત બેઠેલો હોય તેમ જોય અ કંઇપણ શકમંદ નહિ બને; જો કે આ યુક્તિ છતાં પણ કોઇ આલો પહેરેગીર કેદી બનેલા સંત્રી આગળ કામસર વાત કરવા આવે તો ભરમ ફુટી જાય તેમ હા

તે કેદી બનેલા સંત્રીનાં હથીયારો, તરવાર, ઢાલ, ખંજર વગેરે સો રાબે લઇ, તેઓ એકેકથી છુટા પડી રહી સંભાળથી આગળ વધ્યા. માર્ગ તેઓને એક પહેરેગીર પોતાના રાઉન્ડ ઉપર જતો સામે મળયો, જે ને સોહોરાબ ભીંતની ઓઠે ભરાઇ ગયો, જ્યારે તે પહેરેગીર ખુરશેદને પોતાનો સાથી ધારી કંઇ પુછ્યું, જેનો જવાબ ખુરશેદે અસ્પષ્ઠ શબ્દો બબ આપયો, અને તે ચાલ્યો ગયો. હવે જીવસટોસટનો વખત બહુ નજીક આવ હતો. કારણ કેદખાનાની બીહામણી ઇમારત થોડેક દુર દીસતી હતી. બન્ને જીગર આશા અને ઉશકેરાટથી ધબ ધબ થવા લાગ્યાં. આટલે સુધી તો નશી દેવીની મહેરબાની હતી, પણ હવે જ્યારે કેદખાનાનો દરવાજો સામે આવ ત્યારેજ તે બન્ને બહાદુરોનાં જીગર કંઇક ડગમગવા લાગ્યાં.

* * *

તેજ વેળા તે કેદખાનાની એક કંગાલ કોટડીમાં એક કરૂણારસીક ચ નજરે પડતું હતું. બીજે દીવસે રાત્રે તેઓને વાઘવરૂ કે સર્પોને ભોગ આ વાના હતાં, એવી ધમકી રાણી ૧૦ વાગે આપી ગયો, ત્યારની કમનશીબ ર અને નવાજનાં દુઃખનો પાર ન હતો. ઓનો કીંમતી સદગુણ-પવિત્રાપણ જેનાં ખાતર દીવસો થયાં તેઓ ઉપર જે આજાબ પડતો હતો, તે ખરૂ જ તે નાજુક નીરદોષ બાળાઓ ઉપર બેહદ સીતમ હો.

તોપણ જે બાબત તેઓના મારતવારી અને દુઃખ અવાજ કર્યા વ ખમવાની શક્તિ તેઓ બતાવતા હતા, તે ખરચીતજ એક જરથોસ્તીને મ રી કરનાર કહેવાય. ફક્ત બણુત્રીનાં થોડા દીવસોના અંતરમાં, નાશભાગની દો નારી ઝડપી લાંબી મુસાફરી, કાલી માતાનાં નિરમાણ બનેલા ભોગ તરીકે

ભયંકર ફજેતી, નતીને પાક રસ્તેથી આડે માર્ગે દોરવવાના શાહુની ખંતીલી બેસુમાર લાલચો, આખરે તેઓને જેર જુલમથી જેર કરવા માટે કંગાળ કેદખાનું, અને છેવટે તેમાં ન ફાવતા–વાઘ, વરૂ કે સર્પના ખોરાક બનવાની સીધી નીરમાણ કરેલી સરજત; એ સઘળું એક બીન અનુભવી પણ નીકલંક, જ્ઞાન વગરની પણ ધર્મ ઉપરનાં એકીનમાં સાબુત, દુરંદેશ નહીં અનુભવેલી એવી સદ્ગુણી પારસણુથી આવા સંજોગ હેઠળે કદાચ બેમગજ થઈ નહી જવાય.

"વ્હાલી બેહેન નાજાં," જર ગમગીન સાદે બોલી "મને હજી એક બાબતનો ખુલાસો સમજ પડતો નથી. મને યાદ છે કે ભયંકર કાલી માતાની મુરતી આગળ જ્યારે મને ભોગ તરીકે બાંધી, ત્યારે કટોકટ વખતે–જ્યારે ભયંકર ખુની બીલાના ખંજર, કે કોઈટાં કે તરવાર મારા શરીરનાં ટુકડે ટુકડા થોડી પળમાં કરતે,–તેવા બારીક વખતે મને છોડવનારો મારો હેતાળુ ખાવીંદ ખુરશેદ હતો, એમ મને બરાબર યાદ રહ્યું છે; પણ પછી શું થયું, કે તે વ્હાલો મને છોડવી તજી દઈ પાછો ક્યાં ગુમ થયો છે તે મને સમજ પડતું નથી. તે એકાંત ભયનક મંદીરમાં તે ઘડીએ તેવણુ ક્યાંથી નીકળી આવ્યા અને તેઓ પોતે એકલા, એ મને બહુજ ગુંચવાવે છે. શું મેં સ્વપ્નો જોયો હશે? (જરાવાર વિચાર કરી) નહીં–નહીં, જો તેવણે મને બચાવી નહીં હતે, તો હું અહીં આજે જીવતી તુંને કેમ મલી હતે?"

"પ્યારી જર"–નવાજે દીલસોજી ભર્યા અવાજે જવાબ દીધો:" તારા બોલવા ઉપરથી એટલું તો સાબુત સીદ્ધ થાય છે કે આપણી શોધમાં આપણા વ્હાલાઓ અને બીજા હમદીનો બાહેર પડયા હોવા જોઈએ, અને કદાચ અહીં–"

"નાજાં–નવાજ", જર તરતજ નીરાશ દેખાવે વચમાં બોલી ઉઠી "આવી ભયંકર એકાંત જગો, જયાંની બાહેર ઠારે ઠાર નાગી તરવાર સહીત ચોકીબાનો તૈયાર ઉભા છે, અને એક મજબુત ટેકરીને મથાળેનાં સંગીન બંધારણવાળા કીલ્લાના ભીતરમાં કેદખાનું છે, તેવી જગે આપણા શીરતાજો કેમ આવી શકે? અને હું ઇચ્છું કે તેઓ આવવા કોશેશ ન કરે તો સારૂં, કે તેઓનાં કીંમતી જાન, આપણા જેવી કમનશીબો ખાતર જોખમમાં નહીં નંખાય. ભલે આપણા ગમે તે હેજ થાય, પણ આપણા તે વ્હાલાઓને બધા જી. ખુદાતાલા તેઓ ઉપર રહેમ રાખી આપણી પ્યારી કોમને માથે જીવતા રાખે."

"આમીન!" નવાજ લાગણીથી ગળગળતા સાદે બોલવા લાગી, "તે હેતવંતાઓ સદા જીવતા રહે એવી મારી ખરા જીગરની દુવા છે. આપણે આપણી પાકદામન સાચવી મરશું એના જેવું કીર્તીવંત મોહોત એક પાકઝાદ બાનુને

શું હોય ? મને પોતાને મારા હેજ માટે જરાબી ફુર્સદ કે અફસોસ કરવો નથી, પરંતુ તે સર્વશક્તીવાન બાપ જે આપે છે તે પાછું પોતાની મરજીથી લેય છે. અગર જો આ પ્યારી જેહાનમાં નીતીની કસોટી આટલી સીતમભરી મહાન આગે કરડી છે, તો મીનોઈ દુન્યામાં તેનો બદલો પણ તેટલો પ્રમાણમાં ઉમદા અને ન કલ્પી શકાય તેવો ખુશ કરનાર હશે."

"નાજાં—તું જો તારો મહાન જીંદગીરૂપી પરમ આતશને સંપુર્ણ આપ રહી હોય, તો ખુદા ખાતર મહાન બદલાની આરઝુ નાં રાખ, નહીં તો તેમ કરવાથી તારા યાદગાર જીવનની કીંમત, તારી તે આપ મતલબને લીધે ઘટી જ છે, તે કીરતારની માયા અને દયા ઉપર તું પોતે તને આપી-કાંઈપી શરત વગર આપી દે-."

"જર-પ્યારી જર,–" નાજાં એકાએક બોલી વચમાં બોલી ઉઠી, "સાંભળ, તું જો કંઈ ધીમી છુપી ઊભડચાલ બાહેર પડસાળને પેલે નાકે થતી હોય તેમ જણાય છે ? આવી વેર મધરાતે તે કોણની હશે ? ઓહ ખુદા ? શું કરપીણ દાવરી રાણી આપણું મધરાતે ખુન કરવા કોઈને મોકલે છે ?"

જર તરતજ પોતાની કોટડીનાં દરવાજા તરફ છુપાં સફેદ પગલે દોડી ગઈ અને દરવાજા ઉપર કાન લગાડી કેટલીક પળ ધ્યાનથી સાંભળવા લાગી.

"નાજાં,–તું ખરૂં બોલીછ,' જર બેહદ દબાયલા અવાજે બારણા આગળથી ખસી જતાં બોલવા લાગી,"ખચીત કોઈ છાની ઊભડચાલ તે તરફ થાય છે...હું ધારૂંછ, હવે આપણી આ પ્યારી હસ્તીનાં પહાડની કીનારીએ ઉભા છઈએ. ફકત એકજ પગલું આગળ અને આ ફાની હસ્તી ખતમ—! મુવા રાણાએ આખરે આપણા જાન ઉપર ત્રાપ મારવી શરૂ કરી છે. અરે દાદગર! (જર બે હાથ જોડી ઉંચે નેમાઝ ફેરવતાં બોલી) હમ નીરદોષ અબળાઓ ઉપર તારી રેહેમી નજર ફેંકી એક કંગાળ રીબાવનારા કરપીણ મોહોતમાંથી બંચાવ; ભાડાંનાં પૈસા ખાતર શયતાનનું કામ કરનાર એક ખુનીનાં પંજામાંથી છુટકો કરજે; આ સખત પથરની જમીન ફાડી નાંખી તેમાં અમુને સદાની મોહેનથીન કર, યાતો આ બુલંદ છાપરૂં એકદમ તુટી પડી આ કંગાળ હસ્તીની દોરી ઝડપથી તોડી પાડી અમારો એકદમ છુટકો કર !" જર દયામણા આજીજી કરતા સાદે અને આવભાવથી ખુદા પાસ દુવા પોકારી ઉઠી.

"ઓ અહુરમઝદ!" નાંજા મોહોતથી નહી ડરવાના મક્કમ ઠરાવથી ઉશકેરાઈ બોલવા લાગી, "અમારી મરવી વખતની છેલ્લી ઇચ્છા એટલી છે કે અમર

વ્હાલા ખાવીંદ, સુરંબીજી માય બાપ, સગાંવ્હાલાં, અને પ્યારી જરથોસ્તી કોમ ઉપર તારા પવીત્ર આશીરવાદો ઉતારજે; અને તેઓ સરવની રાહબરી કરજે, તેમજ પારસી કોમના દુશમનો હોય તેઓને પણ નેક તોફીક બક્ષજે!"

"બહેન—મારી નજીક આવ, બહારનો અવાજ વધુ નજીક આવે છે," જરે વધુ દબાતા ગંભીર અવાજે નાજાંને કહેવા લાગી, છેલ્લી વખત પાક યથા ૩ અને અશેમ બે પઢી આપણી કમનશીબ સરજત માટે તૈયારજ રહીએ."

તેઓ બંનેએ નજદીક આવતા ખુનીઓનાં પગલાં વધુ નજીક સાંભળ્યાં, તેથી છેલ્લી ઘડીએ કંઇક હીંમત છોડી દઇ લગભગ બેહોશ જેવી બની ગઇ છતાં અહુનવરનાં પાક કલામ બોલી રહી અશેમનાં બેજમતી ઉચ્ચારો પુરા કરે તેટલાં અચ્ચકાત સહીત દરવાજો ખુલી ગયો, અને તરતજ—

"વ્હાલી જર, બેહન નવાજ, તમે શાંત થાઓ, તમે સલામત છેવ—" કરી ખુરશેદનો માનીતો વ્હાલો અવાજ તેઓનાં અરધા બેહોશ બનેલા મગજને અથડયો, અને—

"ઓ મારા પ્યારા ખાવીંદ ખુરશેદ!

"મારા હેતાળું સોહેરાબ!"

એવા ઉદગારો બંને બાળાઓના મુખમાંથી એકી વેળા નીકળી પડયા.

પ્રકરણ ૧૯ મું.

"હિંમતવાન પારસણો."

પોતાને થોડી પળમાં ખુનીની છુરીનાં ભોગ થનાર માનતી તે દુઃખી અબળાઓએ, ન ધારેલા કે ન કલ્પેલી હદ સુધીનાં તેઓનાં સરતાજોને તે મધરાતે તેઓની પડખે ઉભેલા જોયા, ત્યારે સાચી ખુશાલી, જીગરનો આભાર, આશાવંત હોંશ વગેરે જે ચિત્રવિચીત્ર લાગણીઓ એક તરફ ઉત્પન થઇ, તે જણેનાં આકર્ષિત ચિત્તને કેટલું આશ્ચર્યમંદ બનાવતી હતી, તે વર્ણવવાનું આ અદના કલમ પોતાની અશક્તી જાહેર કરે છે.

તેઓ સર્વે કેટલીક પળ પોતાનું ધમધમતું જીગર શાંત કરવા મુંગા ઉ આખરે ખુરશેદનો ધીમો અવાજ બાહેર પડયો:–

"વ્હાલાંઓ—હમણાં જીન્નસટોસટનો વખત છે—એક પળ પણ ખો નહી જોઇએ, કારણ ભરમ ફુટો તો પછી આ કીલ્લામાંથી જીવતા છટક પામી શકાશે નહીં. ચાલ સોહોરાબ—પેલી કેદીને આગળ ચલાવ."

સોહોરાબ જે દરવાજા બાહેરજ પહેલાથી ઉભો હતો તેણે:—"વાર !" એમ જવાબ દીધો.

તરતજ જર અને નવાજના ઉશકેરાતથી ધ્રુજતા હાથ પોતાનાં હા મજબુત ધરી, હીંમતના બે શખ્શો બોલી, ખુરશેદ તેઓને ઓરડી બાહેર ગયો અને ઓરડીનું બારણું પાછું બંધ કરવા જરને કહ્યું. બાહેર પડસાળે તે બંને બાનુઓની નજરે એક વિચીત્ર દેખાવ પડયો. કીલ્લાનાં એક પહેર રનાં હાથો તેની પીઠ ઉપર બાંધેલા હતા, જ્યારે તેનું મોઢું એક આખા મજબુત બાંધેલું હતું. સોહોરાબનાં ડાબા હાથમાં ભલી હતી અને જમ હાથમાં નાગી તરવાર હતી, જે પેલા કેદીનાં મસ્તક ઉપર ઉગામેલી તેયાર હ

"બહાર નીકળવાનો રસ્તો બતાવ!" સોહોરાબે પોતાનાં કેદીને ત ફરમાવ્યું. તરતજ તેઓએ ચાલુ મુકયું. પેલો કેદી વાંકી ચુંકી લાંબી કુંચી પડસ માંથી દોરવતો હતો, જ્યારે સોહોરાબ તેની સાથેજ બીડેલા હોઠે અને ઝનુની દેખાવથી તેનાં માથા ઉપર તરવાર ઉગામી રાખી ચાલતો હતો.

બાહેર નીકળતાં દરવાજાનાં બીજા પહેરેગીરોનો અવતાર જોઇ જર નવાજ પોતાનાં બાનુદોના અદભુત હીંમત અને સમયસુચકતાનાં દાખ નજરે જોઇ અજબ થયાં. દરવાજાથી થોડે થોડે છેટે બીજા બે સંત્રીઓ ઉ પડયા હતાં, જેઓનાં મોઢાં અને હાથ-પગો ખુદ તેઓની પાઘડીથી બંધ હતાં. તેઓ બંને અકેકથી ઘણા નજીક હોવા છતાં એવી રીતે લાચાર પડયા હતા કે અકેકનાં ફેજથી તદન અંજાણ્યા હતા. ખુરશેદે બહાર નીકળ સહીતજ પોતાનાં કેદીને એક થાંભલા સાથ મજબુત સીકડી લીધો અને ચ તી પકડી.

સોહોરાબની માફક હવે ખુરશેદે પણ પોતાની તરવાર બાહેર કા મીયાનમાં બીજા પહેરેગીરો કંઇબી અસાધારણ બન્યું હોય નહી એમ સ્ત પણ ન ધારી, બેદરકાર રૂપે પોતાનાં રાઉન્ડ મારતા ફરતા હતા. તેઓનાં બ ખાનાનાં મકાનની દીવાલનાં ઓઠે ચાલી, પેલા દારોગાનાં રહેઠાણનાં દરવ સુધી ગયા, જયાંનો પહેરેગીર પણ હાથ-પગ, મોઢું બંધાયલો લાચાર

નવાજબાનુની સાડીનો એક છેડો પેલેપાર ખુરશેદનાં હાથમાં આપી પોતે બીજો છેડો પકડયો, અને વચલા ભાગથી જરને બાંધી પેલેપાર આશાનીથી ઉતારી..........
(સફે ૧૦૧.)

બેઠો હતો, જે અંધારામાં પોતાની ફરજ બજાવતો હોય એમ દીસતો હતો. તેઓ તેની ધાસ્તી અને બેહદ અજાયબીથી તસતસતી નજર આગળથી ઝડપથી પસાર થઈ મકાનની દીવાલ તરફ આવ્યા. પહેલાં સોહોરાબ દોરડાંના મકાનનાં છાપરાં સાથ બાંધેલા દોરડાં ઉપરથી મકાને ગયો, પછી બંને બાનુઓને એકેક પછી ઉપર ખેંચી લીધાં. સરવે છાપરું પસાર કરી તેની પાછલી બાજુ ગયાં, જ્યાં અડકેલા ઝાડની એક ડાળ સાથ કીલ્લાની મુખ્ય દીવાલ સાથ જોડેલું દોરડું હતું. આ દોરડાં ઉપર શરીરનું સમતોલપણું રાખી સામી દીવાલપર જવું ખચીત મુશ્કેલ હતું. એકાએક સોહોરાબના મગજમાં એક સરસ ખ્યાલ સુઝયો, જેથી તેણે પોતાની દીલબરની સાડી કહડાવી તેનો એક છેડો ખુરશેદના હાથમાં આપ્યો અને બીજો પોતે લઈ દોરડાં ઉપર હાથનું બેલન્સ લઈ બહારની દીવાલ ઉપર પુગ્યો, કે તેજ વેળા જરબાનુની કમરે ખુરશેદે સાડીનો વચલો ભાગ મજબુત બાંધ્યો, જેથી તેનો છેડો તો પોતનાજ હાથમાં રહયો અને જરને હીંમત આપી હવામાં કુદવા કહયું. કંઈબી બોલ્યા વગર કે ડગમગ્યા વગર બહાદુર જરે અંધારામાં ઝીપલાવ્યું કે તેજ વેળા સામી બાજુથી સોરાબે પોતાનો છેડો ધીમે ધીમે ખેંચ્યો જ્યારે ખુરશેદે તે ધીમે ધીમે પોતાના હાથમાંથી છોડયા કર્યો, આવી રીતે કંઈબી અકસ્માત વગર જરને પેલેપાર ઉતારી. આવીજ રૂપે ચબરાક નવાજની કમરે પણ સાડીનો વચલો ભાગ બાંધ્યો, અને તેણી પણ અધર હવામાં થોડી પળ મુસાફરી કરવા લાગી. લગભગ જ્યારે છેક છુટકારા માટે સામી દીવાલ તરફ આવી, તેટલામાં કીલ્લામાં મોટા ઘોંઘાટ થઈ રહયા, ધાસ્તી વખતના ઘંટ વાગ્યા, ઠારેઠાર મસાલો સળગાઈ અને બારે દોડધામ ચાલી રહી.

"મુવા જુઠા, આપણા છટકવાનો ભરમ ફુટી ગયો છે." સોહોરાબ ઉશ્કેરાટના પરસેવાથી તીપાતા ઝનુનથી વધુ જોશમાં આવી પોતાની દીલબરને ખેંચતાં બોલી ઉઠયો. એકજ પળ અને નવાજને તેણે પોતાની છાતીએ ચાંપી. ખુરશેદ સૌથી છેલ્લો ઝડપથી દીવાલ ઉપર આવ્યો.

"સોહોરાબ ઝડપ કર--કોઈપણ ઘડીએ નાપાકો આપણને પકડી પાડશે. પહેલાં તો આપણી વ્હાલીઓને દોરડાંથી નીચે ખાઈમાં ઉતારીએ માણેકચંદ નીચે તૈયારજ હશે." તેજ વખતે ધીમો સીસોટીનો અવાજ ચરમાંથી બાહેર પડયો.

ખુરશેદે તેજ પળે છાપરાં અને દીવાલ વચ્ચેનું દોરડું પોતાની તરવારથી કાપી નાંખ્યું, જ્યારે સોહોરાબે પોતાનું દોરડું નીચે ખાઈનાં નાંખ્યું, જે તરતજ નીચે તૈયાર ઉભેલા માણેકચંદે પકડી લીધું.

"જર અને નવાઝ, હવે હીંમત રાખવાનો વખત છે—આ દોરડાં ઉપરથી એકદમ નીચે સરી પડો—આપણો દોસ્ત નીચે મરમાં તૈયાર છે."

તે હીંમતવાન પારસણોને વધુ સમજાવવાની જરૂર હતીજ નહી. બીજી પળે જરબાનુએ દોરડું મજબુત પકડયું અને પાહોર ૨૦ ફીટ નીચે સરી ગઇ કે ભલા માણેકચંદે તેઓને પકડી લઇ બાજુના ખડક ઉપર સલામત બેસાડી. તેણીની પુઠે જીવસાવાળી નવાજ પણ નીચે સરી આવી અને પછી ખુરશેદ અને સોહોરાબ ઉતર્યા. તેઓ બંને જવાનોએ તરતજ ઉપર બાંધેલાં દોરડાને પોતાનાં સામટાં બળથી ખેંચ્યું જેથી જે જગોથી પથરે ઘસાયું હતું ત્યાંથી તુટી ગયું,—આવી રીતે તેઓએ પોતાની પુઠ પકડનારનો રસ્તો બંધ કર્યો.

તે અરસામાં કીલ્લામાં દોડધામ વધીજ ગઇ, વધુ મશાલોની રોશનીનાં ઉજરડાં ઠારેઠાર નજરે પડ્યાં. કોઇની પણ તેઓની દીશાએ દરોરો પડવાની વકી હતી. કાંઇ પણ વખત ખોયા વગર તેઓએ ચર વીટાની માલણદેવીનાં મંદીરની ભીંત કુદાવી અંદરનાં કમપાઉંડમાં દાખલ થયાં અને એક ગીચ ઝાડીમાં દમ ખાવા થોભ્યાં, કે તેજ વેળા સામેની કીલ્લાની દીવાલ ઉપર સંખ્યાબંધ સીપાહો નાગી તરવાર અને બળતી મશાલો સાથ તપાસ કરતા આવી ઉભા અને નીચેની ખાહીમાં આતુર ચશમે બારીક નેગાહ નાંખી.

તુટેલાં દોરડાંની નીશાણી ઉપરથી અનુમાન કાઢી તેઓ માલણદેવીનાં મંદીર ઉપર શક લાવી શોધમાં નીકળે એવી ધાસ્તી ઉત્પંન થઇ, જેથી ખુરશેદની ટોળીએ મંદીર છોડી જવા કસદ કર્યો. તે મધરાતે કોઇપણ પુંજારીનું ધ્યાન ન ખેંચાય માટે તેઓ એકેક જુદા જુદા જરા જરા વાર રહી અહીંતહીં ફરી મંદીરના દરવાજા નજીક ભેગાં થઇ ડુંગરની તળેટીએ આવી પહોંચ્યાં.

ફુરમંદેશ ભલા માણેકચંદે ચાલાક ઘોડા છુપાવેલા તૈયાર રાખ્યા હતા, પણ હાલ તેઓનો છટકવાનો ભરમ ખુલ્લો થઇ ગયો હોવાથી, કુદરતી રીતે રાણાએ તેઓ શહેરમાંથી ન છટકે માટે મજબુત પગલાં ભર્યાં હોય તેમ બનવાજોગ ધારી, તેઓએ વધુ સંભાળ રાખી છટકવા ઉપાય લીધા.

સોહોરાબ ઉર્ફે શુરસીંહ જે રતનપોર શેહેરથી સારો માહીતગાર બન્યો હતો, તેણે જ્યાં માણેકચંદ પોતાના વીશ્વાસુ આદમીને ત્યાં ઉતર્યો હતો, તે ઘર તરફ, ગલીકુંચીને રસ્તે બંને બાનુઓને સલામત લઇ ગયો, જ્યાં સર્વની બહુજ કાળજીભરી સંભાળથી મેહેમાનદારી થઇ.

પણ તે યાદગાર રાત્રીની જોખમતોનો હજી અંત આવ્યો ન હતો. પોતાની

ચાલુ તકેદારીની બરકતથી આગલી સાંજે સોહોરાબે રાણાના એ માનીતા અંબરને અને મળેલા જયપાલને એક વગવાળા ઠાકોરનાં મહેલમાં જતાં જોયા હતે જે તરફ વધુ ખબર કાઢતાં જણાયું કે તે દીવસે તે ઠાકોર જલસો કરનાર હતો, જેથી ત્યાં પુષ્કળ ધામધુમ ચાલી રહી હતી. આ ઉપરથી તેઓએ અનુમાન કાઢયું કે ખુદ રાણો પણ ત્યાં ગયો હોય.

હવે જ્યારે તેઓ કીલ્લામાંથી સલામત છટકયાં હતાં, તે ખબરથી રાણા ઉપર અને તેના હુકમથી જયપાલ ઉપર શું અસર થઈ હતી, તે જાણવાની બહુ જરૂર હતી. ખુદ રાણો કેફી પીણાની ધુંધમાં કદાચ તે મીજલસમાંજ પોતે શું કરવા ઇચ્છતો હતો તે બોલી દેવ તેમ પણ બનવાજોગ હતું. અગર જો તેમાં ફતેહમંદ ન થવાય તો તેઓએ ઠરાવ કર્યો કે ઇનશાલ્લા, જયપાલને કુઠે બેસી રાણાનો ભરમ જોરજુલમથી જાણી લેવા. તાકીદનાં પગલાં ભરવાની જરૂર હોવાથી તેઓએ બંને બાનુઓની ચાંપતી સંભાળ લેવાની અમત વીશ્વાસુ નોકર બહેરને કહી, તેમજ થાકેલા માણેકચંદને વધુ તકલીફ ન આપતાં ઘરમાં આરામથી લેવા કહી, તેઓ બંને રજપુતનો પોષાક પહેરી ફરી એક વાર તે મધરાતે ઘર બાહેર નીકળ્યા.

પ્રકરણ ૨૦ મું.

"રાણા અને ખુરશેદ વચ્ચે જંગ."

રતનપોર શેહેરના એક નામીચા ઠાકોરનાં મહેલનું તે એક આલીશાન અયવાન હતું, જેમાં રંગબેરંગી રોશનીનો ઝકઝમાત અને કીંમતી શણગારનો ભીચાર હતો. ઇનશાને તે જગાને બનેતે ટલી પેંચાણકારક અને સુંદર બનાવી બોયા બેહેસ્તનાં કોઇ અયવાન સાથ હરીફાઇ કરવા માડી હોય ! વળી ત્યાં સંગીતનો બહાર પુરજોશમાં ચાલતો હતો. પાન-સોપારી અત્તર, ફુલપાણ, મેવા મીઠાઇ, ભાંગ ગાંજો તેમજ બીજાં કેફી પીણાઓ ત્યાં સઘળે પુર છુટથી ફરતાં હતાં, જેથી તો તે અકુદરતી મજાહને અઉર નવોજ બહ જોસ્સા ઉશકેર નાર ઉત્સાહ મળતો હતો. બેઠક કીંમતી ગાલીચા અને રેશમી તકીયાઓની બનાવી હતી, જે ઉપર પરોણાઓ આરામથી અદેબાઇ બેસતા હતા,

સોળેસણુગાર સજેલી નાયકણો અથવા ગુણિકાઓ પોતાનાં શુરીલાં કંઠ, શરીરની મરોડદાર જાદુ જુસ્સા ઉશ્કેરનારી હીલચાલ, મોઢાનો લલચાવનારો હાવભાવ, અને છેલ્લા સુંદર રીતે નાચવાનાં મધીમથી શરીતાજણોને આકરષીત બનાવી રાખ્યા હતા. અરધ છાકતી યા તમામ છાકતી હાલતમાં ત્યાં રતનપોર રાજ્યનાં ઘણા આગેવાન પુરૂષો બેટધાન, બે મહલાજે, અને બે શરખીમાં કીંમતી ગાલીચા ઉપર પડેલા હતા. તેઓની તે વેળાની સ્થીતી ખરેખરજ ધીક્કાર પેદા કરનારી હતી. જેમ બદમાશ નાયકણીઓ તરફ પઇસા પુર છુટથી ફેંકાતા હતા, તેમ તેઓ વધુ નખરા કરી ખીલી રહી બાગીઓ અને છાકટાઓને વધુ મુરખ બનાવી પઇસા નીચવતી હતી.

લગભગ મધરાત પસાર થઇ પહોર ફાટવાને થોડી વાર રહી ન હતી, તો પણ તે મીજલસ વીખેરાવાની જરા પણ હીલચાલ જણાતી ન હતી. આસપાસનાં દીવાનખાનામાંથી કે મહેલ બાહેરથી પરોણાઓની આવજાવ તે અરસામાં ચાલુજ હતી. તેવા સમયે બીજા કેટલાક પરોણાઓ સાથ ખુરશેદ અને સોરાબ તે અવસાનમાં હીમતથી દાખલ થઇ એક જગએ બેસી ગયા. તેઓના ધારવા પ્રમાણે ખચીત ત્યાં જયપાલ હતો, અને તેણી તદન છાકટી હાલતમાં ગાલીચા ઉપર અબેઠાઇ ગલીચ બીભીત્સ શબ્દો બોલી મીજલસને ગમત આપવાની કોશીશ કરતો હતો. પણ રાણા દીસ્યો નહી.

કોઇપણ બહાણે તેની નજીક બેઠક લેવા ખુરશેદ આતુર હતો, અને લાગ ફાવતાં તે તેમ કરવા તઇયારીમાં હતો; તેટલાં એક બીજો મેહેમાન દાખલ થયો, અને સીધો જયાં તેઓ બેઠા હતા, ત્યાં નજીકની ખાલી બેઠક ઉપર બેસી ગયો. પરોણાઓની આવજા સાધારણ હોવાથી આ નવા આવનાર તરફ કોઇએ ઝાઝું ધ્યાન દીધું ન હતું, અને તેમ ખુરશેદ પણ કરતે. પણ અહીં તો તે બેમાનો આવી તેની પાસેજ બેઠો હતો, એટલે કુદરતી રીતે તેણે એક ઉડતી નજર તેની તરફ ફેંકી એક પલમાં તેણે ગુંચવાડાથી માથું ધુણાવ્યું કે તે અજાણ્યો જેમ બાહેરથી દેખાતો હતો, તેમ કોઇ માંદગીમાંથી ઉઠેલો મોટી ઉમરનો શખ્સ ન હતો. તે કોઇ છુપા પોશાકમાં હતો. આથી કુદરતી વસવસાથી ખુરશેદે તેની હીલચાલ ઉપર બારીક નેગાહ રાખવા મનમાં કસદ કર્યો.

તે અજાણ્યાએ એક નોકરને ઝીણા સાદે કંઇ મીઠાઇ લાવવા ફરમાવ્યું. અને જયારે મીઠાઇનો ખુમચો લાવવામાં આવ્યો, ત્યારે તેણે તેમાંથી થોડીક ખાધી, અને પછી એક જાતની મીઠાઇ પસંદ કરી તે નોકરને આંગળી કરી અબેહાયલા જયપાલને દેખાડી, સલામ કરી આપવા કહ્યું,

આ વીચીત્ર બનાવથી ખુરશેદ તટાર થયો. છાકા જયપાલે પહેલાં તે મોઢાપ લાવનાર તરફ, અને પછી મુશ્કેલીથી માથું ઉંચકી તે મોકલનાર તરફ નેગાહ કરી. એક પળ સાવજ બની તે ચોંકયો, અને તરતજ ખામું નમન કરી તે સ્વીકારી, અને ટટાર બેસવા કોશીશ કરી. તે ખુલ્લા અજરાટમાં જેમ તેમ બેઠો. અઘોર સોરાબ પણ ક્યારનો તે છુપો મામલો તપાસતો બેઠો હતો, તે જયપાલની રીતભાત ઉપરથી એક સારંસ ઉપર ઝટ આવી ગયો; અને રાણાનું વરણન જે તેણે બહુ બારીકાઇથી આગળ સાંભળ્યું હતું, તેની સાથ તે બેમાનાને સરખાવતાં કંઇક મળતાપણું લાગ્યું, ફક્ત જુવાનીને બદલે ઘડપણનો જથો હ માત્ર ઘસ્નો હગ. ત્યારે શું રજનગરનો રાણો દુરજનસીંગ —તેઓનો કટો શત્રુ—ખુદ તેઓ બંનેની બાજુમાં બેધ્યાન બેઠો હતો! તરતજ ખુરશેદનો હાથ છુપી રીતે સોહેરાબને અડકયો અને છુપી આંખોની ઈશારત ચાલી રહી. તે સાથ તેઓનાં મગજની ગતી વીજળીક વેગે ચાલી રહી. પોતાનો શિકાર નજીક હતો ત્યારે હવે કેમ ઘેરો તેના ઉપકેરાટ ભરયા ખ્યાલોમાં તેઓ મશગુલ બની ગયા હતા. આખરે ખુરશેદે એક નોકરને બોલાવી કંઇક પીણું મંગાવ્યું જે થોડુંક પી લઇ પછી તેની ખુશ લહેરમાં હોય તે— બાદ ઉપર વધુ ઢળી પડી, હસ્ત આનંદી ચેહરે, પાસે બેઠેલા છુપા પોશાકમાંના રાણાને કાને મોઢું કરી ધીમા ખુલ્લા અવાજે કહ્યું:—

"હીચકારો રાણો દુર્જનસીંગ છુપા પોષાકમાં અહીં હાજર છે!" અને પછી કંઇક રમુજ કરી હોય તેમ ખરખર હસવા લાગો, કે જ્યારે રાણો ઝેરી સરપે ડંખ મારયો હોય તેમ ચોંકી ડોળા ફાડી તેના તરફ જોવા લાગ્યો. તેજ વેળા બીજી બાજુએથી સોહેરાબ હસીને વાંકો વળ્યો અને તાનવેલા શબ્દો જેવા કાહમ દેતો બોલવા લાગ્યો :-

"ની ધાર પારસી બાનુઓને ચોરી જનાર તે બાયલો ગરાસ્યો છે."

રાણાએ પોતાની બેઠકમાં તો ભેસ્તાં જોરથી હોઠ કરડયા. ફરી ખુરશેદ બાહેરના હસતા ચેહેરે તેના કાનમાં વધુ ઝેર નાખ્યું :—

"એક પારસી પોતાને કે પોતાની કોમને થયેલું જબુન અપમાન કદી સાંખી ચુપ બેસે તેવો બાયલો નથી, માટે કંગાળ કુછંદી ગરાસ્યા,—મારી ધણીયાણીને બળાત્કારથી ચોરી જવા માટે મને સંતોષ આપવા બાહેર મેદાનમાં આવ!"

"અંધાધ લુટારા ગરાસ્યા—બબરલો તારામાં એક સાચા ગરાસ્યા તરીકેનું"

થોડું પણ સાફી કરી તો તરતજ મોને પડી તે પુરવાર કર સોહોરાબે બીજી બાજુથી વધુ તાણો માર્યો અને મોઢેથી હસી પડયો.

ગરમ તામસી ખવાસનો રાણો આવી સખત તાણાતાણીથી ઉશ્કેરાઈ જઈ કંઈક અધીરા સખુનો બોલને; પણ પોતે કાંઈ ચોક્કસ છુપી મતલબ ખાતરજ તે મીજલસમાં છુપા પોષાકમાં આવ્યો હતો તે જાહેર થવાથી બહુ ખોટું લાગે; તેથી સાહીનો ઘોટ ગળી, તે ઝડપથી ઉભો થઈ મીજલસમાંથી ચાલી જતે ખુની નજરથી તે બન્ને પારસીઓને પોતા પાછળ આવવા ઈશારત કરતો જતો રહયો.

બીજી તરફ જમપાબે તેને એકાએક ચાલી જતાં જોયો અને પોતે અજબ થયો, પણ પાછો જલદી આવશે એમ માની ખુશ તોલ તપ્પામાં ગુંથાયો.

રાણો ગુસ્સાથી તપેલો ત્યાંથી ગયો, કે તેની પાછળ સોહોરાબ, અને જરા વાર રહી ખુરશેદ તે દીવાનખાનું છોડી ગયા.

તે મેહેલની સામે એક વીશાળ ચોગાન હતું, જેમાં લશ્કરી તમાસા કે ઘોડસ્વારીની કસરતો થતી હતી. રાણો ઝનુનથી તરતો સીધો તે ચોગાનમાં ગયો કે તેની ચોડ પુઠે સોહોરાબ અને ખુરશેદ દાંત પીસી ચાલતા હતા. ચોગાનનાં મધ્ય ભાગમાં એકાએક રાણો થોભી ઉભો, જયાં તેની પુઠે જનારા પણ જઈ ઉભા.

તેજ વેળા વાદળામાં છુપાયલો ચંદ્રમાં ખુલ્લો પ્રકાશયો, જેની રૂપેરી શાંત રોશનીમાં રાણાનાં ઘાતકી ચેહેરા ઉપર કેવા ભયભીત ફેરફાર થતા હતા તે ખુલ્લા નજરે પડતા હતા. તેણે પોતાની તરવાર મ્યાનમાંથી ખેંચી કાઢી અને ગુસ્સા અને તુમાખથી બોલી ઉઠયો:–

“અયે શેખીખોર પારસીઓ! તમારી સ્ત્રીઓ હરણ કરી ગયો તેમાં તો મારૂં તારી દુશ્ટ જાત ઉપરનાં વયરનો એક ભાગ હતો. પેલો તમારો નીચ, કાવત્રાખોર, મમતી જેહાંગીરશા પટેલ આ વખતે મારી વાજબી “ખરાજ” લેવાની માંગણી સામો થઈ, બીજાઓને ઉશ્કેરી મને ભારે અપમાન લગાડયું, જેનાં વેરનો હજી તો પહેલો ભાગ શરૂ થયો છે—”

“ઓ કુછંદી જુલમી રાણા!” વીમાતનાં ખુરશેદે તરતજ તુચ્છકારથી ઉત્તર દીધો; “જાણ કે તારૂં હીચકારૂં કાવતરૂં ખોયે પડયું છે, અને અમે અમારી મોહારદારોને ખુદ તારા સહુથી બળવાન કેદમાંથી પણ છોડવવા શક્તવાન થયા છીએ, તને ખુલ્લી રીતે કહું છું કે તારાથી બને તે કરી અમુને

આ શેહેર છોડી જતા અટકાવવાનાં પગલાં ભર,—જે તેમાં પણ તને કંઇથી ફતેહ મળે તો."

"વધુ શેખી ના કર અગનીપૂંજક માદવ! મારી આ તેજી તરવાર તારૂં વુમાખી રૂધીર પીવા તાંપી રહી છે!" સાથે તરવાર ઉગામી તેનાં તરફ ધસી આવતાં પેહારી ઉઠયો.

"ખબરદાર—પેહોરાબ!" સોહેરાબને પોતાની શમશેર ખેંચી કાઢી રાણા સામે ધસી જતાં અટકાવી ખુરશેદ બોલી ઉઠયો, "આ તુંહારા મરાસ્પ્ સામે લડવાનો મહેલો હક મારોછે, કારણ મારી આહોરદાર જર ઉપર આ ચંડાલે વધુ જફા પાડી છે. તું બાજુ જઇ ઉભો રહે-વચમાં ના આવ; કારણ એક પરજાત દુશ્મન દુશ્મન સામે બે જંગી પારસી સાથ મળી લડે, એ પારસી કોમને બીજુપસ્તી ભરયું કહેવાય—, તેમજ આ મરાસ્પો પણ એમ નહિ બોલે કે તેના ઉપર બે જણા તુટી પડયા."

"તારા જેવા બેડુનો મારી સામે બેના બાર પણ આવે તો હું ડરીશ નહી?" રતનપોરના વુમાખી રાણાએ મુછો ઉપર હાથ ફેરવી તુચ્છકાર કર્યો.

"દુરયાનશીંગજી—તમે એક તુચ્છ "બેડુન"સામે લડો છો એમ માની બોહોડું ગુમાન ના રાખશો. એક પારસી જેઠબો ભલો બેડુન હોય તેઠબોજ તે બોસવર બહાદુર લડવઇયો પણ હોય છે, હા!" ખુરશેદે આણુખા કરી વળતો જવાબ દીધો.

"ચાલ—આવી જા, લડ-જેવાણ કુત્તા બેડુન, એક રાજવંશી મરાસ્પા રાણા સામે લડવાની શેખીનો સ્વાદ આ—લે—!" આટલું બોલી તેણે તરવાર ઉગામી ખુરશેદ ઉપર હુમલો કર્યો.

તેજ વેળા રતનપોરનાં રાણા અને વરીઆવનાં પારસી ખુરશેદની તરવારો એકેક સાથ અથડી, જ્યારે સોહેરાબ ઉશકેરાતો ગરમ થઇ બીડેલા હોઠ સાથ તરવાર જમીન ઉપર ટેકવી તે દંદ યુદ્ધ જોતો ઉભો. ખુદ માહ બોખતાર જાણે તે યુદ્ધ નીહાળવા માંગતી હોય, તેમ વાદળાંમાંથી બહેર નીકળી તે મેદાનમાં પોતાની રૂપેરી આહર પાથરી રહી હતી.

આપ્રઇ બંને તરફનાં બોહ પોકાર આવે કીનાનાં જુસ્સાથી ચાલી, વારંવાર બંને લડવૈયાઓમાં યુદ્ધ ધર્માણી ગુસ્સાથી બેઉના હુમલો નીકળી પડતા હતા. ખુરશેદની મતલબ તેનાં હરીફનો જીવ લેવાની નહી હોતી એમજ; કારણ તે કેટલીવાર માણુઘાતક જખમ લગાડવાનાં છતાં લાભ મળે, તોપણ આપતા

કરી જતો હતો; જ્યારે ફીનાશાર રાણો તો દરેક પગે વધુને વધુ તરી જઈ ખુરશેદનો જાનની તલ્લબ કરતો હતો. રાણો હદ બહાર ઉશ્કેરાતને લીધે મગજ શાંત રાખી શક્યો નહી, તેથી તેનો ચબરાક પારસી હરીફ તેને ઠાકરી નાંખી, ખુબ કંટાળ્યો. જેમ જેમ રાણાના હુમલા ચાકથી નબળા પડતા ગયા, તેમ ખુરશેદમાં વધુ મક્કમતા આવી અને તેણે લાગ જોઈ એક સખ્ત જરબથી રાણાની તરવારને ભાંગી નાંખી, અને ધસારો કરી દુર્ગાસીંગ રાણાને જમીન ઉપર પટક્યો. તે વખતજ તેની છાતી ઉપર ચઢી બેઠો, અને તેના પાપી બદનથી ગોઝા તેના રવાનને છુટું કરવા માટે પોતાનું તેજી ખંજર ખેંચી કાઢી, તેના સીના ઉપર ધરયું. રાણાએ આખા શરીરે હાડોહાડ ધ્રુજી પોતાની પાસે અજલ નજીક હોવા માટે આંખો બંધ કરી નાખી. તેજ વેળા તેની પાપી કારકીર્દીનો પરદો તેની બંધ આંખના અંતરના ભાગમાંથી પસાર થઈ ગયો, અને પોતાની બુરી કરણીના પરીણામ માટે કમકમ્યો. હા, આજ પળ,—અને જો તેનું તેજી ખંજર પોતાનું ઇનસાફી કામ બજાવે તો એક વરસ પછી બનનારો "જંગે વરિયાવ" નો કરૂણારસી કીસ્સો બનતેજ નહી. પણ કુદરત પોતાની નીરમાણ કરેલી ફરજ બજાવનાર હતી.—આસમાનની એવી કિતાબમાં તે બનાવ બનાવ બનવાનું લખાએલુંજ હતું, એટલે ઇનસાનને આ રાહથી છુટકો ક્યાંથી મળે!

આવા કતોકત વખતે ભલા ખુરશેદનાં દયાળુ જરથોસ્તી જીગરમાં તે બાંએ પડેલા લાચાર શત્રુ માટે દયાની લાગણી જાગ્રત થઈ, અને તે બદમાશને ખુદ કુદરતનાંજ હક ઇનસાફ ઉપર સોંપવા તેણે પસંદ કર્યો. તે પોતાનું જોરાવર ગુંથણ રાણાની છાતી ઉપર દાબી જુસ્સાથી બોલવા લાગ્યો :—

"બદમાશ ગરાસ્યા—! તારા જેવા કુછંદી સરદારને જીવતદાન બક્ષવું એ મારી તેમજ મારી પ્યારી કોમની સલામતી માટે જોખમભર્યું અને કમઅંદેશ કામ કહેવાય, તેમજ સદગુણી મનુષ્યો ઉપર તો જુલમ કરેલો કહેવાય; છતાં હું એક પારસી છું—, અને એક પારસી કેવું મોટું ઉમદા જીગર અને દયાળુ લાગણી ખુદ પોતાના હારેલા દુશમન તરફ પણ ધરાવે છે, તે તને બતાવું છું; અને તારી બદફેલી અને પાપી કામો માટે તને દાદગારના અદલ ઇનસાફ ઉપર છોડું છું. પણ તેમ કરવા આગાઉ તને ખુદ્દી ચેતવણી આપું છું કે આજ દીન પછી મારી વહાલી જરથોસ્તી કોમને કોઈ પણ રીતે સતાવવા કોશેશ કરશે, તે વેળા તારી આજની બેઈજ્જતીભરી હાલત પહેલાં યાદ કરજે, અને પછી મારા જુનુન કીના માટે તઇયારજ રહેજે! અગરજો તું આકાશમાં ચઢી જશે તો મારી વીર રૂપી નીશરણીથી તને પકડી

પાડીશ, અગર પાણીમાં પેથી જશે, તો માછલાં પકડે છે તેમ ફરેબની જાળ નાંખી તને ખેંચી કાઢીશ; અગરજો ધરતીનાં પેટામાં છુપાઇ જશે તો કોદાળાથી ખોદી કાઢીશ; અગર જો અંધારા ગુફામાં છુપાઇ જશે તો સાન રૂપી દીવાથી શોધી કાઢીશ અને મારૂં જખ્મનવેર લઇશ. મારા આ સાચા શખુનો મારે આ રૂપેરી શેહનીનો માહભોખતાર અલી મારો સાક્ષી છે."

"વ્હાલા બેરાદર-તું આ શું કરે છે!" સોહોરાબ ખુરશેદનાં વીચીત્ર પગલાંથી અયરત થઇ બોલી ઉઠયો. "જે બદમાશ આપણી કોમનો હડહડતો દુશ્મન, તેને તું ફકત લાગણીઓથી દોરવાઇ જઇ હાથમાંથી છટકવા દેવ છે? જો તું આવી રીતે જશીનદોસ્ત થવે તો આ ચંડાળ એક પળ પણ તારી તરફ દયા બતાવશે કે?"

"ભાઇ સોહોરાબ,"–ખુરશેદે દબદબાથી કહ્યું. "ખાનદાનની સાચી જે ઉમદા ખવાસમાં સદા છુપાયલું હોય છે, તે બતાવવાનું આ પગલુંજ મરા આ શત્રુને શરમીંદગીથી મરી જવાને પુરતુંજ છે. હું બરાબર જાણુંછ કે તે મારી તરફ એક કતરો પણ દયા બતાવતે નહી, છતાં તેની તે બખીલાઇને મારી ઉદારતાથી નવાજું છું. આ મારૂં સાચું વેર છે!"

કંઇપણ વધુ બોલવા કે કરવા વગર તે બે ઉમદા પારસી વીરલાઓ પોતાના બોંયે પડેલા સુદાઇ ઉપર એક તુચ્છકાર ભરી નજર ફેંકી ઝડપથી ચાલી ગયા. થોડે દુર જઇ પાછળ ફરી જોયું તો રાણો ઉભો થઇ, તેઓ જતા હતા તે તરફ એક પ્રુતળાં મીસાલ જોતો ઉભો હતો.

એવા તે જંગ જોવાજ ચંદ્રમાં વાદળામાંથી છુપાયલો બાહેર આવ્યો હોય તેમ, હવે તે પાછો કાળા વાદળાઓમાં છુપાઇ ગયો, જેથી સઘળે અંધકાર ફેલાઇ ગયો.

પ્રકરણ ૨૧ મું.

'રાણાની મીથ્યા કોશેશ".

રાણો દુર્ગાસીંગ ભયંકર કસમો ખાતે અને ગુસ્સા અને બેઅબલતથી આપ મુખ્ખો બબડતો, તેનાં બે પારસી મુદદઇઓને દુર જતા જોઇ, આગ દાબતો ઉઠી ઉભો થયો. એક વરસ્યાવ કસબા સુધીના ફક્ત બેજ પારસી જવાંમરદોએ ખુદ તેની રાજધાનીમાં, તેના અજીત કીલ્લામાંથી, તેની તેનાં સાથેત, બીજા સુ અને ચાલાક માણસોની નજર આગળથી પોતાની કોમની બે બાનુઓનો કેમ છુટકારો કીધો હશે, તે ખબર તેણે ખુરશેદના મુખથી પહેલાં સાંભળી ત્યારે ભારે અચરતી અને મુંઝવારો લાગ્યો. તેણે કદાચ તે માનવા ધાર્યું નહીં, પણ પોતાના ચખે તેવા કીના છતાં દુર્ગાસીંગ અંતઃકરણથી જાણતો હતો કે તે પારસીઓ જુઠું બોલેજ નહી.

તેનાં તે સંતાપમાં વધુ દુઃખ ઉમેરનારૂં તો એ હતું કે જે પારસીઓને તેણે બેહદ ક્રોધ અને કીનો લેવાનું કારણ આપ્યું હતું, તેઓ બેજ જ્યારે તે લાચાર બની ખાકમાં પડયો, ત્યારે બાદશાહી દીલથી જીવતદાન બક્ષ્યું ! કે જેમ જો તે પોતે ફતેહમંદ થતે તો કદી કદી તે પારસી તરફ દેખાડતેજ નહી. તેણે ભારે બેઅબલતથી ધાર્યું કે તેના દુશ્મને તેનાં તરફ ઋજુતી દયા ન બતાવતાં તેને જીવથી માર્યો હતે તો તે બેહેતર થતે, કે તેને ભારે શરમ પેદા ન થતે. નાની પારસી કોમ તરફનાં તેનાં બેહદ વેરભાવ, અદેખાઇ અને ક્રોધ છતાં તેને કબુલ કરયા વગર ચાલ્યું નહી કે ખચીત તે નાની કોમ તેનાં ઉમદા સદગુણો, કોમ અભીમાન, સ્વમાન, ધર્મ અને હીંમતને લીધે આ પૃથ્વી ઉપર માનથી જીવવાનો સાબુત હક ધરાવતી હતી.

બાજે વખત ખુદાઇ સદગુણો કે ભલી લાગણીઓ એક દુર્ગણોનાં ભંડાર એવા ધીનસ્થાનમાં કદાચજ થોડી પળ વધુ વાર ભમતી નકળે છે. દુર્ગાસીંગે પારસીઓ બાબેનાં તેનાં મગજમાં ઉત્પન્ન થયલા ભલા વીચારો એક જોરાવર કેશેશથી ઝડપમાં ખંખેરી નાંખ્યા, અને ખુરશેદે આપેલી ગંભીર ચેતવણી તરફ તુચ્છકારથી હસી, વેરનાં વધુ ક્રુરતેહીમ પગલાં લેવં તે તત્પર બની ગયો.

તેણે ઘટતે ઠેકાણે વખત ન ખોતા દોડી પહોંચી, શેહેરનાં કીલ્લાને કોઇ પણ દરવાજેથી ખુરશેદ અને સોહોરાબ બે બાનુઓ સાથ છટકી ન જાય તે મા વાહીદનાં હુકમો બાહેર પાડયા; અને કીલ્લામાંથી તે બહોશ અને હીંમતવ

ન બે પારસી જવાંમર્દો એક પણ પહેરેગીરનો જીવ લેવા વગર કેવી સીફ અને અકલથી બે સ્ત્રી કેદીઓને કાઢવી લઇ ગયા હતા, તે અહેવાલ સાંભળતા રાણીનાં ક્રોધનો પાર ન રહયો. દારોગાએ પોતાના જાનની આશા છોડી બેહદ નીગાહથી અને બેજાબતથી ખુલાસો કર્યો કે ખુદ તેના મકાનનાં છાપરા ઉપરથી નાશભાગનો માર્ગ લેવાયો હતો, તોપણ તેને સ્વપને પણ ખબર પડી ન હતી! તેમજ પહેરેગીરોને પણ એટલી તો સાવચેતી અને અકલથી તેઓએ થોડીવાર બાંધછોડ કર્યા હતા, કે તેઓ એકેકી ફકત હાલતથી તદન અંજાણ રહી છેલ્લે સુધી બેખબર બની ગયા હતા.

પેથી તરફ સોહરાબ અને ખુરશેદ પોતાના ઉતારે ગયા. થોડીકવારે તેઓના વિશ્વાસુ પુરવાર થયેલા જાફર નોકરને શેહરમાં ફરી કીલ્લાને દરવાજે કાંઇ ખાસ હુકમ અપાયા હતા કે જેની ખાતરી લાવવાની હતી. તે ખબર લાવ્યો કે દરેક દરવાજે ખાસ સીપાહીઓ મુકયા હતા, જેઓને ચોકસ તકેદારી રાખવાના તાકીદનાં હુકમો મળી ચુકયા હતા. આ ઉપરથી તે બંને જવાનોની ખાત્રી થઇ કે રાણીને તેઓએ જે ચેલેંજ કર્યું હતું તે તેણે સ્વીકાર્યું હતું; તેમજ તે પોતાની બદમાશીથી હજી પણ હાથ ઉઠાવે તેવું ન હતું.

તેઓએ રાણીને એકવાર ફરીથી યુકતીથી માહત કરવા યોજના ઘડી એવું ઠેરાવવામાં આવ્યું કે વફાદાર જાફરે અને બીજા વીશવાસુ નોકરે બે બબતીજ સ્ત્રીઓ લઇ ફકતબાને ઉત્તર દરવાજેથી શેહેર બાહેર જવા કોશેશ કરવી. આ ખુલ્લું હતું કે તેઓ પશ્ચીમ યાતો દક્ષીણ દરવાજેથી, દક્ષીણમાં આવેલા "વરીયાવ" તરફ જવા બાહેર પડે એમ સાધારણ અકલથી અનુમાન કાઢી શકાય, અને તેથીજ તે દરવાજે વધુ મજબુત તકેદારી રખાય, જયારે પુરવ અને ઉતર દરવાજાઓને આટલી અગત્યતા અપાય નહી. આવું સીધાંત લાવી તેઓએ ઉતર દરવાજેથી નાશી જવા કસદ કર્યો. જાફર અને બીજા બે નોકરો પોતાની બાયડીઓ લઇ શેહેરનાં ઉતર દરવાજામાંથી કંઇક બીહીકણી ઢબે પસાર થવા ઢોંગ કરવા લાગ્યા, કે તરતજ એક લશકરી અમલદારે આવી તેઓને ઠઠરાવનારા અવાજે અટકાવ્યા, અને બુમ પાડી કે આસપાસ સીપાહીઓ ફરી વળી તેઓને કેદી બનાવી તરતજ કચેરી તરફ લઇ ગયા. આવી કટોકટ વખતે, થોડેક દુર તઇનાત ઉભેલા ખુરશેદ અને સોહરાબે પોતાનો ધારેલો લાગ જોયો અને પોતાની સાથે બે બાનુઓને મરદનાં પોશાકમાં સજ કરેલી હતી, તેઓને લઇ ખુશાલ તે દરવાજેથી સલામત બાહેર મેદાનમાં નીકળી ગયા. થોડીવારમાં બીજે દરવાજેથી માણેકચંદ પણ જાફરને લઇ પસાર થઇ તેઓને માર્ગમાં આવી મળ્યો.

બાહદરનો આહેવાલ સાંભળી સઘળા ખીજમતદાર ઉઠી પડયા; તેઓની રંગેથી ફુકવીનાં, ગોમ પાહેરગીરો સહેલાઈથી બની ગયા, અને બારે હસીમાં આવી ગયા હતા. તેઓ બાહદરની ટોળકીને કેદ કરી કચેરીમાં લઈ ગયા, જ્યાંથી તરતજ અપીસ રાણાને કહેણ મોકલવામાં આવ્યું કે તેના શીકાર સહેલાઈથી આબાદ સપડાઈ ગયા હતા? આ ઉપરથી રાણો બહુ મલકાયો, ખુબ વીચાર કરતો આવ્યો કે હવે મગરૂર પારસીઓને ખુબ તાણી અને ભીણી મારવાની તેની વારણ હાથ આવી હતી.

કેદખાનાનો દરવાજો બંધ ડી નાખી તરવારના પાહરા સાથ રાણાને બે કેદી ઓડી હજુરમાં લઈ જવામાં આવ્યો. આરે તેની નીરાશી, ક્રોધ અને ગુસ્સો કોણ વરણવી શકે! તેણે જોયું કે કોઈ તદન નાકીત ગરીબ મુસાફરોને ભુલમાં પકડી આણવામાં આવ્યા હતા!

તેણે ગુસ્સાના આવેશમાં આવી જઈતે ભુલ કરનાર અમલદાર અને સીપાહીઓને સખત શીક્ષા કરવા હુકમ બાહેર પાડયો, અને તે મુસાફરોને કેદખાનામાંથી કાઢી મુકવામાં આવ્યા.

પોતે જોયલા સોહોરાબ અને ખુરશેદનાં ચેહેરાનાં વરણન આપી હવે વધુ સંભાળથી તકેદારી રાખવા હુકમ બાહેર પાડયો; પણ તેને કયાં ખબર હતી કે શીકાર તો કયારના રતનપોર શેહેર છોડી ખુશાલ અંકલેશ્વર તરફ પસ્યા જતા હતા.

દીવસો સુધી મોટ્યા તકેદારી રાખી છતાં કાંઇ પરીણામ ન આવ્યું, જેથી રાણાની ખાત્રી થઈ કે એકવાર ફરીથી ફુકવીબાજ પારસીઓએ તેને હાથ આપી માહત કર્યો હતો.

મંજલ દર મંજલ કાપતાં તેઓ માણેકચંદ સાહુકારનાં વતન અંકલેશ્વર કસબામાં પુગા, જયાં માણેકચંદ સાહુકાર ગોયા રાજ કરતો હોય તેટલો વધ બલ, દબદબો અને ટેહરો વરતો હતો. તેની સુંદર હવેલીમાં તેણે પરા જીગરની ખુશાલીથી તેના બંને પારસી મીત્રો તેમજ તેઓની પતીવ્રતા બાનુઓને આવકાર આપ્યો.

આ મરતબે તેની જીંદગી બચવનાર બહાદુર અને દયાળુ ખુરશેદનો, આભાર તે હમેશ ને પગલે માનતો હતો, તેમજ પોતાનાં કુટુંબને પણ માનવા કહેતો હતો. પાકદામાન જર અને નવાજ, માણેકચંદની બાઈ પણ ધણી તેમજ છોકરાંઓની મેહેર લાગણી અને મમતાથી પોતા ઉપર પડેલા બેહદ જુદાઈની છાપ અને ચીન્તામાંથી પણ હજુ મુકત થયાં હતાં,

અંકલેશ્વર પહોંચતાંજ, ખુરશેદે બાહદરને સીધો વરીયાવ રવાના કરી તેઓ સલામત હતાં તેની ખુશ ખબર ત્યાં મોકલાવી હતી.

આભારમાં ડુબેલો માણેકચંદ તેઓની બાદશાહી પરોણાગત કરતો હતો, અને જ્યારે પણ વરીયાવ જવા તેઓ માંગે કે અહીંઆ કરી થોડા વધુ દીવસો તેનાં ગરીબ કુટુંબને માન આપવા તે કરગરીને અરજ કરતો હતો! મોટા તેનાં આભારથી દબાયલા જીગરનો ભાર હલકો થતોજ ન હતો!

ચોક્કસ સંજોગ હેઠળ એક ઇનશાન એક બીજા ઇનશાન તરફની પોતાની ફરજ માની, તેની જીંદગી બચાવે તેમ ફરજમાની કરી હતી, તેને માટે ભલો અને ખરો ખાનદાની માણેકચંદ જે રીતની તાબેદારી, ઉદારતા અને ખરાં અંતકરણથી તેઓની મહેમાનદારી કરતો હતો, તે જોઇ તે પારસીઓનાં જીગરમાં તેનાં માટે ભારે માન અને વ્હાલ પેદા થયાં. આ ખાનદાની આવક સાહુકાર "ઉપકાર કદી ન ભુલવો" તેનો સૌથી ઉત્તમ દાખલો રજુ કરતો હતો.

આખર છુટા પડવાનો વખત આવ્યો. તેઓને એક ગમી પોતાનાં પ્યારા વતન વરિયાવમાં જવાની કુદરતી ખુશાલી લાગતી હતી, જ્યારે બીજી તરફ માણેકચંદ જેવા ભલા હિંન્દુ ગ્રહસ્થ અને તેનાં મળતાવડા ખવાસનાં કુટુંબની ખુશ સંગત છોડવાની દીલગીરી હતી.

માણેકચંદે છુટા પડતી વખત સમ સોગંદ ખાઇને ખુરશેદને કીંમતી હીરાનો હાર, તેની ભવીષ્યની મારેઃરદારને હીરામોતીનાં દાગીની, તેમજ સોહોરાબ અને નવજને પણ બેમુલ હીરામોતીની ભેટો કરી, પોતાના આભારથી દબાયલા જીગરને કંઇક રાહત આપી.

તેઓ એકેક તરફની અખંડ મિત્રાચારીનાં વચનો આપી દલગીર ચેહેરે છુટા પડયા.

પ્રકરણ ૨૨ મું.

"પારસીઓની ખુશાલી."

પોતાની વિચીત્ર સંજોગ હેઠળ ગુમ થયલી બેટીને ફરી નજરે જોઇ જીગર સાથ ચાંપવાનું અને સદા નજર આગળ રાખવાનું અનુપમ સુખ, એક હેતાળું માતપીતાજ અનુભવી શકે છે, તેનો ખ્યાલ જવાન વાંચક વર્ગને હોઇ શકેજ નહી.

પોતાની ગુમાવેલી મોહોરદારોનો છુટકો કરી લાવવા ગયલા જવાંમર્દો—ખુરશેદ અને સોહોરાબ-જયારે ખુદાની મેહેરથી ફતેહમંદ થઇ પોતાની મુરાદમાં પાર પડી, પોતાનાં વ્હાલા માતપીતા અને હમદીનો આગળ પધારતા હતા, તે ખબર જયારે જાફરે અકબર જેહાંગીરશાહ તેમજ બીજા લાગતાવળગતાઓને આપી, ત્યારે જે પ્રકારની ખુશાલી અને હરખ આખા વરીયાવની પારસી અંજુમનમાં ફેલાઇ ગયો તે જોઇ જાફર હેરત થયો. જાણે દરેક પારસીનું પોતાનું વ્હાલું ગુમ થયું હતું તે પાછું આવ્યું હોય, તેટલી અંતઃકરણપુર્વક ખુશાલી દરેક પારસીના જીગરમાં ભરપા થઇ. તે વખતના પારસીઓમાં વખા જુવાનોમ સંપ અને એક તરફ મોહોબત હતાં, તેથી તેઓ સુધકોથી કે કોમી આફત વખતે પોતાનાં અંગત ભાગ બાહેર પડી પારસીપણું જાળવતા હતા.

તે વધાઇ લાવનાર જાફરને "મીઠું મોહું" કરાવવાના સગનમાં જરના ખુમ્ચે માતાજી બાઇ માણેકબાઇએ ખુદ પોતાના હાથે જાફરનાં મોહોમાં દહીં અને સાકર મુકી, પૈસાની સારી જેવી રકમ તેના હાથમાં મુકી પોતાનાં વ્હાલાઓ માટે એક હજારને એક સવાલો પુછ્યા, તેમજ જેહાંગીરશાહે, ખુરશેદનાં માદર-પીદર, સોહોરાબના માત-પીતાએ વગેરેએ વધાઇ લાવ્યો તેના ઇનામ તરીકે જાફરને ખુબ નવાજ્યો, અને સારી ખાતરદારી કરી પોતાની ખુશાલીનો માર્ગ આપ્યો.

એક વેળાના આ બયંગ કમે તે વેળા અલ્લાહના હજારો હઝાર શોકરાના કર્યા કે તેની ચાલુ ધડકણભરાવાળી એક વેળાની ઠમની જીંદગીમાથી, તેને ખુરશેદ જેવા હમદા દીલના પારસીએ બચાવી લઇ સારે રસ્તે દોરવી, આજની માનવંત આબરૂદાર સ્થીતીએ પ્હોંચાડયો હતો.

બાઇ માણેકબાઇએ એક સારે દહાડે જાફરને પાછો અંકલેશ્વર રવાના કર્યો,

તેઓને એસતેકબાલ લેવા સેંકડો જરથોસતીઓ કસબા બહાર ગયા હતા.........અને ઢોલ–તાસા, શરણાઇ, પેપુડી વગેરેના સુંદર શરોદ હેઠળ આખુ સરઘસ ધીરે ધીરે વરીયાવમાં દાખલ થયું.........
(સફે ૧૧૫.)

અને પોતાના વ્હાલાઓ લાયે વખતે અને બારે આફતમાંથી ખુશી ઘર પાછા ફરતા હતા, તેથી જયોતીષી પાસ ખાસ મુહુર્ત જોવડાવી કયે કલાકે અને દીવસનાં કયા પહોરે અંકલેશ્વરથી નીકળવું, અને કયા શુભ ચોઘડીયે વરીયાવ વતનમાં દાખલ થવું, તેનાં લંબાણ કરવાનો તેઓએ બહુ સંભાળથી લખી મોકલ્યાં.

આખર તે ચાર જણાઓ નકકી કરેલા વખતેજ વરીયાવ કસ્બાની બાહેર આવી પુગા. જાણે કોઇ રાજકર્તા પધારવાનો હોય તેવી દોડધામ આખા કસ્બામાં ચાલી રહી હતી. તેઓને ઈસ્તેકબાલ લેવા સેંકડો જરથોસ્તીઓ કસ્બા બહાર ગયા, જેમાં અલબત જેહાંગીરશાહ અને બીજા આગેવાનો મુખ્ય હતા. વીણુરા પડેલા પીતા અને સ્નેહીઓ તે ચાર જણાને ખરા હર્ષથી ભેટયા, જયારે સાથે આવેલા જરથોસ્તીઓએ ખુશાલીનાં બંબાર પોકારોથી હવા ધમધમાવી મુકી. તે ચારેને હારતોરા પહેરાવી મોટા ઠાઠમાઠથી સરઘસનાં આકારમાં ઘરે લઇ જવાની ગોઠવણ થઇ હતી. ઢોલ-તાસાં, સરણાઇ, પેપુંડી વગેરેનાં સુંદર શરોદ હેઠળ આખું સરઘસ ધીરેધીરે જેહાંગીરશાહની હવેલી તરફ ચાલવા માંડયું. માર્ગમાં, એક સંપી અને સંપુર્ણ ભાઇચારામાં વસ્તા હીન્દુ વતનીઓ પણ તે "ધીરા, વીરા અને શુરા" પારસી જવાનોને પોતાના મોહલ્લામાંથી પસાર થતાં માન આપવા હારંહાર ઉભા હતા, અને હર્ષનાદથી તેઓને વધાવી લીધા. પણ જયારે તે સરઘસ પારસી મોહલ્લામાંથી પસાર થવા લાગ્યું, ત્યારે તો પારસી તરીકેની મગરૂરી અને હમજાત તરફનાં વ્હાલની ઉભરાતી લાગણીઓને રસ્તો આપવા અનેક પાકઝાદ પારસણો હાથમાં ચોખા અને કંકુ લઇ આંગણામાં આવી તે ચારે જણાને હેતથી ઓવારણા લઇ કરરર કઇ કટકા ફોડતી હતી. છેલ્લે જયારે સ્વારી જેહાંગીરશાહની હવેલી નજીક ખાતી પહોંચી કે ચારે જણાની માવતરોએ આખું-મીઠું કરયું અને સમનનાં સંગીતની મધુર કાનીઓ વચ્ચે તે વ્હાલાઓને ઓવારણા લઇ, તે અધીરી બનેલી માવતરોએ હરખથી છાતી સરસા ચાંપી ખુશાલીનાં મીઠાં આંસુ પાડયાં.

* * *

મારજ ૩ જાને મહાળે આપેલું ખુરશેદ પચઝાની આ.મદને વધાવી લેનારસમનનું ગીત એકવાર ફઇથી તે મુબારક દીને વરીયાવનાં ઘણાક જરથોસ્તી ઘરોમાં જરી બાપદાદમાં–ગવાતું સંભળાતું હતું. દાદાર અહુરમઝદનું નુર, તે અમર, રવી.મંદ અને તેજ પીડાવાલા ખુરશેદ પઝાદની તારીફ, તેની અપાર ખુબી, તેની અમર જાહે.જલાલી અને મહીમા જે કોઇ ગાય છે, તે "ખુરશેદ ન્યાયેશ" મુજબ તો ગોયા તપામ જાનો અને ગેતીનાં પઝદોને ખુશાલ ક

છે, અને તેનાં ઘરમાં કે કુટુંબમાં અનંત ખુશાલીનું રાજ ફેલાવે છે. તો આવા સગન સ્વાદી–રામસનીનાં તાંકણું કરવા કશો ભલો જરથોસ્તી પાછળ પડે? તે વેળાનાં એક પારસી ઓરતે કે મરદની જીંદગી કુદરત સાથ એટલી તો ભળેલી હતી કે તે કુદરતનાં એક ભલા નીરદોશ બાળક જેવોજ કહી શકાય, અને તેથીજ ખુરશેદની આરાધના માટે તે બહુ કાળજી ધરાવી શકે.

આજે વરિયાવમાં ખુરશેદ અને જર, સોહેરાબ અને નવાજબાનુની સ્વાદી હતી. તેઓ ઉપરાંત તે મુબારક દીને બીજા ઘણા જરથોસ્તી નેક જોડા એકત્ર થનાર હતા.

આખો વરિયાવ કરણો દિવસો આમાહથી રંગરામ અને ખુશાલીથી ભાજી રહ્યો હતો. નવસારી, સુરત, ભરુચ, ખંભાત અને છેક સંજાણ સુધીથી પારસી પરોણાઓ સીધાર્યાં હતા, જ્યારે ખાસ માનવંત પરોણા તરીકે શ્રી અંકલેશ્વરનાં ધનાઢ્ય શાહુકાર માણેકચંદ પણ ખુરશેદ અને સોહેરાબના પીજનને માન આપી, પોતાનાં કુટુંબ કબીલા સહીત વરીયાવમાં લગન વેળા હાજર થયા હતા.

ખુરશેદ અને સોહેરાબની સ્વાદી એકજ એકીવેળા સ્થપે કરવાનું ઠેરવવામાં આવ્યું હતું. લગનની મંબીર ક્રીયા જેહાંગીરશાહ પટેલની હવેલી આગળ ખાસ ઉભા કરેલા કુશાદે મંડપમાં સેંકડો હમદીનો તેમજ ભલા હીંદુ મીત્રો અને વખાણનારાઓની હજુરમાં કરવામાં આવી હતી. પહેરામણી પણ નામ મમણુ મોટી રકમની થઇ હતી, જેમાં સાચા વખાણનાર ગુણી માણેકચંદ તરફથી બહુ કીંમતી ઝર ઝવેરાતની ભેટ-સોગાદ થઇ હતી, જેણે ખાસ સરવનું ધ્યાન ખેંચ્યું હતું.

બચીત તે સમય સઘળો ખુશીપુરમાં અને રંગરામનો હતો. હાજર રહેલ સરવનાં ચહેરા ખુશાલીથી ખીલી રહ્યા હતા; પણ અફસોસ!–ત્યાં એક પણ અપવાદ હતો: આગબર જેહાંગીરશાહનો મુનીમ મુલચંદ વાણીઓ કોઇ છુપા અદેખાઇ અને કેઇ પાપી મતલબથી બળી-જળી ખાક થતો હતો. ત્યાં ખુણામાં ચુપચુપ દખાઇ તે આખી મંજલસનો ખુશાલીભરયો રગ સંભાળથી ગંભીર ચેહેરે નીહાળતો હતો. જેહાંગીરશાહ જેવા દયાળુ, મોટા, દુલ્લા જીગરનાં શેઠયાથી તેને નારાજ થવાનું કારણ મળ્યું શું હોય? તેનાં ધારવા કરતા વધુ મોટી રકમનું ઇનામ શેઠે આપ્યું હતું, તેમજ વળી શેઠાણીએ પણ ઠીક આલ્હો કર્યો હતો, ત્યારે તેને નારાજ થવાનું કારણ શું હશે? તે સવાલનો જવાબ હાલ ન આપતાં, તે આગળ ચાલતાં પોતાની મેળેજ ખુલ્લું સમજાઇ જશે.

હજનની ખુશાલીમાં દીવસો સુધી આ મા વરીયાવ કસ્બામાં જરથોસ્તી ઓને જેહાંગીરશાહે જયાફત આપી હતી. પારસીઓ ઉપરાંત, ગરીબ હીંદુ ઓને પણ આ મોટા દયાળુ દીલના પારસી શેઠયા ભુલ્યા ન હતા.

પોતાની મુરાદ, મુશીબતો આશાન થયાથી બર આવી, તેની શુક્ર ગુજારી કરવા, અને ૬૦૦ વરસથી સંજાણમાં પરથાવેલા કદીમ "ઈરાનશાહ"ના પાક કુબાની કદમબોશી કરવા, તે બે લોકપ્રીય જોડાઓ છેક દુર દક્ષીણમાં આવેલા સંજાણ શેહેરની મુલાકાતે ઉપડી ગયાં. તેઓ મારગમાં આવતાં નવસારી, ગણદેવી, વાંસદા વગેરે શેહેરોમાં સેહેલ કરતા સંજાણ નગરીમાં પુગા; જયાંના જરથોસ્તીઓમાં, તેઓના રતનપોરના રાણા સાથના સાહાસ કર્મો અને સંકટોના અહેવાલ અગાઉથી પુગેલા હોવાથી ત્યાં ભારે આવકાર પામ્યાં.

વળી સંજાણ નગરીમાં પોતાની અસાધારણ હીંમત, બેહદ જોર, શેહેરી જુસ્સ, દયાળુ જીગર અને ખ્યાત જાતના તફાવત વગરની આપક્ષપાત ભલાઈ માટે મશહુર થયલા "અરદેશર બીન બેહમન" નામના પારસી સાવ, ઓળખાણ થવાથી ખુરશેદ અને સોરાબ બેહદ મગરૂર થયા. વાંચનારને યાદ દેત હાવવાની જરૂર નથી કે આ તેજ* અરદેશર પહેલવાન હતો, કે જેણે ત્યાર પછી એક વરસે સંજાણ ઉપર ગુજરાતના મુસલમાન બાદશાહની ચઢાઈ આવી, ત્યારે પારસી લશકર ઉભું કરી મુસલમાનો ઉપર એક કીરતીવંત જીત મેળવી, પોતાના હીંદુ રાજા તરફની અચુક વફાદારી પુરવાર કરી હતી, તેમજ પોતાની પાક દીન વરફ પણ બેહદ જાનફેશાની દેખાડી પોતાનું નામ પારસી તવારી ખમાં અમર કર્યું હતું.

સંજાણ નગરીની જાહોજલાલી, તેની ભવ્ય ઇમારતો ત્યાંના રાજ કરતા જાદીરાણાનો દરબારનો ભારી દબદબો, પવીત્ર અને કદીમ "ઈરાનશાહ"ના આતશબેહેરામ ઉપર અમર કરતા હોય તેમ પવનથી ઝુલી રહેલા સોપારીના અને સરોવરના ઉંચા દરખ્તોની શોભા હેઠળનું કાળા સંગે મરમરના પથ્થરનું આતશબેહેરામનુ મકાન જોઈ, તથા શાત સંજાણ નદીની આસપાસના ખાડા અઘોર જંગલ, રમણીય ખેતરો, ચીવાયલી રેતીને લીધે સફાઈદાર દેખાતા કીનારા અને તેને કાંઠે આંબાનાં વાડીયાં, આસો પાલવ,

---

*જુઓ આ લખનારની "સંજાણનો સંપુત યાને શુરવીર અરદેશર' નામની ચોપડી.

ફળફળાદી, અને મધુક, નાગ અને પુનાગના વક્ષો વગેરે જોઈ તેમજ વધુ દુર દ્રષ્ટિ મરયાદા ઉપર આવેલા બાહરોટ પહાડ વગેરેને જોઈભારે અસર પામી, તેઓ પોતાના વતન વરીયાવ તરફ પાછા ફરયા.

પ્રકરણ ૨૩ મું.

"નીમખહુરામ જુહદીન નોકર."

એક વર્ષ પસાર થઈ ગયું, અને હંમેશનાં બોધા અને નીખલેશ જીગરનાં જરથોસ્તીઓ રાણાની શુરાઇ લુતી જઈ સુખેહભર્યાં વસ્તા હતા.

વરિયાવ કસ્બાથી થોડા માઈલ દુર પુર્વમાં આવેલી એક એકાંત ગીચ ઝાડપાનથી ભરપુર ટેકરીનાં એક ખુણામાં ૪ જણા ગંભીર ચેહેરે એક સાંજે કંઇંક મસલતમાં મશગુલ થઈ ગયા હતા. તેઓ એવી જગ્યે ભેગા થયા હતા કે જયાં ક્વચીતજ કોઈ મનશાન આવી શકે. તે એવી એકાંત અને સારી ઉંચાઇએ આવેલું તે ટેકરીનું એક ખુણું હતું.

૪ માંના ત્રણ હથીઆરબંધ હતા, જેઓ લડવૈયા જેવા દીસતા હતા, જયારે એકનો દેખાવ ઉપરથી તેને કોઈ ગુજરાતી વાણ્યા તરીકે ઓળખી શકે. બે હથીઆરબંધ સખસો થોડે દુર ઉભા રહી ચોકાથી રાખતા, અગીઆર ચશમે અહીંતહીં નેગાહ રાખતા હતા, જયારે એક લડવૈયો અને પેલા વાણ્યો વાતમાં રોકાયલા હતા. તે લડવૈયો જે લાંબા પાતળા શરીરવાળો હતો તેણે વાણ્યાને કહ્યું:—

"ભલા મુલચંદ—તારા ઉપર મારો પુર વિશ્વાસ છે કે તું મને, જે ખ્યાલ રાત-દીવસ હૃદય બાળ્યા કરે છે, તેનો સંતોષકારક નીવેડો લાવી મને ખુશ કરશે."

"મહાપતિ—આપને મારા જેવા ગરીબ સેવકની સહાયતા જોઇએ છે, એ તમારા સેવકનું ઉતમ ભાગ્યજ છે. અને મારી યથાશક્તિ પ્રમાણે જો કાંઈ પણ કરી શકું તે મને સંતોષ આપે." પેલા મુલચંદ વાણ્યાએ નમસ્કાર કરતાં બે હાથ જોડી જવાબ દીધો.

"મારા વફાદાર મુલચંદ—" તે લડવૈયો જે રાણો દુર્યાનશીગ પોતે હતો તેણે આભારી સાદે બોલવા માંડયું. "તારી ગયે વર્ષે ભલાયેલી શીં

ા સેવા મારી નજરથી દુર થઇ નથી, અને જો કે તે સાહસ કર્મ કમન એ નીષ્ફળ નીવડ્યું હતું, છતાં તારી વફાદાર સેવાની પીછાણ તો થવીજ જોઇએ—આ લે તેનો કંઇક બદલો." એમ બોલી રાણાએ તરતજ સીકામાથી બ ો એક ભારી ઠેલી તે વાણ્યાનાં હાથમાં મુકી, જે તેણે જમીન સુધી વાંકા ઇ ભારે આભારી દેખાવે સ્વીકારી.

"દયાધીર મહારાણા!" મુલચંદે ઠણી સંભાળથી પકડતાં તાબેદારીભરી દાથી જવાબ દીધો, "હું દલગીર છું કે મધા વર્ષ જે બાતમી મેં મારા શેઠ ંગીરશા પરેખને ત્યાંની આપી હતી, અને તેનાં આધારે આપે શુરવીરતા તે અકલથી તાપી નદીને કાંઠે પરોઢયામાં એ પારસણ દસીઓને કબજે કરવા જે સાહસ કર્મ કર્યું હતું તે તેના છેલ્લા તબક્કામાં ફતેહમંદ ન નીવડ ...પણ—આપ હાલ તો આજુબાજુનાં રાજ્યો સામેનાં ઝગડામાં ગુંટલા તો ડાયલા હશો કે આપનાં આશ્રીત સેવકની સેવાની હાલ ગરજ પણ ન હોય."

"મુલચંદ—તું મોટી ભુલ કરે છે. સમજ—મને "ધાર" માતનાં બીલ રાજા ાથ ખટપટ જાગી હતી, પણ હાલ તેનો સંતોષકારક નીવેડો આવ્યો છે. તે જ બીજી નાની મોટી રાજ્યની ખટપટમાંથી હવે તદન પરવાર્યો છું, અને ે જ્યારે મનને નીરાંત થવી જોઇએ, ત્યારે મારા મનને શાંતી મળતી નથી,— ું હૃદય બળ્યા કરે છે,—મારૂં શરીર મગજની વ્યાધીને લીધે સદા તપ્યા કરે ; કારણ અહોનીશ મારી છાતીમાં મને પૃથ્વીનાં રાજ્યોની હસ્તીમાં લાવનાર ધા સુકરીબાજ, બળવાન અને શુરા પારસીઓ ઉપર વેર લેવાનો અગ્નિ બ ળ્યા કરે છે."

"પણ—મહારાજ,..મને ક્ષમા કરો તો એક બાબત ઉપર ધ્યાન ખેંચું." કુલ ે વીચારવંત અદબથી નમશ્કાર કરતાં પુછ્યું.

'બોલ બચા, તને હુકમ આપું છું."

" તો આપ પાલનહારે સાંભળ્યું તો હશે કે ગુજરાતનાં મહેરબાન બાદશાહે પાવ ા સેનાપતી અલફખાનની સરદારી હેઠળ દક્ષીણનાં રાજ્યો જીતી લેવા એક મોટું ઝળહળમાન સૈન્ય મોકલ્યું છે; તો તેની સામે મજબુતાઇથી બચાવ કરવા આ પને ભારે મહેનત પડશે, અને પલેપલને કીંમતી મજુરી પડશે,—તો તમ ં વેર ફક્ત મજુશીનાં ગુચ્છ પારસીઓ ઉપર લેવાનો હાલ સમય કે સંજો ા કયમ હોય?"

"તું ઘણો દરબ્બીવાળો જાણ્યો છે, હાં!" રાણાએ મોઢેથી હસ્તાં દીધા ર્યું. "તે બાબત બબરાઇશ નહી, મુલચંદ—મારા રાજ્યનાં બાળ બચ મેં

અત્યાર અગાઉનાં છુપાં પગલાં ભર્યાં છે. ચોક્કસ નજીવી શર્તે મેં આપણા પ્રદેશમાંથી મ્લેચ્છોનાં સૈન્યને સલામત પસાર થવા દેવા કબુલ્યું છે, જેનાં બદલામાં આપણું રાજ્ય મ્લેચ્છોનાં ભયભીત સપાટામાંથી સલામત બચી શકશે."

"ધન્ય છે તમારી રાજદ્વારી કુનેહ અને બાહોશીહુન્નર!" સુલચંદે ખુશાલી દર્શાવી. "આપની વફાદાર રૈયત આ તમારા પગલાંથી બહુ ખુશ અને આભારી બનશે; કારણ મ્લેચ્છોનાં ભયભીત જુલમોની વાતો સંભળી સરવ હીન્દુ ભય પામે છે. તેમાં તેઓ દક્ષીણ તરફના પ્રદેશો જીતવા આવનાર છે તે બાબતની ખબર સાંભળી આપની રૈયતની ઉંઘ અને ઉંઘ હીરાઈ થયા ઉડી ગઇ છે."

"મારા વફાદાર સુલચંદ". રાણાએ–પોતાનાં અંતઃકરણની ખુશાલીથી ધીમા હસી બોલવા માંડયું, "આ દક્ષીણની મ્લેચ્છોની ચડાઈને હું બહુજ આવકારદાયક માનું છું, કારણ કે પેલો સંજાણનો જાદીરાણો હાલ બહુ ગરવીષ્ટ, અભીમાની અને દક્ષીણના રાજકર્તાઓમાં બહુ આગેવાન થઈ ગયો છે. તેની કુંવરી પદ્મણીનું વેવવાલ મારી સાથ કરવા, આપણા દુતે જ્યારે અરજ કરી, તે તેણે મોટા તુચ્છકારથી નાકબુલ કરી, મને લુહારો બરાસીયો કહયો તેમજ બીજા હલકા વચન બોલ્યો હતો. હવે વખત એવો આવ્યો છે કે તેના મસ્તકના મદ અને અભીમાન, ક્રૂર મ્લેચ્છોની તેજ રહતી ઝરી તરવારથી ઉડી જશે! મેં તો એવી પકી ગોઠવણ રાખી છે કે અલેફખાનને મારા મારાથી બની શકતાં સાધનોથી સંપુર્ણ મદદ કરવી, કે જેથી જ્યારે તે સંજાણનું રાજ્ય કબ્જે કરી નાંખી જીતી લેય, ત્યારે હું ગુજરાતના શુરવીર બાદશાહ મહમુદશાહ પાસે જઈ ભારે દ્રવ્યનું નજરાણું આપી, સંજાણનાં રાજ્યનો કારોબાર ચલાવવા બાદશાહની તાબેદારી હેઠળ માથે લઉં", અને પેલા અભીમાની સીલહારા જાદીરાણાને કહેવાતો લુટારૂ ગરાસ્યો દુરયાનસીંગ કેવો બળવાન, કીર્તીમાન અને વૈભવવાળો રાણો છે તે બરાબર બતાવી આપું."

"હું આપ નામદારને સંપુર્ણ જય અને કીર્તી ઇચ્છું છું." સુલચંદે ખુશાલી ચકચકતી આંખોએ ઉતર દીધો. 'મહારાણા, હું હમણાથીજ આપણા ભાગ્યશાળી ભવીષ્યની ઉભવનો અને કીરતીનો આભાસ મેળવી શકું છું.... પણ મહીપતી–" સુલચંદ અટકી જઈ કંઈક અચકાતા ધીમા સાદે બોલ્યો, "તે શુભ, ન કલ્પેલા એવા મહાન ભવીષ્યમાં આપના નમ્રસેવકને આપ કદાચ ભુલી જશો? મારા હૃદયની વર્ષોની એક બળવાન ઇચ્છા છે કે આપ નામદાર કૃપા કરી કૃતાર્થ કરી, મને જન્મો જન્મ સુધી આભારી બનાવશો!"

"ખચીતજ—જો મારાથી તે બની શકે તેમ હોય તો."

"તે આપ પાલનહારનાં હસ્તમાં તે વળા રહેશે."

"બોલ ત્યારે—"

"કૃપાળુ રાણાજી,—મને મારા જન્મ વતન ગામની પટેલાઇ સોંપશો." સુલચંદે હરખાતાં આશાવંત સાદે જવાબ દીધો. "તે ગામ હાલ બાદીરાણાના તાબા હેઠળ છે."

"તેની પટેલાઇ તને આપવા હું વચનઆપું છું." રાણાએ તરતજ ઉમા મથી કહ્યું.

"બસ—પરીવાર, હું આજથી તમારો તાબેદાર દાસ બન્યો છું. મને કોઇ પણ કામ ફરમાવો અને હું. મારો આત્મા પણ વેચી તે તમારૂં કામ પાર ઉતારીશ." હરખના જુસ્સાથી સુલચંદે વાંકો વળી વળતો જવાબ દીધો.

"મારી વફાદાર નોકરી કરીશ, તો તે ગામ ઉપરાંત બીજા બે વધુ ગામોની પટેલાઇ તને આપીશ" સુલચંદ ઉપર વધુ ઉંડો છાપ મારવા રાણો તરતજ બોલ્યો; જેનાં જવાબમાં સુલચંદ તરતજ રાણાને ચરણે પડયો.

"સુલચંદ—બોલ, પેલા મારાસુદઇઓ ખુરશેદ અને સોહોરાબ પારસાઓના લગનમાં, પારસાઓ ઉપરાંત બીજા કયા આગેવાન હીન્દુઓએ ભાગ લીધો હતો?"

"અન્નપાલણ, તે લગનમાં ઘણા જાણીતા વાણ્યા, શ્રાવકો, બ્રાહમણો વગેરેએ ભાગ લીધો હતો, કારણ શેઠ જાંગીરશા પટેલ વરીયાવ ઉપરાંત આસપાસનાં કસબામાં ભારે લાગવગ ધરાવે છે. અને તેની સાથનાં પારસીઓએ વારંવાર બીલોની ધાડ વખતે હીંદુઓનો બચાવ કર્યો હોવાથી, તેની સાથ હીંદુઓને ભારે મીત્રાચારી છે. હીંદુ પરોણાઓમાં સહુથી આગેવાન તો અંકલેશ્વરનો ધનાઢય સાહુકાર માણેકચંદ નામનો હતો, જેણે હજારોની કીંમતનું જવેરાત પરણતા જોડાંઓને ભેટ કર્યું હતું."

"હંઅ—ત્યારે માણેકચંદે છેક વરીયાવ સુધી જઇ મુખ્ય ભાગ લીધો? હું કારણ સમજ્યો." દુર્જનસીંગે જોરથી બે હોઠ કરડી પોતાની સાથ વાત કરતાં ખોખરા સાદે ડોકા કર્યા. તે થોડી પલ વીચારવંત રહી ઉભો

"જયપાલ—?"

"મહારાજ—હાજર છું." દુર ઉભા રહી ચોકી કરતો એક લડવૈયો દોડી આવતાં બોલ્યો.

"પેલો મંડાલ માણેકચંદ તો તારા બે દુશ્મન પારસાઓનો મોટો મીત્ર થાય છે. ભટ છે તારા ઉપર! કે તારું જંગલમાં કરપીણ રીતે ખુન કરવા તઇયાર થયેલા તે બે પારસીઓ ઉપર એક સાચા મરાસમા તરીકે વૈર, આજ વરષ થયું છતાં, તેં લીધું નથી, કે લેવાની ઇચ્છા પણ દરશાવી નથી." દુર્યાનસીંગે તે બે દીવાન તરફ એક તીરસ્કાર અને ઠપકાભરયા સાદે કહ્યું.

"પ્રજાપતી રાણાજી." જયપાલે કંઇક ઝંખવાણા સાદે જવાબ દેતાં કહ્યું, "આપ તે બાબતમાં ફરી કંઇ સાહસકરમો માથે ઉઠાવો તો પછી આપનો આસ્રીત નોકર તેને પાર એવું ઉતારી આપશે કે આપ પણ "વાહ! વાહ!!" કરી બોલશો. પેલા બે પારસીઓને સપડાવવા બહુ મુશકેલ કામ છે, અને તેમાં ની કળી ગયા તો જીવ જવા ઉપરાંત બીજા બખેડા વધે, તો મહારાજ ઉલટા આ મારા ઉપર કોપે ભરાય. હું આપ નામદારનો વીશ્વાશુ અંગરક્ષક હોવાથી કંઇ પણ થાય તો તે આપ નામદારેજ કરાવ્યું હતું એમ રૈયતમાં બોલાય, અને તેથી આપની ઝળકતી કીરતીને રૈયતની તેમજ બીજા વીરોધી રાજ્યની નજરમાં જરૂર ઝાંખ લાગે."

"તારા બોલવામાં કંઇક સચ્ચાઇ છે ખરી, મારા વફાદાર જયપાલ." રાણાએ વીચારવંત રૂપે ધીમો જવાબ દીધો "તયારે ઉપાય શું? મારૂં વૈર,—માર હ્રદયમાં અહોનીશ બળતા બળે છે—તે વૈર લેવા વીના મને કંઇજ સુઝ નથી પડતું. મારી તાબેની રૈયતનાં ફક્ત મજુરીનાં લોક, અખીલ ભરતખંડનાં રાજકર્તાઓમાં મારી આબરૂની ધુળધાણી કરી આનંદમાં રહી જીંદગી ગુજારે, તે મારાથી કેમ શાખી શકાય? શું તેઓને મારા રાજ્યમાંથી હાંકી કાઢું?"

"ના—ના, મહારાણા તેમ ના કરશો, તેમાં તમુને મોટો ગેરલાભ છે." મુલચંદ વાણીઆએ ગંભીરાઇથી વચમાં પડી તાપસી પુરી. "કારણ, જો તમે હાંકી કાઢેલા પારસીઓ પાસેના બાદશાહાનાં રાજયમાં જાય તો તેને તે હરીફ રાણો મોટી ખુશીથી તેઓને આવકાર આપવા આતુર થશે. આપ નામદાર સારી રવેશ જાણો છો કે આ ઉદયોગી, ચંચળ પારસીઓની ચાલુ ખંતનાં પરીણામમાં આપણા રાજયમાં વરીઆવ અને તેની આસપાસનો પ્રદેશ સૌથી ફળદ્રુપ અને સૌથી વધુ મહેસુલ લાવી આપે છે. તે આ કોમેજ બીલવ્યો છે. તો તેવા દર વરસ અખુટ ધન લાવી આપનાર સાધાનને ફક્ત વૈરને ખાતરજ ફેંકી દેવું એ દીર્ઘદ્રષ્ટી અને સારી રાજદ્વારી કુનેહ ન—કહેવાય. કદાચીત તમે વૈરને ઉપર રાખી આ કોમને હાંકી કાઢશો, તો સંભાળજો મતાપી જાણી રાણો તો મોટી ખુશીઓથી પોતાનાં રાજયમાં જગયાઓ આપશે, કે જેથી

તેનું રાજ્ય વધુ દ્રવ્યવાન અને ફળદ્રુપ થશે, તેમજ આ કોમ કુદરતી લડાયક શક્તિ ધરાવતી હોવાથી સંજાણનાં રાજ્યનાં પારસીઓ સાથ જોડાઈ જઈ, રાણાની મદદ મેળવી આપણા રાજ્યને મોટું નુકશાન કરવા વારંવાર તક લેશે, જેથી આ રાજ્યમાં ચાલુ અશાંતી વ્યાપી રહેશે."

"પ્રીત-મુળચંદ, તું બાહોશ રાજદ્વારી છે." રાણાએ તેની તકરારનું વાજબીપણું કબુલ કરતાં શાબાશી આપી. "ત્યારે ફરી પુછીશ કે મારે વૈર કયમ લઉં ?"

"હે રાજન !" જયપાલ હાથ જોડી બોલી ઉઠયો; "એકજ ઉપાય રહેલો છે કે આપણા મીત્ર મુળચંદે જાંગીરશા પટેલનાં ઘરનો તેમજ વરીયાવની પારસીઓનો મામલો બારીકાઈથી તપાસતાં રહેવું, અને જ્યારે કંઈપણ આપણા લાભનું માલમ પડે તો તરતજ વરીયાવમાં નેમેલા આપણા જાસુસ છીબા મારફતે આપણને બાતમી મોકલવી, અને પછીનું કામ આપણું પોતાનું છે—કેમ ખરૂંની !"

"પણ—તેટલો વાર મારી ધીરજ કયમ રહેશે !" રાણો અધીરાઈભરયા દેખાવે બોલી ઉઠયો. પછી મુળચંદ તરફ મોહું ફેરવી કહ્યું: "ભલા વફાદાર મુલચંદ.—તું તો જાંગીરશા પટેલનો બહુ વીશ્વાસુ માણસ છે તો કોઈ યુકતી અને પ્રપંચથી તેનો, તેનાં જમાઈનો અને સોહરાબનો કાંટો ન કાઢે ! જો તું તેમ કરે તો પછી વધુવાર નકટ નોકરી કરવાની તને ગરજ ન રહે. હું તને મોટી જાગીર ભેટ આપીશ, અને તું આખી જીંદગી સુધી સુખ અને વઈભવમાં રહી આનંદ કરીશ !

"ના—ના—મહારાણાજી," મુળચંદ બે હાથ જોડી બોલી ઉઠયો: "આપણે તો વાણ્યાભાઈ પડયા એટલે આટલી હીંમત કયાંથી લાવે ? તો પણ આપ નામદારને ખાત્રી આપુ છું કે હું બહુ ચોકાશીથી ખબર રાખતો રહીશ; માને જેવું કંઈપણ આપનાં લાભનું ખબર પડશે કે આપણા વીશ્વાસુ છીબા સોડે રતનપુર સંદેસો મોકલીશ."

"ઠીક......, જયપાલ !" રાણાએ જયપાલ તરફ ફરી બોલવા માંડયું; "હવે પેલા ચંડાળ સાહુકાર માણેકચંદનો ફેજ આજેજ નકી કરી નાંખવો જોઈએ. જયાં સુધી એ દુષ્ટ લોભી, લોહી ચુસુ વ્યાજખોર વાણ્યો જીવતો હશે ત્યાં સુધી મને પુરતી ઉંઘ અને ભુખ નથી લાગવાની. બોલ તું શું સુચવે છે ?"

"પ્રજાપાલન રાણાજી—આપણો જુનો જાણીતો છુપો ઉપાય અજમાવીશું.

બીમા બીલને કહેણુ મોકલીશું કે અંકલેશ્વરના સાહુકાર માણેકચંદની હવેલ ઉપર ધાડ પાડે અને કોઇને જીવતું રહેવા ન દેય, તેમજ સર્વ કાગળીય દસ્તાવેજ બાળી ભષ્મ કરે, અને લુંટનો અરધો હીસ્સો ધારા પ્રમાણે આ નામવરનાં ખજાનામાં છુપેથી મોકલી આપે."

"ધન્ય છે તારી ચાલાક મગજ શકતી ઉપર !" રાણાએ ખુશ થ હીકકા કરયા," ઇશ્વરનો આભાર માનું છું કે તારા જેવો અને બધા સુળાય જેવા, બાહોશ, વફાદાર, અને ચપળ મગજશકતીવાળા સલાહકારો મને મળ છે. ઝડપ કર, તું આજેજ જંગલમાં બીમા બીલને જઇ મળજે અને અંકલેશ્વ જઇ પોલીસ પટેલ સાથ ગોઠવણ કરજે કે બીમાની સામે પોલીસ થાયજ નહી.

પછી તે વૈર લેવાના પોતાના ભયભીત પગલાંના તરંગોમાં બહુ લીન થ જઇ ખુશાલીના ઉદગાર કાઢતો બોલ્યો ! "ભવાની માતાની મારી ઉપર કૃપા થય લાગે છે, અને જો હું અમારા માથે ઉઠાવેલા સાહાસમાં ફતેહમંદ થઇ તો માતાને પ્રશન્ન કરવા જરૂરજ પાડાનું બલીદાન આપીશ, તેમજ [illegible] મનુષ્યનો ભોગ પણ આપીશ, તેમજ કોટેશ્વર મહાદેવનાં મંદીરમાં ઘીની પુંજા ક વીશ. કૃતઘ્ન પારસીઓ ! આ વેળા જો સપડાશો તો ખચીતજ મારું પાણી બ વીશ. તેમજ દુષ્ટ માણેકચંદ શાહુકાર મારી પાસે ઉછીના લીધેલાં નાણાં ઉંચકા વાની આશામાંજ ભ્રષ્ટ થઇ, જલદી સ્વધામ પહોંચી જશે! મારી એક બા ફતેહમંદ થશે ખરી——પેલી દુમાખી, શેખીખોર પારસણોને——"

"વીનાશ કાળે વીપ્રીત બુદ્ધી !"

"વિનાશ કાળે વિપૂત બુદ્ધિ!"

તે ઠઠરાવનારો તીણો સાદ એકાએક બાજુની ઝાડીમાંથી આવ્યો......"સુલેહને ચાહનાર આર્ય રકતનાં પારસીઓએ તારૂં શું બગાડયું કે તું આ ટેકરી ઉપર કાવત્રાં રચવા આવ્યો છે?"

(સફો ૧૨૫.)

પ્રકરણ ૨૪ મું.

"સાધુનો ચમત્કાર."

"વીનાશ કાળે વીપૂત બુદ્ધી !" તે ઠઠરાવનારો તીખો અણુભણ્યો સાદ એક એક બાજુમાંની ઝાડીમાંથી નીકળ્યો, જેથી રાણો ગભરાટથી ચોંકી પોતાનો પાપી વાક્ય પુરો કરતાં અચકી ગુંચવાડામાં ઉભો, અને ઝાડી તરફ નેણાક નાખતાં, જે આકાર તેની નજરે પડયો તે જોતાંજ તે એક પલ ઠઠરી ગયો, જ્યારે મુલચંદ વાણીઓ તો કોઈ અણુદીઠ ધાસ્તીથી ઠરઠર ધ્રુજવા લાગ્યો ! રૂપેરી રંગનાં ખંભાથી નીચે ઉતરેલા લાંબા વાળ, તેવાજ રંગવાળી ભરપુર ભાલવાળી દાઢી અને મુછ, એક ગોખલાની અંદર પેસી ગયલી બે તીખી ચક ચકતી આંખો, જેની ઉપરનાં રૂપેરી ભવાં લાંબા જમાનાની હાકથી ગોયા ઝુમાઇ ગયાં હતા, જ્યારે ચાલુ તપ અને શારીરીક કષ્ટોથી માંસ ગળી જઇ ફક્ત હાડકાં અને ચામડાનો બનેલો લગભગ નગ્ન હાલતમા તે એક સાધુ હતો. તેનાં અસાધારણ દુબળાં શરીરને લીધે તે હતો તેનાં કરતાં વધુ ઉંચાઇમાં લાગતો હતો, જ્યારે તેનાં રૂપેરી રંગનાં બાલોથી તેમજ હરેક વસ્તુનાં ઉંડાણ સુધી પેસતી તેની તેજસ્વી આંખ્યોને લીધે, તે આવેદ સામેનાં ઇનસાનમાં તેના તરફ ભય સાથનુ માન, ગંભીરતા, મરયાદા અને ચોક્સ હદનાં અંતરનો ખ્યાલ ઉતપન કરતાં હતાં.

એકવાર ફરીથી જ્યારે તે પોતાનો લાંબો, સુકો, પાતલો, લાંબા અણી યાલા નખવાળા આંગળાનો હાથ ઉંચો કરી પોતાની ભયભીત આંખ્યો રાણા સામ તાકી બોલ્યો. "વીનાશ કાળે વીપૂત બુદ્ધી !" ત્યારે ત્યાં હાજર રહેલા ચારે ઇનસાનો નાં શરીરની ગતી ગોયા સ્થંભ થઇ, તેઓની નસોમાં લોહનું લોહી બંધ થઇ ગયું !

"હે રાણા ! તું હાડ, રૂધીર અને માંસનું મનુશય, આ ક્ષણભંગુર પૃથ વીમાં થોડા વરસનો પરોણો, કોઇપણ પળે મરત્યુનો ભોગ થનાર—બીજાં મનુ શયો ઉપર વૈર લેવા તલપી રહયો છે?" તેણુ ઠઠરાવનારા ગંભીર સાદે બોલવા માંડયું, "તો જાણુાવ મને કે કદાચ તેમાં તું ફતેહમંદ નીવડીશ તે ભવીશયની તારી જીંદગી કે બીજી હસ્તી માટે તું ઇશ્વર સનમુખ કયાં ભલ કરમો લઇ જઇશ ! તારૂં આ રોગીશટ અંતકરણ, અને મલીન મન કે બીજાં કોઇ ? કંગાળ દુષ્ટ ! આ જીંદગીના આપનાર પરમાત્માએ તેને બીજા હજારે મનુશયો ઉપર સરદારી આપી મોટો આભાર કર્યો છે, તો તારા તાબાના મનુ શયોનું આહેલનીશ ભલું કરવા માટે, તેમને ધરમી, નીતીમાન અને સદગુણી

જીંદગી ગુજારતા બનાવવા માટેજ, ટુંકમાં તેમને લાયક મનુષ્યો બનાવવા માટેજ, તને તે અનુપમ તક આપી છે. ત્યારે તું, ટુંકી નજરનો મનુષ્ય—તારી જ રઇયતના નીરદોશો ઉપર વેર લેવા તઇયાર થયો છે? તારી ફરજની મોટી જોખમદારીનું તને કંઇ ભાન છે?...બોલ—જવાબ આપ કે સુરજને આરાધનાર, અહોનીશ સુરયનારાયણની પુંજા કરનાર, વાયુ, મેઘ અને પાણીને નમન કરનાર, આર્ય રક્તના પારસીઓએ તારૂં એટલું તો શું બગાડયું છે કે તેમનું તું બુરૂં કરવા ખાસ આ એકાંત ટેકરી ઉપર લાગે છે? શું છુપેથી દોડયો આવ્યો છે? વાંક પ્રથમ તારોજ છે કે તેં અત્યાચારો કર્યા, રૈયતને પીડી, તેમના ઉપર કરનો અસાધારણ બોજો નાખી તેમને કચડી નાખ્યા; તો તારા આવા આપખુદ ઘાતકી પગલાં સામે ન્યાય અને નીતીની રીતીએ કુદરતી પારસીઓએ વાંધો ઉઠાવ્યો, તો તેમાં ખોટું શું કર્યું? તારી રૈયતના પતીત થઇ ગયલા હીંદુઓએ, જે હીંમત અને જાહેર જુસ્સો પારસીઓએ બતાવ્યો, તેવો ન બતાવવાની નબળાઇ કરી, તેથી તો તારે હીંદુ તરીકે દલગીર થવું જોઇએ કે તેઓ જુસ્સા રહીત બાયલા બન્યા છે—, તેમજ વળી ખુશી પણ થવું જોઇએ કે તારી રઇયતનો એક ભાગ પારસીઓ સાચો જુસ્સો ધરાવનાર છે......અરે—પેલા નીરદોષ સાહુકાર માણેકચંદે તારૂં શું બગાડયું હતું કે તેને તેના આખા કુટુંબ સહીત સમુળગો નાશ કરવા તેં કાવતરૂં રચ્યું છે? તે સાહુકારે તો ઉલટી તને વખતસર નાણાંની ગાઢી મદદ આપી મોટી નામોશીમાંથી બચાવી લીધો, તો તેના બદલા તરીકે તું તેનું તેમજ તેના વહાલાંઓના કરપીણ ખુનો કરાવવા તતપર બન્યો છે?.........બસ—”

મન સાથ હાથ મારી બોલતો હોય તેમ ધીમા નીરાશીભરયા ગમગીન સાદે આસમાન તરફ નેત્રો ફેંકી તે સાધુ બોલ્યો: “મનુશ્યને સત્ય, દયા અને ધર્મ નીતીને સમારગે ચલાવવા છેક પ્રાચીન કાળથીજ મહાત્માઓ અને ૠશીઓ અથાગ પ્રયતનો કરી ગયા હતા, તેમજ તે પ્રયતન હજી પણ ચાલુ છે, છતાં—અફસોસ કે આજ પણ જોવું છું કે મનુશ્યોને ઇશ્વરના સીધા મારગે જવા કરતાં નરક તરફ જવાના મારગનું ભારે ખેંચાણ થાય છે. ઓ પરમાતમા! મનુશ્યો ઉપરનો આ કલંક ધોવા મને વધુ જોશથી કોશીશ કરવાનું આતમીક શક્તી, ધઇર્ય, અને હીમત આપ!” આટલું બબડી રહી એકવાર ફરીથી તેણે, સામેના ઇનશાનના જીગરમાં આરપાર પસાર થતી આંખ્યો રાજા ઉપર ટાંકી તે જુસ્સાથી બબ્યાળયોઃ—

“ગરવિષ્ટ, પાપી અને દેખાઇતી આંખે આંધળા,—રામ અને રાવણ, પાંડવ

અને કૌરવ જેવા ; મહાભારત ચક્રવર્તી રાજપતીઓ ક્યાંય ધુળમાં રગડાઇ આ પૃથ્વી છોડી ચાલ્યા ગયા છે, તો તું શું તેઓ આગળ ખીશાદમાં છે? તેઓ જે કાંઇ ભલાઇ અને મહાભારત કરમો કરી ગયાં તે પાછળ બોલાતાં રહી ગયાં છે, બાકી રાજ્યબી રહ્યા નથી કે તેઓની સત્તા પણ ટકી નથી."

ત્યાર પછી તેણે ડોળા કહાડી મુલચંદ તેમજ જયપાલ તરફ ફરી તરારો કર્યો. "પરતંત્ર પાપીઓ! તમારૂં અંતકરણ ક્યાં મુકી આવ્યા છો કે આ દુષ્ટ ચંડાળના કુકરમોમાં ભાગ આપી તમારો આતમા વેચવા તૈયાર થયા છો? ખુશામત કરી પૈસો ભેગો કરી કોણે જીવી શાંતીથી ખાધું છે, કે જીવી ખાવાની આશા પણ તમે રાખો છો?"

વધુવાર ગણાથી તાણા ટપલા ખમાયા નહી અને તેનો પીત્તો ઉછળી આવ્યો.

"હે ભામટા ધુતારા વૈરાગી!" તામસી મીજાજનો રાણો ઉશકેરાટથી ધ્રુજતાં પોકારી ઉઠયો; "તારા જેવા ઢોંગી ધુતારા ઠગો, ભોળા અભણ લોકને મોઢેથી ડાહી ડાહી વાતો કરી ઘણું ધુતાવી ગયા છે, અને તું પણ તેવો નીચ ઢોંગી બની, પહેલાં તો પાસેની ઝાડીમાં છુપાઇ જાસુસી કરી છે; અને હવે ખોટી શીખામણ આપી ઢોંગ કરે છે. મારે તને સખત શીક્ષા કરવીજ જોઇએ. જયપાલ! બાંધ આ ધુતારાનાં હાથ-પગ એકદમ, અને આ સામેની ભયભીત ખીણમાં ગબડાવી નાંખ, કે પૃથ્વી ઉપરથી એક ધુતારો ઓછો થાય."

"હં! હં!! શખ્ખીખોર ગરાશીયા! ભટ પડજો તારી ઉપર કે મારા પ્રેમ, ભીક બોલવાની તારા પાપોથી જડ બનેલા મન ઉપર કંઇજ અસર થઇ નથી." તે સાધુ ગુસ્સાથી બોલી ઉઠયો. "સમજ-તારી પાપી મસલત સાંભળવા મેં જાસુસી કરીજ નથી. હું તેવા નીચ કરમને બહુ ધીક્કારીશ. આ પાસેની ઝાડી મારૂ વરસો ઉપરનું રહેઠાણ છે. મારી રોજીંદી તપ અને ચીનતંન વેળા આજે તારૂ આવવાથી ભારે ખલલ પડી છે. તારો ગલીચ અવાજ મારી મરજી ઉપરાંત મારી તપ ખલાસ થતાંજ મારા કાણને અડકયો છે, જેમાં મારો કશો કસુર ના કહેવાય. આ ખુલાસો કરૂં છું તે ઉપરથી એમ ન સમજીશ કે તારી કુન શીક્ષાથી બચવા માટેજ છે. તારી કોઇ પણ શીક્ષા તરફ હું ફક્ત મુગો તીરસકાર બતાવીશ!"

"જયપાલ-પૃથુ! મારા હુકમ ઉપર તરતજ અમલ કરો!" રાણાએ તપી જઇ પાછો તતારો પાડયો.

વળા તે પવીત્ર નબળી દેહવાળા તપસ્વી ઉપર બે બળીષ્ટ ગરાસ્યા

એ તુટી પડયા. તે સાધુએ ધીમું બેદી તીરસ્કારનું હસ્તાં, ઉલટું તે બે જણાને પોતાના હાથ પગ મજબુત સીકરવા સવળતા કરી આપી! જ્યારે તેને બરાબર બાંધી રહ્યા, ત્યારે તે આબેદે શીખામણ આપતી ઢપે રાણાને કહ્યું:—

"હે જગમાયામાં વશ થયલા ભોગી! હજીબી ચેત અને સત્યનો સીધો માર્ગ ગ્રહણ કર, કારણ:—

(રાગણી—ભૈરવી)

"કાયા માયા ક્યાં કરે તું—માયા રહીસમ મોર,
કુદી કુદી રોય ચરણ પર, બનશે જગનો ચોર.
રંગ–રાગનાં ભોગ તજી કર, યોગ ભોગનો જોગ,
ફુલ તણા ફણગા ફુટશે, ધ્યાન ધણીસે જોડ." (હરમીસ.)

અંતઃકરણનાં સાચા ઉદગારોથી લલકારેલા તે ગંભીર ચેતવણીરૂપી શબ્દેની ધ્વનીઓએ તે એકાંત ડુંગરના ખુણે ખુણામાં પસરી જઇ વળતા પડધા ઉ રપા કર્યા, જેથી કોઇ અણુદીઠ ધાસ્તીથી જડ બની જઇ જયપાલ અને પૃથુ પુતળ મીશાલ ઉભા રહી મનની દામાડોલ સ્થીતીમાં ઉભા, જ્યારે મુલચંદ તો શરમ દગી અને મનની વેદનાથી હુજી બેફામ જેવો બની જમીન ઉપર ફસડાઇ પડયો ખુદ સંગદીલ બુરો રાણો પણ થોડીક પળ કોઇ મીનોઇ શકતીનાં કાબુમ આવી જઇ વીચારવંત બની ઉભો. ફક્ત થોડીજ પળ આવી સ્થીતીમાં તે ઉભે કે વળી પાછી તેનાં ઉપર કાબુ ધરાવતી બુરી શયતાન્યત શકતી ફાવી નીકળ જેથી તુચ્છકાર અને તુંડાઇથી તેણે પોકાર કર્યો.

મુર્ખાઓ, મુંઢ જેવા ઉભા છો શું? આ જાદુગર ધુતારાને એકદ સ્વધામ પહોંચાડો!"

તરતજ તાબેદારીની તાલીમ પામેલા પૃથુ અને જયપાલ આવી આપે પુતળા મીસાલ તે સાધુને પકડી ખીણમાં હોમાવા જાય, તેટલા તેના હાથો મ બુત સીકડયા હતા, છતાં પાતળા સુતરથી તે બાંધ્યા હોય તેમ એક ઝટાકે આ નીથી તે જાડા બંદ તોડી નાંખી, તેણે તીરસ્કારથી એકેક હાથે એકેક ગરાસ્ય ધીમી અછાટ મારી કે તેઓ અસાધારણ જોશથી જમીન ઉપર પટકાઇ પડ આવા દેખાતા નબળા શરીરનાં પુરૂષે બે જોરાવર ગરાસ્યાને એકી વેળા પછા નાંખ્યા એ એક ચમત્કારજ હતો.

"ખીણમાં આંચકો મારી નાખવાની તમુને કંઇજ ગરજ નથી. હું તારી ઇચ્ નુસાર અહીંથી ખીણમાં કુદીશ." તે સાધુ ટેકરીની કીનારીએ જતા દેખાતી

રકારાથી બોલ્યો. તે ચારે જણા બેહદ અજાયબીથી તેની દરેક હીલચાલ તપા સતા ચુપચુપ ઉભા. તેના દબદબા ભર્યા ચેહેરા ઉપર એકાએક બેહદ દલગીરીનો છાપ પ્રગટ થયો જે સાથ તે આબેદ રાણા તરફ મોઢું ફેરવી બોલ્યો:

"આડે માર્ગે ઉતરેલા ભુલા પડેલા મનુષ્ય! મેં ઇશ્વરના નીમીત સત્યનો માર્ગ પકડયો છે, એટલે જુઠું બોલવું કે દુષ્ટ કરમો કરવાં મારેથી બનેજ નહી, માટે હું તને છેલ્લીવાર કરગરીને અરજ કરૂં છું કે છળ-કપટ, ઇંદ્રીય વીલાસ અને દુરાચરણ છોડી સત્ય અને નીતીમાન માર્ગ ગ્રહણ કર; એક રાજકર્તા તરી કેની તારી ફરજની ગંભીરતા સમજ—નહી તો યાદ રાખ કે તારી દુષ્ટ કરણીનાં પરીણામ તારૂં મૃત્યુ આજથી બે માસ અંદર આવશે—, તું જેનો નાશ કરવા જશે તેજ મનુષ્ય તારો નાશ કરશે, જેટલુ બુરૂં તું કરવા જશે તેથી બમણું નુકશાન તને થશે. ઇશ્વરની ગતી ન્યારીજ છે—કુદરતનો ન્યાય, રંક અને રાયને સર ખોજ મળે છે; તું હાલ ઉંચ આશાન ઉપર બેઠો છે તે એકદમ ધુળમાં રંગ દોળાશે; રંગ મેહેલમાં વૈભવ ભોગવવાને બદલે સ્મશાનની અગ્નીમાં બળશે!"

જોરાવર શબ્દોમાં બોલાયલા આગાહી ભર્યા વચનો બોલી ત આબેદે પાછલા ઉંડા ખીણમાં ભુસકો મારયો, કે સર્વ તે જોતાં ઉભા તો જણાયું કે પડતા સાહીતજ તે ગેબ થઇ ગયો. !

તેઓ ચકીત બની એકેકનું મોઢું ટીકતા થોડી પળ ઉભા રહ્યા. તે ચમ ત્કારીક સાધુની છેલ્લી અગમચેતીનાં શબ્દોથી રાણા ઉપર ગંભીર ઉંડી અસર થઇ હતી, જે તેનાં ફીકકા, દબાયલા ચેહેરા, થર થર ધ્રુજતા હાથ અને હોઠ ઉપરથી ખુલ્લી માલુમ પડી આવતી હતી. જયારે મુલચંદ વાણુયાના અત્યાર આગા ઉનાં પટેલાઇ કરવાનાં ખુશ સ્વપ્ના ઉડી જઇ તેની જગ્યે મસાણકાઠું દીસવા માંડ યું, જેથી આખરે તે મનની વેદનાથી અકળાઇ જઇ રાણા સામે બે હાથે આ જીજી કરતા કહેવા લાગો:-

"દયાળુ મહારાણાજી, આપે માથે ઉઠાવવા ધારેલા બે સાહસો હાલનાં સ જોગો હેઠળ સદંતર છોડી દેવા જોઇએ, નહીતર આપણા પ્રાણની ખચીત હાણી થશે, તો પછી મારા જેવા લાચારની શી દશા થશે? પેલા સત્યવાન સાધુની આગાહીથી મારા ગાત્રે ગાત્ર ઢીલા થઇ ગયાં છે; માટે બાપજી—મને તો ક્ષમા કરજો."

"હીચકારા પતીત વાણ્યા? તું શું બકે છે? એક શુરવીર ગરાસ્યાએ માંથે ઉઠાવેલું કયું સાહસકર્મ, તેણે જયારે ધાસ્તી ઉભી થઇ હોય, તે વેળા છોડી

દીધું હોય ! ચંડાળ નીમકહરામ ! તું શું મહેનત અને જોખમ ખેડવા વગ મારી પાસેથી મોટા બદલાની આશા રાખતો હતો ?" રાણીએ ગુસ્સા અને દર મથી જવાબ દીધો અને જયપાલ તરફ સવાલ કરતી ઢબે જોયું, જો કે તેન અંત:કરણમાં તો તે સુબચંદનાં બોલવાની સચ્ચાઇ તદન કબુલ કરતો હતો !

તરતજ ખુશામત્યા જયપાલે પોતાનાં રાણીને મસ્કો લગાડવોજ જોઇએ એમ માની લઇ ઉમેર્યું.–

"ધન્ય છે આપ પાલનહાર શુરવીર રાણીજીની હીંમત અને ખડક મીસાલ દ્રઢ ઠરાવ ઉપર ! એક વીર ગરાસ્યો પોતાની કીર્તી અને હીંમત મુશકેલ સ જોગો હેઠળ પણ કેમ જાળવી શકે છે, અને કેવા મહાન ભોગો પણ આપ ટેકવી રાખે છે, તે આ બાયલા બામણીને ક્યાંથી ખબર હોય ?"

"વાજબી બોલ્યો, મારા બહાદુર જયપાલ." રાણીએ શાબાશી આપી.

પ્રકરણ ૨૫ મું.

"ગેબી ચેતવણી."

એક વેળાનું વેપાર–વણજ, અને હુન્નર ઉદયોગથી હલમલી રહેલું અંક લેશ્વર શહેર ક્યાં, અને આજનું ઝુંપડું નાનું અંકલેશ્વર ગામ ક્યાં ! ચઢતી પડતીનો અચળ કાયદો, આ પૃથવી ઉપર ઠારેઠાર નજરે પડતાં ખંડીયેરો જોતાં તેમજ ગાઢ જંગલોમાં ઉગી નીકળતાં શહેરો નીહાળતાં, અમલમાં મેલા યલો નજરે પડે છે.

સહવારના પોહોર ફાટી ઝઝકલું થયું હતું તે વેળા અંકલેશ્વરનો ધનાઢ્ય શાહુકાર માણેકચંદ, પોતાની ફરજયાત પુંજા પાઠ્ઠી કરી તરતનોજ પરવારી પોતાનાં આલીશાન મહેલ જેવાં મકાનનાં દીવાનખાનામાં સંતોષી મનથી બેસી પરવરદીગારની અપાર શક્તી અને કુલ પેદાયશની ખુબીઓનું મનમાં તોલ કાઢતો તેમજ નીરદોષ પંખીઓનાં કલ્લોહોલ સાંભળતો એકલો બેઠો હતો, જે વેળા તેની ભારે અજાયબી વચ્ચે એક દબદબાભરયા દેખાવનાં બુઝર્ગ સાધુને ઓરડામાં દાખલ થઇ સીધો તેની તરફ આવતો જોઇ, તે પોતાના ડાઇયા ખ્યા

લોમાંથી ઝબકી ઝડપથી ઉભો થયો, અને બેહદ તાબેદારી, નમનતાઇ અને માનથી તેના પગે પડયો. તે સાધુએ માયાથી પોતાની ચશમો તેના ઉપર નાંખી અને તેનાં માથાં ઉપર હાથ મુકી આશીશ દીધા, અને ચરણોથી ઉઠવા ફરમાવયું. માણેકચંદ ઉભો થયો અને શીર નમાવી બે હાથ જોડી તેની શું ઇચ્છા હતી તે જાણવા આતુર ઉભો.

"પુત્ર તું સુખી તો છેની ?"

"મહારાજ—હું સુખી, સંતોષી અને નીરોગી છું; અને આગળ હતો તેનાં કરતાં છેલ્લું એક વર્ષ થયું અને વધુ સંતોષી થવાનું અને પરમાત્માનો વધુ પાડ માનવાનું કારણ મળયું છે. થોડા થોડા કલાકોના અંતરમાં બેવાર મારી જીંદગી ફકત તેની કૃપાથીજ બચી ગઇ હતી અને તેથીજ હું જીવતો રહી આનંદમ કાળ કાઢું છું."

"પુત્ર, હું ખુશી છું કે તારા કરતાં વધુ પઇસો ટકો અને ઉંચ સ્થાતીના મનુષ્યો છે તેઓ માફક તું અહોનીશ, અસંતોષી, લોભી, દલીંદ્ર, રોગી અને દવેષભાવીક નથી. તારે તો અહોનીશ એક વાત યાદ રાખવી જોઇએ કે આ માયાથી ભરપૂર પૃથ્વી ઉપર સત્યને માર્ગે ચાલનાર સંતોષી મનુષ્યો ઉપર દુંટ મનું બ્યો જાણે વીપત્તીના વરશાદ લાવે છે, અને તેઓને બહુ હેરાન અને દુઃખી કરે છે; અને જો તારી ઉપર પણ તેમ દુઃખ આવે તો તારે ગભરાવું ન જોઇએ."

"સાધુબાવા, આવો અનુભવ તો મને મલી ચુકો છે. અને પરમાત્મા મારી ઉપર કૃપાળુ દ્રષ્ટીથી જુએ છે એજ મારી સાચી માન્યતા છે."

"ઠીક સુપુત્ર, તારી આવી મનની દ્રઢ સ્થાતી છે, તેથી મારે તને વખત સર ખુલ્લી રીતે ચેતાવી રાખવો જોઇએ. માણેકચંદ સાહુકાર !—તારે આજ કાલમાં "બીમા બીલ"થી ખુબ સંભાળવાનું છે !"

"બીમા બીલથી ! ?" માણેકચંદે એકાએક ધાસ્તીથી હેબતાઇ ફીકો પડી જઇ ધ્રુજતા સાદે પડઘા કર્યો. "પેલો કરપીણ ખુની "બીમો બીલ" અંકલેશ્વરમા ! સેંકડો ધાડ, લુટ, આગ અને ખુનો કરનાર મનુષ્યના રૂપમાં દઇત્ય અહીં આવનાર છે !"

"હા, બહુ જલદીથી તે જંગલી હેવાન અંકલેશ્વરમાં ખાસ પરવાનગીથી અને ચોકકસ શખસોનાં આંખમીચામણાંથી આવશે."

"પરવાનગીથી—! કોણની ?"

"પરવાનગી આપવાની જેને સત્તા હોય તેની."

"બસ—મહાત્માજી, હું સઘળું સમજી ગયો છું." બેહદ દુ:ખી દબાયલા સાદે અને ફીક્કા ચેહેરે માણેકચંદે જવાબ દીધો." જેવી ઇશ્વરની ઇચ્છા, મારે તો ખમવાનું છે."

તે પહેરેગારે માણેકચંદનો નીરાશ ચહેરો જોયો, જેથી તેનાં જીગરમાં બહુ લાગી આવ્યું.

"ગભરાઇશ નહી, પુત્ર. પરમાત્મા ઉપર વીશ્વાસ અને શ્રધા રાખી તારી સઘળી તૈયારીમાં હીંમતથી ઉભો રહે. મન શાંત રાખ અને છુપી ગોઠવણ રાખી, ચુપચુપ તારૂં રાખેતાનું કામ કર." તે સાધુ તેની પીઠ ઉપર માયાથી હાથ ફેરવી દીલાસાભર્યા અવાજે બોલ્યો.

"પણ, સાધુબાવા;—આવો કરપીણ ખુની લુટારો અને તેની ભયંકર ટોળી સામે થવા હું છુપી તૈયારી કયમ રાખીશ? મને કસબાના કોટવાલ તરફથી કાયદા પુરવક મદદ અને આશરો મળવાં જોઇએ, ત્યાંથી તો મારા વેરી બનેલા રાણા તરફથી મળવાની આશા રહીજ નથી."

"તું ગભરાઇ ગયો છે—તારૂં મગજ બેબાકળું બન્યું છે, તેથી તને સુઝ પડતું નથી. હું સુચના કરૂં છું કે જો મદદ અંકલેશ્વરથી મળી શકતી નથી તો બાહેરથી મેળવ. પણ તે કામ સંભાળથી બહુ છુપું કરજે, નહીતર દુશ્મન આજ કાલ હુમલો ન કરતાં બીજી વેળા વધુ મોટા પાયા ઉપર છુપી તૈયારી કરશે અને એકાએક છાપો મારશે." તે આબેદે ભરમમા વધુ સમજ આપી.

"આહ! મને યાદ આવી, મારી બબે વાર જીંદગી બચાવનારા ભલા બહાદુર પારસીઓની હું તાતકાલીક મદદ મેળવવા કોશેશ કરીશ, અને મારી ખાત્રી છે કે તેઓ આ વેળા પણ મારા કુટુંબને અને મને બચાવી લેશે." માણેકચંદે એકાએક ઉલટમાં આવી વીચાર દર્શાવ્યા. અને તે સાધુ શંતોષથી ધીમું હસ્યો.

"મહાતમાજી", તે બેહદ હેશાનથી દબાઈ એક વાર ફરીથી તે પરેઝગારનાં પગે પડતા અને તેને માનથી પકડતાં ગળગળતા અવાજે બોલી ઉઠયો; "આપે આ ગરીબ હવેલીમા પધારી મારા મકાનને પાવન કર્યું છે, તેમજ વખ તસર કીંમતી ચેતવણી આપી ગોયા મારી તેમજ મારા વ્હાલા કુટુંબની જીંદગી બચાવી છે, તે બેહદ, ન ભુલાય તેવા આભારનો હું કેમ પાડ વાળીશ?"

"પુત્ર, તારા જેવા સત્યને મારગે અહોનીશ ચાલનાર ભલા મનુષ્યને દુષ્ટોનાં સપાટામાથી બચાવવાની તો મારી ખાસ ફરજ હતી, અને ચોકસ

સંજોગ હેઠળ મારા અંતરકરણનાં અવાજને અનુસરી, મેં તે બજાવી છે, તેમાં તારા ઉપર આભાર કરવા જેવું કશુંજ કર્યું નથી. સુખી રહેજે! શાન્તી! શાન્તી!! શાન્તી!!!" આટલું બોલી તે પવીત્ર પુરૂષ એકાએક આલોપ થઇ ગયો, અને માણેકચંદ અજાયબીથી ચકીત થઈ ઉભોજ રહયો.

એક પળ તેણે માન્યું કે તેણે સ્વપનો જોયો હતો; પણ નહીં– તે ખ્યાલ તેણે ઝડપથી ખંખેરી નાખ્યો કે સ્પેન તેનાં વીચાર જે તાતકાલીક પગલાં ભરવાનાં હતા, તે સ્વપનો હતો એમ મનમાં આવી તેને બેદરકાર બનાવી દેય.

તોપણ તેણે તે ચમત્કારીક સાધુ વીષે ખબર કાઢવા કોશેશ કરી. તે સીધો બહારનાં દરવાજે આસ્તવારાથી ચોકી કરતા વફાદાર જાફ્રર (એક વેળાનો ઠગ) આગળ ગયો, અને કોઇ બુઝોરગ સાધુ અંદર આવ્યો હતો કે કરી પુછયું. જાફ્રરે ભારે અજાયબીથી કોઈ પણ મનુષ્ય ત્યાંથી પસાર થયુંજ ન હતું એમ જણાવ્યું?

તે જાફ્રરને અંદર તેડી લાવ્યો, અને ધીમાં શાંત મનથી તેણે વરીયાવનાં ખુરશેદ ઉપર એક તાકીદનો માયાકુલ સંદેસો લઈ જવા તૈયારી કરવા કહ્યું. જાફ્રર તૈયારી કરવા ગયો કે તેણે કલમ અને કાગળ લીધાં, અને ટુંકમાં ભરમમાં લખ્યું કે તેની તેમજ તેના કુટુંબ ઉપર તે દીવસે રાતનાં એક ભયભીત આફ્રત પડનાર હતી, માટે તરતજ છુપા પોશાકમા તેણે બીજા ૧૨ બહાદુર જવાનો સાથ અંકલેશ્વર દોડી આવવું, અને સામટા તેઓ તેનાં ઘરમાં દાખલ ન થતા એકેક બબે છુટા છુટા દાખલ થવું. તેમજ તેઓનાં નીકળવાનો કોઇને વરીયાવમા જરા પણ સંસારો ન પાડવો. કામ નાજુકાઈ અને પુર સંભાળથી બજાવવા ખાસ અરજ કરી હતી.

વળી જાફ્રરને પણ કહેવામા આવ્યું કે તેની હીલચાલ ઉપર જાસુસી થશે, માટે વરીયાવ જવા માટે શેહરમાંથી ઉલટાજ દરવાજેથી બાહેર જવું. જમાને ખાધેલ જાફ્રરને શું પુછવું પડે? જેણે જંગલમાંજ સાહસ કર્મો કરેલાં તેના મનથી આ તો એક મજાહ હતી. તેજી ઘોડા ઉપર સ્વાર થયલો જાફ્રર પવન વેગે વરીયાવ પુગો અને સંદેસો ખુરશેદના હાથમાં પુગાડયો. તેણે તે ભારે ઉશકેરાટ અને લાગણીથી વાંચ્યો અને જાફ્રરને વધુ ખુલાસો પુછયો. માણેકચંદે જાફ્રરને ફકત એટલુંજ કહ્યું હતું કે તેનાં ઘર ઉપર રાતે ધાડ પડનાર હતી તે તેણે ખુરશેદને કહેવું. ખુરશેદે તરતજ પોતાની પરણેતરને ભલા માણેકચંદ ઉપર આફ્રત પડનાર હતી તે કહ્યું, જે સાંભળી જંગી જરે ખુરશેદ સાથ અંકલેશ્વર જઇ તે ખમેરખ્વાહ ભલુ ઇચ્છનાર શાહુકારની

મુશીબતમાં મદદ કરવા ઇચ્છા દર્શાવી. ખુરશેદે તેણીને જોખમમાં લઇ જવા એક પળ આનાકાની કરી, પણ બાહોશ જુસ્સાવાળી જરે તેને માણેકચંદના છેવાં-છોકરાંઓને તેણીની રાહબરીની કેટલી જરૂર હતી તે અસરકારક રીતે સમજાવ્યું, અને એક તાબેદાર મોહોરદાર તરીકે તેણીને સાથે લઇ જવા ઓજરખાહીથી ફરી અરજ કરી, જે ખુરશેદે ભારે મગરૂરીથી બહાલ રાખી.

ખુરશેદ સીધો સોહોરાબને મળ્યો અને ટુંકમાં સર્વ વીગત કહી. આવી રીતે બહુજ ટુંક સમયમાં ડઝનેક મજબુત બાંધાનાં અને સાહસીક ખવાસનાં પારસી જવાનો કંઇ કંઇ બહાણે વરીયાવની બાહેર નીકળી જઇ, ચોકકસ જગ્યે ભેગા મળી અંકલેશ્વર તરફ ઝડપથી કુચ કરી ગયા. અંકલેશ્વરથી થોડા માઇલ દુર એક નદીને કીનારેનાં જંગલમાં તેઓ થોભી ગયા. જયાં માણેકચંદે વાણ્યા વેપારી, સુથાર, લુહાર, કણબી, ગુમાસ્તા વગેરે ધંધાદારીઓ પહેરે તેવા કપડાં જાફર સોડે મોકલી આપ્યા, જે પારસીઓએ બદલી લીધાં અને બબેની ટોળકીમાં કોઇ ઉત્તર, તો કોઇ પશ્ચીમ વગેરે દરવાજેથી શહેરમાં દાખલ થઇ માણેકચંદની હવેલી તરફ ગયા. થોડી થોડી વારનાં અંતરે દરવાન બનેલા જાફરે પાછળે કે આગલે દરવાજેથી તેઓને મકાનમાં ગુપચુપ દાખલ કર્યા, જયાં આભારના હર્ષ અને બેહદ હેશાનના આંસુંથી માણેકચંદ તેમજ તેનું કુટુંબ સરવને ભેટયું, અને પોતાના ઉપર શું આફત આવનાર હતી તેનો વીગતવાર હેવાલ જણાવ્યો.

મબાદા તે રાત્રે ભીલો ધાડ પાડે તો તેઓ સામે ફતેહમંદીથી કેમ બચાવ કરવો તેની તદબીર તરતજ નકકી કરવામાં આવી. ખુલ્લું હતું કે ધાડ પાડનારાઓની મુખ્ય મતલબ તો માણેકચંદને ઠાર મારવાની હોય, અને બીજી ઓછી અગત્યની પણ તેઓની નજરે સૌથી જરૂરની તો તેની મબલખ દોલત લુંટવાની હોય. એટલે જો માણેકચંદને કુઠે સલામત રાખ્યો હોય તો પછી લુટારાઓની મુળ નેમ તો ફાવેજ નહીં, અને રાણો એકવાર ફરીથી પોતાની બુરી ઇચ્છામાં નીરાશ બને. આવો વીચાર કરી તેઓએ એવું ઠેરાવ્યું કે માણેકચંદે, ધાસ્તી વખતે પોતાના કુટુંબ સહીત અનાજનાં ભંડારવાળા ભોંયરાંમાં આશરો લેવો, તેમજ કીમતી ઓગ્યરયાંઓ અને વસ્તુઓ પણ ત્યાંજ સંતાડવી. તેના જાન ખાતર બહાદુર અને ઉદાર ખવાસનાં પારસીઓ ખુદ પોતાની જીંદગી જોખમમાં નાખે, એ ખયાલ ભલા અને ઇન્સાફી ખવાસનાં માણેકચંદને બેહદ ઘાતકી અને નગુણાપણા જેવો લાગ્યો, તેથી તેણે હીંમતથી તેનાં કુટુંબને ખાતર પારસીઓ સાથેજ રહી ઝપાઝપીમાં ભાગ

લેવા પોતાનો ઠરાવ જાહેર કર્યો, પણ ખુરશેદ અને સર્વ જરથોસ્તીઓનાં દ્રઢ ખવાસ આગળ તે નાચાર થયો. તેઓ કદીબી તેની જીંદગી જોખમમાં નાંખી દુશમનની ચઢતી કરવા કબુલ થયાજ નહીં.

ઘટતી ગોઠવણ કરી ખુરશેદ અને જાફર વધુ બાતમી મેળવવાનાં ઇરાદાથી શહેરમાં ફરવા નીકળ્યા. ખુરશેદે એક મજુરનો વેશ ધારણ કર્યો, જયારે જાફરે એક ગરાસ્યાનો પોષાક પહેડયો હતો.

તેઓએ અકેકથી છુટા પડી શહેરની પોલીસની વડી ચોકી તરફનો રસ્તો ધર્યો. ખુરશેદે એક બાહોશ અને હીંમતવાન યુકતીથી જાફરને બાતમી મેળવવાનો રસ્તો સુચવ્યો હતો, જે કેવી રીતે ફતેહમંદ ઉતારવો તેનો તોડ ચબરાક જાફર પોતાના મગજમા ઘડતો હતો.

કોટવાલની કચેરીને સામે ખુણે ખુરશેદ થોભી ગયો, જયારે જાફર મજબુત પગલે કચેરીમાં દાખલ થયો તે હીંમતથી ત્યાં ચોકી કરતા એક ગમાર જેવા દે ખાવનાં ચોકીબાન આગળ ગયો અને તૌરથી પુછયું :–

"અહીં મહા પ્રતાપી રાણા દુર્યાનસીંગજી તરફનો કાસદ આવ્યો હતો કે ? હું એક અગત્યનો સંદેસો રાણાજી તરફથી લાવ્યો છું."

રાણાજીનું નામ સાંભળી તે ચોકી બાન નમ્યો અને નમનતાઇથી બોલ્યો :-

"હા, કોઇ માનવંત ગરાસીયો આપી ગયો હતો."

"ઠીક, મારે કોટવાલને તરતજ મળવું છે."

કાંઇબી વધુ વાતચીત વગર તે ચોકીબાન બીજાને પોતાની જગ્યે મુકી, તેને લઇ સીધો જે દીવાનખાનામાં કોટવાલ બેઠો હતો ત્યાં લઇ ગયો, અને તે કોણ હતો તે જાહેર કર્યું. જાફર દરબારનાં એક હુમાબી અમલદારની અદાથી કોટવાલ આગળ ગયો, અને આંખની ઇશારતથી કોટવાલને જણાવ્યું કે હાજર રહેલા સઘળાઓને દુર કરવા.

પાણ–સોપારીનાં કુચ્ચા મોઢે મારેલા કોટવાલે જાફરનો તૌર જોઇ તેને કોઇ વગવાળો દરબારી માની લઇ તરતજ પોતાના હાથથી ઇશારત કરી, જેથી આખું દીવાનખાનું માણસોથી ખાલી થઇ ગયું.

જાફર પુરતા તેક અને ગંભીરાઇથી નમ્યો અને સવાલ કર્યો કે રાણાજીનો ખાસ સંદેસો મળ્યો હતો કે?

જવાબમાં તરતજ કોટવાલ માનથી ઝુકેના.

"મારે તાકીદે જયપાલને મળવુંજ જોઇએ" જાફર પોતા સાથ બોલતો હોય તેમ ધીમાં સાદે બોલ્યો, "પણ હાલ તે કયા મળે? તેનું ઠેકાણું કોઇને ખબર છે કે?—" જરા થોભી જઇ—"વારૂં, આશા છે કે તેણે સંદેશો બરાબર પુગાડયો હોય, તોપણ તેનો સંદેસો ટુંકમાં પાછો બોલી જાવ કે મારી ખાત્રી થાય કે તે બરોબર તમે સાંભળ્યો હતો."

"સરદારજી" કોટવાલે નમનતાઇથી જવાબ દીધો, "આજ રાત્રીનાં સાહસ કર્મ માટે મારે ભીમા ભીલને દરેક મદદ આપવી, એટલે બને તો મારા ડઝન બેડઝન છુપા પોષાકમાં વિશ્વાસુ સીપાહીઓ પણ આપવા. તે દુત હાલ ભીમાભીલને ફરી મળવા અંકલેશ્વરથી એક કોશ દુર પુરવમાં જે ગીચ જંગલ છે તેમાંથી પસાર થતા એક નાળાને કાંઠે ગયો છે."

"ઠીક, ત્યારે હું તરતજ ત્યાં જઇશ. પણ જવાં પહેલા મારે એક ખાસ સંદેસો જે રાણાજીએ તમુને કહેવડાવ્યો છે તે કહેવા દેવ. રાણાજીએ પોતાની આગલી ગોઠવણુમાં કાંઇક ફેરફાર કરી કહેવડાવ્યું છે કે તમારે તો તદન અણુજાણ્યા હોય તેમ ચુપચુપ બેસી રહેવું અને કોઇ પણ તમારો સીપાહ ભીમા ભીલની ટોળીમા મોકલવો નહી, કારણ કે જો કોઇ પકડાઇ જાય કે કોઇ શહેરીની નજર પડે, તો બધો ભરમ ફુટી જાય અને રાણાજીની કીર્તિને કલંક લાગે."

"આમાં લાંબી નજરથી કામ લીધેલું ડહાપણુભરયું છે ખરૂં. સરદારજી—રાણાજીનાં હુકમને હું તાબેદારીથી માથે ચઢાવું છું."

"ઠીક છે—રામ રામ!" ફરી જાફરે દમામથી જવાબ દીધો, અને આસપાસ તૈરથી જોતો ખુશાલ ચોકી છોડી ગયો. બાહેર આતુરતાથી રાહ જોતા ખુરશેદને બધો અહેવાલ કહયો. તેણે સમયસુચકતા વાપરી ભીલોની મદદે કોટવાલનાં સીપાહોને જતા અટકાવવા અકલ વાપરી તેથી ખુરશેદે તેને ભારે શાબાશી આપી.

વખત બહુ થોડો હતો, તેથી તેઓ માણેકચંદનાં મકાને ગયા, જ્યાં તે રાતે ધાડ પડનાર હતી, તેને કેવી શંતોષકારક રીતે મારી હઠાવવી અને બને તો પ્રખ્યાત ખુની ભીમા ભીલને સપડાવવાની ગોઠવણુ કરવા સરવ મસલત કરવા લાગ્યા. હુમલો મકાનનાં વાડાની પાછળથી થાય એવો ખુલ્લો સંભવ હતો, કારણુ તે બાજુ ઝાઝી વસ્તી ન હતી, તેમજ કસ્બાની પાડર પણુ નજીક હતી. ધાડ લાવનારાઓ ઉપર એક સલામત જગ્યે છુપા ઉભા રહી તીરકામઠાથી હુમલો કેમ થાય તેની યુક્તીપુર સંભાળથી રચી, અને દરેક જણે ક્યાં ક્યાં છુપાઇ રહી—પોડાઓએ મકાનનાં ઓરડાઓમાં અને પોડાએ

એ બાહેરનાં બાગનાં ઝાડપાણીમાં પોતાની ફરજ બજાવવાની હતી તે નક્કી કર્યું. હીંમતવાન અને બાહોશ જાફરે તો ભીલો આવે તેની સૌથી પહેલી ખબર આપવા, બાગનાં છેડાનાં એક ઝાડ ઉપર ચઢી જઇ સંતાઇ રહી ઘુવડનો અવાજ કરી ચેતવણી આપવા કબુલાત આપી.

. આખરે રાત્રીનો ૧૧ નો સુમાર થયો અને સર્વનાં જીગર ઉશકેરાટથી જોરમાં ધબકવા લાગ્યાં. માણેકચંદ ગોઠવણ મુજબ ભારે આનાકાનીથી પોતાનાં કુટુંબ સહીત ભોંયરામાં ગયો. ખુરશેદની બહાદુર ધણીયાણી જર, માણેકચંદના ધાસ્તીથી દીગ્મુઢ થઇ ગયલા કુટુંબી બાનુઓને બહુજ ઉપયોગની થઇ પડી. તેણી બાનુઓને ચાલુ હીંમત પોતાનાં દાખલા ઉપરથી આપતી હતી. તેણી પોતે પણ તરવાર ઢાલ અને ખંજરથી સજ થઇ તેઓનાં બચાવ માટે છેલ્લા લોહીનાં ટીપાં સુધી લડશે, એમ તેઓને ખાત્રી આપી.

છેલ્લીવાર બહાદુર ખુરશેદ અને સોહોરાબ પોતાના જરથોસ્તી બેરાદરોનાં હથીયારો વાપરવા માટે તૈયાર હતા કે અને સર્વે પોત પોતાની જગ્યે હતા કે તે જોવા, તેમજ તેઓનાં જીગરમાં હીંમત અને ઝનુન ફેલાવતા, છેલ્લા રાઉન્ડ મારી પોતાની છુપાવવાની જગ્યે જઇ ભરાયા.

પ્રકરણ ૨૬ મું.

"પારસીઓ અને ભીલો વચ્ચે જંગ."

તે મહેલ જેવી હવેલીમાં રાખેતા મુજબ સર્વે શાન્ત 'થઇ ગયું' હતું. રાત શાન્તીથી પોતાના પગલાં બીજા દીવસની સહવાર નજીક ભરતી હતી. બાહેરથી શાન્ત દેખાતી હવેલીમાં લડવા તૈયાર રહેલા જરથોસ્તી જવાંમર્દો તીવ્ર કાન કરી દુશમનના આવવાની ચેતવણી સાંભળતા વખત કાઢતા હતા.

કોઇ ઠેકાણે ચોકી કરતા ચોકીબાનનો રાત્રીનાં ૧ વાગતાનો ઘંટ થયો, તે સીવાય બધું ચુપચાપ હતું. એકાએક બાગની પાછળની વાડ તરફ ધીમી હીલચાલ થઇ—તે એટલી ધીમી હતી કે સાધારણ વખતે તો કદાચ કોઇનું ધ્યાન પણ ન ખેંચાય. પણ જ્યાં સર્વના કાન તૈયારજ રહેલા ત્યાં તો તેનો ભાવાર્થ તરતજ

સમુજી જવાયું. થોડી પલમાં કેટેના ઝાડ ઉપરથી ઘુવડનો રડવાનો ગમગીન અવાજ આવ્યો; જે ખબરાક બાહર તરફની ચેતવણી હતી, જેથી સર્વે જરથો. સ્તીઓએ પાક યઝદાનનું નામ ઝબાન ઉપર લઈ પોતાના તીર-કામઠા સાબુત કર્યાં, તેમજ મ્યાનમાથી તરવાર અને ખંજરને ઢીલાં કર્યાં.

હવે હીલચાલ અને ખડખડાટ વધુ ખુલ્લાં સમજાયાં. એકાએક એક મસાલ લઇ એક ભીલ હાથમાં મોટો કુહાડો ઘુમાવતો હવેલીનાં પાછલા દરવાજા ઉપર ધસ્યો. તેણે કુહાડાનો ફટકો એટલો તો જોરથી માર્યો કે દરવાજો મોટા કડાકા સહીત તરતજ ફાટી ગયો; પણ તેજ પળે, દરવાજા અંદરથી કોઇએ તરવારથી એવો તો જબુન જરબ તે ભીલ ઉપર માર્યો કે કંઈ ભયભીત કસમો ખાતો તે ભીલ મુરદુ થઇ ત્યાં તુટી પડયો. તેજ વેળા બીજા ૧૮ થી ૨૦ ભીલો કોઇ રાક્ષસી ઉંચાઇનાં કાલી શાહી જેવી ચામડીવાલા ફકત કમરે કપડું વીટાળેલા ભયભીત ભીલની સરદારી હેઠળ ત્યા ધસી આવ્યા. સર્વેનાં હાથમાં લાંબા ભાલા, તીર કામઠાં, ઢાલ, અને કમરે તલવાર અને કોઇતાં હતાં. તુટી પડી મરણ પામેલાં ભીલનાં હાથમાંથી જમીન ઉપર પડેલી મસાલની ઝાખી રોશનીમાં, તે લાબા કાલા વાળ અને સીહાં શરીરવાલા ભયંકર ભીલોનો દેખાવ ખચીતજ દેહસત ઉત્પન કરે તેવો દોજખ્ખા દેવા જેવો ભયભીત હતો. બીજી તરફ પારસીઓને હુમલો કરવાનો વખત આવ્યો હતો જેથી ગોઠવણ મુજબ ઘંટના ટકોરા પડયા કે તરતજ છુપાયલા જરથોસ્તીઓએ ભીલો ઉપર તીરોનો સખત વરસાદ વરસાવ્યો. ભીલોનો રાક્ષસી અંગનો સરદાર જે પ્રખ્યાત ભયંકર ભીમો ભીલ પોતેજ હતો તે પોતા ઉપર ન ધારેલો વળતો છુપો હુમલો થતો જોઇ ભારે ક્રોધમાં આવી, કુહાડો માથા ઉપર ઘુમાવતો મકાનમાં અંદર ધસ્યો, અને તેની પાછળ બીજા ભીલો પણ દોડયા.

હવે તે મકાનમાં ભાંજફોડ અને ભયભીત લડાઇનાં ભારે પોંકાટ થઇ રહયા. પારસી જવાંમર્દો ખુલ્લી રીતે ઝડવા બાહેર પડયા, જેથી ઓરડે ઓરડે ભારી લડાઈ ચાલી. ભીમા ભીલે ભારે અચરતી અને ગભરાટ વચ્ચે પારસીઓને ઓળખ્યા; અને તેની ઉમદા બાજી ઉંધી વાળવા તેઓ એકાએક કયાંથી ફુટી નીકળ્યા, તેથી ફીનાખોર થઇ તે ગોયા ગાંડો બની જઇ ભયભીત ખાના ખરાબી કરતો હતો. હુમલો લાવનારા ભીલો પારસીઓના ન ધારેલા સામા થવાથી અર્ધા નીરાશ બની ગયા હતા. દરેક બાજુથી ઓછા ભયમાં રહી સલામતીથી લડવાની ગોઠવણમા તયાર રહેલા પારસીઓએ પોતે થોડા જખમો ખમી કંઇક ભીલોને જીવથી માર્યા. કોઇપણ ઓરડામાં લુટારાઓ લુંટની આ

શામાં દાખલ થતા તો તરતજ અંધારામાં તૈયારજ રહેલો કોઇ પારસી જવાન બાહેર નીકળી આવી, તને સખત જખમી કરતો યા તો જીવથી મારતો હતો.

જખમીઓનાં લોહીથી જમીન ઠારેઠાર ચીકણી બની ગઇ હતી, તેમજ કાતીલ જખ્મોથી પીડાતા ભોયે પડેલા ભીલોના ચીચયારાથી આખું મકાન ધમધમી રહ્યું હતું. ગડબડ એટલી તો હતી કે કોઇનું બોલેલું શંભળાય નહી; તેમજ ઘણોખરો બધે અંધકાર હોવાથી મામલો બહુજ ગુચવણભર્યો લાગતો હતો. મકાનની બાંધણીથી અણજાણ્યા ભીલો ઘેરાયલા ઉંદર માફક આહીં તહીં દોડતા અને કોઇ પારસીનો ફટકો ખમી જખમી થતા હતા.

જમાને ખાધેલ બદમાશ ભીમા ભીલે આવો મામલો જોઇ, 'રતન ખરૂં' અનુમાન કાઢયું કે કોઇ સલામત જગ્યે—એટલે ઘણું ખરૂં ભોયરામાં—કેઠે નાપાક માણેકચંદ તેમજ તેનું ધન છુપાવવાની સંભાળ રખાઇ હોવી જોઇએ. આ વીચા રથી તે લાગ જોઈ એક ઓરડામાં અંધારામાં છુપાઈ બેઠો, અને બહુ સંભાળથી બે હાથ અને બે પગે ચાલતો બે ચાર ઓરડામાં ફરી વળ્યો, અને જ્યાં વધુ શાંત હતું તે ઓરડામાં દાખલ થયો, અને કાન જમીન ઉપર દાબી ધ્યાનથી સાંભળવા લાગ્યો કે તેની ભારે ખુશાલી વચ્ચે, તેણે તે ઓરડા હેઠળ કાંઈ હીલચાલ અને અવાજ સાંભળ્યા. તે હવે એકદમ ઉભો થયો અને તે ઓરડાને ખુણે ખુણે તંતોસ્તો ફર્યો અને જમીન ઉપર હાથ ફેરવતાં એક ગાલીચો જણાયો જેની ઉપર એક પલંગ મુકયો હતો. તેના અનુભવી આંગળાં ઝડપથી તે ગાલીચા ઉપર ફર્યાં તો માલમ પડયું કે તેની નીચે ભોંય રામાં જવાનો દરવાજો છુપાયલો હતો! તેણે ઝડપથી પોતાના બળવાન હાથથી તે પલંગ ખસેડયો અને પોતાનો ભયભીત કુહાડો માથા ઉપર ઘુમાવી તે કાબકાં ઉપર મારયો, કે ભોયરાંનાં દરવાજામાં મોટી ફાટ પડી, અને તેજ વેળા ભોયરામાના માણેકચંદનાં કુટુંબીઓએ ધાસ્તીથી ચીચીયારીઓ પાડી. આ ઉપર થી તો તે કરપીણ લુટારાને વધુ ઝનુન છુટયું, જેથી બીજો ફટકો ઘુમાવયો કે વધુ મોટું ગાબડું બારણામા પડયું, અને ભોંયરાંમાંની બતીની રોશની ઉપર આવી. પોતાની ભયંકર નેમ પાર પાડવાનો વખત નજદીક હતો, તેથી ઉલટમાં આવી કોઈ ભયભીત રીતે બબડી, તેણે બાકોરાં વાટે બારણા અંદર હાથ નાખી અંદરની સાંકળ ઉઘાડવા કોશિશ કરી, પણ તેજ વેળા તેના જોરાવર ગંથા યલા હાથની થોડી આંગળીઓ ઉપર અંદરથી એવો તો સાબુત જરબ પડયો કે તેઓ શરીરના ચામડાં સાથ જરાક વળગેલી રહી ગઈ, અને તેનાં હાથમાથી લોહીનો ફુંવારો ઉડવા લાગયો, જેથી ભારે દુ:ખથી તેણે તે

હાથ ઉપર ખેંચી લીધો. તે કાતીલ ફટકો હીમતવાન બાનુ જરે ભોંયર અંદરથી વખતસર મારયો હતો, અને તે બદમાસને બારણું ઉઘાડતા રોકયો. પોતે સખત જખમી થયો હતો તેથી તો વધુ ઉશકેરાઈ તે જાલીમ ભીલે બીજા હાથ કુહાડો ગુમાવી ફાલકા ઉપર જરબ મારયો, પણ તેના કમનસીબે તે ફટકો ધારેલી જગ્યે ન પડયો, નહી તો જરૂરજ તે ધરખમ ફાલકું તરતજ બે કટકા થઈ જતે. હવે તેણે પોતાના લાંબા ભાલાથી અંદર ભરાયલા પોતાના શીકારોનો કચ્ચરઘાણ કહાડવા તે અંદર નાંખી જોરથી આમતેમ ફેરવવા લાગયો. પણ તે ભોંયરૂં કુશાદે હોવાથી અંદરના કમનસીબો અહીંતહીં દોડી પોતાનો બચાવ કરતાં હતાં. આ યુકતીમાં તેને ભારે ખેજાલત લાગી. એકાએક ચીતા માફક ઉછળી ઉશકેરાયલી જરે તે ભાલો વચમાના ભાગમાથી પકડી લઇ સખત આચકો આપયો કે તે ભીલના હાથમાંથી છટકી જઈ ભોંયરાંમાં પડયો, જે તરતજ ઉપાડી લઈ જર તેજ બાકોરાં વાટે વળતો હુમલો કરવા તઇયાર ઉભી. એક પળમાં ઉપરનું ફાલકું મોટા ધડાકા સહીત ફાટી ગયું, અને ધાસ્તી અને નીરાશાના છેલ્લા પોકારોથી તે ભોંયરૂં ગાજી રહયું. ગુસ્સા અને કીનાથી ગાંડો બનેલો ભીમો ભીલ તેજ વેળા તરવાર ઉઘામી અંદર કુદી પડવાની તઇયારી કરતો હતો, તેટલામાં એકાએક મોટી બુમ પાડતો ખુરશેદ તે ઓરડામાં ધસી આવ્યો. આ નવો ભય જોઇ ભીમો ભીલ અંદર કુદી પડવાનું મુકી દઇ, ખુરશેદ સામે ધસી જઈ પોતાની તલવારથી તેને એક સખત ફટકો મારયો, જે ખુરશેદે સમયસુચકતા વાપરી પોતાની ઢાલ ઉપર ઝીલી લીધો, જેથી ઢાલના બે ટુકડા થઇ ગયા અને તરવાર મોટા અવાજ સહીત જમીન ઉપર આફડી ! ખુરશેદ જો તે કાતીલ જરબ ન અટકાવને તો તાતકાલ મારયો જતે. પોતાના ફટકાનાં જોશથી તે સમતોલપણું જાળવે તે અગાઉ વીજળી જેવી ઝડપે ખુરશેદે તે બદમાશ ઉપર એક સખત ફટકો મારયો, જે તેણે અસાધારણ ચાલાકીથી બાજુમાં કુદી પડી ચુકાવ્યો, અને ગોયા પાણીમાં બુડકી મારતો હોય તેમ છલાંગ મારી તે ઓરડામાંથી છટકી નાઠો ! તેની પુઠે ઉશકેરાયલો ખુરશેદ દોડયો. ભીમો ભીલ નાસભાગ કરતો ઉપરના માલ ઉપર દોડયો. ખુરશેદ ઉપરાંત બીજા પારસીઓ હવે ભીમા ભીલની પુઠે ઉપર દોડયા. તે ભીલ તો વીજળી વેગે દોડતે ગયો અને મારગમાં આવતી દરેક વસ્તુ ભાંગતોડ કરતો ઓરડે ઓરડે પાહોમ દોડવા લાગ્યો. તે દેખઇતો બાહેર નાસવાની જગ્યા શોધતા હતો. આખરે તે એક ઓરડામાં દાખલ થયો જયાં બંધ બારીઓ હતી. તેણે ઓરડામાં દાખલ થતાંજ પોતા પાછળ તેનો દરવાજો ખીલી મારી બંધ કરી નાંખી, પોતાની એકજ મજબુત મુકીથી એક બારી આખી જડમુળથી ઉખેડી મુકી ઉપર ચઢયો,

"ખુરશેદે ઝનુનથી એક ફટકો ઉગામ્યો, જે બીમા ભીલે અસાધારણ ચાલાકીથી બાજુમાં કુદી પડી ચુકાવ્યો...........અને છલાંગ મારી ઓરડામાંથી છટકી નાઠો."

ને બાહેરની પાળ ઉપર બીલાડી જેવી ચાલાકીથી દોડવા લાગ્યો. બીજી તરફ ા ત્રણ જરથોસ્તીઓના સામટાં બળથી તે ઓરડાનું બારણું મીજાગરાંમાંથી ટું થઈ છુટી પડયું કે સર્વ અંદર ધસી ગયા, અને બારીની બાહેર ઢીંગાઇ ા જોયું તો તેઓની અચરતી અને વખાણનો પારજ ન રહયો. ભીમો ભીલ ાળ ઉપર દોડતા એક જગ્યે ઉભો રહયો અને તેનાથી ૧૦ ફીટના અંતરે બાગના ેક ઝાડની ડાળી હતી, તેનાં ઉપર યાહોમ કુદી પડયો, અને બોલબોલતામાં ે ડાળી પકડી લઇ ચપલ વાંદરાની ઝડપથી ઝાડનાં થડ તરફ સરી પડી અં ધારાંમાં ગુમ થઇ ગયો! તેવીજ રીતે બીજા ભીલો પણ બીજવાતા નાશી ગયા, જયારે કેટલાક મુવેલા અહીં તહીં પડયા હતા, અને કેટલાક કાતીલ જખ્મ માથી પીડાતા મોટા બરાડા પાડતા પડયા હતા. પારસીઓમાં પણ દરેકને નાના મોટા જખ્મો થયા હતા, પણ તે કોઇપણ રીતે ધાસ્તીભરયા ન હતા. તેઓના બહુ સલામતીભરી જગ્યેથી લડવાનું તે પરીણામ હતું.

ધાડ પાડવાથી તો આસપાસની વસ્તીમાં ભારે ગભરાટ ફેલાઇ ગયો હતો. તોપણ મદદે આવવાને બદલે પાડોશીઓ ઉલટા પોતાના કમાડ વધુ સંભા ળથી બંધ કરી ધાસ્તીથી ધરૂજતા ઘર અંદર બેઠાં હતાં, એટલે બીચારા માણે કચંદનાં મકાનમાં શું બન્યું હતું તે કોઇને ખબર ન હતું. તેઓ સઘળા ઓએ ભારે અફસોસથી અટકળ કરી કે ભલા, ધરમી માણેકચંદ, તેનું કુટું બ, અને સરવસ્ત તે લુટારાઓથી ફના થતા હતાં.

આખરે સઘળું પાછું શાંત થયું. ગભરાટથી અરધમુવું બનેલું માણેક ચંદનું કુટુંબ ભોંયરામાંથી બાહેર આવ્યું, અને શું શું બન્યું અને બહાદુર પારસીઓએ ભયંકર ભીલોને કેવી સજા કરી હતી તે જાણી અને નજરે તેના ભોગો જોઇ આફરીન કરી. જંગી જરે આ જંગમાં કાંઈ જેવો તેવો ભાગ ભ જવ્યો ન હતો. ભયંકર ભીમા ભીલને સખ્ત જખમી કરવાનું માન તેણીને વાજબી રીતે મળ્યું. અને ભોંયરામાં તે ખુનીને દાખલ થતો અટકાવવાની તેણી ની ફેહેમનોનું વરણન માણેકચંદે એટલું તો વખાણના શબ્દોમાં કર્યું, કે દરેક જરથોસ્તીનું જીગર મગરૂરીથી બાગ બાગ થઇ ગયું. માણેકચંદે તેમ જ આખા કુટુંબે સર્વ જરથોસ્તી જવાનોનો ભારે આભાર માન્યો, અને આભારમાં ડુબેલા માણેકચંદે દરેક જવાંમરદને ધરખમ ઇનામ આપવાની ખાહેશ નાજુકાઇથી દરશાવી; પણ દરેક જવાને તે બાબે ભારે ઉપકાર માની કંઇપણ ઇનામ લેવા ના પાડયું. "અમે એક મીત્ર અને ઇનશાન તરીકેની ફરજ બજાવવા શીવાય બીજું કંઇજ કીધું નથી." તેઓ સર્વ બોલી ઉઠયા.

આથી ભલો માણેકચંદ કંઇક દલગીર થયો, પણ ખુરશેદે તેને પારસી ખવાસને માન આપવા અરજ કરી, દલગીર થવા ના કહ્યું.

ધા ઉપર પાટાપુટી કરી કંઇક આશાયશ લઇ, ખુરશેદે અને સર્વ જવાનોએ જવાની રજા ચાહી, અને ખુરશેદે માણેક ચંદને અરજ કરી કે તેને, પારસીઓએ છેક વરીયાવ સુધીથી આવી મદદ કરી હતી તે કાઇને પણ જણાવવું નહીં, પણ કાને હાથ દઇ કહેવું કે: "શું બની ગયું તે હું જાણુતો નથી, કારણ હું તો મારા કુટુંબ સહીત ભોંયરામા જઇ ભરાયો હતો. એટલે વહેમી લોક માનશે કે કોઈ આકાશી પ્રાણીઓએ તમારો બચાવ કર્યો હશે. વળી પારસીઓની મદદ વીશે જો રાણાને પણ ખબર પડે તો તે પારસીઓ ઉપર વધુ કીનાખોર બની હેરાન કરે, તેમજ તમારી ઉપર પણ કોઇવાર એકાએક બીજો હુમલો કરાવશે." આ ગોઠવણ કબુલ કરી, સર્વ જવાનો માણેકચંદ અને તેના કુટુંબનાં ભારે આશીશ વચે અંધારાનો લાભ લઇ જાફરની મદદથી બબ્બે ત્રણ ત્રણની સંખ્યામાં ગામ બાહેર ઠેરવેલી જગ્યે ગયા, અને ઝપાટામાં સહવારમ્‌ તો વરીયાવ જઇ નવા જુના પણ થઇ ગયા.

સહવાર પડતાંજ આખા કસબામાં ભારે હોહા થઇ ગઇ, એટલે પોલીસ કોટવાલ તદન અણુજાણો હોય તેમ પોતાની ફોજ સાથ દોડી આવી ધાધલ કરવા લાગ્યો. તે એમજ માનતો હતો કે સાહુકાર તેમજ તેનું કુટુંબ તો સ્વધાંમ પહોચી ગયું હશે, અને તેની લાખોની દોલતમાંથી તેનો હીસ્સો ગોઠવણ મુજબ બીમા ભીલ આપશે. પણ તેની ખુશાલીને મોટો આચકો લાગ્યો, કારણ કે માણેકચંદ તો તંદુરસ્ત રીતે હસ્નારમતો ગાલીચા ઉપર આજેટાઇ ખબર પુછવા આવેલાઓ સાથ વાતો કરતો હતો !

બોલબોલતોમાં આખા કસબામાં એવી ખબર ફેલાઇ ગઇ કે રાતે ખુની લુટારા બીમા ભીલે મોટી સંખ્યામાં ભીલો લઇ સાહુકાર માણેકચંદનાં મકાન ઉપર ધાડ પાડી હતી, પણ તે સાહુકારનાં સર્વ પુન આડે આવ્યા અને કોઇ તદન અણુજાણ્યા મદદગારો કેઠેથી વખતસર નીકળી આવી, લુંટારાઓને સખત માર મારી નસાડયા હતા. ના એટલુંજ નહી પણ વધુ શંતોષ ઉપજાવનાર તો એ બન્યું હતું કે જાલીમ લુંટારો બીમો ભીલ પણ હાથ ઉપર સખત જખમી થઇ નાઠો હતો. તે ભેદી મદદગારો કોણ હશે તે બાબે સર્વ વીચારમાં પડયા, પણ કોઇ બ્રાહમણે ખુલાસો કર્યો કે ખુદ સ્વર્ગમાંથી દેવતાએ આ પૃથ્વી ઉપર ઉતરી આવી ધરમી અને સખી દાતા માણેકચંદનો બચાવ કર્યો હતો !

તે વેળાનાં ભોળા, વહેમી અને ધરમી વૃત્તીનાં લોકોમાં ખુલાસો વગર શકે કબુલ કર્યો, જેથી તેઓમાં ભલા માણેકચંદ માટેનાં સારા મતમાં વધુ ઉમેરો થયો.

પણ દોલતનાં સ્વપ્ના જોઇ ઉઠેલો કોટવાલ આ ખબરથી પુરતો સંતોષ પામ્યો નહી, અને તેણે બહુ બારીકાઇથી તે મદદગારો કોણ હોય તે બાબે માણેકચંદને ઉલટપાલટ સવાલો કર્યા, પણ તે ચતુર સાહુકારે વારંવાર કાને હાથ દઇ કહયું કે:—"લુંટારાઓના ભયંકર અવાજ સાભળી હું મારા કુટુંબ સહીત ભારે ગભરાટમાં ભોયરામાં ભરાઇ ગયો હતો, એટલે ઉપર મકાનમાં શું બન્યું તે મને મુદલ ખબર પડે તેમ ન હતું, તે માટે વધુ ખાતરી કરવી હોય તો મારા ભોંયરાની મુલાકાત લેવી અને કેવી જીવ સટોસટ પળો ત્યાં હમે ગુજારી હતી, તેનો કંઇક ખ્યાલ આપનારી ભાજકોડ નજરે જોવી. ફકત મારો વફાદાર ચાકર જાફર જે બહાદુરીથી લડતો હતો, તેણે મને ભીલો ગયા પછી બહાર કાઢતા જણાવ્યું કે કોઈ તદન ચાહીત લડવૈયાઓ વખતસર મકાનનાં ઓરડાઓના ખુણામાંથી એકાએક નીકળી આવી તે ભીલો ઉપર સખત હુમલા કર્યા, અને તેઓને નહસાડી પોતે જેમ નજર પડયા હતા તેમ એકાએક ગુમ થઇ ગયા હતા!"

તે વેળાનો જમાનોજ વહેમી હોવાથી આ બનાવમાં અચીત દેવતાઓનો હાથ હતો એમ ખુદ કોટવાલે પણ માન્યું. આવી રીતે લોકમાં માન્યતા ફેલાઇ તેથી માણેકચંદનાં બાબમાં લાભ થયો, કારણ માણેકચંદ દેવતાઓનાં છાયામાં હતો એમ જાણી કોઇ પણ બુરી નેમવાળો ગભરાઇ જઈ તેને સતાવે નહી

પ્રકરણ ૨૭ મું.

મધરાતની એક ભયંકર કસોટી.

ઉપલા બનાવની બીજે દીને, એકવાર ફરી ૯ માં પ્રકરણમા વરણવી ગયલા વીધ્યાચલ પરવત ઉપરનાં ભયભીત કાલીમાતાનાં મંદીરમાં આપણે દોકયું કરીશું.

મધરાતનો તે ભય ઉપજાવનાર સમો હતો. ઠંડી સખત પડતી હતી અને સઘળે ઠેકાણે ભયભીત શાંતી રાજ કરતી હતી, જેમાં કેટલીકવાર જંગલનાં હેવા

નો—વાઘ વરૂ વગેરેનાં બરાડોથી ખલલ પડી તે રાત્રીની ભયંકરતામાં વધારો થતો હતો.

તે વેળા કાલીનાં મંદીરમાં માણસનો ભોગ આપવાની કમકમાટ ઉપજાવનારી દીલ ધ્રુજાવનાર ક્રીયા શરૂ થઈ હતી. પેલોજ, બ્રાહમણનાં રૂપમાં શયતાન હેમચંદ શાસ્ત્રી,—જે માતાને ભોગ આપવાની બહાણે ઇનશાનોના કરપીણ ખુનો કરવા, અને જંગલી ભીલો કે દગાબાજ ગલાંટ્રાસુ ઠગો પાસે કરાવવામાં શયતાનયત ખુશાલી અને સંતોશ મેળવતો હતો,—તેનાં કદરૂપા, કરૂર ચેહરા ઉપર જયારે ભોગ આપવાની તઇયારી થાય ત્યારે જે આનંદ ફેલાતો હતો, તે પણ આજે જે ભોગ આપનાર હતો તેથી નાચાર અને નારાજ બનેલો દીસતો હતો તે ક્રીયામાં ખાસ ભાગ લેવા માટે ૪ હેવાનો જેવા ખવાસનાં, ખુની આંખ્યોવાળા ભીલો ઉભા હતા. જ્યારે કદાવર ભીમો ભીલ જખમી થયલા હાથ ઉપર પાટા બાંધેલો, અને જખમથી જે દુઃખ થતું હતું, તેથી ગુસ્સાથી દાંત કચકચાવતો નાગી તરવાર સહીત તે ક્રીયા નજરે જોતો ઉભો હતો. જેમ જેમ તેનાં જખમ માંથી કલતર વધતી જતી હતી અને તેનાં ધાડ પાડતાં મારયા ગયલા સાથીઓ યાદ આવતા તેમજ માર ખાઇ હીનપરતીમાં લુટ લેવા વગર નાસી જવું પડયું, એ સઘળું યાદ આવતું ગયું તેમ તેમ ભીમો ભીલ વધુને વધુ ભયંકર બની, ગાલગલોચ્ય કરતો, પોતાના કીના માટે પોકાર કરી તલબગાર અધીરો બનતો હતો. હા—તે વેળા જે માણસાઇ ભોગ કાલીને અરપણ થનાર હતો, તે ખુની ભીમા ભીલના કીનાનો ખાસ ભોગ હતો, અને તેથીજ તે પોતાની નજરે નજર તેનો કેજ જોવા આવયો હતો.

તે કમનસીબ ઇનશાનને અંગોલ કરાવી, ફકત કમરે કપડું રહેવા દીધેલો, ગળામાં જંગલી ફુલોનો હાર પહેરાવેલો, અને કપાળ ઉપર કંકુનો તીલો કરેલો, જોર જુલમથી પેલો ભયંકર ધરમગુરૂ બીજા ભીલોની મદદ સહીત માતાની સુરતી આગળ ઘસડી લાવયો, અને બળીદાન માટે ભણુતરનાં શ્લોકે બબડવા લાગયો. ગોયા તે શ્લોકો બોલી આદમજાતની દુશમન બુરી દરૂજીઓ ને ભુત—પલીદ—પીચાશ દાકણ છે, તેઓને ઇનશાનના લોહી—માંસ અને હાડકાંની ઉજાણી કરવા મધરાતના ભયંકર વખતે તે આમંત્રણ કરતો હોય,તેમ હવામાં બુરી લાગણીઓની કંપારી ઉપજાવનાર ધવનીઓ ફેલાઇ ગઇ. ત્યાં હાજર રહેલ દરેક મનુષયની આંખયો ખુની ભીસાલ ચકમકી રહી,તેઓનાં મગજમાં ભયાના લાગણી ઉતપન થઇ, અને તેઓને લોહીનીજ તરસ લાગી. આદમ જાતન

ઓળખ ફક્ત તેનાં દયાનાં સદગુણથી કરી શકાય, તે ત્યાં ભેગા મળેલા ભાવીસોમાં સુદલજ જણાતીજ ન હતી.

તે ભોગ હતો કોણ ! કે જેના માટે ખુદ હેમચંદ શાસ્ત્રી દીલસોજી ધરાવતો હતો ! ઝાંખી દીવીમાંથી પડતી રોશનીમાં જોતાં તે ભોગને જોઇ કોઇને પણ અજાયબીનો મજબુત આંચકો લાગે તેમ હતું. તે નીરમાણ થયલો કાલીનો ભોગ રાણા દુરયાનસીંગનો જમણો હાથે ગણાતો વીશવાસુ "જયપાલ" હતો ! તે આ જયપાલ હતો કે જેણે એક દીવસ આગમજ નીરદોશ ભલા માણેકચંદ અને તેના કુટુંબને કરપીણરીતે ફના કરાવવા બીમા ભીલને ઉશકેરી અંકલેશવર ચઢાવયો હતો, આ તે જયપાલ હતો કે જેણે બુગ દુરયાનસીંગને ખુશ કરવા વરસો સુધી અનેક બદમાશી, બદફેલી અને ગુનાહ કર્યા હતા, તેજ આ હીચકારો હતો જે જરબાનુ અને નવાઝને જોર જુલમથી ચોરી કરનાર રાણાનો મદદગાર હતો, છેલ્લે તે જયપાલ આ હતો કે જેની ઉપર બુઝોરગ ભલા રાણા જયશીખરીને ઝેર આપી મારી નાંખવાનો મજબુત શક હતો.

પણ તેનો આવો ભયભીત ફેજ શા માટે આવનાર હતો ! તેનું જે કારણ હતું તે થોડીવારમાં આપણે જાણીશું. પણ આપણે અહીં વાજબી રીતે ટીકા કરીશું કે આ બનાવમાં તે દાદગરનો એક ઇનસાફ કેટલીકવાર કેવી વીચીત્ર રીતે અમલમાં મુકાય છે, તેનો સઉથી અસરકારક દાખલો રજુ કરે છે. તેમજ એક બુરા, બદમાશ અને અજ્ઞાન માણુસ ઉપર કેટલી હદ સુધી સલામતીથી વીશ્વાસ મુકી શકાય, તેનો બોધ આ બનાવ આપશે.

ભણતરનાં શ્લોકો બોલતાં એકાએક તે ધરમગુરૂએ હાથમાં પકડેલાં એક તીક્ષણ હથીયારવડે માતાના ભોગને ગરદન ઉપર એક જખમ કર્યો, કે ધોધમાર લોહી તેમાંથી વહેવા માંડયું, અને તે ભોગે ભયાનક ચીચીયારીઓ પાડી તે એકાંત રાત વધુ દીલધુજાવનાર બનાવી. તેજ વેળા લોહીના તરસ્યા બનેલા પુંજારી ભીલોએ મોટા અવાજે—"જે કાલી ! જે અંબે !!" કરી વધુ મોટા ઉદગાર કાઢયા, અને બાજુની ભીંત ઉપર ટાંગેલા મોટાં ઢોલને જોસથી વગાડવા માંડયું, કે જેથી ભોગની મરતી વખતની અપશુકનભરી ચીચીયારી દબાઇ જાય. તે સાથે સાથ સર્વ બીલો હથીયાર ઉગામી તે ભોગ ઉપર તુટી પડયા અને દયાહીન રીતે તેના શરીરનાં કાપી ટુકડા કરયા ! જરાપણ લાગણી વગર શયતાન હેમચંદે જયપાલનું કાપેલું લોહીથા ઝળઝળતું ધડ, કાલી માતાને ગંભીરાઇ અને ભકતીભાવનાં દેખાવથી અરપણ કર્યું; જ્યારે લોહી ખોભળામાં લઇ તેણે મુરતી ઉપર છંટકાવ કરયો! બીમા ભીલે તે દેખાવ ભરો

સંતોષથી જોયો. સરવે ભીલોએ ભોગનાં શરીરના આકેક કટકા રાંધી ખાવાનું માટે સે વાની ખાસ સંભાળ લીધી હતી, કારણ તે તઓનાં ધરમનું ખાસ ફરમાન હતું.

તે દીલ ધ્રુજાવનાર કરપીણુ દેખાવનું વધુ વરણુન જીગરને દરદમંદ કરી નાખે તેવું કમકમાટભરયું હોવાથી આપણે અહીં તે ઉપર પરદો નાંખીશું.

* * * *

કાલી માતાને રાણાનાં વીશ્વાસુ જયપાલનો ભોગ આપ્યો તે કરપીણુ બના વ કયાં સંજોગોને આભારી હતો, તે જાણવું અગતયનું થઇ પડશે.

રાણા સાથની ગોઠવણુ મુજબ જયપાલે ભીમા ભીલ પાસે ભલા માણેક ચંદ ઉપર હુમલો કરવા તાગડો રચ્યો. તેજ રાત્રે તે ભીલ ધાડપાડુઓ સાથ છેક અંકલેશ્વર નજીકના એક જંગલ સુધી સાથે આવ્યો કે ધારેલું કાર્ય તેની નજર હેઠળ પાર પડે. તેઓનાં સાહસકર્મોને ફતેહ ઇચ્છી, સર્વ દસ્તાવીજો તેમજ ખજાનો લઈ વખત સર આવવા સલાહ આપી તે તેઓની રાહ જોતો તાપણું કરી એકલો તે જંગલમા થોભ્યો. ઘોર રાત્રે તે અંધારા ખીયાબાનમાં એકલો પડતાજ એકાએક તેના જીગરમાં કંઇ અજબ ધા સ્તીના લખલખાં ભરાઈ આવ્યા. તે એક જોરાવર અને બહુ હીંમતવાન સ ખસ હતો. તે સમજી ન શકયો કે શા કારણુસર તેને તેમ થતું હશે. તેણે શંકાશીલ બની કોઈ છુપા જોખમની ધાસ્તીથી અહીંતહીં આંખ્યો દોડાવી પણુ કંઇ માલમ પડયું નહીં. આવી સ્થીતી હેઠળ તેનાં મગજમાં તેનાં આ ગલા સર્વ કુકર્મો, તેઓની સઘળી ભયંકરતા, બારીકાઇ સાથે પૂર બહારમાં પ્રગટ થયાં. તેનાં સંખ્યાબંધ નીરદોશ ભોગોનાં ભુતો યાને રૂહો જાણે કોઇ અણુદીઠ જગ્યેથી નીકળી આવી ગોયા તેની ઉપર કીનાથી તુટી પડી તેને ખાઇ જવા તલપી રહયા હોય, એવા ભયભીત ખોટા ખ્યાલો તેનાં ચકભમ બનેલા ભેજામાં તે વખતે પુર જોસથી ઉત્પન થયા. આવા ધખારાઓની અસર હેઠળ વીચારોનું સમતોલપણું ખોઇ દઇ, તે ઉભો થઇ તરવાર ખેંચી કાઢી તેનાં હવાઇ દુશ્મનો સામે લડવા તઇયાર ઉભો!

ઓહ તે ફકત થોડી મીનીટની, પણુ–તે પાપી સખસનાં મનથી તો એક જમાના જેવી લાંબી,–મીનીટની તેનાં મનની વ્યાધી કોણુ વરણુવી કે પ્રથ કરણુ કરી શકે? તેને એમ લાગ્યું કે તેનાં શરીરના દરેક અવયવો માં, તેનાં કમોહોતે મારયા ગયલા ભોગો ખંજર ભોકી તેને જે દુઃખ થતું હતું તેથી હસ્તા અને તાણુા મારતા હતા, જયારે પોતે કોઈ અણુદીઠ શકતીનાં બ ળથી જડ બની જઇ લાચાર થઇ તે ખમતો હતો એમ તેણે માન્યું. કોઇ

આવતી આફતની આગાહીનાં પગલાં તેણે આ બનાવથી માન્યા. કકડતી ઠંડી પડતી હતી છતાં તેનાં શરીર ઉપર ધાસ્તીનો ઠંડો ઝડપી પરસેવો ફુટી નીકળ્યો. તેનાં પાપી મગજ ઉપર તેના કુકર્મોની શીક્ષા તરીકે ગોયા કોઈ અણુદીઠ પ્રબળ શકતી તાવેલું લોઢું નાખી દામ દેતું હોય તેમ માની, દુઃખથી તે પોકાર કરવા લાગ્યો. આ જેહાનમા પણ દોજખની વ્યાધી કેવી હશે તેનો કડવો અનુભવ તે ગુનેહગાર સખસે તે થોડી પળોમાં મેળવ્યો. જેમ જેમ તેનાં શરીરની ગતી ધાસ્તીથી વધુ ને વધુ નબળી પડતી ગઈ તેમ તેમ તેનાં મગજ ઉપર ભયંકર વ્યાધીઓનો ગલબો વધતોજ ગયો. એટલામાં કંઈક ખણુખાટ થયો; અને તેનાં ગેબી જોરેમંદ મુદઈઓ તેનાં ઉપર કીનો લેવા ધસી આવતા હતા એમ તે ઘડીએ માની લઈ, દુઃખથી અને લાચારીથી મોટી ચીચયારી પાડી તે કમબખ્ત સખસ ખાકમાં તુટી પડી બેભાન થઈ ગયો!

તે ગેડબડાત તેના નબળા પડેલા મગજમાં માની લીધેલા ભુત-પલીદો તરફનો નહતો. તે તો ખુદ તેનાજ મોકલેલા ભીલોનાં પાછા ફરવાનો હતો. થોડી વારમાં તે પુર સુધીમાં આવ્યો, અને આંખ્યો ચોળી જોય છે તો ભીમોભીલ અને તેના સાથીઓ તદન ખાલી હાથે તેનાં તરફ દોડયા આવતા હતા. ભીમો ભીલ, હાથમાં થયલા જંગી જરને હાથનાં જખમનાં લોહીથી ઝઝળતો, ભયંકર ગલીચ ઉદગારો કાઢતો, કંગાલ જયપાલ તરફ ધસી આવ્યો, અનેબોલી ઉઠયો:—

"ચંદાળ! મને તેમજ મારી બહાદુર ટોળકીને દગાબાજીથી સપડાવવા તેં લુચ્ચા રાણા સાથ કાવતરૂં કર્યું હતું; અને મને અહીં છેક અંકલેશ્વર સુધી ભલચાવી લાવ્યો? મને બરાબર સપાટામાં લેવા મારા કતા સુદ્ધ અને મારી જાતનાં જન્મવેરી પારસાઓને માણેકચંદની હવેલીમાં છુપાવી રાખ્યા હતા! પણ જ્યાંસુધી આ શુરવીર ભીમો ભીલ મહાકાલીના ભાવીક સેવક તરીકે દરવર્ષે એકેક મનુષ્યનું તેને બલીદાન આપે છે, ત્યાં સુધી તે માતાની ચાલુ કૃપા હેઠળ રે છે, જેથી ભીમા ભીલને મારનારાઓ ઉંધા પડી નર્કમાં જાય છે!" આટલું પુરે જુસ્સાથી બોલી રહી તે પોતાના જખમી થઇ આવેલા ભીલો તરફ મોઢું ફેરવી નમ્ર અવાજે બોલ્યો:

"મારા વફાદાર શુરા બંધુઓ! આપણે આ પ્રપંચી કંગાલનાં જીવલેણ પ્રપંચમાંથી જીવ બચાવી શકયા છીએ, તે માટે માતાનાં આભારી બન્યા છીએ, અને માતાજીને પ્રસન્ન કરવા આ સખસનું બળીદાન આપીશું, માટે એને કેદ કરો."

તરતજ ગુસ્સાથી ખારીલા બનેલા જંગલી ભીલો જયપાલ ઉપર તુટી પડયા અને તેને હાથ-પગ બાંધી જમીન ઉપર તોડી પાડયો.

"ભીમા ભીલ !" લાચાર થઈ પડેલા ગરાસ્યા જયપાલે શાંત અવાજે બોલવા માંડયું:"તું ગંભીર ભુલ કરે છે...તારી સામે રાણા તરફથી પ્રપંચ રચાયોજ નથી—"

"તારી ઝેરી વાચા બંધ કર, કૃતઘ્ન ગરાસ્યા ! હું તને તેમજ તારા દુષ્ટ રાણાને સારી પેઠે ઓળખી ચુકયો છું...આ કાંઇ પહેલીવારજ નથી કે દુષ્ટ દુર્યોનસીંગે મને સપડાવવા દાવપેચ અજમાવ્યા ન હોય. "શુક્લતીર્થ" ઉપર બે વર્ષની વાત ઉપર તો મોટી સંખ્યામાં છુપા વેશમાં સીપાહો લાવી મને ઘેરવા બહુ ચાલાકીભરી યુકતીઓ થઇ હતી. તે કટોકટ વેળા પણ ભવાની માતાની કૃપાથી હું એક ચમત્કારીક યુકતીથી છટકી જવા શકતીવાન બન્યો હતો. ત્યાર પછી આડકત્રી રીતે મારી સ્વતંત્રતાની આડે આવવા રાણાએ કાંઇ બાકી રાખ્યું નથી. તે તુચ્છ રાણાની મારા વીરૂધની સર્વ ચળવળમાં તું દુષ્ટ સલાહકારનો મુખ્ય હાથ અને ઉશકેરણી હતાં. તું જ્યારે આજે પ્રભાતમાં,-કોણુ જાણે કયાંથી મારા જંગલનાં છુપા રહેઠાણુની બાતમી મેળવી, મને મીત્ર તરીકે આવી મળ્યો, ત્યારે મેં ભોળાઇમાં માન્યું કે જ્યારે તું છેક ચાલીચલાવી મારા ગુફામાં આવ્યો હતો ત્યારે તારી નીષ્ઠા પ્રમાણીકજ હશે.-જો કે મને તેજ વેળા મનમાં બહુ ધીમી શંકા ઉતપન થઇ કે તું કાંઇ દગો રમનાર હતો, છતાં મેં તારી ઉપર વીશ્વાસ મુકવાં નું મત કર્યો...ઓ ચંડાલ કાવત્રાંબાજ ગરાસ્યા! તેં આખરે મને દગો દીધો—',

"ઓ ભયંકર અક્કલહીન જંગલી!" પોતાની વીરૂધ વધુ ને વધુ ખોટા આતુ માનોનાં ચોરા ચઢતા જતા જોઇ, ગુસ્સાથી જળતાં જયપાલ બખાડ્યો:— "મારી તરફના તારા કોઇ પણુ આડા પગલાં માટે તું કોણુનો તારી ઉપર ક્રોધ, ભયંકર વૈર અને ભારે ધીકાર ખેંચી લઇશ તેનો પુખ્ત વીચાર કરજે. રતનપુરનો વીખ્યાત રાણો હીચકારો બાયલો નથી કે તેનાં વફાદાર પ્રમાણીક વીશ્વાસુને, વગર કારણે, પુરતી તપાસ વગર ખરાબ સંજોગ હેઠળ શક લાવી મારી નાંખવામાં આવે, તે તે શાંતીથી સાંખી જાય. યાદ રાખીશ, કે રાણાનું વૈર એકલા તારી ઉપરજ ન ઉતારતાં, તે આગળ વધી તારી જંગલી જાતના ગામડે ગામડા બાળી ભસ્મ કરી નાંખવામાં, તારા કંગાલ ભીલોને તેમજ ભીલડીઓને કેદ પકડવામાં અને જોર જુલમ અને ઘાતકીપણુાથી દરયાપારનાં મદેશોમાં ગુલામ દાખલ મોકલી આપી જીુસરી કરાવવામા આવશે, અને—"

"અય મહા બળવાન મહાકાળીના નીરમાણુ થયલા ભોગ!" ભીમો ભીલ તીરશ્કાર અને ધીકારથી પગ અફાળતા બોલી ઉઠયો:—

"આ તારી ધમકી તરફ હું ખુલ્લા તીરશ્કાર અને બેદરકારીથી જોઇશ,

તારી બાયલો સ્ત્રી-લંપટી રાણો જ્યારે બે પારસી કુંવારીકાઓનું હરણ કરી સેહેજ પણ ન ફાવ્યો અને ફીરતી ગુમાવી બેઠો, તો પછી જંગલના સીંહો—આમે ભીલો—સાથ કેમ ફાવે? પરંતુ જો તને માતાજીનાં બળીદાન માટે નીરમાણ ન કર્યો હોત, તો હું તારી સોડેજ તારા રાણાને ખુલ્લું કહેવાડતે કે ભીમા ભીલને સપડાવનારો હજી જનમ્યોજ નથી!"

"ઠાકોરજી." એક ભીલ નજીક આવી નમીને અરજ કરવા લાગ્યો:—"શા માટે આપ આ રૂધીરથી તરબોળ થયલા હાથનો મલમપટો કરાવ્યા વગર, આ બાયલા પ્રપંચી ગરાસ્યા સાથ તકરાર કરી નબળા પડો છો?"

"ખચીત મારા ભલા ભાત, હું હમણાજ આ કંગાલને એક છેલ્લો પ્રશ્ન પુછી જખમનો ઉપાય કરીશ." ભીમા ભીલે પોતાના સાથી તરફ ફરી જવાબ દીધો.

"ગરાસ્યા—હજી મારે તને એક છેલ્લો સવાલ પુછવો છે." ભીમા ભીલે ભયંકર રીતે ડોળા કાઢી જયપાલ તરફ તીક્ષ્ણતાથીને જોઇ બોલવા માંડયું:— "કબુલ કર, કે વૃધ રાણા જયશીખરીને તેના કુપુત્ર દુરયાનસીંગની શીખવણીથી શું તેં ઝેર આપ્યું ન હતું!"

"હું કાંઇજ જાણતો નથી." જયપાળે ટુંકો ઉડાવનારો જવાબ દીધો.

"ચંડાલ—તું નાકબુલ કરે છે? ઉડાવે છે! ઠીક છે, હું તારૂં પાપ કબુલ કેમ કરાવવું તે સારી રીતે જાણું છું; અને તે કબુલ કરાવીનેજ તારા જેવા જુઠા તુચ્છ ગરાસ્યાની હું ભીમો ભીલ બજીહાઇ અને મગજનો મદ કાઢીશ. સ્વર્ગવાસી રાણા જયશીખરીનાં ખુનનું વૈર લેવાની જાણે મારી ફરજ છે, કારણ તેનાં અકાળ મરૃત્યુથી મને ભારે ખોટ ગઇ છે. વૃધ રાણા અને મારા વચ્ચેનાં પરસ્પર કોલ કરારોને લીધે મને ૩૦ ગામડાઓની ગરાસ છેલ્લાં ૧૨ વર્ષ થયાં મળતી હતી, જે તેનાં ખુન થયા પછી હાલનાં દુષ્ટ રાણાએ તુચ્છકારથી તે અટકાવી મારી સામે દુશ્મનાઇ ઉઠાવી છે......(પોતાના સાથીઓ તરફ ફરી) મારા શુરવીરો—મહાકાળીને ભોગ આપવા આગાઉ આ ખુની ગરાસ્યાને "માતાની કસોટી" માંથી પસાર કરાવી એનું તે રાજદરોહી કુકર્મ કબુલ કરાવવાનું છે, તે યાદ રાખજો. હવે ઉતાવળ કરો અને એને વીંધ્યાચળ ઉપરનાં આપણાં પવીત્ર કાળીનાં મંદીરમાં લઇ ચાલો." આટલું બોલી ભીમા ભીલે પોતાના કળતા જખ્મી હાથને જોરથી દાબ્યો અને જયપાળ તરફ જોઈ દાંતો કચકચાવ્યા.

"આપની આજ્ઞા પ્રમાણે અમલ કરવામાં આવશે."

તરતજ તેઓએ આફ્રેકના જખમ ઉપર મલમપટા કરવા, જેનો સામાન આસુપાસ ઉગેલા ચોક્કસ પાલાઓ હતા. ત્યાર પછી તેઓ કેદીને લઇ રાતોરાત કુચ કરતા જંગલના ટુંકા છુપા મારગે વીંધ્યા ચળને પરવત તરફ નીકળી ગયા. તેઓએ બીજે દીને ઝડપી મુસાફરી કરી છેક રાતે ૧૧ વાગે વીંદયાચળને લગતાં ઘોર જંગલની એક ટેકરી ઉપરનાં ભયંકર મહાકાલીના મંદીર ઉપર પહોંચ્યા. મધ્ય રાતે જ્યારે ભુત-પીચાસો અને મલીન શકતીઓ જાગૃત થાય છે તે સમય માતાને ભોગ આપવાનો ખાસ અનુકુળ વખત ગણાતો હોવાથી, તેઓએ મંદીરમાં પહોચતાં સહીતજ કેદી જયપાલને સ્નાન કરાવ્યું અને મંદીરનાં ચોગાનમાં આવેલા "માતાની કસોટી" નામનાં રાયન જાતના ઝાડ આગળ તેને ઘસડી ગયા. આ ચમત્કારીક ઝાડ માટે એમ કહેવામાં આવતું હતું કે તેનાં ફાટેલા પેટામાંથી જો એક ગુનેહ ગાર ધારેલું ઇનસાન સલામતીથી પસાર થાય તો નીરદોષ હોવુંજ જોઇએ, પણ ગુનેહગાર હોય તો તે ઝાડની ફાટ સંકોચાઇ જઇ તેને દાબી નાખે!

ત્રણ ચાર ભીલો તેને બળજબરીથી તે ઝાડ આગળ ઘસડી ગયા. તે ઝાડ નાં થડમાં લગભગ ૨॥ ફીટ લાંબો અને ૧॥ ફુટ પહોળો ઇંડાકારો ખાંચો હતો. પોતાનાં ઝેરી ખંજર, તે કેદી જરાપણ ચાલતાં આનાકાની કરતો કે ભોંકી, તેઓએ તેને તે ઝાડનાં ખાંચામાં દાખલ થવા ફરજ પાડી. તેજ વેળા બીમો ભીલ મોહોત સમાન ઠંડા ગંભીર સાદે બોલ્યો:—

"ઓ પાપી ગરાસ્યા! જો તેં વૃધ્ધ જયશીભરીનું ઝેર આપી ખુન ન કર્યું હોય તો સહેલાઇથી આ પવીત્ર ચમત્કાર "માતાની કસોટી"માંથી પેલી બાજુ તું બહાર નીકળીશ, પરંતુ જો તું પાપી હોઇશ તો કોપે ચઢેલી કાલીમાતા તને જરૂરજ ચગડી નાંખી શીક્ષા કરશે......જે કાલી! જે અંબે!!"

મોહોત સમાન ફીકકોફચ મારી ગયલો જયપાલ ધરૂજતા દીલે તે ઝાડનાં ખાંચામાં વાંકો વળી ઘુસ્યો, અને બીજી ગમી નીકળી જવા જીવતોડ કોશિશ કરી. તેનું માંથું અને ધડ સલામત બીજી તરફ નીકળ્યું, પણ શરીરનો કમર આગળનો ભાગ, જાણે તે ઝાડને ગુસ્સો આવતા હોય તેમ ધીરે ધીરે વધુને વધુ ઝાડનાં સંકોચાવાથી દબાવા લાગ્યો! દરેક પલ વધુને વધુ ઝનુનથી ગોયા તે ઝાડ તેને દબાવતુંજ ગયું! જ્યારે બેહદ ધાસ્તીથી અધમુવો બનેલો જયપાલ જીવપર આવી તેનાં સપાટામાથી છટકવા ખેંચતાણ કરવા લાગ્યો. પણ તેની પાસળીઓ દબાવાથી આખરે તેને એટલું તો દુ:ખ

ભીમો ભીલ બખાડ્યો:—"ઓ પાપી ગરાસ્યા ! જો તેં ભલા રાણા જયશીખરીનું ખુન ઝેર આપી ન કર્યું હોય, તો આ પવીત્ર "માતાની કસોટી" ના ઝાડ અંદરથી સલામતીથી બીજી બાજુ નીકળ......નહી તો ક્રોધે ચઢેલી માતા તુને ચગડી નાંખશે......" (સફો ૧૫૦.)

થવા માંડયું, કે તેણે ભયભીત ચેહેરે બરાડા પાડયા અને એકરારૂં કરતાં શબ્દો બોલવા લાગ્યો;—

"મને છોડવો—મને છોડવો, હું કબુલ કરૂં છું. મેંજ રાણાનાં હુકમથી વૃધ જયશીખરી રાણાનું ઝેરથી ખુન કર્યું હતું ?!"

"અંહાલ ખુની! સીધી રીતે કબુલ ન કર્યું તો હવે કાંય કબુલ કર્યું !" ભીમા ભીલે ડોળા કાઢી તાણો માર્યો. "મહાકાલીએ પોતાનું સત્ય અને મહીમા અહીં પ્રગટ કર્યો છે. તારા તે રાજદ્રોહી કર્મથી મને શું નુકશાન કર્યું છે તે તને હવે સમજ પડયું હશે. દુષ્ટ ગરાસ્યા—તારા ઉપરનું મારૂં વૈર તો આ કસોટીમાથી પસાર થવા કરતાં વધુ ભયંકર, વધુ ગાત્રેગાત્ર ધુરૂજાવનાર અને વધુ ભયભીત છે......શુરવીરો—આ ખુનીએ પોતાનું અઘોર પાપ કબુલ કર્યું છે, માટે "માતાની કસોટી" માંથી તે હવે છુટો થશે, તેથી એને બાહેર ખેંચી કાઢો, અને માતાની પવીત્ર મુરતી તરફ લઇ ચાલો.

ત્યાર પછી લોહીની તરસી ભયભીત મહાકાલી આગળ તે કંગાલને ઘસડી લઇ જવામાં આવ્યો અને તેનો કેવો કમકમાટ ઉપજાવનારો ફેજ આવ્યો, તે આપણે આ પ્રકરણને મહાળે વાચીંગયા છીએ.

પ્રકરણ ૨૮ મું.

"સંજાણ ઉપર હુમલો.

પહેલા પ્રકરણમાં વરણવેલા બનાવને આજે લગભગ ૧।। વર્ષ પસાર થવા આવ્યું છે. જંગીજર અને જુસ્સાવાલી નવાજ બંને આજે તંદરોસ્ત ગલગોટા જેવા બેટાઓની માવતરો બની છે. બંને પોતાના મનગમતા ભરથારોં સાથ સુખ—સંપમાં દીવસો ગુજારે છે. વરીઆવના પારસી સંસ્થાનમાં સુખ, શાંન્તી અને આબાદી સઘળે વ્યાપી રહયાં છે. રાણાએ એક યા વધુ કારણોને લીધે પોતાના મરહુમ પીતાજીનાં વખતની આંકણી પ્રમાણેજ વરીયાવની મહેસુલ વસુલ કરી હતી, એટલે કોઇ પણ બાજુ કજીયા કે અશંતોષનું કારણ મળ્યું ન હતું. ફક્ત કસબાની શાંન્તીમાં કેટલીકવાર ભીમાભીલના ધાડ પાડવાથી ખલલ પહોચ્તી હતી; પણ તેતો એક રીતે પારસીઓનાં બાબમાં ફાયદાકારક થઇ પડતી

હતી; કારણ કે કસબાની બેહદ આબાદીનાં સબબે, થોડી મહેનતે મોટો પાક ઉતરતો હોવાથી, કુદરતી રીતે વધુ ફુરસદ મળવાથી મોજમજાહ કે આળસાઇમાં ગબડી પડતા પારસી જવાનો આવા બનાવોથી કઇક જાગૃત સ્થીતીમાં ચાલુ રહેતા હતા, તેમજ તેઓની મદદગાર ઘરની બાનુઓમાં પણ આવી તરૂહનાં ચાલુ ધડકધુજારા ખમવાની ચાલુ તબેહ પડવાથી, હીંમત, સમયસુચકતા અને ચાલાકી પ્રગતી નીકળી હતી.

હંમેશનાં ભોલા, ઉદાર જીગરનાં બુરાની બુરાઇ ઝડપથી વીસરી જનાર, અને એક-કદીમ ઉમદા મહઝબની બરકતથી સપેન્ટેમૈન્યુની ભલી આબાદીમાં હરગીઝ હમશરીક થનારા જરથોસ્તીઓ, દુર્યાન સીંગ રાણાની ૧૮ મહીના ઉપરની બુરાઇ સદંતર વીસરી જઇ, સુલેહભર્યો વફાદાર સંબંધ રાજ સાથ જાળવી, પોતાના જરથોસ્તી મહઝબની તરીકતો જાળવી વસ્તા હતા.

પણ તેઓનાં મનની શાન્તીમાં હાલ એક નવી ખબરથી કંઇક ખલલ પહોંચી હતી. ગુજરાતનાં મુસલમીન બાદશાહ મોટું લશ્કર આપી, પોતાનાં સપેહસાલાર આલિફખાનને કોકણ અને બીજા પશ્ચીમ હીંદનાં કોસ્તાનાં મુલકો કબજે કરવા મોકલનાર હતો. હઝારો ઝનુની યવનોનું લશ્કર ફળદ્રૂપ ગુજરાત ઉપર ભુખ્યાં તીડોની મીસાલ ઉતરી પડી, જેટલું લુંટે નહી તેથી વધુ ફના કરે, એવી સૌની માન્યતા અને ધાસ્તી હતી. આ કારણને લીધે પારસી વસ્તીમાં સઘળે ઠેકાણે, જો જરૂર પડે તો પોતાની જાગીરો કે ખેતરો કે ઘરબારનો મરદાના તરીકે બચાવ કરવાના બહુ ઉતાવળ્યા પગલાં લેવાતા હતાં. કાટ ખાઇ ગયલા હથીયારોને ભીંત ઉપરથી ઉતારી સાફ કરવામાં આવયાં, લોખંડી બખતરો—જેમાં વરષો સુધી વસેલા કરોળ્યા અને ધુળનું રહેઠાણ બન્યું હતું,—તેઓને પછાડી પહેડાય તેવા બનાવવામાં આવ્યાં; ઘોડાઓને આળસુ ન રાખતાં દરરોજ માઇલો સુધી દોડાવી તેજી બનાવવામાં આવ્યા, તેમજ સાંજે કામ કાજથી પરવારી આળસુ બની, તાડી પીવાની કે ખાણીપીણીની મોજમજાહમા મશગુલ ન થતાં, જવાન્યાઓ મરદાનગી ભરી કસરતો કે હથયારની રમતોમાં વખત ગાળતા હતા. આવા સંજોગમા બુઝોર્ગોના મગજ ઉપર અંદેશાની કર ચલી વળતી હતી, જ્યારે જવાન્યાઓ તો વખત આવવે પોતાની મરદાનગી બતાવવાનાં ફડાકા મારતા હતા. ના, ફકત મરદોમાંજ આવો તંદોરસ્તી જુસ્સો હસ્તી ધરાવતો હતો એમ ન માનવું જોઇએ. પણ તે અશાંત જમાનાની પારસણો પણ વખત આવવે વખાણને પાત્ર પતિવ્રતાપણું, બહાદુરી, હીંમત અને સમયસુચકતા બતાવવા ચુકતી ન હતી. તે જમાનાની પારસણો ખુલ્લી

વામાં આવુ શરીર રગડોળતી હતી. પોતાનાં મહઝબની તરીકતો બહુ ચીવટાઇ થી પાળતી હતી, તેમજ પોતાનાં ભાઇ કે ભરથાર કે પીતાને ખેતરમાં ખરા દીલ થી મદદ કરતી હતી; અને તેવી આવુ ખડતલ જીંદગી ગુજારતી હોવાથીજ, કુદરતી રીતે તેઓમાં ચોક્કસ ઉમદા સદગુણો ખીલેલા જણાઇ આવતા હતા. તે વેળાનાં પારસી મરદ કે બાનુ પોતે "પારસી" હતાં, તથા કેવા મહાન રાજવંશી ન્યાગાનોથી ઉતરી આવ્યાં હતાં, અને પેગમ્બર ઝરથુસ્ત્રનો બુલંદ મહઝબ પાળતાં હતાં, તે બાબતો સદા નજર સન્મુખ રાખી પોતાની ચાલચલણ નમુનેદાર બનાવતાં હતાં. તે જમાનાનાં નમુનેદાર પારસીઓએજ કોમ અભિમાન, ધર્મીપણું અને કયાની ખુરેહની ખીલવણી અને પાયો વિચીત્ર મુશકેલ સંજોગે હેઠળ નાંખી, તેને પોતાના વફાદારી અને કોમ અભિમાનીના ખાતરનાં કીંમતી લોહીથી વારંવાર મજબુત કર્યો હતો, અને પારસી ટોળાની અત્યાર સુધીની અખંડ હસ્તીની સુંદર ઇમારત જાળવી રખાવી છે; જેને આવુ જાળવી રાખવા ની ગંભીર ફરજ–પોતાનાં આશા અને બહાદુર ન્યાગાનોને રૂડે પગલે ચાલવા ની–હાલની આપણી ઔલાદ ઉપરજ લટકેલી છે.

પોતાના ન્યાગાનો તરફ બેવફા, કોમ તરફ બેવફા અને છેલ્લુ તથા અગત્ય નું પોતાનાં મહઝબ તરફ બેવફા પારસી,–હાલને તબક્કે પારસી કોમમાં જીવતો રહેલો કોમને નુકશાનકારક અને આફતમા લાવનાર ગણાવો જોઇએ; ના, એટ લુંજ નહી પણ તે એક શ્રાપ સમાન ગણાવો જોઇએ છેલ્લા નવેમબર ૧૯૨૧ નાં કમનસીબ હુલ્લડ સમયના ઘણાએક જવાન્યાઓને જીગર ઉપર હાથ મુકાવી પુછીશું કે તેણે પોતાનાં ન્યાગાનો તરફ, કોમ તરફ અને મહઝબ તરફ અંતઃક રણપુર્વક સેવા બજાવી હતી કે! અને નહીં તો–હવે પછી ભવીષ્યમાં જરૂર પડે તો બજાવવા માટે તે અત્યારથી તૈયારી કરે છે કે! તેનાં આલસાઇમાં કાટ ખાઇ ગયેલા શરીરને મજબુત તાબા મીસાલ બનાવવા કે દબાઇ ગયેલાં કયાની ખમીર ને ખીલવવા તે પ્રમાણીકપણે કોશીશ કરે છે કે! તે વોલનટીયર થયો છે કે! તે ફીઝીકલ કલચર લીગમાં મેમ્બર છે કે?

વાર્તાના મુખ્ય ભાગમાંથી વેગળા જવા માટે વાંચનારાઓની દરગુજર ચાહી, આગળ ચાલીશું.

એક દીવસે રતનપુરના રાણાએ ઢાળી પીટાવી રૈયતમા ઢંઢેરો ફેલાવ્યો કે તેણે પોતાની અદારે વર્ષોની રૈયતનું ફક્ત હીતજ હૈયે ધરી, મલેચ્છ સરદાર અલેફખાનનાં લશ્કરને રતનપુરનાં રાજમાંથી સલામત પસાર થવા દેવાની પર વાનગી આપનાર શરત ગુજરાતનાં બાદશાહ સાથ કરી હતી, જેથી હવે રૈયતે,

મુસલમાન લશ્કરથી કાંઈ પણ બીહવાનું કારણ ન હતું; તેમજ તેઓ રાજ્યપાંથ પસાર થાય ત્યારે દરેક ઘટતી સગવડ તેઓને આપવી અને સંપુર્ણ શાન્ત અને સુલેહ જાળવવી.

વાંચનાર બરાબર જાણે છે કે પ્રપંચી રાણાની મુસલમાન લશ્કરને સઘળ સગવડ આપવાની ખરી અંદરખાનેની નેમ તો પોતાના જાતભાઈ હીન્દુ સંજાણના ભલા જાદીરાણાને મુસલમાનોથી કચડાવી નાંખી, તેની બોહોળી સલ્તનતનો માલીક થવાની હતી.

રાણાનાં ઢંઢેરાથી જોકે રૈયતનાં મન શાંત થયા, છતાં વરીયાવના જરથોસ્તીઓનાં મન તો બેકરારજ રહયા; કારણ પાસેના રાજમાં વસ્તા બીજા હઝારે હમદીનોની સલામતી જોખમમાં હતી. તેઓ જાણતા હતા કે દુશ્મન લશ્કર જેવો રતનપોરનો મુલક છોડે કે તરતજ સંજાણમાં રાણાના રાજ્યની સરહદ ઓળંગશે, કે મારગમાં ઠારેઠાર જરથોસ્તીઓનાં સંસ્થાનો મળશે.

આશરે ૩૦,૦૦૦ માણસોનાં લશ્કરની સરદારી લઇ અલેફખાન રતનપોરના રાજ્યમા દાખલ થયા. જોકે તે એક માત્ર તરીકે તે મુલકમાંથી પસાર થના હતો, છતાં રઇયતમાં કુદરતી રીતે મુસલમાન નામનો તે જમાનામાં મોટો ભય પેસી ગયો હતો, તેથી લશ્કરનાં કુચ કરવાના મારગમાંથી ખેડુતો વગેરેની નાશભાગ ચાલુ થઇ હતી, પારસીઓ પણ બચાવ માટે પુરતી છુપી તૈયારી રાખી શાન્ત દેખાવ બેઠા હતા. તે ગંજાવર લશ્કર હોવાથી ધીરે ધીરે એશ-આરામ કરતું દક્ષીણ તરફનો રાહ લેતું હતું. સરદાર અલેફખાન એક દુરઅંદેશ અને બાહોશ માણસ હતો. તણે જોયું કે જે માર્ગમાંથી હાલ જવાનું હતું તેજ રસ્તે પાછું ફરવાનું હતું, માટે તે માર્ગ આસપાસ આવેલા ખેતરોનો નાશ કરવો ન જોઇએ, નહી તો પાછા ફરતાં ત્યાંના વતનીઓ લશ્કરને ખોરાકી માટે ખુબ હેરાન કરે. આવો દુરઅંદેશ ખ્યાલ લાવી તણે સખત હુકમ બાહેર પાડયા કે રતનપુરના રાણાનાં મુલકમાં હોય ત્યાંસુધી કાંઈ લુટફાટ કે ખેડુત ઉપર જાસ્તી જુલમ ગુજારવા નહી, અને જે કોઈ આ હુકમનો અનાદર કરે તેને મોહોતની શીક્ષા થાય. આ પગલાંથી ઘટતી અસર થઈ, અને આખું મુસલમાન લશ્કર પુર સલુકાઇથી તે રાજ્ય છોડી જયારે પાસેનાં સંજાણના રાણાના મુલકમાં દાખલ થયું, ત્યારેજ રતનપોરની રૈયત સંતોષ અને કરારનો દમ ખેંચ્યો.

વાંચનારને જણાવીશું કે સંજાણ શેહેર ઉપરની યાદગાર ચઢાઇ વીષે મારા "સંજાણનો સપુત"વાલી તવારીખી કથામાં પુરતા લંબાણથી વરણન કરવામાં આવ્યું છે, એટલે અહીં લંબાણથી ન કહેતાં એટલુંજ કહીશું કે મુસ

બમાન લશકર સંજાણના જાદીરાણાનાં પ્રદેશમાં દાખલ થતાંજ, લુટફાટ અને આગ લગાડવી શરૂ કરી અને લાચારબનેલી રૈયતને સંજાણ શહેર તરફ ખાસ એવી મકસદથી હંકારી મોકલી કે શહેરમાં વસ્તી વધી જવાથી ખોરાક ખુટી જાય કે દરદોનાં ઉપદ્રવ વધી પડે, અને મજબુત કીલ્લેબંધીવાળું સંજાણ શહેર સહેલાઇથી તેને તાબે થાય. આપણે જાણયે છીએ ("કીસ્સે સંજાણ" ને આધારે) કે કેવા સંજોગ હેઠળ રાણાએ પોતાની રઇયતમાંના જરથોસ્તીઓની મદદ માંગી અને તે કેટલી ખુશી અને ઉદારતાથી ગોરા, શુરા, વીરા અને ધીરા પારસીઓ એ આપવા કબુલ થયા, અને પોતાના એક બહાદુર હમદીન અરદેશર પહેલવાનની સરદારી હેઠળ સંજાણનાં જંગમાં ભારે બહાદુરી અને નામના મેળવી મોટા દુશમન લશકરને જબરદસ્ત શીકસત આપી, તેઓનો મબલખ ખજાનો જીતી, જરથોસ્તી નામનો તે વેળાની દુન્યામાં ડંકો વગડાવ્યો. સરદાર અલેફખાન નામોશીભરી હારથી નીરાશ થયલો ભારે ગભરાટથી ફકત થોડા હઝાર સીપાહો લઇ, બહુ ઉતાવળથી ગુજરાત તરફ પાછો ફર્યો, જે વેળા માર્ગમાં જંગી ભીલ લુટારા ભીમા ભીલે તેની કકલા બુકલા થયલી ફોજને ભારે હેરાનગતીમાં મુકી સતાવવામાં કાંઇ બાકી ન રાખ્યું હતું. માર્ગમાં આવેલા નાના રાજયોએ ભારે અજાયબી અને મનમાં શંતોષ પામી જોયું કે મહાસાગર જેવું ગંજાવર લશકર અલેફખાન કયાં મુકી આવયો હશે!

થોડા દીવસમાં તે મગરૂરી ઉપજાવનાર, પારસી જીગરને ખુશાલ બનાવનારી ખબર ચોમેર પંથરાય ગઇ કે સંજાણના ૧૫૦૦ બહાદુર જરથોસ્તીઓએ પહેલવાન અરદેશરની સરદારી હેઠળ લડી એક યાદગાર મહાન જીત, એક જબરદસ્ત દુશમન ઉપર મેળવી તેને જાદીરાણાનાં મુલકમાંથી નહસાડયો હતો.

બોલમોલતામાં તે ખુશ ખબર જયાં જયાં પારસી સંસ્થાનો હતાં, ત્યાં પવનવેગે ફેલાઇ ગઇ, જેથી બધેબધ શુક્ર ગુજારીનાં જશનો અને ખુશી ખુરમીની ધમાલ ચાલી રહી.

સંજાણની લડાઇમાં જરથોસ્તીઓએ મોટી જીત મુસલમાન લશકર ઉપર મેળવી તેની ખુશાલીમાં પારસીઓએ જશનો કર્યા તે દાખલાની નકલ વરીયાવ સંસ્થાનનાં જરથોસ્તીઓનાં અકાબર જેહાંગીરશા પટેલે પણ બીજી અંજુમનો માફક કરી, અને તાબરતોબ તે મહીનો જે ફરવરદીન હતો તેનાં નજીક આવેલા અરશીસંગ રોજ પસંદ કરી, ત દીવસે સંજાણના બહાદુર જરથોસ્તીઓએ જે યાદગાર જીત મેળવી હતી, તેની ખુશાલીમાં એક શુક્રગુજારીનું જશન અને મોટું ખાણું, વરીયાવ ગામથી કેટલાક કોશ દુર આવેલી પોતાની ઓહોળા વીસ્તારવાળી

જાણીતી જાગીર જે "બાગે ગુલશન" કહેવાતી હતી, તેમાં કરવા માટે અન જુમનની સભા બોલાવી બહાલી માંગી, જે સર્વાનુમતે મોટી ખુશાલીથી અપાઇ. અને ખાણીપીણી માટે મોટા પાયા ઉપર તઇયારીઓ થઇ. તે જમાનાનાં ધારા પ્રમાણે ખાણીપીણીમાં માટીડા સાથ દુર વાડી વગીચામાં બાનુઓની સામેલગીરી પસંદ કરવામાં આવતી ન હતી, કારણ કે બાનુઓની મુખ્ય ફરજ બાળકો અને ઘરના બુઝોર્ગ મુરબ્બીજીઓની માવજત અને ખબરદારી કરવાની ખાસ ગણવામાં આવતી હતી, અને કુદરતી રીતે દુરદરાજ જગ્યે બુઝોર્ગોને ગાડીમાં બેસાડી ઢેકા ઠરયવાલા માર્ગમાંથી લાવ લઇ જાવ કરવાનું સગવડથી કરવું ન બને તેમ હોવાથીજ, બાનુઓન તો તેઓની ખીદમતમાં રહેવાની ખાસ ફરજ ગણાતી હતી, તેમજ તે પુર સખતાઇથી અમલમાં પણ મુકાતી હતી.

આવા સંજોગો હેઠળ બાનુઓને છોકરાં બચ્ચાં તેમજ મુરબ્બીજી બુઝોરગો સાથ ઘરમાંજ રહી તે તેહેવાર મોજ મજાહમાં ગુજારવા માટે ખાસ સગવડ કરી આપવાનો ઠરાવ હેતાળુ માટીડાઓએ કર્યો હતો.

પ્રકરણ ૨૯મું.

'પારસી કોમ કદી નાબુદ થનાર નથી!"

એક વાર ફરીથી આપણને વરીયાવની પુરવે આવેલી, પ્રકરણ ૨૨મા વર્ણવેલી ટેકરીના એક ભાગમાં જવું પડે છે, કારણ તે વેળા રતનપોરના રાણાની હાજરી તયાં નજરે પડે છે.

છેલ્લી વેળા જે ભયભીત સાધુએ નીકળી આવી તેઓની મસલતમાં ખલલ પહોંચાડી હતી તે પાછો ન મળે, એવી ખાસ ઇચ્છાથી રાણાએ એક બીજી તરફ એકાંતખુણું, જે ઝાડીઓની વચમાં નાની ખુલ્લી જગયા હતી, તે શોધયું હતું. તયાં તે કાગને ડોળે જાસુસ મુલચંદ વાણીયાના આવી પુગવાની રાહ જોતો, અધીરાઇ અને આતુરતાથી અહીંતહીં નજર ફેંકતો હતો.

થોડી વારમાં ધીમી સીસોટીનો અવાજ આવ્યો અને ઝાડી ખસેડી રાણાનો હજુરીયો પૃથ્વીરાજ, સુલચંદ વાણીયાને લઈ તેની આગળ આવ્યો.

"રામ રામ મહારાજ! આનંદમાંતો ખરાની?" સુલચંદે બેઉ હાથો જોડી સલામ કરતાં ખુશાલ ચેહેરે પુછયું.

. "જો તું સારા સમાચાર લાવયો હોય તો ખચીતજ ખુશ થઇશ."

"કરમવીર રાણાજી! ખબર તો ખુશ હશે તયારેજ તો આપને રતનપોરથી છેક વરીયાવ સુધી પધારવાનું કહેણુ મોકલવાની સેવકે હીમત કરી હતી...... પણ—આમ કેમ, કે આપનો વીશ્વાસુ જયપાલ નજરે નથી પડતો?"

રાણાના ચેહેરા ઉપર દલગીરી ખુલ્લી ફેલાઇ રહી.

"સુલચંદ,—મારો ભલો વીશ્વાસુ જયપાલ આ પૃથવી ઉપર વસ્તો નથી તે પરલોકમા ગયો છે." રાણાએ દેખીતા ગમગીન સાદે, જયપાલને યાદ કરતો હોય તેમ દેખાવથી, ધીમા અસ્થીર જવાબ દીધો. "તને યાદ તો હશે કે આપણે છેલ્લીવાર અહીં મળ્યા હતા, ત્યારે પેલા ચંડાળ માણેકચંદ સાહુકાર ને સદાનો દુર કરવા કંઇક ગોઠવણ માટે મેં ખુની લુટારા ભીમા ભીલને મળવા જયપાલને કહયું. હતું. તે હુકમ પ્રમાણે તે તેને મળ્યા હતો; અને ત અરસામા કંઇક ન સમજ પડે તેવું બની ગયું. કંઇક દીવસો સુધી જય પાલની ભાળ ન પડવાથી હું બહુ બેચેન બની ગયો. તે અરસામાં મારો એક બીજો વીશ્વાસુ આમોરી હેમરાજ શાસ્ત્રી જે વીંધ્યાચલ ઉપરનાં વીખ્યાત કાલીમાતાનાં મંદીરનો વડો પુંજારી છે, અને જ્યારે પણ મન ચોકસ આપુરુ મતા સખસો મારગમાં નડતા હોય, ત્યારે તેઓને માતાજીનાં બળીદાન તરીકે આ ભલો હેમરાજ અરપણ કરી મારી સેવા બજાવે છે, અને તે ઉપરાંત માતા ને પણ પ્રસન્ન કરે છે;—તે મને આવી મળ્યો અને સ્નાનનાં સમાચાર કહયા કે ભીમા ભીલ બીચારા વફાદાર જયપાલનો તો માતાને ભોગ આપ્યો હતો! તે ભયભીત ખબર સાંભળતાંજ ત્યાંજ મેં પ્રતીજ્ઞા લીધી કે જો બે મા સની અંદર હું ભીમા ભીલનો નાશ ન કરૂં અને તેમ કરી મારા વફાદાર જન પાલનું વેર ન લઉં, તો હું મને ખરો ગરાસ્યો ન ગણીશ."

"રાણાજી, આ માઠી ખબર સાંભળી હું ખચીત દલગીર છું. મને બીચારા જયપાલની આપણા કારય માટે બહુ મદદ મળતી હતી." સુલચંદે દીલસોજી દેખાડતાં જવાબ દીધો. "પણ મહારાજ —લુટારા જંગલી ભીમાભીલને જયપાલને આવી ભયંકર રીતે મારી નાંખવાનું શું ખાસ કારણ મળ્યું હશે!"

"હા–મજબુત કારણ મળ્યું કહેવાય, અને તે મને વધુ પજવનારૂં અને હૃદયમાં કાંટા ભોંકતું જણાય: છે. વીશ્વાસુ હેમરાજે બહુ મુશકેલાઇથી આડકત્રી રીત બાતમી મેળવી તો ખબર પડી કે, જયપાલનાં કહેણ મુજબ ભીમો પોતાના બીલો લઇ માણેકચંદના મકાન ઉપર મધરાતે ચઢી ગયો, પણ ત્યાં વર્ષો ન રાખેલા હથીયારબંધ પારસીઓ એકાએક ધસી આવ્યા અને સખત ઝપાઝપી કરી કંઇએક ભીલોને ઠાર કયા, કંઇકોને જખમી કર્યા, અને ખુદ બહાદુર ખુની ભીમા ભીલને પણ કેદ પકડવા કોશેશ કરી, પણ તે પોતાના હાથમાં સખત જખમ ખાઇ છટકી જવા શકતીવાન થયો હતો. આ જીવસટોસતના બનાવ ઉપરથી ભીમાએ એમજ માન્યું કે જયપાલે પ્રપંચ રમી તેને પારસીઓના હાથમાં ખાસ સપડાવવા માટે નીચ કાવતરૂં કર્યું હતું; અને પારસીઓને રોકયા હતા. આવા ખોટા અનુમાન લાવી તેણે નીર દોષ જયપાલને મોતનો ભોગ બનાવ્યો હતા." કંઇક દમ ખાઇ રાણાએ તર વાર ઉપર હાથ દાબી ઉશ્કેરાયલા અવાજે ઉમેર્યું; "મારા વફાદાર મુળચંદ તું સમજી શકશે કે જયપાલનાં મરત્યુનું મુળ કારણ ચંડાળ પારસીઓજ હતા, અને તેથીજ મને બહુ ક્રોધ ચઢે છે. તેઓ અહોનીશ મારા કાર્યોની આડે આવી ઉભા થતા જણાય છે. આપ મને તેઓ માટેની કંઇ શુભ ખબર–કે હું તેઓ ઉપર આજ પળે તુટી પડી મારા ઉકળતા ક્રોધ અને તરસ્યા ધીક્કારને મારગ આપી, મારા વફાદાર જયપાલનું વેર લઉં !"

"રાણાજી–હું આ વેળા જે ખબર લવ્યો છું તે ખચીતજ તમુને હરખ ઘેલા બનાવશે. તમે જાણ્યું તો છે કે એક અદભુત બનાવ સંજાણમાં બન્યો છે, કે જેમાં અલેફખાનનાં મહા બળવાન લશ્કરનો સંજાણના ફકત ૧૪૦૦ પારસીઓએ જાદી રાણાનાં લશ્કર સાથ જોડાઇ તદન કચ્ચરઘાણ કાઢી નાંખી તેઓને તે પ્રદેશમાંથી હાકી કાઢયા છે. આ અઇતીહાસીક મહત્વવાળા બનાવની યાદમાં હારેહાર પારસીઓ મોટી ઉજાણી અને ઇશ્વરનાં આભાર માનવાની કીયાઓ કરે છે. આવી એક કીયા અને ઉજાણી વરીયાવનાં પારસીઓ પરમ દીવસે મંગળવારે કરવાના છે, અને તે માટે વરીયાવથી કેટલાક કોશ દુર મારા શે જેહાંગીરશાનો વજીફો છે ત્યાં સરવ મરદો સહવારથી જશે, જયારે ગામમ તો ફકત સ્ત્રીઓ, બાળકો અને વૃધ માણસો રહેશે. આ મંગળવારેજ તમારા વેર લેવાનો સઉથી સરસ મોકો હાથમાં સહેલાઇથી આવે છે બપોરના ૧૨ વાગા પછીનું લાભ ચોઘડયું છે, તે પણ હું જોઇ આવ્યો છું. વરીયાવ ઉપર જો એકાએક ધસી આવી, આ દુષ્ટ લોકનાં ઘરો લુટંચ

હોય, રૂપાળી રંભા જેવી પારસણોને ઉપાડી ગયા હોય અને તેઓનાં અગ્નની મંદીરનો નાશ કર્યો હોય, તો ખચીતજ શુરવીર રાણાજી—આ ગરવીષ્ટ, શેપ્પી ઘોર કોમ ઉપર પક્કું વૈર લીધેલું કહેવાય………"

"વાહ! ધન્ય છે તારી ઉપર—શાણા મુલચંદ!" રાણાએ તરતજ ઉલટથી પોકાર કર્યો. "હું ખચીતજ મારા માણસો લઈ બપોરના એકાંત સમયે ઘસી આવીશ અને પછી તે દુષ્ટોનું આવી બનશે. જેવું ગામ લુટાશે તેવી તે ખબર દુરના બગીચામા ગયલા પારસા મરદોને મળશે, પણ તે વેળા તેઓ ખાણીપીણી અને તાડીની નીશામાં એટલા તો ચકચુર બન્યા હશે કે વરી પાવ પાછા ફરવાની હાલતમાં પણ ન હશે. આવા ભાગ્યવંત સંજોગ હેઠળ રૂપાળી પારસણો———"

"રતનપોરના ગરાશીયા રાણા દુર્યાનસીંગ!" એકાએક ઝાડી ખસેડી પેલોજ યોગી પાછો સામે આવી ઉભો, જે જોતાજ રાણો કોઇ આવતી આફતનાં ભયથી ફીકકો મારી ગયો, અને વાણ્યો મુલચંદ તો ધાસ્તી ખાઇ થરથર ધ્રુજવા પડયો. તે અવાજ ખચીતજ ડઠરાવનારો સાદ હતો:—"……આ પવીત્ર,—મહાન રૂષીઓનાં તપથી પાવન થયલી—ટેકરી જે ઉપર સેંકડો વરસ થયાં મહાત્માઓ વસવાટ કરે છે, તેનાં કોઇપણ ભાગ ઉપર કોઇ અપવીત્ર મનુષ્ય હોય તે અમુને અંતરજ્ઞાન અને દ્રષ્ટીનાં બળથી માલમ પડે છે. આવા કોઇ અપવીત્ર મનના શખસની શોધમાં હું અહીં આવી જોઉં છું, તો એકવાર ફરીથી મારી સામે પેલો ઉંધી બુદ્ધીનો નાસ્તીક રાજ કર્તા તેમજ જેનું અન્ન ખાય છે તેનેજ લુણહરામ થનાર મહાપાપી વાણ્યાને જોઇ હું ખચીતજ કમકમું છું. તમો બંનેનાં અહીં કરેલા મેળાપનું કારણ હું સહેલાઇથી કલ્પી શકું છું. આ નીમકહરામ વાણ્યો પોતાના દયાળુ, ધર્મી પારસી શેઠનું બુરૂં કરવાજ અહીં આવ્યો છે, અને તું તુચ્છ દુર્યાનસીંગ—મલીન શકતીઓનો ઉપાદયો—તે દુષ્ટકર્મે પાર ઉતારવાની પુર આશા રાખે છે."

"સાધુડા—તારી તોછડી જભાં ઉપર કાબુ રાખ અને તું કોણનાં રાજ્યની ધરતી ઉપર હાલ ઉભો છે તેનો પુખ્ત વીચાર કર."

"હેં મુરખ! હું પરમકરૂપાળુ, મહા બળવાન, સર્વ બ્યાપક પરમેશ્વર,જેણે આ અનંત પૃથવી પેદા કરી છે, જેણે દીવસ અને રાત નીયમીત કરયા છે, જેણે આ ટેકાવગરનાં ગગન અને મહાભારત પરવતો પેદા કરયા છે, જેણે પેલો દુર પશ્ચીમમા દેખાતો મહાસાગર સરજયો છે, જેણે નદીઓ, પવન અને પ્રાણીઓ ઉત્પન્ન કરયા છે તેનાં દયાળુ રાજ્યમાં હું હાલ ઉભો છું. તેનાં શીવા

ય હું બીજા કોઇની સતા માનતોજ નથી." તે યોગીએ મહા તીરસકારથી રાણાનાં સવાલનો કડક જવાબ દીધો.

"તું હાલ કોણુની સમક્ષ ઉભો છે, તે ખુલ્લી નેત્રોએ જો અને નમનતા ભરી ઉતર દે, ઠગારા!"

' હું હાલ એક એવા પ્રાણી સામે ઉભો છું, જે જો કે મનુષ્ય આકાર ધરાવે છે, છતાં તે ખરો મનુષ્ય નથી, મનુષ્યનાં ગુણો તેનામાં નથી; પણ જંગલી પ્રાણીની પંક્તીએ ગણાએલા તે એક પતીત પ્રાણી છે!"

એક પળ ત્યાં મોહોત સમાન ચુપકીદી પંથરાઇ રહી. રાણો ગુસ્સાથી કોઇ હાથી ડામાડોળ ખ્યાલમાં ઉભો હતો. તે સાધુ એકાએક પોતાનાં બોલવાની રીત બદલી શાંત સાદે પુછવા લાગ્યો:–

"તું શું નીરદોષ પારસીઓનાં નાશ માટે બહુજ આતુર છે, કબુધ્ધીના સખસ!"

"હા, આ મારૂં હરદયરાત અને દીવસ બસ તેઓ ઉપર વઇર લેવાજ ધપકે છે; આ મારો શ્વાસોશ્વાસ વઇર લેવાનાંજ પડઘા પાડે છે; આ જોરાવર હાથ વારંવાર તરવારને આડી તેઓનાં રૂધીર પીવા માટેજ તરસ બતાવે છે!! મારા રાજયમાં આ એક એવી પ્રજા છે, જે મારા સરવે કરમો તરફ ધીક્કારથી જુએ છે; અને કેટલાક કામોમાં તો વચે માથું નાંખી તે ઉંધુ મારે છે" રાણાએ કહેરભરયા સાદે બચાવમાં જવાબ દીધો.

"જો તારાં કારયો નીતીભૃષ્ટ હોય, તારી નીષટા અપ્રમાણીક હોય, અને જો તું રાજ સતાની ધુંધમાં આવી ભારે અત્યાચારો કરી નીરાધાર હીંદુ ગરીબોને કચડી નાંખતો હોય, તો તે સામે થવા માટે સાચા જુસ્સાવાળી એક પ્રજા સામે થાય તેમાં ખોટું ન કહેવાય." તે યોગીએ ધીમા શાંત આવાજે ઠીક કર્યાં.

"અરે લુચ્ચા ધુતારા વેરાગી! તું શું પારસીઓનાં હીમાયતી તરીકે મારી સામે ઉભો છે, અને વળી મને અપમાન કરવાની પણ હામ ભીડે છે? પણ યાદ રાખીશ કે તારા કહેવાથી હું મારા લેવા ધારેલા મીઠા વૈરથી એક ડગલું પણ પાછળ હઠનાર નથીજ.''

"હું ક બુધ્ધીના ગરાસ્યા–," તે સાધુએ કરડા ગંભીર સાદે બબાડયું, "જેને રામ રાખનાર તેને કોણ મારનાર! હું પારસીઓ તરફથી બોલવા આવ્યોજ નથી, પણ મારી ઇશ્વરજ્ઞાનનાં એક તુચ્છ અભીયાસી તરીકેની હાલત

પારસી કોમ કદી નાબુદ થનાર નથી.

"ટુંક બુદ્ધિનાં ગધેડાઓ"—તે સાધુએ ગંભીર સાદે બોલવા માંડયું. "મેં સર્વ ધર્મોનો અભ્યાસ કર્યો છે તથા કોઇ પણ પ્રશ્ન વિષે બોલી શકું......તું યાદ રાખીશ કે પારસી કોમ કદી નાબુદ થનાર નથી, અને તે પુરવાર કરી આપવા તૈયાર છું........" (સફે ૧૬૦.)

મા મેં પુરથ્વી ઉપરનાં સર્વ ધર્મોનો અભ્યાસ કરયો છે, તેથીજ હું કોઇપણ પ્રજાની ખાસયત કે ગુરુદેશો વીશે બોલી શકું. તું યાદ રાખીશ કે—પાર સીં કોમ કદી નાબુદ થનાર નથી! અને તે તને પુરવાર કરી આપવા કાઉશ કરીશ: પારસી જાત અગ્નીપુજક અને સુરયપુજક તરીકે જાણીતી થઇ છે છેક પુરાણા કાળથીજ આ પ્રજા આ પવીત્ર સર્વવ્યાપક મહાન તત્વની પુંજા કરતી આવી છે. અગ્નીઅને સૂરયની જોરાવર શકતીનો જીવન અંશ આ પુરથ્વીની દરેક વસ્તુમાં કે પ્રાણીમાં હસ્તી ધરાવે છે; જેમાં સુખ્ય તો મનુષ્ય આવી જાય છે. ખુદ આ આખીબ જગતની હસ્તી અને જીવન આ ગ રમીની શકતી કહો યા તેને દેવતાના નામથી કહો, કે પારસીઓ તેને યઝદ ત રીકે ઓળખે છે, તેની પુંજા એક પ્રજા હઝારો વરષ સુધી ચાલુ કરતી આવી હોય, તો પછી તે પુજાએ કેટલું આતમીક બળ પેદા કરવાથી તે પ્રજા ઉપર તે શકતી, યા દેવતા, કેટલા પ્રસન્ન હોવા જાઇએ; અને તે શકતી કે દેવતા પોતા નાં વફાદાર માનીતા પુજારીઓ ઉપર કેવા પ્રેમ, લાગણી અને પોતાના અખુટ બળ થી તેનાં ઉપર પોતાનો બળવાન બચાવનો છાંયો, અહોનીશ રાખતા હશે, તે વીચારવું કેટલું સહેલ છે! બેબ—અગ્નાન, આ સાધારણ બુધ્ધીમા ઉતરે તેવું, તારા મદભરેલા મગજ અને વૃજ હરદયમા ઉતર્યું કે?"

"નહીં! નહીં!! અને નહીંજ!! તું જાદુગર છે!" પોતાની નીચ વૈર લેવાની વાસનાવીરૂધ્ધ સુસ્તકીમ દલીલ સાખી ન શકવાથી રાણી ઉશ્કે રાટથી પોકારી ઉઠયો.

"ત્યારે ઓ તુચ્છ, ટુંક નજરના મનુષ્ય! મારા આ છેલ્લા આગમચેતીનાં શબ્દો પણ સાંભળી લે!" તે આબેદ ધીમા ગંભીર સાદે પોતાના દરેક શબ્દ ઉપર ભાર મુકતાં બોલ્યો; "જે ઘડીએ તું નીર્દોષ પારસીઓ ઉપર તારૂં વૈર નાર પાડવાની નીચ ખુશાલીની ટોચે પ્હોચ્યો હોઇશ, તેજ વેળા તારૂં સત્વું તારી બહુજ નજીક હશે એમ તારે નોંધી રાખવું. જે વેળા તે અગ્નીપુંજકો નો તું દગા અને ક્રુરતાથી નાશ કરવા તઇયાર હશે, તેજ વેળા તેઓ ઉપર પ્રસન્ન રહેનાર બળવાન અગ્ની, તારા અંગમાંના વધરને લીધે નબળા પડેલા અગ્નીને એકદમ બુઝાવી ઠંડોગાર કરી નાંખશે! તારૂં મરત્યું તારી માનેલી ફતેહ અગાઉ ખચીતજ આવનાર છે!!"

આવી ભયંકર વાણી બોલી તે ચમત્કારીક સાધુ તરતજ આલોપ થઇ ગયો, અને રાણો વહેમથી ઝંખવાણો થઇ જઇ ચુપ ઉભો.

"સુલચંદ"—રાણાએ દબાયલા અવાજે થોડા પળની ચુપકીદી તોડતા બોલવા

માંડયું, "મારૂં કહયું સાંભળી લે હું પેલા જાદુગર ધુતારા વેરાગીનું બોલવું જરા પણ માનતો નથી; અને એક શુરવીર ગરાસ્યા તરીકે મારા વચન લેવાના નીશ્ચયથી એક ડગલું પણ પાછળ હઠનાર નથીજ. તારે વરીયાવ કસ્બામાંથી પરમ દીવસે મંગળવારે કંઇ બહાને આ તરફ નીકળી આવવું, અને છેલ્લી બાતમી સઘળું આપણા લાભને અનુ સરતું થયું હતું કે તેની મને આપવી; તેમજ કસ્બા તરફ જવાનો સહેલો ટુંકો છુપો માર્ગ બતાવવો તારી તે સેવાનો પુરતો બદલો આપણી છેલ્લી ગોઠવણ મુજબ તને આપવામાં આવશે." આવી રીત રાણા પોતાની કરણીથીજ પોતાને ભયંકર સરજત તરફ ઘસડાતો હુજતથી બોલ્યો.

"આપની, આગ્નાને સદા તાબે છું, મહારાજ." મુલચંદે બહારના શાંત દેખાવ છતાં, બેબાખરા અવાજે તુરત જવાબ દીધો.

પ્રકરણ ૩૦ મું.

"વરિયાવ ઉપર ધાડ–પાકદામાનની પરીક્ષા."

આવતો જો ઇરાન પર જમાનાનો દોર,
તો ઉઠાવતા પારસીઓ કીનાથી શોહેર;
બાયડીને છોકરાં, મહેલને મકાન,–
છોડી તે સર્વ. લઇ તીરો–કમાન
દોડતા ને મારતા, ને ધસી લડતા,
એમ શુરા પારસીઓ જશમાં મરતા.

મંગળવાર રોજ અરશીસંગ અને માહ ફરવરદીનનો તે દીન કોઇ પણ રીતે કુદરતમાં અસાધારણ ઉગ્યો ન હતો. તો પણ તે દીવસ તો ઘણીક રીતે પારસી કોમની તવારીખમાં તો યાદગાર રહી ગયો છે. તે યાદગારી એક તરફ ગમગીનીની જગ્યા રોકે છે, તો બીજી ગમી વાજબી મગરૂરી હમામદાર ખડક ઉપર ઝળકતી રોશની મીસાલ ઉભી રહી છે, જેની રોશની આજ સેંકડો વર્ષો થયાં છતાં પુર તેજથી પારસી ઔલાદને ઝળકાવ આપે છે.

એક માનીતા ખુશી ખુરમીનો તહેવાર કેવી ખુશભરી લાગણીથી ભોગવી શકાય તેના મનપસંદ તરંગોથી ભરપુર મગજે, તે દીવસ વરીયાવનાં પારસીઓએ બામદાદમાં પોતાનું ફુંફાળું બીછાનું છોડયું. તેવુંજ, બલકે તેથી વધી વઇભવથી ભરપુર, બાદશાહી બીછાનું કીનાખોર જીગરના રાણાએ વળી બીજ તરેહનાં ખુશ ખ્યાલો અને લાગણીઓ વચ્ચે છોડયું. પારસીઓનાં જીગરમાં પ્રમાણીકરીતે ધરમની તરીકે તો બજાવી પછી નીરદોષ મોજ મજાહમાં તે દીવસ ગુજારવાની આશા હતી, જયરે રાણાનાં મેલા હઇયામાં તે દીવસે સેંકડો નીરદોષ અબળાઓ બાળકો અને અશક્ત વૃદ્ધ પારસીઓનાં લોહી રેડવાની જીગરની ખાસ આશ હતી એક બાજુ ઇનસાનો દાદગર દાવરનો આભાર માનવા જશન અને બંદગી કરનાર હતા, જયારે બીજી બાજુ, નાપાક શયતાનને પણ લજવાવનારૂં કરૂર કરમ કરવા તવળાટ થતા હતા જો કે એકજ ખુરશેદ અને એક સરખો પવન સર્વને પોતાની ન્યામત અને મહેરબાની એક સરખી આપતાં હતાં, છતાં તે ન્યામત ચાખનાર ઇનસાનોનાં મગજ તે દીવસે કંઇક અકેકથી ઉલટીજ રીતે કામ કરતાં હતાં.

અકાબર જેહાંગીરશાહ પરેઘ તે દીવસના શુભ પ્રસંગને વધુ સગનવંતો બનાવવા, ટકોરખાનું પણ હાજર રાખ્યું હતું; જેથી સરનાઇ, તાસા, પીપોડી અને ઢોલકડાંથી તે દીવસનાં પરોઢયાંથીજ હરતરેહની રાગણીઓથી કસબાને ધમધમાવી મુકયું હતું.

જેહાંગીરશાહના માનીતા વજીફા "ગુલશન" તરફ જવા સવારના સકાળે ગી ગાડી અને ગાડાંઓની દોડધામ ચાલી રહી હતી મોબેદ સાહેબો જશનની પાક કીયા કરવાના સમળાં સાધણો લઇ પુર ઠાઠમાઠથી અને ઉલટમંદ જીગરથી કયારનાં જલદી નીકળી ગયાં હતાં. બેહેદીન સાહેબો શુધ સફેદ પોષાકમાં સજ થઇ ઢોલટપા મારતા મુરંબી અકાબર જેહાંગીરશાહની હવેલી આગળ પોતપોતાની અસ્વારી ગાડી લાવી જોગા મલ્યા હતા, કે જયાંથી સામટી સવારી મોટાં સરઘસના આકારમાં કેટલા કોશ દુર આવેલા "ગુલશન" વજીફા સુધી જનાર હતી.

બીજી તરફ વરીયાવની ભલી તાબેદાર, ધારમીક લાગણીની પારસણોએ તો ખુદ કસબામાંજ રહી, બાળકો, વુઝોરગો અનેપોતાની સહીમીવીઓ સાથ તે દીવસ મોજમજાહમાં ગુજારવાની સર્વે તઇયારી રાખી હતી; એટલે તે દીવસ કોણ વધારે મોજમજાહમાં ગુજારશે—કસબામાંની બાનુઓ કે "ગુલશન" વજીફે સીધારેલા માટીડાઓ—તે બાબે ગોયા રસુજી હરીફાઇ ચાલી રહી હતી.

કુરમાશુ મોવરૂં દારૂ અને સુક્કા મીઠાઈની લેહેર માગવાની ફીકર હાથથી [illegible] કરેલી હતી. તેમજ ખાણું માટે પહેરેજીનો સ્વાદીષ્ટ ખોરાક, ભાજી તરકારી વગેરેનો ખીસ્યાર ગંજ તો અત્યારથીજ ચુલા ઉપર ચઢી ગયો હતો.

મનોરંજક, નીતીઉત્તેજક, કોમ અભીમાની અને મરદાનગી ઉશકેરનારા કલગી તોરાના ખ્યાલો કે ફીરદોસીનાં શાહનામેહનાં દાસ્તાનોથી મીજલસનું મનરંજક કરવાની ખાસ ગોઠવણ રખાઈ હતી: જ્યારે બાનુઓએ ધારમીક ગરબાઓ, ભક્તીનાં ગાયનો, વગેરેની જગા મળી મોજ ચાખવાની તઈયારી મોહોલ્લાએમાં રાખી હતી.

જશનની પાક કીયા પુર ભક્તીભાવ અને આહેશાનથી ઉભરાંતા જીગરે કરવામાં આવી હતી, અને તેમા પુર આસ્થાથી સરવે હાજર રહેલા હમદીનોએ ભાગ લીધો હતો. જશનની કીયા ખતમ થવા બાદ, તે દીવસના પ્રસંગને અનુસરતું—સંજાણના જરથોસ્તીઓની જવાં મરદીનું અસરકારક દીલ ઉશકેરનારૂં વીવેચન, કસબાનાં બુઝોરગ અથોરનાન સાહેબે કર્યું, અને સંજાણના પ્રાક્રમી શાહનામેનાં કેટલાંક દાસતાનો સાથ સરખાવી પારસી તરીકે વાજબી મગરૂરી લીધી. તયાર પછી જેહાંગીરશાહ પટેલે છટાદાર ભાષામા ભાષણ કરતાં ૧૧ વરસ ઉપર દુરયાનસીંગ રાણાએ જે અત્યાચાર કર્યો હતો, અને જેનાં પરીણામે ખુરશેદ અને સોહોરાબે જે સંખપાબંધ પ્રાક્રમો કરી બતાવી પોતાના માહબુબોનો દુશમનનાં બસમાંથી છુટકો કરયો હતો; તમજ જંગી જરે અને જુસ્સાદાર નવાજે જે જે દુ:ખો અને જુલમો પોતાનાં પાક મહઝબ ઉપર બેહદ આસ્થા રાખી ખમ્યા હતા—,તે સઘળાની મગરૂર યાદ કરી પારસી કોમનાં બહાદુર જવાનો અને તેવીજ કોમઅભીમાની બાનુઓ ઉપર આફ્રીન કરી હતી.

ભાષણ પછી એક પીલતન જેવા કદાવર જરથોસ્તીએ જર અને ખુરશેદ નવાજ અને સોહરાબનાં સાહસકરમોની યાદમાં રચેલો ખાસ ખયાલ બાગેબુલંદ અવાજે લલકારયો હતો.

ત્યાર પછી તાડી અને દારૂનો દોર ચાલુ થયો, જે સાથ ખુશ ટોલ ટપ્પ અને રમુજો શરૂ થઈ, અને એક ભરચક બાદશાહી ખાણું પીરસવામા આવ્યું આવી રીતે તે દીવસની બપોર "ગુલશન"માં જરથોસ્તીઓ ગુજારતા હતા.

સરખામણીમાં કસ્બાની બાનુઓમાં કંઈક ઓછી મજાહ માલમ પડતી હતી. તેઓને માથે બાળકોની સંભાળ અને બુઝોરગોની મહારત કરવાની ફરજ

નંખાયલી હોવાથી, તેઓ ઝાઝી ફરસદ મેળવી શકતાં ન હતાં; છતાં તેઓએ પણ ભેગા મળી ગરબા, ગાયનો અને ખુશ વાતચીતની મજાહ કરી હતી, તેમજ આગીઆરીમાં બંદગી કરી આત્માને પણ ખોરાક આપ્યો હતો.

સુમાર બપોરનાં ૨ નો હશે, જે વેળા જગબાનુ ઘરનાં કુશાદે દીવાનખાનામાં ૪ સહીઓ સાથ ખુશ ખાણું ખાઇ, ભેગી ગુફતેગો કરતી હતી, જે શરૂઆતમાં તો તદન સાધારણ બીનઅગત્યની વાતચીત હતી, પણ પાછળથી તેણે કેવું વીચીત્ર રૂપ ધારણ કર્યું તે જોઇશું.

"બહેનો–આપણા જી ભરાયા માઠીડાઓ મારા બાવાજીના "ગુલશન" વજીફામા મોજમજાહ કરવા સહવારથી સધાવ્યા છે, અને આખો દહાડો સંજાણના પારસીઓની મહાન જીતને ખુશાલીથી ગજાવશે, પણ આપુનં તો અહીં તેઓ વગર કેવું બધું એકાંત અને બેચેન જેવું લાગે છે." જરે કંઇક દલગીરીથી ટીકા કરયા.

"પ્યારી જર–," નવાજે તરતજ તાપસી પુરી; "એવું એકાંત કદરબીહામણું લાગેછ તેથીજ મને ઉદાસી લાગેછ તેમ નથી, પણ તેમાં વધુ બેચેની ઉપજાવનાર અને અપશુકનભરયું તો આજે બપોરે ધરોધર બાર વાગતે આપણા મોહલ્લામાં ઘુવડ ચીચારા પાડતું ભમયા કરયું તેથી મને લાગે છે; અને જાણે મને તો બા અંદરખાનેથી કાંઇ ધાસ્તીજ લાગયા કરે છે."

"છટ! છટ!! નવાજ—આપણા માઠીડાઓને બધા જી—! આપુને બીહવાનું શું હોય? જી ભરાયાઓ તો હવે બે ત્રણ કલાકમાં તો ધરાધર કરતા ગાજતા વાજતા આવીબી પુગશે."

"ખચીત, નવાજ–" સરોવર જેવી ઉંચા કદની સુંદર શીરીન બોલી ઉઠી; "આજનો અરસેસંગ રોજ તો આપણે મગરૂરીથી પાળવો જોઇએ, કારણ આપણી જીત દીન દુશમનો ઉપર થઇછ, અને વળી તે સાથ આપણી કોમે ભલા સંજાણના જાદી રાણાના બાપદાદાએ આપણા વડવાઓ ઇરાનથી આવ્યા ત્યારે જે મદદ, આશરો આપી આપણા ઉપર અહેશાનો અને મહેરબાની બતાવી હતી, તેનો થોડો ઘણોબી બદલો હાલનાં સંજાણનાં વફાદાર જરથોસ્તીઓએ રાણા ખાતર લડી વાળી આપયો છે."

"હું તે કબુલ કરૂંછ–શીરીન." આરનવાજ નામની બીજી ખીલેલા બાંધાની બાળા બોલી ઉઠી. "છતાં મને તો બહેન નવાજનાં બોલવાને ટેકો આપવો પડે છે. પેલા નાપાક ઘુવડનાં તીતીયાણુ બપોર વખતનાં ચીચયારાના

કંપારી ઉપજાવનાર પડઘા હજી પણ મારા જીગરને આથડયા કરી મને બેચેન અને ઘુજારી બનાવે છે.”

“વહાલી બહેન જર–”સુંદર શીરીને જર તરફ સવાલ કરતી ઢપે નજર ફેંકી એકાએક ટીકા કરયા. “તું તેમજ નવાજને તો આપણા કસબાના દુરયાનસીંગ રાણાની બદમાશીનો કડવો અનુભવ બન્ને મરતબે મળી ચુકયો છે, પહેલ તો તે નાપાક ખુદ તારા લગનને દહાડેજ તુંને તેમજ નવાજને જોર જુલમથી ઉપાડી લઇ જઇ રતનપોરમાં કેદ કરયાં. અને બીજીવાર તો બીચારા ભલા માણેકચંદ ઉપર ધાડ પડાવી તયારે–અને–અને હાલ જયારે આપણા જી ભરાયા વહાલા માટીડાઓ ગામમાં નથી એવો જો તેને બાતમી મલે તો——”

“બસ!–બસ!–શીરીન!” જરબાનુ જુસ્સાથી આંખો ફફડાવતાં પગ ઠોકી બોલી ઉઠી: “તે નાપાક પાપી ચંડાળનુ નામ શું કામ આજના સપોરમે દહાડે લેયછ? તે બનાવો યાદ થતાંજ અને તે મુવા ગરાસ્યાનું નામ સાંભળતાંજ મારી છાતીમાં સ્ત્રી જાતીનો કુદરતી ગરમ જુસ્સો, અને મેં જે જે અપ માનો અને આજાબો તેની તરફથી ખમ્યાં છે તે માટેનો એક પાકજાદ જરથોસ્તી અબળા તરીકેનો ધગધગતો કીનો અને ખરા જીગરનો ધીકકાર ઉભરી નીકળી ગોયા મને બાળી નાંખે છે—”

“ખચીત–શીરીન,” ધરમ ઝનુની નવાજ વચમાં જરને ટેકો આપવા બોલી ઉઠી. “વહાલી બાહેન જરના જીગરમાં જે બળતરા અને જુસ્સા ઉભરે છે તેવાજ જોરાવર કીનાના મોજા મારા આ જીગરમાં ઉછળી મને પણ તેનું નામ સાંભળતાંજ બેબાખરી જનુની બનાવેછ, માટે તારે તે નાપાક ખબીસના વીશે આજના સગનવંતા રોજે ઇશારો પણ નહી કરવો જોઇતો હતો.

“કેવું વીચીત્ર! આપણે શું વાત ઉપરથી કેવી ગરમ તકરારમાં ઉતરી પડયા!” અરનવાજે તરતજ વાજબી અજાયબી બતાવી.

એકાએક તેઓની નજર જર ઉપર પડી, જેણી ધયાનથી બારીની બાહેર દુર જોતી હતી.

“અરેરે, વળી શું થયું?” જર આતુરતાથી બહાર નજર રાખતાં બોલી ઉઠી. “મારી ભીમી આટલી જોરથી શું કામ દોડતી આવેછ–એના સદ્કાર બરે, સારીબી બરાબર પહેરી નથી.”

આ ઉપરથી સર્વે સુંદરીઓ ભારે ઉત્કંઠાથી ભીમી આવવાની રાહ જોતી થોડી પળ ચુપ બેઠી.

દાસી ભીમી હાંફતી હાંફતી દોડતી આવી અને મુશ્કેલાઇથી દમ લેતાં, આખર જમીન ઉપર ફસડાઇ પડી ભાગ્યું તુટું ગભરાતથી જોરમાં બોલી ઉઠીઃ—

“બાઇ—મારી મહેરબાન બાઇ—! ઓહ હવે તારૂં શું થશે !........ નહાશો—બાઇઓ, જીવ લઇ નહાસો–! ઓ તમારો પ્રાણ બચાવો ! ઓ ! ઓ ! !—”

“ભીમી ! ? શું છે ?” જરા કંઇક ગભરાટ અને અધીરાઇથી ગુસ્સે થઇ પોકારી ઉઠી, “ધીરી પડ, દમ ખા, અને ખુલાસાથી બોલ—, દોડતી કહાંથી આવી ?”

“બા—બાઇઇ !” ભીમી હજી મુશ્કેલાઇથી દમ લેતી પોતાની ધગધગતી ઉછળતી છાતી જોરથી દાબતા બોલવા લાગી, “મારો માટી થનો રણછોડ, પાંચ ગાઉ છેટથી ઘોડે બેસી ટુંકા મારગેથી ખબર આપવા આવ્યો છ કે પે–પેલો—

“કોણ“ પેલો” ! બોલ જલદી !” બધા ઉશ્કેરાટથી સામટા પુછવા લાગ્યા.

“પે–પેલો ગ–ગરાસ્યો રાણો વરીયાવ ઉપર ધસ્યો આવે છે !”

તેજ વેળા શેઠાણી માણેકબાઇ ત્યાં દાખલ થયાં.

“દીકરીઓ—શું છે એટલું ગોટયારૂં કાંય કરોછ ?”

“હેતવંતા માતાજી,” જરે બહારના શાંત અવાજે જણાવ્યું. “આપણા કસ્બા ઉપર એકાએક આફત આવી છે—રાણો વરીયાવ ઉપર ચઢી આવે છે !”

“ઓહ ખુદા ! આ કેવી આફત ? હવે શું કરયે ? આપણા જી ભરાયા સરતાજોને હવે કેમ ચેતાવ્યે !” માણેકબાઇ ભારે ગભરાટથી ધ્રુજતાં આમતેમ જોતાં બોલી ઉઠયાં, જ્યારે બીજી સુંદરીઓ ફીક્કી મારી ગઇ.

“માયજી—નાજાં, શીરીન, અરનવાઝ!” જુસ્સાવાલી જરબાનું એકાએક ઉછળી ઉભી થતાં જમીન ઉપર ટટાર થઇ પોતાની પહોળી છાતી વધુ આગળ કરી બોલી; “ગભરાઇ શાના વાસ્તે જાવો છો ! તે વંઠેલ, હીચકારો બદમાશ દુરયાનસીંગ ગરાસીયો વરીયાવ ઉપર ધસી આવે છે તેથી શું થયું ? હજી તે ચાર–પાંચ ગાઉ દુર છે, તેટલા વખતમા તો જો આપણે હીંમત રાખશું તો તે નાપાકને પુરતો સ્વાદચખાડી ઉલટો નશાડશું ? વ્હાલી બહેનો, તમે હીંમતવાન, જુસ્સાવાલી અને કોમ અભીમાની થાવ– ! આપણી કદીમ ઇરાની લોહીની ‌ેલા બહાદુર બાનું ગોર્દઆફ્રીદ, જ્યારે ઇરાન વતન ઉપર નથી ધાસ્તીમા આવી પડયું ત્યારે કેવા ઝનુન, હીંમત, ધીરજ અને દેશ અભી

માનનાં જુસ્સાવાળા જીગરથી સોહેરાબ પહેલવાન સામે લડી હતી, તે યાદગાર જંગ ધ્યાનમાં છેવો–; વળી આપણી ઇરાનની મહાન શહાનશહાત જંગલી આરબોને હાથ નેહાવંદના નેહેસ્ત જંગથી જનાર હતી, તે વેળાનાં ખુન ખાર જંગમાં શૂર દીલની ઇરાની બાનુઓ કેવી સ્ત્રી જાતીની મગરૂરી, કેવી દલેરી અને કેવી ઇરાની લોહી માટેની મોહેટાઇ માટેજ હઝારોની સંખ્યામાં જંગે મયદાનમાં લડવા બાહેર પડી હતી. શું તેજ ખાનદાની બાદશાહી લોહી આજે આપણી રગોમાં દોડતું નથી! શું તેઓથી આપણે ઉતરી આવ્યા નથી!"

"ખચીત મારી બેટી, તું વાજબી બોલેછ." માણેકબાઇએ ટેકો આપ્યો, "આપણે કદીમ કયાની લોહી ધરાવનાર છીએ....પણ દીકરી,–તે જમાનો કેવો હતો અને તે વખતની આપણી ઇરાની બાનુઓની સંખ્યા કેટલી મોટી હતી– આજે તો મોટા કમનસીબે આપણી સંખ્યા આંગલી ઉપર ગણાય–"

"માયજી–તમે ભુલ કરોછ. શું લગભગ ૨૫,૦૦૦ મુસલમાનો સામે થોડા દીવસની વાત ઉપર ફકત ૧૪૦૦ સંજાણના જરથોસ્તીઓ લડી જીત્યા નહતા કે તમે હીચકારા બનાવનારા શબ્દો બોલોછ! બહાદુરના દેખાવવાલી નામની મોટી સંખ્યા કરતાં, બાજે વખત નાની પણ જુસ્સાદાર, દલેર સંખ્યા વધુ ધ્યાન પુગાડવા જોગ અને જાલીમ પુરવાર થાય છે."

"જર, મુવા ગરાડ જેવા લુટારા સામે આપણે થોડી બબરીઓ કેમ ટકી શકશે, એમ સાધારણ અકલનો માણુસ પણ કબુલ કરશે." આગનવાઝે તકરાર લીધી.

"બસ– ખામોશ આરનવાઝ!" જરે ઉશકેરાઇ જઇ જોરથી હોઠ દાબતાં તરારો માર્યો. "એક જવાન પારસણના હોઠ ઉપરથી નીરાશી, હીચકારાપણું અને ગભરાટનાં શબ્દો નીકળતાં સાંભળી મને એક જરથોસ્તી બાનુ તરીકે શરમીન્દગી પેદા થાય છે! મારૂં કહેલું હજી પણ ધ્યાનથી સાંભળી લેવ–,વખત થોડો હાથમાં છે અને બીજી મુશકેલીઓ ફનેહમંદીથી ભરવી છે. હાલનો કફોડો સંજોગ જોઇ બદમાશ ફીનાખોર લુટારો રાણો આપણા માઠડા અહીં કબ્જામાં નથી તે જાણીનેજ ખાસ અહીં ધસી આવે છે! તે હવે નજીક આવતો હોશે, જયારે આપણા પ્યારા શીરતાજ તો ઘણે દુર "ગુલશન" મા પાણીપીણીમાં હવે ચકચુર રહી બેખબર પડયા હશે, એટલે તે પહેલવાનોની મદદ મેળવવાની આશા રાખવી ફોકટ છે. તેમજ ન્હાસવામાં પણ કંઇજ લાભ લાગતો નથી. પહેલાં તો આપણાં બુઝોર્ગ મુરબીજીઓ, બપાવા, મમાવા, મમઇજી, બપઇજી, તેમજ વ્હાલા મુલકાંઓને સલામત જગ્યે ખસેડવાનો હવે વખત અને સાધનજ કયાં છે!

"ધારો કે આગર જો આપણે ન્હાસી જઇએ તો આપણા પાક આતશ પાદ

શાહનું શું થાય?" શેહાણીએ ભારે ગભરાટ, દુ:ખ અને અંદેશાથી બીજો સવાલ નાંખ્યો.

"બચીત માયજી-, તમે વાજબી બોલ્યા. શું જુદદીનો આપણી પવીત્ર અગીયારી અને કેબલાને રીમન કરે?" જર ગુસ્સાથી લાલ લાલ બનેલા ચેહેરાથી પોકારી ઉઠી. "ઓ દાદગર! જયાં સુધી એક ખરા જરથોસ્તી મરદ કે ઓરતની રગમાં કદીમ ઇરાની લોહીનું છેલ્લું ટીપું હશે, ત્યા સુધી તો તે પોતાનાં પાક આતશનાં કેબલાની પાસબાની કરવા એક જરથોસ્તી તરીકે પાક કોલથી બંધાયલો છે; હા, તે એક પારસી તરીકે આતશને જુદદીનોથી અપમાન થાય તે કદીબી સાંખી શકશેજ નહીં!—અને હું, મારી હમદીનો—હું [જોશથી પોતાની છાતી ઉપર હાથ અફાળતાં અને આંખ્યો જુસ્સાથી ફફડાવતાં] આ કદીમ કસ્બાનાં અકાબર એક ચુસ્ત જરથોસ્તી, શેરની છાતીવાળા જેહાંગીરશાહ પટેલની બેટી અને રૂસ્તમ જેવા જોરમંદ સાચ્ચા પારસી ખુરશેદજીની મોહોરદાર જર—આતશ પાદશાહને રીમન થવાનો ખ્યાલજ કેમ સાંખી શકું?"

"બહેનો—" જરના જેવીજ ધર્મઝનુની નવાઝ વચ્ચમા ઉભી થઇ પોકારી ઉઠી, "અને તે આફત અને હીનપસ્તી ઉપરાંત સહુથી વધુ ગંભીર, સહુથી વધુ પવીત્ર અને કીમતી જે આપરી પાકદામાન છે, તે શું હીચકારી રીતે નાશી જતાં થોડીવારમાં પકડાઇ જઇ ધીક્કારભરયા જુદદીન્યાઓના બસ.પડી અપવીત્ર કરવા દઇએ? કદી નહી! હું તો મારો પયારો જાન જાય, મારી મગજશકતી ખસી જાય, મારા આ ખુબસુરત શરીરનાં હાડકેહાડકાં છુટાં પડે, તો પણ એક પારસણ અને જરથોસતી બાનુ તરીકે મારી પાકદામાનને તો એક બેગાનાથી કદીબી અપવીત્ર કે નાશ કરવા દેવશ નહી!!"

"આફ્રીન છે નવાઝ! તારા આવા સાચા જુસ્સા અને ખરા પારસીપણાં ઉપર." જરે શાબાશી આપતાં આભારી જીગરે જવાબ દીધો. "તારૂં બોલવું એક સાચી ધરમી પારસણને મગરૂર અને શોભા આપનાર કહેવાય, અને હું પુછું છુ કે પારસી કોમ કોણ, પારસી લોહી કયું, અને પાક જરથોસ્તી મહઝબ કેવો? એ સવાલો થતાંજ એક સુધ્ધો પારસી પોતાને મળેલા આ ગણુ કદીમ વારસાનાં બચાવ ખાતર પોતાનાં કીમતી જાન, કુટુંબ અને માલાં ખજાનાનો ભોગ પણ આપવા તઇયારજ થશે! મારી હમદીન બહેનો—! હવે જરાબી વધુ વખત ખોહવાનો નથી, માટે જાગ્રત થાવ! ઉઠો!!—" આટલું બોલતાં સાથ તેણી સામેની ભીંત તરફ ધસી ગઇ, અને ત્યા ઓળવેલી પોતાના

ધણીની તરવાર ઉતારી લઇ, તેને મ્યાનમાંથી ખેંચી કાઢી, હાથમાં ચમકતી ફેરવતાં ભારે ઝનુનનાં આવેશમાં આવી લાલ લાલ થતાં પોકારી ઉઠી:-

"વેકો બહેનો—!-તમારા પ્યારા ખાવીંદ, યા બાપ યા ભાઇ કે બેટાનાં બખતર, કોબાઉ, ગુર્જ અને હથીયાર પહેરો, માથાનાં લાંબા વાળ સીંધ કોબાહની અંદર છુપાવો, મોઢે મુખવટી બાંધો કે જેથી નાજુક સુંદર ચેહરાવાલી નાઝનીનો તરીકે નહીં ઓળખાવ, અને છેલ્લે પાક યઝદાનનું નામ ઝબાન ઉપર લઇ, મારી સાથ તમારી સઉથી કીંમતી પાકદામાન, જીગરથી ચાહેલાં બુઝોરગ માતપીતા, નીરદોષ ભુલકાંઓ, અને પાક કદીમ જરથોસ્તી મઝહબના બચાવ ખાતર લડવા બાહેર પડો—! ચાલો મેદાને પડયે અને તે નાપાક દુશ્મન સામે લડયે! અગર જો લડતાં જાન ખોહશું તો તે દાતાર દાવર આપણા તે મહાન ભોગ માટે ગરોથમાન બહેસ્તનો દરવાજો ખુલ્લો કરશે, તેમજ આપરા પ્યારા માટીડાઓને પણ સાચી મગરૂરી ઉપજશે કે તેઓ તરફની પાકદામાનની વફાદારી, કોમની આબરૂ માટેની ઉંડી લાગણી, અને મઝહબનાં બચાવ માટેની લડત માટે, તેઓની મોહોરદારો કે બેટીઓ કે માવતરો કે બહેનોએ ખચીતજ મહાન સ્વભોગ આપી પારસી કીરતી અને આબરૂ સાચવ્યાં હતાં. અગર જો કુનેહમંદ બની જીવશું તો કોમની કીરતીમાં ઉમેરો કરનાર એક વધુ બીજું ઉમેરી નામ જગઆશકાર કરીશું! એક સ્ત્રીને પોતાની કીમતી પાકદામાન ખાતર લડી મરવું એ કેવું કીરતીવંત મોહોત છે આવ તે આવકારદાયક મોહોત તું જલદી આવ! હું તુંને ખુલ્લા હાથે સામે મળવા હમણાથીજ તઇયાર છું!! માટે ઝડપ કરો—બીજી હમદીનોને જલદી એકઠી કરી લડવા માટે બાહેર પાડો."

"આફ્રીન છે જર—" નવાઝે વધુ ઉમેર્યું" પતીવૃતાપણાનો નાશ કરાવી જીવવું એ દોજખમાં જીવ્યા બરાબર છે! એક પારસણ તેમ કરી જીવે તો તેણી પોતાની કોમ તરફ, પોતાના લોહી તરફ અને પાક જરથુસ્ત્ર પયગંબર તરફ બેવફા પુરી ઠરે!"

બેહદ પ્રમાણીક રીતે કોમ અભીમાની લાગણીના આવેશથી ઉશ્કેરાઇ કરેલી બહાદુર જરની તે જુસ્સાદાર અપીલ ફોકટ ગઇ નહી. કારણ તરતજ તેણીને દીલાવર નવાઝે મજબુત ટેકો આપ્યો, જેથી બીજાઓ ઉપર ઉંડી અસર થઇ, ખુદ જરની બુઝોરગ માવતર પણ જંગમાં જવા તઇયાર થઇ ગયાં!

"નહી વહાલાં માતાજી—અમે જુવાન છઇય, અને તમે બુઝોરગ છેવ," જરે ભારે હેતથી માયજીને સમજાવ્યાં.

"નહી મારી બહાદુર બેટી"—શેહાણી ઉરકેરાઇ બોલવા લાગ્યાં, "હું બુઢી નથી! પોતાના પાક મજહબ અને પ્યારી કોમનાં બચાવ ખાતર લડવા આ જેહાનમાં કોઈ બુઢ્ઢું કે બાળક નથી. આહ!—હું તારા જેવી એક સાચ્ચી જરથોસ્તી, તાબેદાર અને મજહબ ઉપર ફીદા પાકઝાદ બેટીનો જનમ આપવા માટે આ ઘડીએ બેહદ મગરૂર છેઉં."

"પ્યારાં માવતર, હાલનાં સંજોગ હેઠળ તો તમારે ઘરમાંજ રહી આપણા બુઝોરગ બપાવા, બપઇ અને મારા પ્યારાગોલાબ બેટા રૂસ્તમની સંભાળ લેવાની ખાસ જરૂર છે."

"મારી દીકરી, ઘરમા ભરાઇ રેહું એવી હું બીકણુ નથીજ તારા જેવાં શીરીં ફુળને જનમ આપનાર હું દરખત છેઉં તે તું ભુલી ના જા! હું પણ મારા જેવી અઘેર ઉમરની બાનુઓ એકઠી કરી આપરી પાક અગીયારીનાં બચાવ માટે લડવા ઓસ્તવારીથી હેયાં તઇયાર રહેવશ. તેમજ તારા બપાવા જોકે બહુ બુઝોરગ વયના છે છતાં તેવણુમાં કદીમ ઇરાની લોહી દોડે છે, તેથી તેવણુ એકલે હાથે ઘરનો અને નાના રૂસ્તમનો બચાવ કરશે."

"પરવરદીગાર તમુને તેમજ તે મુરબીજીને યારી આપે." આસમાન તરફ ગમગીન નજર ફેંકતાં જરે ફુવા ગુજારા.

પ્રકરણ ૩૧ મું.

યાદગાર જંગે વરીયાવ.

ધ્રુજેછ કલમ મારી તે બજાવતાં ફરજ,
તે આફતનાં દાસ્તાનનું મારૂં કરજ.
થાયછ જીગર ગમગીન ને બેચેન મન,
બનેછ અફસોસથી મુજનું બેકરાર તન.

આખા કસબાની જવાન બાનુઓને ઘરે જઈ તેઓને લડાઇનાં હથીઆરો સજવા અને બીજી બાનુઓને પણ તેમ કરવા ઉશકેરવા જરે પોતાની સહીઓને મોકલી, પોને પણ એક ઓરડામાં જઇ લડાયક કપડાં જેવાં કે, બખ્તર, ખંજર, ભાલો, ગુરજ, કોલાહ અને મુખવટી સજયાં. કદીમ ઇરાનની પહેલવાન બાનુ મોઈઆફ્રીદ માફક:–

"બે પુશીદ દરઅ સવારાન બજંગ,
નબુદ અનદરાંન કાર જાએ દેરંગ.
નેહાદ કર્દ ગીસુ બઝીરે ઝેરેહ,
બેઝદ બર સરે તર્કે રૂમી ગેરેહ."

યાને–બખતર પહેડયું: જંગી અસ્વારનું"
ન થોભવું હતુ એક પળવારનું,
ઝુલ્ફાંને છુપાવ્યા બખતર અંદર,
કોલાહ રૂમી પહેરી તેણે સર ઉપર.

અને ધડતા જીગરે ઝુણામાં પારણામાં પોઢેલા પોતાનાં ૯ માસનાં બેટા રૂસતમ આગળ ગઇ. તેને ઉંઘતો જોઇ જુસ્સા અને પ્યારથી વાંકી વળી તેને એક ગરમ ઉંડી ચુમી લીધી. તે બાળકે તરતજ પોતાની નાની કાળી આંખો ઉંઘાડી અને કુદરતી વ્હાલથી પોતાની માવતર તરફ જોયું. ઉશકેરાંયલા જીગરે જરે તે નાની નીરદોષ વ્હાલી આંખોને જોઈ, જેથી માતા તરીકેનું તેણીનું જીગર ઉછળવા માંડયું. તેણીએ દુખથી વીચાર્યું કે તેણી એક જોખમભરયા સહાસમાં થોડીવારમાં ઝીપલાવનાર હતી, જેમાથી કદાચજ જીવતું અવાય; ત્યારે આ દુધમલ બાળક, મબાદા તેણીની કજા થાય તો માવતર વગર કેટલું જલ

દીથી તવલનાર હતું? તે બાળકનો ગુલાબી વ્હાલો મુખડો, અને ખુબસુરત આંખો જોતાજ તેણીને આ જેહાનમા જીવવા ગમ્યું. પણ બીજી પળે બીજા એક સામા વીચારથી તે લાગણી ગુમ થઈ: "શું નાલેશીમાં એક પારસણ તરીકે આ જુઠી દુન્યામાં જીવવું? કદી કદી નહી?" તેણી બબડી અને તરતજ ઠરાવ ભર્યા જીગરથી તે બાળકને તેણીએ પારણામાં મુકી દીધું અને તેના ઉપરથી પોતાની ચશમો ફેરવી નાંખી, એક પલ ફરી વીચારમાં ઉભી.

"યા કીરતાર, આ કેવો કફોડો સંજોગ? એક ગમ મારા પેટ જન્યા બેટા તરફનો બેહદ પયાર, તો બીજી બાજુ મહઝબ અને પાકદામાનનો મહા ભારત સવાલ!" તેણી લાચારી- અને નાઉમેદીથી બબડી. વળી તેણીના વીચારનાં પ્રવાહ આગળ વધ્યા, "જો મારા પ્યારા ફરઝંદ ખાતર જીવું તો તે નોઆશીનાં મોટા કલંક સાથે, અને કુંટુંબ, પાક મહઝબ અને ઘરબારનાં નાશનાં માન ભોગે—પણ તેનું આયંદે પરીણામ શું આવે? અફસોસ! મારો બેટા મોટો થઈ ખુદ પોતાની માવતરને ફક્ત એક બાળકનાં પ્યારને ખાતર આપેલા કુટુંબ, પાકદામાન અને મહઝબનાં ભોગને માટે ખરા અંતઃકરણથી ધીક્કારે! હા, મારી તરફનાં તેનાં ગમે તેટલા હેત છતા, તેનું પારસી જરથોસ્તી લોહી તેની માતાનો કરેલો જબુન ગુનાહ કદી માફ નહી કરે. જયારે બીજી તરફ એક કીરતીવંત લડત ચલાવી મોહોતને શરણ થવામાં ખરી નામદારા, ખાનદાન અને સાચું અંત:કરણ પુરવાર થાય છે. તે કરીમે કારસાજ જયારે નાની કીડી જેવીની પણ સંભાળ લે છે, તો શું મારા માવતરના છાયા વગરના કમનસીબ બેટાની પરવશી નહી કરશે? મારા પ્યારા બેટા રૂસ્તમ!—તું હાલ શાંત મને મીઠી ઉંઘ કાઢ, તારૂં ભવીષ્ય તે દાદગરને સ્વાધીન હું હવે છોડું છ." તે દુઃખી માવતરે પ્યારથી પોતાનાં બેટાનાં શાંત ગુલાબી ચેહરા ઉપર હાથ ફેરવતાં લાગણીથી બોલવા ફરી માંડયું:—

"મારા દીકરા—જયારે તું ઉમરનો થાય ત્યારે તારી કમનસીબ માવતરે પોતાની પાકદામાન," કોમ કીરતી અને જરથોસતી મહઝબના બચાવ માટે કેવો મહાન ભોગ આજે આપ્યો હતો, તે ધ્યાનમાં રાખી, તારી માવતરનો કીને, નાપાક ગરાસ્યાઓ ઉપર તું લેજે! દાદાર અહુરમઝદ પોતાની માયાનો છાયો, સદા તારી ઉપર રાખે! અશો જરથુસ્ત્રનું ફરોહર તારી ઉપર પાક દીનની રોશની નાંખે; અને આપણા ન્યાગાનોના અશો ફરોહરો તારી, આ બે ત્રણ દીવસની જેહાનમાં પનાહપોષી કરે! અગર જો તું હાલ સમજી શકતો હોય, તો મારા પયારા ગોલાબ, આ સોનેરી શબ્દો સદા તારા મગજમાં કોતરી રાખજે, કે:—

"સલ્તનત ને ઇરાનપર જમાનાનો કેર,
તો ઉઠાવતા ઇરાનીઓ કીનાથી શાહેર.
બાઇડીને છોકરાં, મહેલને મકાન,–
છોડી તે સર્વ, લઇ તીરો–કમાન
દોડતા ને મારતા, ને ધસી લડતા,
એમ શુરા ઇરાનીઓ જશમાં મરતા."

અને તે સીધાંત ઉપર તારી માવતરે પણ અમલ કર્યો હતો એમ માનજે."

આટલું બોલતાં, તેણી પોતાની લાગણી ઉપર વધુ કાબુ ન ધરાવી શકવાથી તેમજ ઉમેદના પડનાર જુદાઇનાં કતીલ ઘાના ખ્યાલથી તેણીની આંખોમાંથી ઝળઝળીયાં ભરી આંસુ ટપકયા. તે બાળક ગોયા પોતાની માતાના દુઃખી ચહેરાના ભાવ બરાબર જોઇ સમજી ગયું હોય તેમ ગમગીન થઇ જઇ તેણી તરફ એકી ટશે જોવા લાગ્યું.

"મારા દીકરા–, હવે કદાચ છેલ્લીજવાર તારી કમનશીબ માવતરનું દુધ ચાખી લે." આટલું બોલી તેણીએ જુસ્સાથી પોતાના બાળકને છાતીએ લગાડયું.

પણ અફસોસ ! છેલ્લીવાર વહાલ કરવાનું વધુ વાર તેણીનાં તકદીરમાં ન હતું, કારણ થોડી મીનીટમાં તેણીની સહીઓતીઓ અને કસ્બાની પારસણો હથીઆર સજી, ભારે ઉશકેરાટમાં તેણીના આંગણા આગળ આવી ઉભી, જેનો ઘુઘવાટ સાંભળતાંજ, જંગી જરે પોતાના મન સાથ મકકમ લડત કરી આંખમાં આવેલા મોહબ્બતના ગરમ આંસુ ઝપાટ મારી ખંખેરી નાંખી, તેમજ પોતાના બેટાને છાતીએથી કંઇક બળાતકારથી ખેંચી કાઢી પાળણામાં મુકયું, અને એકવાર કુમળા પોતાનો ઉશકેરાટ ભર્યો દેખાવ અને દ્રઢ ઠરાવવાળો ચેહેરો ધારણ કરી પોતાનાં બેટા ઉપર હઝારો દુવાના કલામો ફુંકી, તેના ઉપર છેલ્લી તસતસતી નજર નાંખી તેણી તે એકલો સદા માટે છોડી ગઇ. તેજ વેળા તેણીનું બાળ માતાની જુદાઇથી જોસભેરતાર રડવા લાગ્યું.

ઓરડા બાહેર નીકળી દાદર આગળ જતાંજ તેણી પોતાની માવતર સાથ ખુબસુરત બપાવાને રકઝીક કરતા એક પલ ઉભી રહી સાંભળવા લાગીઃ

"નહી દીકરી માહીબાઇ, તકરાર ના કર. બસ હું મારી તરવાર લાવ ! જો કે હું ઝડપથી ચાલી હાલી શકતા નથી તેથી શું થયું ! જો કે મારામાં જુવાનીનું જોશ અને જોમ નથી તેથી શું થયું ? પણ હજી મારામાં એક પારસી બાપદાદાનું લોહી જેવું ને તેવુંજ ઉછાળા મારે છે, તેથીજ મારા આ નાતવાન

જરબાનુ ભારે ઉશકેરાટથી હથીયારબંધ થયલી પાકઝાદ પારસણો સાથ જોડાઇ ગઇ......
તેણીએ મોંઢે બાંધેલો બુરખો યાને મુખવટી ઉંચી કરી, અને બીજી વધુ જવાન પારસણોને
એકઠી કરવા સર્વ સાથ કુચ કરી ગઇ......   (સફો ૧૭૫.)

દેખાતા હાથ પોતે બાજબ જોરવાળા બનશે." બબાવા બેહેરામશાહ આગણીથી પોકારી ઉઠયા. "દીકરી—તું ભલે આપણી પાક આગીઆરીનાં બચાવ માટે ફીકર, આજ હું એકલોજ આ મકાન તો મારા જીવના જોખમે બચાવી શકશ. બેટા હરકમને મારી પાસે ઓટલા ઉપર લાવી મુક."

તેણીનાં માવતરે શું જવાબ દીધો તે શાંભળવા તેણી થોભીજ નહી. જ્યાં તેણીનાં ૮૦ વરસની વયના બુઝોરગ મુરબ્બી આવા ઉમદા, કામ ઉશ્કેરણીક જુસ્સો બતાવે તો પછી તેણી તેવણનુંજ લોહી જુવાનીનાં બહારમાં શું કામ પાછળ પડે?

પોતાના બુઝોર્ગ બપાવાએ એક હીમતવાન પારસી તરીકે જે જુસ્સો બતા વ્યો હતો, તેથી વધુ ઉનેજનપામી જરબાનુ બહાર રસ્તામાં જંગી નવાજ પોતાની સાથ હથીયારબંધ થયલી પાકઝાદ પારસીઓ સાથ ભારે ઉત્સાહ અને ઉશ કેરાતમા ઉભી હતી, તેઓ સાથ જોડાઇ ગઇ અને બીજી બાજી રહેલી જવાન બાનુઓને એકઠી કરવા સર્વે ઝડપથી આગળ વધ્યાં. જરે પોતાને મોઢે બાંધેલી મુખવટી ઉંચી કરી હતી, તેથી તેણીનો આકાશી ખુરેહવાલો, ઉશ્કેરાતથી લાલ લાલ બનેલો મુખડે. અજબ આકર્ષિત દીસતો હતો. તેણીની કાલી આંખો કીના, ધીક્કાર અને જુસ્સાથી બેંઆઇ ગયુ ચમકતી હતી; જ્યારે બીડેલા હોડ સાથનો ચેહેરાનો સામતો દેખાવ તેણીનો મક્કમ ઠરાવ, હાસ્તી તરફ ખુલ્લી બેદરકારી, અને તેણીનાં મગજની સઘળી શક્તીઓની પુર જાગ ત હાલત અને સાવચેતી દેખાડતાં હતા. તેણીનાં મુખમાંથી બાહેર પડતા શબ્દો જેમ ટુંકા તેમ જુસ્સાદાર અને ઠરાવનારા હતા. તેણીનો ઉમદા કામ ભોમાની જુસ્સો, સાવચેત દેખાવ અને બહાદુર શબ્દોથી તેણી એક માન ંત સરદારની પદવી લેવા જન્મી હોય તેમ સર્વેને લાગ્યું.

કસ્બા ઉપર આવી પડનાર આફતની ખબર વીજળી વેગે પારસીઓમાં ફેલાઇ ગઇ હતી, તેથી જ્યારે જંગી જરને પોતાની સાથ હથીયારબંધ થયલી પારસ ણનું એક નાનું લશ્કર લઇ આવતાં જોતાંજ, બીજી નવ જવાન પારસીઓને ણ પુર શર ફુટયું, અને તેઓ પણ જંગનાં જુસ્સાદાર શબ્દો ઉપર કુરબાન થી જઇ પોતાનાં ઘરનાં માટીડાનાં હથીયારો કપડાં વગેરે સજી જંગમાં વા તઇયાર થઇ જતી હતી. તે ઉપરાંત જંગી જરની દુરઅંદેશી બીજી તે પણ જણાતી હતી. જેઓ જંગમાં ભાગ લઇ નહી શકે તેવાં હોય, તેઓને ઘરમાંજ રહી, પાક આગીઆરીનાં કેબલાનો બચાવ કરવા જરે દીલ પીગલાવ ણ આગ્રહ કરી, જેની ઘણી અસર તરતજ થઇ,

થોડી વારમાં મોટી બુઝોરગ વચે પહોંચેલા અને નાતવાન બનેલા છતાં, હીંમતવાન જીગરનાં પારસી મરદો હાથમાં લાકડી યા તરવાર કે ભાલો લઇ પોતાનાં ઘર અને માલકતનાં બચાવ અરથે દરવાજા ઉપર બેઠા; જયારે સારી જેવી સંખ્યામાં ઉમેરી પુંગેલી પારસણો કંઇ કંઇ હથીયારો લઇ અગીયારીનાં બચાવ અરથે દોડી ગઇ. ટુંકમાં, ગરાસ્યાઓ સામે પોતાનો બચાવ કરવા બહુ જુસ્સા અને ઠરાવથી સર્વ જણ તૈયાર થઇ ગયાં.

જંગી જર પોતાની બહાદુર હમજાતીઓને લઇ ઝડપી પગલે કુચ કરતી કસબાની બહાર નીકળી ગઇ, અને પુરવ તરફ આવેલી એક નાની ટેકરીનાં મથાળાની ખુલ્લી જગ્યા ઉપર સર્વને દોરવી લઇ, ગઇ, અને ત્યા તેઓને પોતાની મનની નકી કરેલી ગોઠવણ મુજબ હારબંધ ત્રણ ત્રણ દગલાંને છેટે ઉભા રાખી, માથા ઉપર મુખવટી યાને બુરખો બોસ્તવાર કરી, પોત આગળ ઉભી રહેતાં તરવાર ખેંચી કાઢી જુસ્સાથી બોલી કે:—

"વહાલી હમદીનો—જો પેલી સામે ધુળની ગરદ ઉડતી દેખાય છે, તે લુટારા બદમાશ ગરાસ્યાઓ ધસી આવે છે તેની અચુક નીશાણ છે. હવે સેતાબીથી તમારી તેજી તરવાર મ્યાનમાંથી ખીલી કરો, ધારદાર ખંજર તેનાં ખોખામાં બાળકું કરો, જેઓ પાસે ગુરજ હોય તેઓએ તે તઇયાર રાખવા, અને ઓરત વારીથી ઢાલ પકડી અડક મીસાલ સ્થંભ ઉભા રહો! જોઇશું કે આ ફરતું આસમાન આજે કોણ તરફ ફતેહનો વરસાદ વરસાવશે! સંજાણની લડાઇની મહાન જીતની યાદમાં આજનો દીવસ જેમ એક તહેવાર તરીકે આપણે પાળીયે છીએ, તેમ વળી આજે બનનાર બનાવ તેને વધુ મહાન, ઝળકતો અને યાદગાર બનાવશે. પાકદામાન માટે પવીત્ર લડત ચલાવવાની તમારી ઉલટ, આપભોગ, સ્ત્રી જાતીનો મર્યાદાનો જુસ્સો, અને સૌથી મોટી જરથોસ્તી નારી હોવાની વાજબી મગરૂરી, એક મહાન યાદગાર જીત તરફ તમુને દોરવી, કયામત અને રસ્તાખેજ સુધી દુન્યામા નેકનામ કરશે! હું જોવું છું: (આસમાન તરફ નેગાહ ફેંકી) કે ખુદ સરોશ યઝદ આપણી ઉપર બાપ જેવી હેતાળુ મગરૂર નજરથી જોય છે, અને મેહેર યઝદ એક અપક્ષપાત ન્યાયાધીશની ચશમે આપણું પ્રાક્રમ તપાસશે! જો—! પેલી સામેથી વહેતી આવાં અરદવીશુરબાનુની લાડકી નખરાબાજ બેટી તાપી નદી કેવી આપણુને આવકાર દેતી હોય તેમ ખેંચાણ કરે છે! આ ઉપર નો દાકાગનું નૂર ગયોમંદ ખુરશેદ યઝદ પોતાનાં તેજથી ગોયા આપણુને પાકદામન ખાતર લડવા આંગમા વધુ ગરમી અને જુસ્સો પેદા કરે છે!"

"વહાલી જર—આફરીન છે તારી હીમત અને તારા ઉમદા જુસ્સા ઉપર!" નવાજ જરનાં વીવેચનથી બેહદ અસર પામી તેણીને કોટી કરતાં બોલી ઉઠી: "આગ

રજો એક કતરાબી શક કે બીહીક આજનાં બનનાર બનાવનાં અચોકસ પરીણામ માટે કોઇને લાગ્યો હોય, તે બસ હાલ તારા બોલવાથી તે છેલ્લીવાર હવામાં ઉડી ગયો છે ! જ્યાં પતીવૃતાપણાનાં સાચા જોરાવર જીગરો તેનાં બચાવનાં મહાન ખ્યાલથી ઉશકેરાઇ ધડકે છે, ત્યાં બીજા દુન્યાદારી વિચારો શું ટકી શકે !......આહ ! સેતાબીથી આવો મારા સુહ્રદઓ, કે મારા વ્હાલા ખાવીંદ સોહો રાબની આ માનીતી તલવાર, મારા કીનાથી બળતા જીગરની આગ હોળવવા ની પોતાની કીંમત બતાવે! બોલો—મારી હમદીનો, જરની ઉપર તમારો વીશ્વાસ છેની?"

"હા, જંગી જરની પુઠે મોહોતનાં ડાચામાંથી જવા તૈયારજ છીયે ?" બધા સામટાં ઉશકેરાઇ બોલી ઉઠયાં.

"આફ્રીન અને આમીન! શુકરાનાં દાદારના!!" જરે ધીમેથી જવાબ દીધો, અને સર્વ દુશ્મનની હીલચાલ આતુર ચશમે જોતાં સ્થીર ઉભાં.

ગરાસ્યાઓ પુર્વ તરફથી યાહોમ ધસ્યા આવતા હતા. જખમાયલી લાગ ણીની જર પોતાના ઉપર રાણાએ ૧૧વરષ ઉપર કરેલો હીચકારો હુમલો અને ગુજારેલા સીતમો યાદ કરી કીનાખોર જીગરથી શમશેર કાઢી જમીન ઉપર ટેકવી આતુર અને અધીરી નજરે ઉભી હતી. બીજી બાનુઓ પણ તેણીની ન કલ કરી સંકસમારી તઇયાર ઉભી હતી. તેઓ સઘળાંઓએ મોઢા ઉપર બુખ્વદી યાને લડાયક બુરખો જે લડવઇયાઓ અનેક કારણુસર લડાઇમાં પહેરે છે, જેથી આખું મોઢું ઢંકાયલું રહે છે અને આંખ નાક વગેરેને બચાવ થાય છે, તે બરાબર પહેરયો હતો, જેથી તેઓનો સામટો દેખાવ એવો તો લડાયક અને ભય ઉપજાવે તેવો હતો કે બધીતજ સામેના દુશ્મન ઉપર અસર થાય.

ગીચ જંગલનો વાંક વીંટાવી ગરાસ્યાઓ ટેકરી નીચેથી ગામ અંદર દોર વતા રસ્તા ઉપર આવી પુગયા, કે ટેકરી ઉપર સંકસમારી ઉભેલા હથીયારબંધ લશ્કરને જોઇ ભારે અજાયબીથી દંગજ થઇ ગયા ! લુચ્છો દુરયાનસીંગ જે પારસી ઘરોમાંથી મોટી લુટ મેળવવા અને ખુબસુરત બાનુઓને ખુશાલ ઉંચકી જવાના સ્વપના જોતો દોડી આવ્યો હતો, તેના તો ગુસ્સા ગભરાત અને અચરતીનો પાર નહી રહયો. તેની ટુકડીની પાછળ ચાલતા તેના જાસુસ સુલચંદને તેણે તરતજ પકડાવી મંગાવ્યો અને મોટા કેહેરથી સામે તતણખાર ઉભેલાં લશ્કરને આંગળી કરી બતાવ્યું. સુલચંદ પણ તેઓને બળવાન પારસી મરદોનું ભયંકર લશ્કર માની દયાઇ જઇ હોસ કોસ ખોઇ બેઠો. પારસીઓનાં

હાથમાં સપડાવાથી તેના કેવા બુરા હાલ થાય એ ખયાલથીજ તે નીમખહરામ વાણીયો ધ્રુજયો.

તેણે પુછ્યા તેના બેધ્યાનપણે જવાબ દીધા અને બેચેન નજરથી આસપાસ જોઇ એકદમ નહાસવા લાગ્યો, જેથી ટુંક નજરનો વહેમી રાણો એમ સમજયો, કે તે ભેદુ હતો અને કીનાખોર પારસીઓ સાથ પ્રપંચ રમી મળી જઈ તને ફસાવવાનું કાવતરૂં કર્યું હશે. આવા વીચારોની અસર હેઠળ તે બીજાઓને લઇ જંગલના ગીચ ઝાડોમાં તેની પુઠે દોડયો અને સેહેલાઇથી તેને પકડી કા ઢયો, કે તરતજ ભારે કીના અને ગુસાના આવેશમાં આવી પોતાની તરવારથી તેને એક જાલીમ જરબ લગાવયો. એકજ ભયભીત બરાદ, અને તે જહાંગીરશાહ પારસીનો નીમખહરામ નોકર પોતાની બુરી કરણીનો ફેજ ખુદ પોતાના સુરંબી ગણેલા શખસને હાથે પામી ફના થયો. પોતાના વતન અને બીજાં ગામોની પટેલાઇ કરવાનો તેનો લોભી સ્વપનો મોહતના કહેરથી એક પળમાં પીગળી ગયો. તેની આ લોભી ઇચ્છાએજ તેને બુરા કરમો કરવા લલચાવયો, અને આખરે ખુદાઇ લાકડીનો અવાજ સંભળાયો.

ઉપલો બનાવ ટેકરીને મથાળે આતુરતાથી તપતી ઉભેલી પારસણોએ જોયો, અને ચાલાક નજરની જરે સુલચંદને રાણા સાથ જોઇ તેની નીમખહરામી તરતજ પામી ગઇ, અને તેનો એકાએક આવેલો ઇનસાફી ફેજ જોઇ સંતોષ પામી.

રાણો દુરયાનસીંગ સુળચંદ વાણીયાના લોહીથી ઝઝળતી પોતાની તરવાર સહીત પોતાની ટુકડીના મુખડે આવી ઉભો અને બોલ્યો—

"શુરવીરો—આ સામે ઉભેલું પારસી લશકર એક ચમતકાર છે! આપણને બાતમી મળી હતી કે દુષ્ટ શીખીખોર પારસીઓ ૪ કોસ દુર આવેલી જગયે ઉજાણીએ ગયા છે, અને કસબામાં ફકત સ્ત્રીઓ, વરધ માણસો અને બાળકો રહયાં હતાં, જયારે આ સામે તો પારસીઓ ખુદ લડાઇના પોશાકમાં તઇયાર આવી ઉભા છે? ભટ પરજો! પેલા ચંડાળ લોભી વાણીયા ઉપર, કે દગો રમી આપણને ખોટી રીતે દોરવયા, અને હાલના મુશકેલ મામલામાં લાવી નાખયા છે; જેમાંથી ખચીત બળવાન ગરાસ્યા તરીકે આપણે કીરતીવંત થઇ બાહેર નીકળવું જોઇશે. લડવા વગર પાછું ફરવું એ આબરૂ ખોહવાનું થાય."

"હે રામ! આપણને તો લુટ ચલાવવા માટે ખાસ રોકયા હતા, અને અહીં તો સખત લડાઇ કરવાની છે." એક ગરાસ્યો બબાળયો.

"બહાદુરો—તઇયાર થાવ અને શત્રુઓ ઉપર તુટી પડો! મુઠીભર દુષ્ટ પાર

સામ્મો મારા માર્ગમાંથી ઝટ દૂર હઠો, તમારૂ ધીર ચાખવા મારી આ સીરો
હીની તરવાર તળપે છે!" રાણી ઝનુનથી પોકાર મારી ઉઠયો.

તેજ વેળાં જખમાયલા જીગરની જરે પાક યઝદાનનું નામ ઝબાન ઉપર
લઇ, તરવાર ઉગામી, પોતાની નાજુક પંથની સાથીઓને લઇ ગરાસ્યાઓ ઉપર
અસાધારણ ઝનુનથી ધસારો કર્યો. બોલ બોલતામાં ટેકરીને મથાળેથી રેલ
નાં પાણી માફક ધસી આવેલી નાઝનીનો તળેટીએ ઉભેલા ગરાસ્યાઓ ઉપ
ર યાહોમ ટુટી પડી.

આ જગે ખુલાસો કરવો જોઇએ કે ગરાસ્યાઓને વારંવાર પારસીઓને
હાથે સખત હાર ખમવી પડી હોવાથી, આ વેળા તેઓએ જયારે પગથી માથા
સુધી હથીયારબંધ થયલા પારસીઓને જોયા, તેવાજ તેઓ અર્ધે ના
હીંમત અને ફુજરા બની ગયા. આવી સ્થીતીમાં જંગી જરનાં નહી અઢ
કાવી શકાય તેવા ધસારાએ પુરી ફત્તેહબખ્તી કરી. ફકત આગળ ખમેલી
હારનાં ખ્યાલથી નાહીંમત અને ફુજરા થવાની મોહોકાણે ગરાસ્યાઓથી પો
તાના હથીયાર સાબુત હાથથી વપરાયા નહી, તેમજ ઉભા રહી લડવા પગ
પણ ઠરયા નહી; તેથી તેઓમાંનાં કંઇક ઝપાટામા ભોંય પડયા. આવું જોઇ
ઉશકેરાયલી પારસણોને વધુ ઉતેજન મળ્યું, જેથી તેઓએ થોડી વારમાંજ
તારીફ લાયક હીંમત, મરદાનેગી અને જુસ્સાથી દુશમન લશકરમાં કેહેર વ
રસાવ્યો. ગોયા ફીરદોશીનાં શબ્દોમાં બોલીએ તો તેઓની લડાઇનાં ફુજરાથી:—

"ચુનાન શુદ ઝે ખુન ખાકે આવર્દગાહ,

કે ગોફ્તી હમી ખુન બેબારદ ઝે માહ."

યાને-લોહીથી કરીને તે લડાઇગાહની ઝમીન એવી થઇ કે ગોયા[1] માહતા
બ ઉપરથીજ લોહી વરસતું હોય!

જખમાયલી જરની હીનાબોર ચુંગાલ દુરયાનસીંગ ઉપરજ તાંકેલી હતી.
તેણી તેને જોતાંજ છેડાયલી વાઘણ મીસાલ ક્રોધમાં આવી ગઇ, અને
હોઠ મજબુત ભીડી તેનાં ઉપર ધસી ગઈ! તેણી પોતે સ્ત્રી જાતીની એક
હતી તે બીના સદંતર વીસરી ગઇ હતી. રાણો હજી તો ઝનુની નવાઝનાં સપાટા
માંથી છટકી બીજી તરફ નસીબ અજમાવવા પીઠ ફેરવી જવા જાય, તેટલાં
જરે એકાએક તેને ઝપાઝપીમાં રોકયો. તેજ વેળા બીજા જખમી ગરાસ્યાઓ
વધુ માર ખમી ન શકવાથી પાછળ હઠવા માંડયાં, તેમ તેમ ફતેહમંદ નીવડે
લી પારસણોએ તેઓને દરેક વાર પાછળ હઠતાં હરેક રીતે હલાક અને જખ
મી કર્યાં. કંઇક બહાદુર નાઝનીનો પણ જખમી થઇ ભોંયેપડી હતી. કેટલીક તે

લડાઇનાં મેદાને દુશમનોને ઠાર મારી પોતે પણ નામદારીમાં કતલ થઇ. કંઇક ગોરદઆફરીદ જેવી નારો હજી ઝનુનથી લડતી હતી, તેઓને પોતાની જખમી થઇ ભોંયે પડેલી બેહેનીઓની ક્યાં દરકાર હતી! વળી તેઓનાં અંગમાં બખતર પહેરેલાં હોવાથી, તેઓનો દુશમન કરતાં વધુ બચાવ થયો હતો.

રાણુએ હવે ભારે ખેજાલત નીરાશી અને પોતાનાં જાનની ધાસ્તીનો ગંભીર મામલો જોયો, કે તેનાં સાથીઓ તેનાં ધારેલા પારસી મરદોના ધસારા અને ઝનુની લડાઇથી પરાંગંદે થઇ, કંઇકો ઠાર મુવા હતા, અને બાકીનાં નહાસવાની અણી ઉપર હતા. તેણે પોતે પણ કફોડા સંજોગને અનુસરી પલાયન થાને નાશી જવાનો મનસુબો કર્યો, પણ જખમાયલી જર તેને સહેલાઇથી છટકવા દેય તેમ ન હતું.

પણ અફસોસ! આ કુરતા ઢંગઢડા વગરનાં આસમાને તે દીલાવર પાકઝાદ નાઝનીનોની ફતેહથી ગોયા અદેખા થઇ અને પોતાનાં નાપાયદારીનાં ઢંગ બતાવા માંડયા.

આમ તેમ દોડીને લડતા અને એકેક ઉપર ઉગામેલા જરબો ચપલાઇથી ઢાલ ઉપર ઝીલી લેતાં, તેઓ એકેક તરફ વધુ કીનાખોર બન્યા. વીજળીક ઝડપે તરવાર અને ઢાલ પોતાનું કામ બજાવ્યા ગયાં. એકાએક લાગ મળતાં જરે એક સાબુત ફટકો એટલા તો જોરથી રાણુનાં હાથ ઉપર લગાવ્યો, કે ફટકાનાં આચકાથી ઢાલ ખસી જઇ રાણુને હાથ ઉપર જખમી કરી, ભોંયે પછાડયો. તેજ પળે તેના ઝટકાથી જરે પણ ઝોક ખાધો, અને ભોંયે પડેલા એક ગરાસ્યાનાં બદનની ઠોકર લાગી કે તેણી સમતોલપણું ખોહી દઇ પાહેરમ ખાકમાં તુટી પડી, કે તેજ વેળા તેણીની કોલાહ માંથા ઉપરથી ઉડી ગઇ, મુખવતી મોઢાં ઉપરથી ખસી ગઇ, અને તેણીનાં ખુબસુરત લાંબા કાળા વાળ બાહેર નીકળી પડી વેરવીખેર થઇ ગયા; તેમજ મુખવટી ખસવાથી તેણીનો બેહદ મન મોહન ચેહેરો ખુલ્લો જણાઇ આવ્યો. આ જોઇ જખમી થઇ ભોંયે પડેલા રાણુએ શરમ, ખેજાલત, ગુસ્સા અને અજાયબીના મીશ્રથી પોકાર કરયો કે:—

રાંડનાં મારયા ફોકે ગયા! મારા બહાદુરો, આપણે તો પારસી સ્ત્રીઓ સામે લડયા છીએ! પુરશ કોઇ છેજ નહી!!"

પછી જરબાનુને ઓળખતાંજ બેહદ ખુશાલીથી પોકારી ઉઠયો:—

"ઓહો, મારા મનની મુરતી, તું આવી સખત લડાઇ કરે છે?"*

"હા–હા," જરે તઉરથી હાજર જવાબ દીધો. "તારા જેવા બ્યસની, બદમાશ અને બાયલા સામે મારી પાક દામાનનાં બચાવ માટે હું તેમજ મારી હમદીન બહેનો લડીએ છીએ! કંગાલ, તું એમના માનતો કે હું તારી બુરી ઇચ્છા પાર પાડી શકશ—કદી નહીં!" પછી પોતાના સાથીઓ તરફ મોઢું ફેરવી.

"બહેનો–અહીંથી નહાશો અને ગામમાં ભરાઇ જાવ! હવે ભરમ ફુટો છે."

પ્રકરણ ૩૨ મું.

"જખમાયલી જરનો મરતી વખતનો કીનો."

રાણો હાથ ઉપર થયલા જખમમાંથી લોહી જવાથી નબળો પડયો હતો, તેથી જમીન ઉપરજ પડયો રહયો હતો. તેનાં સાથીઓએ રાણાએ જે ભરમ ફોડયો હતો અને પોકાર કરી કહયું હતું, તે સાંભળ્યું નહીં હોવાથીજ, તેમજ ખુદ પોતે પણ જખમી થયલો હોવાથી અને વધુ હુમલા ખમવાની હીંમત ન રાખવા થી, દુર ઉભા રહી મામલો તપાસતા હતા.

આવા સંજોગ હેઠળ જર તેમજ બીજી પારસણોને વખતસર પાછળ હઠ વા વખત મળી ગયો, જેથી તેઓ ગામ તરફ નાઠા. રાણો પોતાના માણસોની દુશમનની પુઠે ન જવાની હીંચકારી વરતણુંક અને બેદરકારી જોઇ ભારે ખલ રાટથી ઉછળવા લાગ્યો, પણ જખમની કલતરથી નાચાર થઇ જમીન ઉપર પાછો પડયોજ રહયો.

પેલી તરફ પાછી ફરતી પારસણો ગામની પાદરે તાડનાં ઝાડનું એક જ·

---

*"ઝનાનશાન ચુનીનન્દ ઝીરાનેશાન,
ચશ્નનન્દ મરદાને જંગ આવરાન" !—ફીરદોસી
યાને–બાનુ તેમની હોય જોરમંદ આ ફીસમ,
તો કેવા હશે મરદે જંગ પીલતન!

ગઇ હતું, ત્યાં પોતાના જખમોને પાટા બાંધવા અને દોડતાં હાંફી જવાથી દમ ખાવા થોભી ગઇ.

તે જગ્યે જરે સર્વને ભેગી કરી ગમગીન સાદે કહ્યું:—

“મારી દલેર હમદીનો ! અફસોસ! સદ હજાર અફસોસ!! કે એક બદબખ્ત ઠોકર અને જીતની બાજી તદન હારમાં ફેરવાઇ ગઇ! આપણી ફતેહની કુંચી—આપણો મુખ્ય ભરમ—એજ હતો કે દુશમનોને એમજ મનાવવા કે આપણે પારસી મરદો હતા. આ યુક્તીને લીધે પહેલાંથી તેઓ હિંચકારા બન્યા, જેમાં આપણા સામતા ઝનુની ધસારાએ વધુ અસર ફેલાવી તેઓ ઉપર સખત જરબો લગાવવાની તક આપુને મળી, અને આયંદે તેઓને પરાગંદે કરી નહસાડયા; પણ-કમનશીબે હવે ભરમ ફુટો છે. અંદાળ રાણાએ આપણો ભરમ ફોડવા પોકાર કર્યો તે સારે નસીબે તેના ગરાસ્યાઓએ સાંભળ્યો નહી, તેથીજ આપણને છટકી આવવા વખત મળી ગયા. હવે તમારા સર્વના ચેહેરા ઉપર બેહદ થાક, નીરાશી અને દુશમનો વળતો હુમલો લાવશે તો કેદ પકડાઇ પાકદામાન ખોહવાની ધાસ્તી ખુલ્લી પ્રગટી નીકળેલી દેખાય છે. માટે કબુલ કરવુંજ જોઇએ કે હાલ મામલો ઘણોજ કટોકટ છે. હવે તો ખુદ આંપણને જીવતી પકડવાનાં પાપી ઇરાદાથીજ નાપાક ગરાસ્યાઓ વળતો હુમલો લાવશે. હવે તો જે થાય તે તેઓ સાથ લડી તેઓને ગામમાં દાખલ થતા અટકાવવા જ જોઇએ, નહી તો આખો કસબો લુટી અને આગથી બાળી ભસ્મ કરશે, તો આપણા બુઝોરગ સુરખ્ખીજી અને અગીયારીનું શું થાય! યા દાદગર! મદદ કર!! ઓ બેહરામ યઝદ અમારી પનાહે આવ!”

જાણે તેણીની કરગરી ખરા જીગરની કરેલી મીનતગુજારી તે દાદગરે સાંભળી હોય તેમ એકાએક જરનાં નીરાશ, દુઃખી મુખડા ઉપર ધીમુ બેહદ અહેશાન અને જાનફેશાનીનું શાંત પડ ફરી વળ્યું, અને તેણીએ પોતાની ગમગીન ચશ્મો આસમાન તરફ ટાંકી કોઇપણ સરજતને શાતીથી તાબે થવાનાં સાદે બોલી ઉઠી;—

“શુક તે બારે હક્તાળાનાં અને ઉઝ ફરેસ્તાઓના કે આખરે આપણી પાકદામાનને બુરા જુદદીનોથી અપવીત્ર થવાની અસહ્ય નામોશીમાંથી બચાવવા, તે સાહેબે મને બસારત કરી છે! જો! પેલા બુરા દેવો પોતાનાં જખમી રાણાંને તેમજ બીજા સાથીઓને જખમો ઉપર પાટા બાંધી આપણી પુંઠે આવવાની તઇયારી કરે છે; માટે એકવાર ફરીથી આપણે હીંમતથી અને બાકી રહેલા જુસ્સાથી સામે થઇ લડવું અને લડાઇગાહના કીરતીવંત રણમાં દુશમનને મારી મરવું.

જેટલા નાપાક ગનામીનોને ઓછા કરશું, તેટલા હીસ્સામાં અ પણી અગીયારી, અને કુટુંબ ઉપર આજાબ પાડનારાઓને નાશ થશે. મારી હમદીનો—પણ જ્યારે આપણામાંથી કોઇકો જખમી થઇ લાજ બ ની દુશમનના હાથમાં કેદ પકડાવાની ધાસ્તીમાં હોય અને ધીકકારવા દુરવં દોથી તમારી પાકદામાનનો નાશ થવાની ધાસ્તી ઉભી થાય; તે કટોકટ વખ તેં શું મારગ લેવો તેની મને ફતેહમંદ દયાલુ બેહેરામ યઝદે બસારત કરી છે. જોવ–પેલી અહીંથી ફકત થોડા સો વાર દુર સેતાબીથી વહેતી પાક "તાપી" નદી છે, જેણી પોતાની ઠંડી માયાળુ ગોદમા આપણને પનાહ આપી દાદગ રની રોશન દરગાહમા લઇ જશે. બોલો–મારી હમદીનો? છેલ્લો, આ કા તીલ છતા એકલો માનવંત ઉપાય, અજમાવવા તમે તૈયાર છેવ?

"અમારી પાકદામનને બચાવવા આવો ભોગ આપવા તૈયારજ છૈયે!

તે હીંમતી શબ્દો બધાં તરફથી નીકળેલા સાંભળતાંજ, જરે આસમાન તરફ આજેજીથી હાથો જોડી ઉદગાર કાઢ્યા :—

"ઓ દાદાર અહુરમઝદ! જોકે તારી આપેલી પાક જરથોસ્તી દીનમાં આપ ઘાત કરવો એ એક અજીબ ગુનાહ ગણ્યો છે, છતાં હાલના બદબખ્ત કરો ડા સંજોગ હેઠળ અમારી પાકદામાન ખાતર અમે તે ગુનોહ કરશું, માટે અ મુને ઇનસાફ અને દયાથી દરગુજર કરજે!"

કપાળે અને હાથે લોહીના દાગવાળા રાતા કપડાંના પાટા બાંધેલી બહાદુર જખમી નવાઝ અફસોસ કરતી બોલી ઉઠી:—

આજનો સગનવંતો ઉગેલો રોજ કેવો સીતમગાર ખતમ થશે! આફતકારક દાંટાબાજ આસમાને શું કામ આપણા નીરદોશીની અદેખાઇ કરી જીતની બાજી એકાએક નાશમાં બદલી નાંખી! તોપણ આપણને તો એક રીતે ખુશાલ થવું જોઇએ કે આખર પણ પાકદામાનનીજ ફતેહ થઇ છે અને હજી વધુ થનાર છે! પતીવૃતાપણું ખોહી નામોશીના કાળા ગલીચ દર્યાવમાં ડુબવા કરતાં, પાકઝાદપણું જાળવી આ સામેની આવાં અરદવીશુર બાનુનાં પાકીઝગે પાણીમાં બુડવું હજાર ગણું બેહેતર છે. દુશમનને હરાવી જીતીને કીરતી મેળવવા કરતાં, તેને હરાવી વધુ ભોગ આપી આપણા જાન કુરબાન કરવો એ વધુ કીરતીવંત ગણાશે."

પોતાના પગ ઉપર થયલા પ્રાણઘાતક જખમમાંથી ધોધમાર વહેતું લોહી અ ટકાવવાની મીથ્યા કોશિશ કરતી સુંદર શીરીન લગભગ મોહોતની ચુંગાળથી દબાયલા અવાજે બબડી :—

"આ ખાકી બદનને થોડા વધુ વર્ષો સુધી પંપાળવા કરતાં પેલાં હમેશગીનાં સુખની તલબ હવે મને વધુ લાગે છે.........જોવ, જોવ બેહેનો—(આસમાન ઉપરના એક વાદળાં તરફ આંગળી કરતાં) પેલા ઝલકાટબંધ બેહેસ્તને બારણુ, અમેશાસપંદો, યઝદો અને આપણા મહાન ન્યાગાનોનાં અશો ફરોહરો સુનેરી લેબાશમા સજ થઇ આપણને હેતથી આવકાર આપવા તૈયાર ઉભા છે ! ઓ ફરેસ્તાઓ ! હું આવુંછ આવુંછ તમારી તરફ......!

અને કંઇ પણ વધુ બોલવા વગર તે ખુબસુરત મઘમઘતો ગોલાબ કરમાઇ ગયો યાને તેણીનું રોશન રવાન આ ખાકી શરીર છોડી હમેશગાન તરફ નીકળી ગયું.

તેજ વેળા આરનવાઝે પાછળ નેગાહ નાંખતાં ચેતવણી આપી કે:—

" બહેનો—આપણી કસોટીની છેલ્લી ઘડી નજીક આવી છે. જો આ પેલા દુશ્મનો કેવા ખુશાલીથી કુદતા આપણને કેદ પકડવા ધસ્યા આવે છે!"

"હમદીનો તૈયાર થાવ !" જરે નીરાશીના છેલ્લા ઝનુનથી તરવાર ઉંચી કરી પોકારયું." છેલ્લો તમારા જાનનો મહાન ભોગ પાકદામાનીનાં અશો કેબલા ઉપર અર્પણ કરવા તઇયાર થાવ ! યાદ રાખજો, કે મરતાં મરતાં પણ દુશ્મનને હાર કરવો એ તમારી ફરજ છે. આવ—આમારી આફતનું મુળ નાપાક દુર્યાનસીંગ, જોકે હું સ્ત્રીજાતીની હું છતાં એક પારસણ હું, અને મરતાં પણ તુંને બે જરબ મારી, મારી સરજત ને તાબે થવશ !"

તેજ વેળા નવાજે પોતાની જીગરજાન સહી જરને છેલ્લી કોટી કરતાં, પોતાની આસપાસની માનીતી જગ્યાઓ જોઇ બોખરા સાદે બોલી:—

"મારી બેહન છેલ્લી સલામ તુંને તેમજ આ જેહાનને ! મારી ભલી હમદીનો મારી એક ખાસ અરજ છે કે આપણી નજીક આવેલી અજલની ઘડીએ આપણુ જરથોસ્તીઓ છઇયે એ ભુલીશું નહી, અને તેથીજ ભેગા સાદે "અથા અહુવેર્યો"ના એજમતી કલામ પઢી કીરતારનાં શોકરાનાં કરી, આપણી સરજતને તાબે થઇશું."

હજી તો તેઓએ ભેગા સાદે યથાનાં પાક માંથરો બુલંદ અવાજે બોલી ખતમ કર્યો કે તેજ વેળા ગરાસ્યાઓ ખુશાલીનાં પોકાર કરતા તેઓ ઉપર ધસી આવ્યાં.

એકવાર ફરીથી નિરાશીનાં છેલ્લા ઝનુનથી તે બહાદુર પાકઆદ પારસણો લડવા લાગી. અને એકવાર ફરીથી ધરતી જખમી થયલાઓનાં લોહીથી તર થઈ, જેમ ગરાસ્યાઓ તપોતપ મુવા, તેવીજ રીતે ઠાકથી આજેજ થયલી પારસી નાઝ

નીનો તે જંગમાં એહુલ્તનશીન થઇ, જયારે બાકીની જખમી થયલી વધુ સંખ્યા તો દુશ્મનનાં હાથથી કેદ પકડવાની નામોશીમાંથી બચવા પાસે આવેલી નદી તરફ ધસી ગઇ અને આખવીંચી "તાપી" નદીનાં ઠંડા ઉંડા, ઝડપી વ હતાં પાણીમાં કુદી પડી પોતાનાં પાકજાન પાક હાંમાનીનાં કેબલા ઉપર અર્પણ કર્યા.

પોતાના ધીનાનો કેહેર ખાલી કર્યા પછીજ મરવાનો પાકો ઠરાવ કરી બેઠેલી જંગી જરે, એકવાર ફરીથી રાણાને જખમી કરી, તાપી તરફ ધસારો કર્યો; પણ હવસથી આંધળા બનેલા દુર્યાનસીંગે તીર મીસાલ ઝડપે દોડી, જેવી તેણી કીનારે પુગી કે પકડી પાડી. પણ સતીનું સત ચઢેલી જરે તેને જોરથી આ ભાટ મારી પાછળ હઠાડયો. તોપણ નદી અને તેણી વચ્ચે રાણો ખડક મીસાલ જડ ઉભો. બીજા ગરાસ્યાઓ દુર્યાનસીંગની બદ દયાનત પામી જઇ, દુર ઉભા રહી તે રસાકસીભરયા નાટકનો કેમ અંત આવનાર હતો તે નીહાળતા ઉભા.

"ઓ સ્વર્ગની રંભા! મારી માણુ પ્રીયા! આ તું શું ગુરખાઈ કરે છે! શું તને તારી જીંદગી વ્હાલી નથી?" રાણો તેણીના બેહદ ઉશકેરાતથી આતશીયા બનેલા ચેહેરા ઉપર વધુ ખેંચાઇ જઇ બોલી ઉઠયો.

"નીચ, હવસી! દુર—! તારી ઝેરી બયાનતી ઝબાનને તાળું માર! તારા જેવા હવસી જુદદીનને બસ પડવા કરતાં તો મરવું હઝાર દરજજે આબરૂ ભરયું અને ખુદા પસંદ છે. અગરજો આ ફરતું આસમાન ઉંચેથી નીચે તુટી પડે, દરીયાવનાં પાણી પેલા સામા પહાડની ટોંચે જઇ અડકે, યાતો આ રોશન ખુરશેદ અને માહતાબની સામ સામે લડી પડે, તોપણ-યાદ રાખ,- કે એક જુદદીનની સીરીએ એક સાચી જરથોસ્તી બાનુ કદી ચઢશે નહિ. એક જરથોસ્તી બાનુને પોતાનાં જાનની દરકાર કરતાં તો પોતાની પાકદામાનની વધુ દરકાર છે......ચાલ—હઠ—રસ્તો આપ!"

"નહી, કદી નહિ—!" રાણો તરડાઇને પોકારી ઉઠયો. "તારા જેવી અપસરાને તો હું મારી રાણી બનાવીશ! હા, ખુદ આગનીની ચેહમાંથી પણ તને ખેંચી કાઢીશ; ખુદ મરૂત્યની ભયંકર ચુંગાલમાંથી પણ તને ઝુંટવી લઇશ!"

"ચંડાળ—માણુસનાં રૂપમાં સેતાન? કોઇ બીજાની પરણેતરને જોરજુલમથી ઉપાડી જવા બદ નજર કરે છે, તો તારી પરણેતર કે બહેનને કોઇ બીજો તેમ ઉપાડી જાય તો તારી લાગણી શું થાય?—"

"ચુપ-દાકેણુ! વંત્રી, ખબરદાર જો કાંઇ વધુ બોલી છે તો! હું તો રાજ કર્તા છું. અને ગમે તે કરીશ!"

"આંહ–! ઠીક છે, તારે ગમે તે કરજે, પણ ખુદાની ગેબી લાકડીનો અવાજ નથી ! એક રાજકર્તા તરીકે તો તારી રૈયતનું રક્ષણ કરવું ઘટે છે."

"પ્રાણ પ્રીયા," રાણો એકાએક પોતાનો કઠોર અવાજ બદલી પતામણા સાદે બોલવા લાગ્યો. "તારા પદમણી જેવા મુખડાનો છાપ આ મારી છાતી માંથી કેમે કરી નીકળતોજ નથી. તું હજી પણ સમજ–પ્રીય મારી થા !" તે શબ્દો સાંભળતાં એક પળ જર ખરા જીગરથી કમકમી, પણ એકાએક કંઇક વીચાર સુઝવાથી તેણીનાં ઉશકેરાયલા ચેહરા ઉપર ભેદી ખુશાલીનું ધીમું હસણું ફેલાઇ ગયું, જેનો અર્થ રાણાએ પોતાની બુરી ઇચ્છા મુજબનો ધારચો, અને ખુશાલીથી તેણીના વધુ નજીક ગયો.

"રતનપુરનાં પ્રખ્યાત બહાદુર રાણા !" જરે નખરાંથી ધીમુ હસતાં કહયું. 'અગરજો તારા જીગરમાં મારી મુરતીનો છાપ મજબુત ચીટકી બેઠો છે, તે હું જલદીથી કાઢી શકીશ."

"આહ ! કેવા હર્ષ ઉપજાવનાર વાકયો ! મારી હરૂદયનું અમરૂત, ખચીત તું એકલીજ તેમ કરી શકશે." રાણો બેહદ ખુશાલી અને ફતેહથી ખીણી તેણીની વધુ નજીક આવતાં બોલી ઉઠયો.

રાણો નજીક આવતાંજ વીજળી જેવી ઝડપે જખમાયલી જરે પોતાની કમરેથી ખુરશેદનું માનીતું તેજી ખંજર ખેંચી કાડયું, અને બોલ બોલતામાં લંપટી ખુશાલીથી નભરવશ બનેલા પાપી રાણાના સીનામાં તે યાહોમ ચલાવી દેતાં, ફીટકાર અને ધીક્કારથી બોલી:–

"હવે તારી છાતીમાથી મારી યાદ સદાની વીસરાવી ! કંગાળ બુરી નજરનાં–તેં જે નીર્દોષ અબળાને તેણીના લગન ને દીને જુલમથી કેદ પકડી તેણી ઉપર બેહદ આજાબ પાડયા, તે "જખમાયલી લાગણીવાળી જર"નો મરતી વખતનો આ જાલીમ ફીનો છે ! આ ફતેહમંદ ફટકો તેણીની તેમજ બીજી પાર સણોની પાકદામન લુંટવાની ઇચ્છા કરનાર સામે બચાવનો ફટકો હતો ! આ તેજી ખંજરનો કાતીલ જરબ પારસીઓનાં પવીત્ર આતશને અપવીત્ર કરનારને અટકાવવાનું સાધન અને ખુદાના સીધા ઇનસાફનું હથીઆર બને છે. હવે પારસીઓનો આતશ તને બાળી ખાક પણ કરી તારી પાપી ડુંકી હસ્તી નાબુદ કરશે ! !"

જરનાં ભયંકર તાનાંજાનીભરયાં સખુનો મોહોતની ચુંગાળમાં સપડાયલો રાણો બેધ્યાન જેવો બની તસતસતી નજરથી હવામાં જોતો સાંભળતો ખાકમાં

"રતનપુરનાં પ્રખ્યાત બહાદુર રાણા!" જરે નગરાંથી ભેદી રીતે હસતાં કહ્યું ..."તારા ઝગરમાં મારી મુરતીનો છાપ મજબુત ચોટી બેઠો છે, તે હું જલદીથી કાઢી શકીશ"..... તેજ ળા વીજળી જેવા ઝડપે જખમાયલી જરે પોતાનું તેજ ખંજર તેના સીનામાં યાહોમ ચલાવ્યું..............

(સફો ૧૮૯.)

પડયો હતો. તેનાં છાતીનાં જખમમાંથી ધોધમાર લોહી જતું હતું. તે ધ્રુજતા નબળો પડતા અવાજે અચકાતાં બોલવા લાગયો:–

"હું–મરૂં છું...મને ક્ષમા કર ! ઓ પતીવ્રતા પારસણ ! મારા કુકર્મનું આ વાજબી ફળ–મલ્યું છે–અરરર–! એક પ્રતીવ્રતા સ્ત્રીને–પોતાની લાજ–કેટલી કીંમતી છે–ને આ મરતી ઘડીએ–આ સતવંતી બહાદુર પારસણે–મને પુરવાર કરી આપયું છે–આહ ! સેવટે ફતેહ સદગુણનીજ થઈ છે–મારી ખચીત હાર થઇ–"અરરર–હું મરૂં છું–! ઓ ! દુરવળી પેલોજ ભયંકર સાધુ સામે આવે છે–મને દુર કર–ને મને તાણુંના બાણથી–વીંધી નાંખશે–; આહ ! તેની આગ મચેતી–ખરીજ પડી અને–હું ધુળમાં રગદોળાયો–! હાય ! હાય !! મારૂ જવા ન મરતયુ–આટલું જલદી ! અરરર ! મેં...હા, મેં–પીતાનું રાજય મેળવવા કેવી આફાળઝીક કરી !–મને ક્ષમા કર ઓ પવીત્ર યોગી ! મારા પુજય વૃધ પીતાશ્રીના ખુન કરાવવા–માટે હું–બહુ પસતાવું છું–!! ઓ દયાલુ–છઈશ્વર મને ક્ષમા કર–ઓ ! ઓ !! મારી સામેથા–આ ભયભીત દહતયને–દુર કરો, મારૂં ગળું દાબે છે !! આ કાળા કદ રૂપા દઈતયો–કોણ છે ! તેઓ કાં મને મ રવા ધસ્યા આવે છે ! અરરર ! આ તો–મારા કુકર્મોના નીર્દોષ ભોગો–જણાય છે–છોડો–ઓ ! મને છો–ડો–"

એક છેલ્લો ભયભીત વાસવીસ,–કેજે તે કુછંડી, જુલમી, બેકદર પાપી સ ખસને એક ભયભીત દોજખી લાંબા જમાના જેવી ભયંકર લાગી, અને ખ રૂં દોજખ કેવું હોય છે તેનો શરૂઆતનો ખ્યાલ મેળવી,–એક વખતનો જાલી મ જુલમી ભોગવનાર રાણો દુર્યનસીંગ, આ દુનયાની નાપાયદારી અને પાક દામાનનીની આચુક ફતેહ નજરે જોઇ, પોતાની કહેવાતી 'ફતેહ મેળવવાની છે લ્લી પલે આ ફાની જેહાન છોડી પોતાની કરણીનો હીસાબ આપવા ચાલ્યો ગયો.

પ્રકરણ ૩૩ મું.

"આવાં અરદ્વીશુરની ગોદમા જર."

પોતાના તેમજ પોતાની કોમનાં મુદઇને ઠાર પડેલો જોઇ, જંગી જર આહેશાન અને સંતોષથી આસમાન તરફ ચશમો ફેંકી પાક અવસ્તાનાં કલામો બબડી, છેલ્લીવાર આસપાસની કુદરત ઉપર એક ઝડપી દુઃખી નજર ફેંકી, પોતાના પ્યારા ખાવીંદ, ગોલાબ જેવા બેટા રૂસ્તમ, હેતાળુ માતપીતા અને કુલ જરથોસ્તી કોમ ઉપર દુવાનાં આશીરવાદો બોલતી, જેવા રાણાના હજુરીયાઓ ગુસ્સાથી દીવાના બની તેની તરફ ધસી આવ્યા કે તેણી યાહોમ તાપી નદીમાં કુદી પડી કે તરતજ અશો આવાં અરદ્વીશુરે પોતાની માનીતી ભગતને ગોયા તરતજ પોતાની માવતર જેવી માયાળુ ગોદમાં દાબી દીધી હોય તેમ પાક પરેઝગાર, પાક દામાન, બહાદુર અને કોમ અભીમાની જંગી જર નદીમાં ગરક થઇ ગઇ! ખલાસ,—બહાદુર પાકઝાદ જરની જેહેમતનો અંત આવી ગયો.

નસીબદાર કદીમ પારસી કોમ! તારી નાની સંખ્યા છતાં તારી અત્યારસુધીની એક કોમ તરીકેની આબાહેદી હસ્તી છે, તે કોણુને આભારી છે! તારી હસ્તી હતી, છે અને ભવીષ્યમાં રહેશે તે ફકત તારા સંજાણના સપુત અરદેશર પહેલવાન જેવા દીનચુસ્ત જરથોસ્તી, કોમ અભીમાની અને બહાદુર બેટાઓથી; અને વરીયાવની જંગી જર જેવી ધર્મી, પાકદામાન, હીંમતવાન, સ્વભોગ આપનારી અને જુસ્સાદાર પારસી બેટીઓથીજ. ખચીત ખુદ હાલના જમાનામાં પણ સંજાણના શુરવીર અરદેશર જેવા જવાનો કોમમાં ચોકસ સંજોગો હેઠળ નીકળી પણ આવે, તેમજ વરીયાવની જંગી જર જેવી પાકઝાદ, દીનચુસ્ત અને બહાદુર બેટીઓ પણ બહાર પડે, તેમા શક રાખના જેવું કાંઇજ નથી; કારણ જે લોહી ૬૦૦ વર્ષ ઉપર સંજાણના જરથોસ્તીઓની રગોમાં દોડતુ હતું, તે આજે પણ પારસી કોમમાં વહે છે. તેના તાજા અચુક પુરાવા છેલ્લી મહાન લડાઇ, ૧૯૨૧ ના નવેમબર મહીનાનું મુંબઇનું હુલ્લડ, અને બીજા બહાદુરી અને દીનદારીના બનાવો પુરાપાડે છે, તેમજ બાનુઓનાં બાબનો પુરાવો તો રાજાબાઇ ટાવરની કરુણારસીક કહાણીનો મોજુદ છે. આ ઉપરથીજ હું વાજબી રીતે ફરીથી બોલીશ કે, "નસીબદાર કદીમ પારસી કોમ."

આપણી આ કથાનાં હવે છેવટના તબકકા ઉપર આપણે આવી ઉભા છીએ. દુર ઉભા રહી રસથી ભરપુર મામલો જોતા રાણાના હજુરીયાઓ ફકત

પોતાના તેમજ પોતાની પારસી કોમનાં દુશમનને ઠાર પડેલા જોઇ, જરે સંતોષ અને અંદેશાનથી આસમાન તરફ નજર ફેંકી.........પોતાનાં રાણાને ખાકમાં પડેલો જોઇ

એક પળની રમતમાં જે કાંઇ ગંભીર બની ગયું તે જોઇ દબાઇજ ગયા. એક પારસી અબળાના હાથે દુયાનસીંગ જેવા રાણો મારી જાય! તેઓ તે તરફ દોડયા કે જરે યાહોમ નદીમાં નંખાવી દીધું, અને રાણા નજીક જઇ જોય છે તો તને ક્યાગનો મોહોતની ચુંગાલમાં સપડાયલો દીઠો, જ્યારે જંગી જર તો પાણીમાં ગરક થઇ ગઇ હતી. આવી ભયભીત હાલતી જોઇ તેઓને ભારે ક્રોધ ચઢયો, તેથી તેઓએ નીર્દોષ પારસીઓ ઉપર હીચકારો કીનો લેવા તરતજ યુક્તીઓ રચી.

તેઓ બે ભાગમાં વહેંચાઇ ગયા, જેમાંની એક ટોળી વરીયાવ કસબામાં લુટફાટ કરવા તુટી પડી, જ્યારે બીજીએ રસ્તામા ભરાઇ રહી, ખાણીપીણીથી ચકચુર બનેલા અને નભરવસ હાલતમાં ઉજાણીંથી પાછા ફરતા પારસીઓને કતલ કરવા નીશ્ચય કર્યો હતો.

બહાદુર પાકઝાદ બાનુઓનાં ભયંકર છતાં મગરૂરી ઉપજાવનાર ફેજની ખબર કસબામાં ફેલાઇ ગઇ હતી, તેથી તો દરેક પારસી ઘરમાં ભારે ઉશકેરાટ ફેલાઇ ગયો, અને આગળ કરતાં વધુ કીના અને ઝનુનથી લુટાગઓ સામે લડવા કસબાનાં બાકી રહેલાં પારસી બુઝોર્ગો અને અધાર બાનુઆએ કસદ કર્યો.

કોઇ પણ પારસી ઉપર વૈર લેવાનાં આંધળા ઝનુનથી ક્રૂર ગરાસીઆઓ કસબા ઉપર તુટી પડયા, અને તેઓના આવકાર પણ તેવોજ મળ્યો. પોતાની જીંદગીની સાંઝ જોતા બુઝોરગ પારસીઓ પોતાના જીવની જરા પણ દરકાર વગર અજબ જોર અને જુસ્સાથી સામે થયા. દરેક ઘેરેઘર ગરાસ્યાઓને સખત માર પડયો. અગીયારીનો બચાવ પણ જરની બહાદુર માવતર અને બીજી દીનદાર બાનુઓએ ફતેહમંદીથી કરયો જેથી ઘરનાં હેતાળુ મરદોનાં આવવાનાં વખત સુધી તેઓ ટકી રહ્યાં.

હવે જેવી જવાન બાનુઓ જરની સરદારી હેઠળ રાણા સામે લડવા ગઇ કે તેજ વેળા શેઠાણી માણેકબાઇએ સમયસુચકતા વાપરી એક વીશ્વાસુ નોકરને "બાગે ગુલશન"મા આફતની ખબર કરવા દોડાવયો હતો. તે નોકર તયાં ગયા તે વેળા ખાણીપીણીની મોજમજાહમાં જરથોસ્તીઓ એટલા મશગુલ થયા હતા, અને કમનશીબે દારૂ અને તાડીનો એટલો તો ઉદાર રીતથી ઉપયોગ થયો હતો કે ભાગયેજ તેઓ સમનોલ શાંત મગજથી પોતા ઉપરની આફતનો ખ્યાલ કરી શકયા. તોપણ કેફી પીણાની ઘેનની અસર થોડાક બહાદુર જવાનો ખંખેરી નાખી છુટા થયા અને યાહોમ વરીયાવ તરફ ધસ્યા ગયા. પણ આદ

સોસ! તેઓને ઘણું મોડું થયું હતું. પાકઝાદ બહાદુર પારસણો કયારનીએ પોતાંની પાકદામાનીની મોંઘી કીંમત આપી કાંતો લડાઇનાં મયદાને કે કાં તો તાપી નદીના સરદ તળીએ સદાની સુતી હતી. તે ગણુત્રીનાં જવાનોને અફસોસ કે દુઃખથી લોહીનાં આંસુઓ પાડવાનો તે વખત ન હતો. તેઓ તો જાલીમ કેહેરથી, ઝનુની ગાંડા બની વગર દયાએ એકેએક ગરાસયાને મોહલે મોહલે ચુંટી ચુંટી જીવથી મારયો. તેઓ દરેકમાં તે વેળા ગોયા દશ દશ માણસનું જોર આવયું હતું.

થોડીવારમાં બીજા જરથોસ્તીઓ મીતાહાર સથીતીમાં આવી ઝડપથી વરીયાવ તરફ આવતા ગાડીઓમા આવતા હતા, જેઓ ઉપર જંગલમાં ભરાઇ બેઠલા ગરાસ્યાઓએ એકાએક ઝનુની હુમલો કરયો, જેથી કેટલાક જરથોસ્તીઓ બચાવના સાધન વગર માર્યા ગયા. જેમાં કમનશીબે બહાદુર ખુરશેદ પણ એક હતો. બીજી જરથોસ્તી ટોળીને વખતસર ખબર પડવાથી તેઓ જંગલ તરફ આગળ ન વધતા સલામત જગે થોભી ગયા, જયાં થોડી વારમાં વરીયાવથી હથીયાર બંધ જવાનયાઓ દોડી આવી જંગલમાના ગરાસ્યાઓને ખુહારી સાથ મારી નહસાડયા, અને તેઓને સલામત વરીયાવમાં લાવયા.

તે ફ્રરવરદીન મહીનો અને અરસેસંગ રોજની ભયભીત રાતનું વરણન કોણથી થાય! ગોયા તે દહાડો નાપાક આમેમધનની ફતેહ માટેજ જાણે ઉગયો હતો! એક ઇનસાનની છાતીમાં બરપા થયેલા કીના, હવસ અને લોભની લાગણીઓનું નાશકારક પરીણામ તે દીવસની સંખયાબંધ માણસોની કતલ હતી દુનયાની વરૂદ્ધી અને સુલેહ–સંપજ માટે દરેક ઇનસાને ડાઘ વગરનું જીગર રાખવાની કેટલી જરૂર છે તે આ બનાવ ઉપરથી કોણ ના પાડશે!

વરીયાવ કસબાનું એકેએક જરથોસ્તી ઘર માહેતમ અને શોકમાં ડુબી ગયું. કેટલાંક કુટુંબમાં તો વહુ અને દીકરા મારયા ગયા, તો કેટલાક કુંટુબનાં તો નવજવાન બેટાઓ ઉજાણીથી પાછા ફરતા દગાથી મારયા ગયા હતા, તો કેટલાક ઘરોનાં પાલનહાર પુરખઓ સદાનાં ગેરહાજર થયા હતા, જયારે ઘણીક જગયે તો નાના દુધમલ બુલકાંઓની માવતરો કાંતો લડાઇનાં મયદાનમાં કે તાપી નદીનાં તળયામાં તે સાંઝેથી સદાની સુતી હતી. ગમ, અફસોસ અને નીરાશીનું ગમગીન રાજ તે રાત આખા કસબા ઉપર ચાલતું હતું. કુદરતી રીતે દોખમાનો દેખાવ ગંભીર અને ગમગીન બનાવનાર હોય છે, તેમાં તે કમબખ્ત દીનની બીજે દીને સંખ્યા બંધ લાશો ચઢાવવાનો દેખાવ તો ખચીતજ વેહદયભેદક અને મગજથી બે મગજ બનાવવાને પુરતો હતો. તે લાશો

ને અવલમંજલ પહોંચાડવા જેઓ જીવતા રહયા હતા તેઓએ પોતાની હસ્તી ને જીગરનાં ઉંડાણુથી કદુવા અને હાય મારી. અફસોસ ! તેઓની આંખ્યામાંથી લોહીનાંજ આંસુ ટપકયા હતાં. બસ—તે બનાવ ઉપર વધુ મુનાઝહત કરવાનું વાંચનારની લાગણી ઉપર આજાબ ગુજારવા બરોબર ગણીશું અને હયાંજ અટકીશું.

પોતાની બુરી કરણીને વાજબી ફેજે પુગેલા નીમકહરામ મુલચંદ વાણ્યાની લાશ તે રાત્રે કોહલા અને બીજા વન ચરોએ એટલી તો ચુંથી નાખી હતી કે ભાગ્યેજ ઓળખી શકાય. આ લોભ્યા નીમકહરામ નોકરના સ્વારથી લોભનાં પરીણામમાં, શાંત, સુખી અને સંતોષી વરીયાવ કસ્બા ઉપર મહાભારત આફત ઉતરી આવી હતી; જયારે હવસી ખવાસનો. બેઅકલી રાણો નીરાશીનાં ઝનુનમાં આવી પોતાની પાપી કરણીનો બહુજ ઉતાવળે છેડો લાવ્યો હતો.

રાણા દુરયાનસંગની લાશ, જે થોડા ગરાસ્યાઓ ઝનુનથી દીવાના બનેલા પારસી જવાનોના સપાટામાંથી છટકય હતા, તેઓએ તેને રાતની વખતે ભારે દોડાદોડીમા પેલીજ ટેકરી આગળ લઇ ગયા, કે જેનાં એક એકાંત ખુણામાં ભેગા મળી રાણાએ બબે મરતબે વરીયાવનાં પારસીઓ માટે કાવત્રાં રચ્યાં હતાં, અને બબે વાર તેને તે બાબે સખતની ચેતવણી પેલા પરેઝગારે આપી હતી. તે તેડાના સંજોગ હેઠળ ગેયા તે પાક સાધુની નજર આગળજ તે કમબખ્ત રાણાની લાશને તે રાતના ગમગીન વખતે તેઓએ અગ્નીદાહ કરી!

રાણાનાં અકાળ ફેજથી કોઇ પણ દલગીર નહી થયું, કારણ તેની ટુંક રાજકારકીદીમાં તેના બાપની સુખી સંતોષી રઇયતને નેણે દુઃખી કરવાનું કાંઇજ બાકી રાખ્યું ન હતું, પોતાની હવસી મોજમજાહનાં બખલુટ ખરચને પુગી વળવા, તેણે ગરીબ રઇયતને નીચવવાના કરો નાખ્યા અને બીજા અત્યાચારો કરયા હતા.

દરેક પારસી ઘર હવે સુમશાન બની ગયું હતું. સંસારની રાહબર ફરેસ્તા જેવી બાનુઓ વગર, મરદોને દહાડો ઝેર સમાન કડવો લાગતો હતો; જયારે પાલનહાર બહાદુર સરતાજો વગર બાનુઓની જીંદગી અકારી થઇ પડી હતી. ઘરની બાનુઓની વપરાતી ચીજો ઉપર ધુળ પડેલી જોઇ દરેક દુઃખી પારસી મરદના જીગરમાથી સરદ હાય બાહેર પડતી હતી, અને જીગરમાં જુદાઇનો જાલીમ ચમટો તુટતો હતો; જયારે પોતાનાં બહેસ્તનશીન થયલા વહાલા સપુતોનાં વસ્ત્રો, વાપરવાની ચીજો હથીયારો વગેરે એક ખુણે પડેલાં જોઇ, એક માવતર, કે ધણીયાણી કે બહેન ગમનાંજ આસુંઓથી હરદમ પોતાની નરમ છાતી ભીં

જવતી હતી. ફક્ત થોડા કલાકની રમતમાં પહેલવાન જેવા વ્હાલાઓ ખોહવાનું જાલીમ દુઃખ કોણુ શાંખે! અફસોસ! ફરતા આસમાન અને દગાખોર તકદીર, તેં આ દુન્યાને કેવી ઢંગઢડા વગરની નાપાયદાર બનાવી છે?

પણુ તે જગ્યામાં રહી ચાલુ હાય સોસારાભરી જીંદગી કેમ નીભે? જ્યાં ઘરબાર, વાડી-વજીફા સરવ અકારાં થેઇ જાય ત્યાં વસેલું શા ખપનું!

બહાદુર બેટી અને જોરમંદ પહેલવાન જેવા જમાઇની ચાર દહાડાની ગંભીર મરણુ ક્રીયા પૂર આસ્થાથી કરી, ફક્ત થોડા કલાકોની આફતના જાલીમાં ફટકાયા કચડાઇ બીજાં ૧૦ વરષ, બુઢા થઇ ગયલા, જરનાં માતપીતા માણેક બાઇ અને જેહાંગીર શાહે પોતાના વીશ્વાસુ જયોતીશીની સલાહ પુછી કે તેઓ તેમજ સરવ પારસીઓ વરીયાવ સદાનું છોડી જવા માંગતા હતા, તે બાબે ફળ જોવું અને મુહુરત કહેવું.

તે પઢેલ પંડીતે પોતાનાં હુન્નરનાં દરીયાવમાં બુડકી મારી, લાંબી ગણુત્રી પછી જણાવ્યું કે ખુદ ગ્રહોની ચાલીજ એવી બુરી હતી કે તેઓને વતન છોડવું પડે, માટે તે છોડી જવામાંજ લાભ અને દુઃખી મનને શાંતી મળે તેમ હતું; અને લેસ્પતવાર અને પારસી અરદીબેહેસ્ત મહીનાનો રોજ આદર અનુકુલ હતો એમ જણાવ્યું.

વરીયાવ ઉપરની કરૂણારસીક આફતની ગમખ્વાર ખબર જ્યારે બીજા પારસી સંસથાનોમા ફેલાઇ ગઇ, ત્યારે સઘળોનાં જરથોસ્તીઓમાં ભારે ગમગીની ફેલાઇ. બેઠી વહેવારથી તે વેળાની જરથોસ્તીઓમા જાણીતી "ધરમની ટેકરી" નવસારી, વરીયાવ સાથ સંબંધ ધરાવતી હોવાથી, વરીયાવનાં દુઃખી જરથોસ્તીઓને નવસારીમાં આવી વસવા નવસારીનાં હમદીનોએ ખાસ આમત્રણુ કરયા; જે દીલસોઝ તેડાનો સ્વીકાર કરવાના વરીયાવનાં પારસીઓને ત્રણુ ત્રણુ મુસ્તકીમ કારણુ જણાયાં. પહેલું તો જયાં પોતાનાં વ્હાલાઓનાં કરૂણારસીક કેજ આવ્યા ત્યાં હવે વધુવાર વસવું અસહ્ય દુઃખ જેવું થઇ પડયું; બીજું, નવસારી ધરમ ક્રીયા અને બીજી જરથોસ્તી મહઝબની તરીકો પાળવાની સારી સગવડ ધરાવતું હતું કારણુ તે ઇરાનશાહ વાલા સંજાણુ શેહેરથી ફક્ત બીજે દરજ્જે ઉતરતું ગણાતું હતું; અને ત્રીજું કારણુ, સંસાર ચલાવવાની તે વેળાનાં સંજોગ હેઠળ ઉભી થયલી મુશીબતો દુર થાય તેમ હતું.

આ ઉપરથી વરીયાવનાં પારસીઓની બહુ મોટી સંખ્યા દુઃખી અને દરદમંદ જીગરે પોતાનાં બાપીકા વાડી વજીફા, ખેતરો, અને ઘરબાર વગેરે વેચી નાંખી તે વેળાનાં નવસારીના એક ભાગ મલેશરમાં જઇ વસ્યા, જયારે બાકીની

જુજ સંખ્યાએ વરીયાવમાં વસવાટ ચાલુ રાખ્યો હતો, ત્યારે બીજા કેટલાક આસપાસનાં બીજા ગામડાઓમાં જઇ વસ્યા હતાં.

જંગી જરનો દેલાવર બેટો રૂસ્તમ હુમરનો થતાં બચીતજ પોતાની વ્હાલી પાકઝાદ માવતર અને નેકનામ પેદરનું વેર લેવા તલબગાર બન્યો હતો, અને તેને બચીતજ તેવખતનાં ગુજરાતનાં અશાંત મામલાથી તેવી તક મલી હતી, જેનો કીસ્સો ભવીષ્યની કોઈ તકે મારા હમદીનો સનમુખ રજુ કરવાની હકીર આશા રાખે છે.*

[* નોટ—જાણીતાં નવસારીનાં લખનાર શેઠ સો. મં. દેસાઇ પોતાની "જંગે વરીયાવ"નાં આરટીકલમાં કહે છે કે:—

"ઇરાની ખમીર એવું જણાઇ ચુકયું કે છે એક ઇરાની બચ્ચો પોતાનાં બાપનાં ખુનનો બદલો લેવાને, કીંવા પોતાના વડવાનાં ખુનનો બદલો ખુનથી લેવાને હંમેશા તત્પર રહેતો હતો. તેજપ્રમાણે સુરતનાં પારસંઓ કંઇ જમાનાઓ સુધી કામરેજ અને માંડવી તાલુકાઓનાં ગામોનાં જે ભીલોએ વરીયાવનાં પારસીઓની કતલ ચલાવી હતી, તેનું વેર લેવાનું ચાલુ રાખ્યું હતું. તક મળતાંજ ભીલો અને કોળીઓનો કાંટો કાઢવાનો બંદોબસ્ત કરવા સુરતી પારસીઓ એકઠા થઇ જતા હતા.........પરંતુ વરીયાવ બેહેદીનોની કતલનું સંપુર્ણ વેર ખાં૦ બા૦ અરદેશર કોટવાલે પુરે પુરા લીધાં હતાં.........ઇ૦ સ૦ ૧૮૫૬ માં તેવણ ગુજરી ગયા ત્યાંસુધી રતનપુર વગાના ને માડવી તાલુકાનાં ભીલો તથા ગરાસ્યા ને કોળી લુટારાઓનું તેમણે નીકંદન કરયું હતું."]

જે જરથોસ્તીઓ નવસારી જઇ વસ્યા તેઓ મહોલ્લાઓમાં ઘરબાર માંડી યા સગા સ્નેહીઓ સાથ વસ્યા હતા, તેઓનાં વંશજો હજી પણ નવસારીમાં વસે છે, ને એ પોતાની પાકદામાન બાનુ વડીલોએ પાકદામાન ખાતર જે મહાન ભોગ પોતાના કીંમતી જાનનાં આપ્યા હત, તેની ગંભીર પણ મગરૂરી ઉપજાવનરી યાદમાં દર વરસ "જંગે વરીયાવ-પરબ" ને નામે શહેનશાહી ફરવરદીન મહીને અને આરદીબેસ્ત રોજે, મોટા ઉત્સાહ, ભકતીભાવ અને અહેશાનથી બાજ, જશન વગેરે કરે છે. અને આવી રીતે કોમી તવારીખનાં એક મગરૂર બનાવને હજી સુધી જીવતો જાગતો રાખવાની તારીફ લાયક હોંસ બતાવે છે. આજ છેલ્લા બે વરસ થયા આ લખનાર અને મી૦ બેહમન સો. બનાજીએ મુંબઇમાં પણ આ તહેવાર ભારે દબદબાથી પાળવાની શરૂઆત કરી છે.

હીસાબ ચુકતે !

અમારી તરફ મુજબ નવસારીનાં તકદીરમાં તે વરસ ઘણાએક નાચાર ઘર બાર વગરનાં થઇ પડેલા જરથોસ્તીઓને આસરો આપવાનું લખાયલું હતું. વરીયાવના જંગ પછી વરીયાવાઓ ત્યાં જઇ વસ્યા, અને ત્યાર પછી થોડા મહીનામાં તો સંજાણના બીજા ખાનાખરાબીભરયાં જંગમાં, અસાધારણ મોટી સંખ્યાનાં મુસલમાન લસ્કરનાં હાથે પારસી પહેલવાન અરદેશરનાં મારયા જવાથી, સંજાણ શહેર નાશ પામ્યું અને સેંકડો જરથોસ્તીઓ લડાઇમાં માર્યા ગયા, જયારે બાકીનાં પાક ઇરાનશાહને લઇ ૧૨ માઇલ દુર દક્ષીણમા આવેલા બાહરોટ પહાડ ઉપર લઇ જઇ રહયા તે અરસામાં ઘરબાર વગરનાં થઇ પરેલા ઘણા એક જરથોસ્તીઓને દીલસોજ નવસારીએ આશરો આપ્યો હોય, એમ શંકા વગર ધારી શકાય.

જાલીમ ભીમા બીલ લુટારાનો અંત પણ તે અરસામાં આવી ગયો, જયારે સંજાણની પહેલી લડાઇમાં સખ્ત હાર પારસીઓનાં હાથે ખાના અલેફખાનનું લશકર પરાંગંદે સ્થીતીમાં પાછું ગુજરાત તરફ ફરતું હતું, ત્યારે તે નાશ પામેલા લશકરને વારંવર જંગલોમાં એકાએક છાપો મારી હેરાન કરવા અને લુટવા તેણે કંઇ બાકી રાખ્યું ન હતું. તેથી જયારે બીજી થોડા માસ પછી એક ગંજાવર લશકર લઇ અલેફ ખાન સંજાણ ઉપર ચઢાઇ લઇ ગયો અને ફતેહમંદ થઇ પાછો ફરયો ત્યારે તેણે ભીમા બીલને સપડાવવા બહુ સંભાળ અને યુકતીવંત છટકા માંડયા, જેમાં આખરે ભીમો પોતાની ટોળી સાથ સપડાઇ ગયો, જેથી કીનાથી ટવળતા મુસલમાનોએ તેને તેમજ તેનાં ગોઠયાઓને બહુ ઘાતકી રીતે રીબાવી રીબાવી ઠાર કરયા હતા.

છેલ્લો એક ખુલાસો બાકી રહી ગયો છે.

પારસીઓના સદગુણોની કદર બુજનાર, તેઓનાં વખાણ ગાનાર તેઓનાં આભારમાં ડુબેલો દીલસોજ હીન્દુ મીત્ર માણેકચંદ સાહુકાર વરીયાવનાં કરૂણારસીક બનાવને લીધે જરથાનુ, ખુરશેદ, સોહેરાબ, નવાઝ વગેરેના અકાળ મોતથી એટલો તો દુ:ખી અને ગમગીન બની ગયો કે તેને આ બેકદર ગેરઇનસાફી ફાની દુન્યામાં વધુવાર જીવવું અકારૂં લાગ્યું, તેથી તેણે લાચારીથી પોતાની કુદરતી હસ્તી લંબાય તયાંસુધી તે કાળ ગુજારવા એક સાધુની અશો જીંદગી ગુજારવા પસંદ કરયું.

વરીયાવની પુરવે આવેલી પવીત્ર ટેકરી ઉપર જે અશો પરેઝગાર પુરૂષ ખુદાતાલાની પરસતેજમાં પોતાનો કાળ નીરવાહ કરતો હતો. અને જે આબેહે તેને

વખતસર જાહેર થઇ ચેતવણી આપી ભીમા ભીલનાં પંજામાંથી બચાવ્યો હતો, તેની શોધમાં તે પોતાની લાખોની દોલત તેમજ કુટુંબ કબીલો છોડી દઇ નીકળ્યો, અને દીવસો સુધી ભટકતાં આખરે તે પરેઝગાર મલા ગયો જેના ચરણે પડી તેનો નાચીઝ ચેલો બન્યો. વરસો સુધી તે કીરતારની ચાલુ એબાદત કરતાં, આખરે તે રવાનની એવી ઉંચ સ્થીતીમાં પુગ્યો કે જેથી તે પોતાની મોટી ઇચ્છા જે બહાદુર ખુરશેદ અને જંગી જરનાં ફરોહરોને જોવાની હતી તે બર લાવી શક્યો. તેની અંતર દ્રષ્ટી અને આત્મજ્ઞાન એટલું ખીલ્યું હતું કે તે આ જેહાન છોડી ગયલા કોઇ પણ ઇનશાનના ફરોહરને જોઇ શકતો તેમજ તની સાથ વાતચીત પણ કરી શકતો. તેની આવી શકતીનાં બળની મદદથી તેણે ભારે ખુશાલી અને સંતાપથી જોયું અને જાણ્યું કે જંગે વરીયાવમાં પોતાની ફરજ માન ખાતર જાનનાં ભોગ આપનારી અશો પારસણોને મીનોઇ જેહાનમાં ખચીતજ શનારે બહેસ્ત મળ્યું હતું, અને તેઓ આ ખાકી જેહાન કરતા તે મીનોઇ હસ્તીમાં ખચીતજ બહુ સુખી અને સંતોષી હતાં.

આવી રીતે, આ ફાની જેહાનમાં ઇનસાનની નજરમા જો કે તેઓએ આપેલા ભોગનો ઇનશાફી બદલો ખુલ્લો મળેલો જણાયો ન હતો, પણ તે હંમેશગી દુન્યામાં તો ખચીતજ તે કરીમ કારસાજ તરફથી તેઓને ચોખ્ખો ઇનસાફ મળી ચુક્યો હતો.

* * *

મહેરબાન વાંચનાર—આહીં મારી નાચીઝ કલમની ગંભીર આહના કોશેશ ખતમ થાય છે, જેમાં અલબત ખામી ભર્યું ઘણું હશે, જે તરફ મોટા દીલથી નાખતી ભરી નજર કરી મને માફ કરશોજી !

સેવટના બે બોલ !

આજે ખતમ થતી મારી પારસી તવારીખી કથાનાં સંબંધમાં બે-બોલ લખવાની રજા લઉં છું. આ કથા મારી આગાઉ જામેમા છપાયલી વારતા "સંજાણુનો સપુત" માફક પુસતક રૂપે બહાર પાડવા અનેક ઠેકાણેથી સુચના થઇ છે, તેથી તેને અનુસરીને આ કથા થોડા વખતમાં ચોપડીનાં આકારમાં બાહેર પડનાર છે. આશા છે કે મારા કદરદાન હમદીનો તેને હંમેશનો માયાલુ આવકાર આપશે, તેમજ ધંધાદારી જરથોસતીઓ પણ આગાઉ માફક પોતાની જાહેર ખબ આપી, ચોપડીની શોભામાં તેમજ મારા ઉપરના આભારમાં વધારો કરશે. ચોપડીનું પુઠું મોટા ખરચે ખાસ ઇંગલાંડથી મંગાવવામાં આવશે. વારતાનાં સંબંધના ચીત્રો માટે મી૦ પીજામનો મારે ખાસ આભાર માનવો જોઇએ. કેટલાક, જે ચીત્રો આપવામા આવયાં હતાં, તે વારતાનાં બનાવોનાં ખાસ સંજોગ દેખાડનારા હતાં, તે સદંતર ભુલી જઇ પોતાની અજ્ઞાનતાથી જે ટીકા કતા હતા તે દીલગીરીભરયું હતું.

મને વારંવાર કહેવામાં આવતું હતું કે મારી "સંજાણુના સપુત" વાલી વારતાને નાટક રૂપે રજુ કરવાથી કોમમાં કંઇક નવોજ જુસ્સો ઉતપને થાય. આ સુચના મેં ઉપાડી લીધી છે. ઇરાન લીગના આભારથી તા૦ ૨૩-૨-૨૪ ને દીને મારા મીત્ર ભાઇ હરમીસના કલમથી લખાયલો નાટક "સંજાણુની સરજત" જે બરલીંગટન-કલબનાં ઉતસાહી જવાનોએ પુર છટાથી ભજવયો હતો, તે જોતાંજ મારી ખાત્રી થઇ હતી કે આવા જવાનો જરૂરજ "સજાણુનાં સપુત"ના નાટકને પુરતો ઇનશાફ આપી શકશે. કલબનાં માલેક મી૦ મહેતાએ અને દરેક મદદ આપવા કબુલ કરયું છે, તેથી ચંદરોજમાં એક કરતા વધુ પારસી તવારીખી નાટકો લખવાની સેવક ઇચ્છા રાખે છે.

પ્રીન્ટીંગમાં અહીંતહીં ભુલો જોવામાં આવશે, ત બાબે અહીં ખુલાસો કરવો જોઇએ કે આ વાત એક re-print છે, અને તેથી ભુલો થવાન સંભવ કુદરતી થાય છે.

કઇખુસરો અ. ફીટર.

મુંબઇ તા૦ ૭-૩-૨૪.

ખ્યાલે "જ ગે વરિયાવ" માટે જુઓ પાછલું પાનું.

ખ્યાલે "જંગે વરિયાવ"

ખોલાસાનાં બે બોલ.

જંગે વરિયાવનાં કરૂણારસીક કિસ્સાને ઘટતી અગત્યતા આજ છેલ્લાં ત્રણ વર્ષ થયાં મુંબઇમાં આપવામાં આવી છે. આ બનાવને મુંબઇમાં પારસી જીગરમાં સદા રોશન રાખવા માટે પહેલ કાઢનાર મી૦ કેખુશરો અરદેશર ફીટર છે, જેવણે આ પારસી તવારિખી કીસ્સાને યાદગાર રાખવા એક તવારિખી કથા તેમજ નાટક, અને લખાણો બાહેર પાડયાં છે. આ ચલવલને વધુ ઉત્સાહ આપવા તેવણુનાં મિત્ર ભાઈ બેહમન સો૦ બનાજી પણ બહુ જેહેમત ખેંચી રહયા છે. જાણીતી "જશન કમીટી" અને "રથેસ્તાર મંડળ" પણ શહેનશાહી ફરવરદીન મહિનાનો અરશીસંગ રોજ–કે આ કિસ્સાનો રોજ ગણાય છે–તે ઘટતી ગંભીરાઇથી પાળવા કોશેશ કરી રહયા છે. વરિયાવની બાનુઓની યાદનો બાનુઓનો ગાહંમબાર અને જશનની ક્રિયા છેલ્લા બે ત્રણ વર્ષથી રથેસ્થાર મંડળે ચાલુ રાખ્યું છે. એ ખુશાલીની વાત છે. આ મારો ખાસ જોડેલો અદના ખ્યાલ પણ આ કરૂણારસી કિસ્સાની યાદ કોમમાં તાજી રાખવાનું સાધન થઈ પડશે એવી મારી ખાત્રી છે. પારસી કોમી જુસ્સો, અને બીજા સદગુણો ખીલવવા માટે જે ઉમંગી હમદીનો વખાણવા જોગ કોશેશ કરી રહયા છે, એ કોમને ખચીતજ મગરૂરી પેદા કરનાર કેહેવાય.

યથા જમીઆત યથા આફ્રીનામે.

ખાકસાર **આદીલ.**

મુંબઈ, તા૦ ૪–૧૦–૧૯૨૩.

ખ્યાલ.

(બાહુર-જરફી-લંગડી.)

શ્રોતા જણો નરો નારો = ખસ્તેકુરતીયાંનો યારો
દીનદારો યકીનદારો = સુનો ઉમંગ ધરી
આજ સુનાવું = જંગે વરિયાવની કીર્તિ જોશ ભરી.
શેહેર સુરત છે સંગ્રામ = તાપી માતાને મુકામ
આવ્યું છે વરિયાવ ગામ = ફળફુલ ગુલઝાર
જ્યાં ઝરથોસ્તી = હતાં આબાદી ભરેલાં કારેકાર.
હતાં હાટો ને બઝારો = ધિકતા વણજો વેપારો
સુખી હતાં નરો નારો = રેહેતાં સાંજ ને સવાર
પાક ધર્મ પર = ફીદા તન મનથી હતાં ધર્મી દીનદાર.

(શેર)

તનો મનથી મઝહબે પાકની-સર્વે તરીકતો પાળતાં,
ભણતાં અવસ્તા ઝંદગી-જેઓ ચાલતાં ને હાલતાં.
બોતેર અશોઇ પાલતાં-નેકીમાં ઝીંદગી ગાળતાં,
જાળવતાં દાંમનો પાકથી-નીતિની રાહે ચાલતાં.

(જુલ)

નર નેક હતા બાહદુરોને હિંમતવાંનો,
દીનદારો દીન ઊપર કરતા જાન કુરબાંનો;
પરહેઝગાર બાનુઓથી ઝઘડ જવાંનો-
શુરવિર ખમીરે ક્યાંની પાક દામાંનો.

(દુહો)

પાક અસમત પર પડે કદી
દેવા પોતાનો જાન,
તો પણ ક્યાં ડરતી હતી
નારો નીતિવાંન.

ઘંન્ય એવા નેમાગાંનો = ગોરા શુરા ધૈર્યવાંનો
ધિરા વિરા ને બળવાંનો = નહીં ફેર જરી
આજ સુનાવું = જંગે વરિયાવની કીર્તિ જોશ ભરી.

નગરી રતનપુરનો રાણો = એક ગરાસિઓ દેહવાણો
જેના તાબા અંદર જાણો = વરિયાવનું ગામ
મેહેસુલ કાજે = પડયો વાંધો દીનદારોથી સરિયામ.
કીધી જંગની તૈયારી = ફ્ઓજો લડવાને ઊતારી
વાતો વેરની વિચારી = ધાર્યું કરપીણુ કામ
એકાએકી = આવી પેદળ સવાર ટુકડીઓ તમામ.

(શેર)

બદબખ્ત તે દહાડો હતો–હતું વિઘ્ન નર ને નારનું,
મર્દો ગયાં દૂર ગામથી–કરવા જશન દાદારનું.
થયા મસ્ત મયનોશી કરી–નહીં ભાન હતું ઘરબારનું,
ભયભિત આવ્યું સર બસર–વાદળ છરીની ધારનું.

(જુલ)

થઇ ખબર ફ્ઓજની એક શુરવિર નારીને,
પડી બાહાર બચાવા પાક અશુમત ધારીને;
ધર્મના જનુને પોકાર એક મારીને,
ઉશ્કેરી ગામની અબળાઓ સારીને.

(દુહો)

તંગ કમર જંગની કરી
લઈ મરદાંના વેશ,
પેહેર્યાં તન બખ્તરો કોલાહ
અને છુપાવ્યા કેશ.

ધર્યા ઢાલો ને તલવાર = કમાં તિરો આબદાર
પડી લડવા કાજે બાહાર = બાહદરી કરી
આજ સુનાવું = જંગે વરિયાવની કીર્તિ જોશ ભરી.

૨

આવી જંગને મેદાન = જંગી વાઘણો સમાન
ધ્રુંજાવી ધર્તિ આસ્માન = માર્યા શત્રુઓને ઠાર
લાવી શુરાતન = શુરપર ચઢી લડી જંગમાં ખુંનખાર.
એવી શમશીરો ચલાવી = જાણે વિજળીઓ વર્સાવી
ગોયા લોહીની બનાવી = નદિઓ બેશુમાર
ફતેહનો ઝુંડો = ઉડાવ્યો ધન્ય એવી કુલ કયાંની નાર.

કેરશાસ્પ નામું.

એડીટ. કરનાર—**મી૦ બમનજી નસરવાનજી ધાભર**, એમ. એ.

પારસી **પહેલવાનોનાં** પરાક્રમો ઉધરતી ઓલાદની જાણમાં લાવવાના નેક હેતુથી ઈરાની નામાંકીત પહેલવાનોનાં નામાંઓ, અમારા મરહુમ પિતાજી **મરહુમ જેહાંગીર બેનનજી કરાણીએ** પ્રગટ કીધાં હતાં, તે નવા તૌર પર સુધારા–વધારા તેમજ જરૂર જોગી ફુટ નોટના ઉમેરા સાથે અનેક ભાષાઓના જાણનાર એકાંત અભ્યાસી **શેઠ બમનજી ન. ધાભર, એમ. એ.** નાં Introducti.n સાથે બાહેર પાડવાની શરૂઆત કીધી છે, જેનું પહેલું વોલ્યુમ **કેરશાસ્પ નામું** બાહેર પડ્યું છે.

મી૦ બમનજી ધાભર "**કેરશાસ્પ નામાં**"નાં Introduction માં **લખે છે કે** "ઈન્ડયા ઓફીસ" કેખાબખાનાના **ફારસી** હસ્ત-લેખોવાળાં પહેલાં દફતરમાં (૧૯૦૩) કહે છે કે આ નામું સાધારણ રાતે 'અસદી' નામના શખ્સે લખેલું ધારવામાં આવે છે, કે જે 'અસદી' શાયર ફીરદુસીનો તો ઉસ્તાદ થાય—હવે આ નામું હીજરી ૪૮૫ (ઈ. સ. ૧૦૬૬) માં તૈયાર થયું હતું તે તારીખ ચોકસ છે. પહેલવી તેમજ ફારસી પુસ્તકો પ્રમાણે **કેરશાસ્પે પોતાનાં** મોટાં પરાક્રમોથી આ જહાંનને દેવદરૂજ તેમજ દુરવં-દીથી નીરાળી કીધી હતી અને તેમ કરી અશોઇનો વધારો કરયો હતો."

ઉધરતી ઓલાદને બીજાં–ત્રીજાં ભલતાં પુસ્તકો વાંચવા આપો તે કરતાં આ પહેલવાનોનાં નામાંઓ વંચાવવે પુરાતન ઈરાની સલતનત, ઈરાની પાદશાહત, ઈરાની જોર-જોમ, ઈરાની નેક દયાનત, ઈરાની ધરમ ઉપરની જાનફેશાની, અને ઈરાની પુરાતન મહેમાનદારી । અસલી તૌર યાદ કરનારાં રસીલાં દાસ્તાનો વાંચવા વંચાવવાથી ઉધરતી ઓલાદમાં પોતાના પુરાતન શહેનશાહી બાપ દાદાઓ માટે માન ઉત્પન્ન થવા સાથે ચારીત્ર Character ઉપર ઘણી ઉત્તમ અસર કરશે.

કીમત રૂપ્યા હડી

જેહાંગીર બી૦ કરાણીના છોકરાઓ,

૨૨૦–૨૨૨, પારસી બજાર, કોટ, મુંબઈ.

ટેલીગ્રાફીક એડરેસ "Jebekarani," મુંબઈ.

(શેર)

હાર્યા ગરાસ્યાઓ લડી–શુરવિર નારો સંગમાં,
પણ ભંગ એકાએક થશે–સ્ત્રિઓની જીતના રંગમાં.
બાલો ગયા એકના ખુલી–ખાધી જો ઠોકર જંગમાં,
ફેરવઈ ગયો શું મામલો–આકાશ તાહારા ઢંગમાં.

(જુલ)

જોઇ લડતી અબળા નારો જંગમાં જ્યારે,
લજવાઇ મુઆ કંઇ ગરાસિયાઓ ત્યારે;
ધરી હોશ જોશથી લડયા શર્મને મારે,
ખુંનખાર ચલાવી કત્લ નારોની ભારે.

(દુહો)

તનમાં ટીપું લોહીનું
રહી ગયું જ્યાંવેર એક,
ત્યાં વેર અબળાઓ લડી
રાખ્યો ક્યાંની ટેક.

ધન્ય નારો જંગ મચાવી = શત્રુઓને ખુબ હંફાવી
પાક દાંમાનો બચાવી = ગઇ જીવથી મરી
આજ સુનાવું = જંગે વરિયાવની કીર્તિ જોશ ભરી.

૩

જેજે જંગમાં સપડાઇ = તેઓ મરવા તતપર થઈ
તાપી ઊપર દોડી ગઇ = યાદ કીધો કીરદેગાર
અશમત કાજે = ગુન્હા મરવાનો માફ કરજે દાદાર.
નામ યઝદાંનુ લીધું = યા હોમ નખાવી દીધું
ખ્યાળું અમર્ગીનું પીધું = થઇ ગઇ ખુલ ગુઝાર
ધન્ય સતીઓ = અવતરી સફળ કીધો જગમાં અવતાર.

(શેર)

ગણી પ્રાણુથી પ્યારી આતા–દાંમન પવિતર સો ઘણી,
પતિવર્તા પણુ પર પ્રાણુ દઈ–ચાલી મિનોઈ જગ ભણી.
કીર્તિની કલગી જાળવી–ખાઇ ખાઇ ખંજરોની અણી,
ધન ધન જેના માતાપિતા–શુરવિર બેટીઓ જણી,

(જુલા)

ગોરી, ધિરી, શુગવિરી, સતીઓ કેવી,
ગોર્દાફ્રીદ બાનુ ગોશસ્પના જેવી.
ના કરે જંગ મર્દાને મર્દની એવી,
ગઈ કરી દીલેરી આ બાનુંઆ તેવી.

(દુહો)

માહા મુંબારક પાક છે
ફરરૂખ ફરવરદીન,
અર્શેશવંગ છે આજનો
મિનો મુંબારક દીન.

થયું શુભ જશન જે કાજે = વાજે ગાજે આં સમાજે
જેની અંમર કીર્તિ આજે = ગાઉ ખરેખરી
આજ સુનાવું = જંગે વરિયાવની કીર્તિ જોશ ભરી.

૪

કેવી થઇ બાંનુઓ નેક = નેયાગાંનોની દરેક
રાખી ટેકથી વિવેક = છેક અંતની ઘડી
લાજને કાજે = દાઝ મન ધરી શુરાતન ભરી લડી.
એવી બાહદુરો સમાન = બેહેનો બનજો હીંમતવાન
કદી દેવો પડે જાન = દેજો બાહાર પડી
પાક અશમતનું = ગોંહર લેજો મનના મોતીમાં જડી.

(શેર)

જેણે બચાવી જગતમાં = દાંમન પોતાની પાકને,
સતવંતી અબળા તે જેંણે = ધર્યો ધણીના ધાકને.
શું કહું વધુ એથી હવે = બેહેનો તમો ચાલાકને,
ખાકોના પુતળાંઓ જાણજો = આધીન થવું છે ખાકને.

(જુલા)

કદી ચાલો તો સતીઓને પગલે ચાલો,
જીવવું ત્યારે પરમાણ પતિવ્રત પાલો.
મળશે જેના સુફળોનો તમને ફાલો,
કરો ખ્યાલ તમે આદીલના સમજી ખ્યાલો

१२

(દાહરા)

મુજ બેહનો હમ કોમની
સુનો ધરીને ધ્યાન,
સત પર તમ સતીઓ સદા
છે ફરતું અસ્માન.

જંગે વર્યાવનું બ્યાન = સુનો શ્રોતા ધરી ધ્યાન
ગાએ આદીલ નઓશેરવાન = ખ્યાલ સર્વોપરી
આજ સુનાવું = જંગે વરિયાવની કીર્તિ જોશભરી.

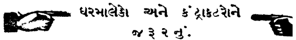
૫

* જાણીતા પારસી ખ્યાલો રચનાર મી. રૂસ્તમ નો. આદીલે આ સુંદર ખ્યાલ મારી ચોપડીમાં છપાવવા ખુશીથી પરવાનગી આપી છે, તે માટે તેવણ નો આભારી છું———કર્તા.

રંગ, તેલ, વારનીસ, સીમેંટ, ડીસટેમ્પર અને વોટર તથા **ઉધઈનો** નાશ કરનાર યુરોપમાં જાણીતું **એન્ટીમોથ સોર**

તમારા વાડી વજીફા, મેહેલો અને મકાનો ' દીવાલોને ખુશનુમાં અને સુંદર બનાવવા અમારા : તૈયાર રહે છે.

ઈમારતો રંગવાનું કંટ્રાક્ટ અમે લઇએ છીએ ને તેમાં સંપૂર્ણ સંતોષ મળશે એવી ખાત્રી છીએ. અમે મુંબઇની ઘણી જાણીતી ઈમારતો રં તથા ઘણા જાણીતા ગ્રહસ્થોનો સરટીફીકેટો ધરાવયે

અમારી આ જુની અને ભરૂષોપાત્ર પારસી પહેડી
